

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 32
№ 2

Тернопіль
2022

*Економічний аналіз***Том 32. № 2.**

2022 рік

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Західноукраїнського національного університету,
протокол № 8 від 11 травня 2022 р.**Рекомендовано рішенням Вченої ради
Західноукраїнського національного університету
до поширення через мережу Інтернет,
протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.**Збірник наукових праць**Засновник і видавець:**Західноукраїнський національний університет**Виходить чотири рази на рік**Заснований у червні 2007 року*

Збірник входить до категорії "Б" Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук
(наказ МОН України від 26.11.2020 р. № 1471)

Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах
Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Open Ukrainian Citation Index, Windows Live Academic, ResearchBible,
Open Academic Journals Index, CiteFactor

Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. 297 с. DOI: 10.35774/econa2022.02

Збірник наукових праць „Економічний аналіз» містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, управління, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор*Монастирський Г. Л., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)***Заступник головного редактора***Ярошук О. В., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)***Редакційна колегія:***Адамик Б. П., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)**Борисова Т. М., д. е. н., Західноукраїнський національний університет (Україна)**Броневіч Ельжбета, доктор габілітований наук економічних, професор, Білостоцька політехніка (Республіка Польща)**Бруханський Р. Ф., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)**Задорожний З. -М. В., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)**Зелінська Анетта, доктор габілітований наук економічних, професор, Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)**Кізіма Т. О., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)**Король С. В., к. е. н., доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (Україна)**Крук Барбара, доктор габілітований наук економічних, професор, Щецинський університет (Республіка Польща)**Микитюк П. П., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)**Спіленьник І. В., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)**Хорунжак Н. М., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)**Шушпанов Д. Г., д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)*

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://econa.org.ua/>

<http://www.nbuv.gov.ua/>

<http://www.library.wunu.edu.ua/>

ISSN 1993-0259 (Print)

ISSN 2219-4649 (Online)

© Західноукраїнський національний університет, 2022

© «Економічний аналіз», 2022

© Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2022

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

ЗМІСТ

Антощенкова Віталіна, Кравченко Юлія Сучасні тенденції виробництва та споживання молока в світі в умовах глобалізації	7
Баранов Андрій Трансакційні витрати у діяльності страхових інституцій	15
Борисяк Олена Розбудова кліматичної політики на енергетичному ринку: передумови, виклики і переваги	22
Варченко О. М., Артімонова І. В., Герасименко І. О., Варченко О. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення екологічного маркетингу в системі управління аграрними підприємствами	33
Головач Марко Поняття та значення фінансової безпеки ринку цінних паперів	45
Гончар Вікторія, Калінін Олександр, Полупанова Катерина Злиття та поглинання як складова управління економічної безпеки в умовах нестабільності геополітичної ситуації	53
Гордей Оксана, Пацай Богдан Використання моделювання у навчальному процесі при формуванні необхідних компетентностей	62
Гура Вадим Корупція: поняття та види, причини виникнення	73
Ізмайлов Ярослав, Єгорова Ірина, Томчук Юлія Удосконалення податкової системи як складової міжнародної безпеки України	82
Калініченко Зоя Розробка методики раннього попередження та реагування на кризи підприємства	90
Кіндзерський Юрій Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики	101
Король Світлана Екологічне страхування: виклики сьогодення і стратегічні орієнтири розвитку	118
Мазур Андріана, Папірник Соломія Інновації як фактор конкурентоспроможності та домінування компанії на ринку	125
Маначинська Юлія Актурний звіт про фінансові результати: трансформація в системі актуарного обліку	133
Могилевська Ольга, Слободяник Анна, Данилевська-Жугунісова Ольга Ключові аспекти ціноутворення як елемент маркетингової політики підприємства	140
Мусіна Людмила, Кваша Тетяна Методичні рекомендації із розроблення дорожньої карти НТІ для досягнення цілей сталого розвитку України	146

Нагара Марина Методологічні аспекти екологічної стійкості підприємства	161
Іртищева Інна, Криленко Володимир, Романенко Сергій Фінансування спортивно-оздоровчої діяльності на макро- та мезорівнях	169
Самойловський Андрій Імітаційне моделювання алгоритму державного регулювання фінансової стійкості страхової компанії	176
Тріпак Мар'ян, Топорівська Ярослава Оптимізація фінансування державних інклюзивних освітніх інституцій в умовах соціально-культурної та оздоровчої реабілітації	183
Фатенок-Ткачук Алла, Мельник Дарина Стан середовища облікового забезпечення пенсійного страхування	195
Фертас Наджиб Комплексна інтегральна оцінка конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства	204
Шарило Юрій, Вдовенко Наталія, Боярчук Сергій, Герасимчук Володимир, Коновалов Роман Інструментарій регулювання ринку кормів у контексті забезпечення конкурентоспроможності та розвитку сільських територій	217
Янчук Тетяна, Горелова Дар'я Вірусний маркетинг як основний вид інтернет-маркетингу	229
Яциковський Богдан, Голубка Степан Програмно-цільові пріоритети економічного розвитку гірничодобувної галузі України	237
Куцик Петро Когнітивний підхід до формування стратегії підприємства на основі "Data Mining" і SWOT-аналізу	244
Поплавська Оксана Соціально-трудові відносини в глобальній турбулентності: погляд через призму соціальної безпеки	253
Ткачик Федір Кореляційний моніторинг фіскального федералізму у централізованій та децентралізованій системах Європейського Союзу	262
Лаврик Олександр Баланс комерційного банку як головний документ його діяльності	272
Бублик Мирослава, Копач Тетяна, Піхняк Тетяна Інноваційні системи менеджменту та їх інструменти для управління людським капіталом на ринку інформаційно-комунікаційних технологій	278
Плавчан Петер, Брич Василь, Борисяк Олена Особливості навчання персоналу і розвитку лідерства у системі інноваційного менеджменту підприємств	287
Сокіл Олег Обліково-аналітичне забезпечення менеджменту підприємства. Рецензія на монографію проф. А. Загороднього та проф. Г. Партин	295

CONTENT

Antoshchenkova Vitalina, Kravchenko Yuliia Current trends in milk production and consumption in the world in the conditions of globalization	7
Baranov Andrii Transaction costs in the activities of insurance institutions	15
Borysiak Olena Climate policy development in the energy market: prerequisites, challenges and advantages	22
Varchenko O., Artimonova I., Herasymenko I., Varchenko O. Information and analytical provision of ecological marketing in the management system of agricultural enterprises	33
Holovach Marko The concept and sense of the financial security of the stock exchange	45
Gonchar Viktoriya, Kalinin Oleksandr, Polupanova Kateryna Mergers and acquisitions as a component of management of economic security in the conditions of instability of geopolitical situation	53
Hordei Oksana, Patsai Bohdan The use of modeling in the learning process in the formation of the necessary competencies	62
Gura Vadim Corruption: concepts and types, causes	73
Izmailov Yaroslav, Yegorova Iryna, Tomchuk Yulia Improving the tax system as a component of Ukraine's international security	82
Kalinichenko Zoia Development of early prevention methods and response to crisis of the enterprise	90
Kindzerskyi Yurii Postwar recovery of Ukraine's industry: challenges and features of policy	101
Korol Svitlana Environmental insurance: current challenges and strategic development guidelines	118
Mazur Andriana, Papirnyk Solomiia Innovation as a factor of competitiveness and company's market dominance	125
Manachynska Yulia Actuary report about financial results: transformation in the actuary accounting system	133
Mogilevska Olga, Slobodyanyk Anna, Danilevska-Zhugunisova Olga Key aspects of pricing as an element of enterprise marketing policy	140
Musina Liudmyla, Kvasha Tetiana Methodological guidelines for the STI roadmap development to achieve the sustainable development goals of Ukraine	146
Nahara Maryna Methodological aspects of enterprise environmental sustainability	161

Irtysheva Inna, Krylenko Volodymyr, Romanenko Serhii Financing of sports and health activities at macro and meso levels	169
Samoilovskyi Andrii Simulation modelling of the algorithm of state regulation of financial stability of an insurance company	176
Tripak Marian, Toporivska Yaroslava Optimization of financing of state inclusive educational institutions in the conditions of socio-cultural and health rehabilitation	183
Fatenok-Tkachuk Alla The state of the pension insurance accounting provision environment	195
Fertas Nadjib Comprehensive integral assessment of competitiveness of resource potential of an enterprise	204
Sharylo Yuriy, Vdovenko Nataliia, Boiarchuk Serhii, Herasymchuk Volodymyr, Konovalov Roman Food market regulation in the context of ensuring competitiveness and rural development	217
Yanchuk Tetiana, Horelova Daria Viral marketing as the main type of internet marketing	229
Yatskovskyy Bogdan, Holubka Stepan Program-target priorities of economic development of the mining industry of Ukraine	237
Kutsyk Petro Cognitive approach to the formation of company strategy based on Data Mining and SWOT-analysis	244
Poplavska Oksana Socio-labor relations in global turbulence: a view through the prism of social security	253
Fedir Tkachyk Correlational monitoring of fiscal federalism in the centralized and decentralized systems of the European Union	262
Lavryk Oleksandr The balance sheet of a commercial bank as the main document of its activities	272
Bublyk Myroslava, Kopach Tetiana, Pikhniak Tetiana Innovative management systems and the tools for human capital management in the market of information and communication technologies	278
Plavčan Peter, Brych Vasyl, Borysyak Olena Features of staff training and leadership development in the system of innovative management of enterprises	287

DOI: 10.35774/econa2022.02.007

JEL classification: D20, E20, E66, F01, F29, O50, Q 17
UDC: 339.56.055:636

Віталіна АНТОЩЕНКОВА

доктор економічних наук, доцент кафедри глобальної економіки,

Державний біотехнологічний університет, Україна

E-mail: vitalina.tiaxntusg@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3963-6263

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/2123344/vitalina-antoshchenkova/publications/>

Юлія КРАВЧЕНКО

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри глобальної економіки,

Державний біотехнологічний університет, Україна

E-mail: kravchenko74@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3692-418X

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3236702/yuliya-kravchenko/>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ТА СПОЖИВАННЯ МОЛОКА В СВІТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ

Вступ. В статті проаналізовано сучасні тенденції виробництва та споживання молока у світі, враховуючи новітні чинники конкурентоспроможності продукції на світовому ринку молока та зростаючий інтерес споживачів до рослинних замінників тваринного молока. Відповідно до інформації Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН світове виробництво молочної продукції продовжує зростати, причому в Азії спостерігається найбільше зростання обсягів з 2019 року. Наступне десятиліття створить великі можливості для молокопереробної промисловості в світі. Збільшення попиту прискорить глобалізація галузі, що сформує консолідацію з метою ефективного використання ресурсного потенціалу, забезпечення сталого постачання молока та стабільного прибутку для виробників.

Мета. Мета статті полягає в дослідженні сучасних тенденцій виробництва та споживання молока в світі, враховуючи новітні чинники конкурентоспроможності продукції на світовому ринку молока та зростаючий інтерес споживачів до рослинних замінників тваринного молока.

Метод (методологія). Методологічною основою дослідження є наукові роботи з питань сучасного стану та тенденцій виробництва та споживання молока в світі. На всіх етапах дослідження використовувалися діалектичний, системний і синергетичний підходи; методи загальнонаукового пізнання: порівняння, аналіз і синтез, індукція і дедукція. В якості конкретних методів використовувався статистичний аналіз.

Результати. Глобалізація зі значним впливом на внутрішню та міжнародну торгівлю у молочній промисловості прискориться найближчими роками, оскільки все більше споживачів прагне включити молочну продукцію до свого щоденного раціону з метою зміцнити здоров'я якісними та корисними натуральними продуктами. Однією з сучасних тенденцій світового харчового ринку є значне зростання споживання харчових продуктів з рослинної сировини. Наразі кожна країна стоїть перед складним завданням виробити ефективну стратегію розвитку виробництва натуральної молочної продукції в таких умовах. На розвиток світового молочного ринку впливають різні чинники, що визначають обсяги виробництва та споживання молочної продукції, пов'язані перш за все із загальносвітовою зміною у вподобаннях споживача, підвищенням попиту на товари більш дешевих цінових сегментів, ростом чисельності населення планети, насамперед, в країнах, що розвиваються, а також з економічним розвитком і загальним зростанням добробуту людства. В умовах глобалізації важливим чинником кон'юнктури світового ринку є економічна політика основних держав, що експортують і імпортує молоко і молочну продукцію. В останні роки стали посилюватися торгові війни, зокрема, між ключовими гравцями глобального ринку, що негативно впливає на ринок натурального молока і молочної продукції і стримує його розвиток.

© Віталіна Антощенко, Юлія Кравченко, 2022

Отримано: 22.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Антощенко В., Кравченко Ю. Сучасні тенденції виробництва та споживання молока в світі в умовах глобалізації. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 7-14. DOI: 10.35774/econa2022.02.007

Ключові слова: ринок молока; виробництво молока; споживання молока; глобалізація; попит; пропозиція; поведінка споживача.

Вступ

Дослідження сучасних тенденцій виробництва та споживання молока в світі є важливим джерелом отримання інформації для розвитку вітчизняного молокопродуктового сектору, враховуючи новітні чинники конкурентоспроможності продукції на світовому ринку молока та використовуючи максимально ефективно ресурсний потенціал галузі. Світовий ринок молока за останні роки зазнає значних трансформацій, через зміни споживчих переваг, пандемію, зміну фізичної активності населення, кліматичних змін, глобальних демографічних дисбалансів. Також, у деяких країнах на виробництво молочної продукції припадає значна частка загального обсягу викидів парникових газів, що призвело до обговорення того, як коригування виробництва молочної продукції може сприяти скороченню таких викидів та вирішувати відповідні екологічні проблеми. В багатьох країнах вже впроваджуються відповідні нормативні акти та інноваційні рішення, які направлені на вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища.

Ринок молока і молочної продукції є одним із перспективних продовольчих ринків України й посідає важливе місце у вирішенні проблеми продовольчого забезпечення населення держави [1, с. 77].

Зростаючий інтерес споживачів до рослинних замінників тваринного молока спричиняє підвищення обсягів виробництва рослинних аналогів тваринної продукції. Значне зростання обсягів виробництва альтернативної молочної продукції очікується у Східній Азії, Європі та Північній Америці, що є потенційною загрозою для галузі молочного скотарства. Для забезпечення конкурентоспроможності натурального молока потрібно активно доводити споживачам його корисні переваги, надавати повну та достовірну інформацію про небезпеку альтернативних продуктів, боротися з недобросовісною конкуренцією і зростанням обсягів фальсифікованої молочної продукції.

Мета та завдання статті

Мета статті полягає в дослідженні сучасних тенденцій виробництва та споживання молока в світі, враховуючи новітні чинники конкурентоспроможності продукції на світовому ринку молока та зростаючий інтерес споживачів до рослинних замінників тваринного молока.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до інформації Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) світове виробництво молочної продукції продовжує зростати, причому в Азії спостерігається найбільше зростання обсягів з 2019 року. Особливо зросла міжнародна торгівля сухим незбираним молоком, сироваткою та сиром, а експорт знежиреного сухого молока та вершкового масла зменшився.

Світове виробництво молока досягло майже 906 млн.т. у 2020 році, що на 2% більше, ніж у 2019 році, завдяки зростанню обсягів виробництва в усіх географічних регіонах, за винятком Африки, де виробництво залишалося стабільним. Найбільше збільшення обсягів молока було в країнах Азії, за нею йдуть Європа, Америка, Океанія та Центральна Америка і Карибський басейн.

В Азії виробництво молока зросло до 379 млн т. у 2020 році, що на 2,6% більше в порівнянні з аналогічним періодом минулого року, в основному за рахунок зростання в Індії, Китаї, Пакистані та Туреччині. Казахстан, Узбекистан та Японія також зафіксували помірне розширення виробництва. В Індії виробництво молока досягло 195 млн.т. у 2020 році, що на 2% більше, ніж у 2019 році, завдяки постійному зростанню поголів'я молочної худоби та достатності кормів, через сприятливі мусонні дощі. У Китаї зросло виробництва молока на великих молочних фермах (на 7%) та підвищилась ефективність. У Пакистані виробництво молока зросло на 3,2%, в основному за рахунок збільшення поголів'я великої рогатої худоби. Поголів'я корів в окремих країнах за 2017-2022 роки представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Поголів'я корів в окремих країнах світу за 2017-2021, тис. гол

Країна	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.*
Індія	54000	52482	54600	56450	58000	59800
Європейський Союз	21634	21409	21029	20766	20565	20300
Бразилія	16262	16300	16 500	16400	16646	16896
Сполучені Штати Америки	9406	9398	9337	9388	9450	9385
Мексика	6550	6550	6500	6550	6600	6650
Росія	7080	6815	6711	6615	6495	6430
Китай	7000	6200	6100	6150	6200	6300
Нова Зеландія	4861	4993	4946	4922	4900	4875
Об'єднане Королівство	1898	1904	1879	1867	1856	1840
Україна	2170	2078	1970	1789	1722	1640
Аргентина	1672	1640	1598	1610	1615	1630
Білорусь	1502	1500	1498	1485	1480	1475
Австралія	1512	1525	1440	1420	1410	1420
Канада	945	970	968	972	991	990
Японія	735	731	730	715	726	730
Південна Корея	198	205	204	202	204	203
Тайвань	61	62	62	63	66	66
Філіппіни	12	11	11	11	11	12
Всього	137498	134773	136083	137375	138937	140642

Джерело: IFCN Dairy Research Center. The Food and Agriculture Organization (FAO) [2; 3]

Примітки Прогнозоване оголів'я корів в 2022 році станом на грудень.*

Поголів'я корів в світі невинно зростає, незважаючи на загальносвітову проблему так званого «вуглецевого сліду» в тваринництві. Хоча більшість країн планують забезпечувати сталі обсяги виробництва молока за рахунок підвищення продуктивності корів, а не за рахунок зростання їх поголів'я. Лідером серед країн з найвищими темпами зростання поголів'я корів є Індія з приростом (5,8 млн.гол) за останні 5 років. У Європі виробництво молока зросло до 236 млн. т., що на 1,6% більше, ніж у 2019 році, в основному через збільшення виробництва в Європейському Союзі, Російській Федерації та Білорусії. У Північній Америці виробництво молока досягло майже 111 млн.т. у 2020 році, що на 2,1% більше, ніж у 2019 році. У США виробництво молока зросло на 2,2% до 101 мільйона тонн через збільшення чисельності дійного стада та продуктивності корів. Фінансова допомога виробникам продукції тваринництва в часи пандемії Covid-19 допомогла підтримувати внутрішній попит і виробництво, незважаючи на несприятливі наслідки пандемії. Високий попит на імпорт з

Азії також був фактором, який допоміг розширенню виробництва молока. В табл. 2 представлено обсяги виробництва коров'ячого молока в світі.

Виробництво коров'ячого молока зростає вцілому з року в рік в світі. Так за даними табл. 2 спостерігається зростання обсягів виробництва молока по усім досліджуваним країнам на 6,3%. Найвищі темпи зростання в Аргентині (на 17,9%), Тайвані (на 15%), Індії (на 14,8%), Китаї (на 13,9%). За даними USDA найбільші обсяги падіння виробництва молока спостерігаються в Україні (на 14,4%) та Австралії (на 4,9%). Навіть, не зважаючи, за зростаючу тенденцію до споживання рослинних альтернатив молока. В країнах Європейського Союзу вцілому також спостерігається зростання споживання обсягів коров'ячого молока [4, с. 160]. Однак в розрізі різних країн тенденція не однакова. Наприклад, країни з більш високим рівнем доходу, поступово, все більше переходять до споживання рослинних альтернатив продукції тваринництва. В даний час на тиждень у світі споживається 2 кг 110 г коров'ячого молока на душу населення, рослинного молока – 50 г, а

сиру, олії, вершків та інших молочних продуктів
– 620 г.

Таблиця 2. Виробництво коров'ячого молока в світі за 2017-2021 роки, тис. т

Країна	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2017 р. в %
Європейський Союз	140848	142258	143060	145415	145700	103,4
Сполучені Штати Америки	97762	98 688	99084	101252	102604	105,0
Індія	83634	89800	92000	93800	96000	114,8
Китай	30386	30750	32012	34400	34600	113,9
Росія	29972	30398	31154	32010	32020	106,8
Бразилія	23624	23745	24262	24965	24845	105,2
Нова Зеландія	21530	22017	21896	21980	22240	103,3
Об'єднане Королівство	15145	15189	15429	15447	15500	102,3
Мексика	12121	12368	12650	12750	12850	106,0
Аргентина	10090	10837	10640	11445	11900	117,9
Канада	9675	9944	9903	10035	10185	105,3
Австралія	9462	9451	8832	9099	9000	95,1
Україна	10275	10070	9646	9258	8800	85,6
Білорусь	7321	7345	7394	7765	7830	107,0
Японія	7281	7289	7314	7438	7515	103,2
Південна Корея	2081	2041	2035	2088	2030	97,5
Тайвань	380	385	410	437	437	115,0
Філіппіни	15	16	17	17	16	106,7
Всього	511602	522591	527738	539601	544072	106,3

Джерело: IFCN Dairy Research Center. The Food and Agriculture Organization (FAO) [2; 3].

Споживання коров'ячого молока в більшості країн світу буде лише зростати (табл. 3).

Таблиця 3. Споживання коров'ячого молока в світі, тис. т

Країна	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2021 р. до 2017 р. в %
Індія	72185	77 000	79 000	81000	83000	115,0
Європейський Союз	23738	23313	23373	23912	23900	100,7
Сполучені Штати Америки	21894	21425	21050	21027	21000	95,9
Китай	12810	12700	13200	13000	14501	113,2
Бразилія	9993	10762	10900	11170	11120	111,3
Росія	7500	7318	7270	7080	6990	93,2
Об'єднане Королівство	6910	6763	6404	6376	6280	90,9
Україна	4998	4862	4967	5025	4960	99,2
Мексика	4174	4183	4190	4145	4149	99,4
Японія	3974	3995	4000	4020	4050	101,9
Канада	2884	2832	2816	2844	2835	98,3
Австралія	2530	2620	2536	2528	2470	97,6
Аргентина	1681	1771	1645	1800	1710	101,7
Південна Корея	1561	1566	1575	1523	1540	98,7
Білорусь	1065	1050	1055	1075	1085	101,9
Нова Зеландія	497	515	520	525	530	106,6
Тайвань	408	420	446	476	471	115,4
Філіппіни	86	96	117	119	124	144,2
Всього	178888	183191	185064	187645	190715	106,6

Джерело: IFCN Dairy Research Center. The Food and Agriculture Organization (FAO) [2; 5].

Найбільше зростання споживання коров'ячого молока спостерігається за досліджуваний період на Філіппінах (на 44,2%), Індії (на 15%), Китаї (на 13,2%) та Бразилії (на 11,3%). А от в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північній Ірландії споживання молока за досліджуваний період скоротилося на 9,1%, в Росії на 6,8%, в Сполучених Штатах Америки на 4,1%.

У Південній Америці виробництво молока зросло на 2% до майже 82 мільйонів у 2020 році завдяки вищим обсягам виробництва в Аргентині, Бразилії, Чилі та Уругваї, частково компенсованим зниженням у Венесуелі. В Аргентині виробництво молока зросло швидше, ніж передбачалося раніше, завдяки покращенню пасовищ та внутрішньому та зовнішньому попиту. Виробництво молока в Бразилії зросло, завдяки відновленню виробництва молока.

Після чотирьох років спаду виробництво молока в Австралії зросло на понад дев'ять млн.т. завдяки хорошим дощам, покращенню пасовищ та доступності кормів. Розширенню виробництва також сприяла державна допомога фермерським господарствам, які постраждали від посухи, і збільшення розміру надбавок фермерським господарствам. У Новій Зеландії після незначного (0,7%) скорочення в 2019 році виробництво молока дещо зросло (+0,4%), досягнувши 22 мільйони тон.

В Африці виробництво молока залишалося стабільним – 49 млн т. В Алжирі було зафіксовано значне зростання виробництва, тоді як у Кенії, Ефіопії та Південній Африці, зафіксовано зниження.

Що стосується імпорту, то міжнародна торгівля молочними продуктами зросла на 1,2% до майже 79 млн т (молочний еквівалент) у 2020 році, в основному через збільшення імпорту в деяких країнах, а саме Китаї, Алжирі, Саудівській Аравії та Бразилії. Китай, найбільший у світі імпортер молочної продукції, закупив 17 млн т молочних продуктів, що на 7,4% більше, ніж у 2019 році, зумовлене в основному зростанням споживання на душу населення серед заможних і міських споживачів і розширенням споживчої бази [6, с. 123]. Різке збільшення імпорту сухої сироватки, викликане зростаючим попитом сільськогосподарських підприємств, які утримували свиней, також

сприяло збільшенню імпорту молочних продуктів Китаю.

Подальший успішний розвиток молочної галузі України залежить від об'єднання та консолідації зусиль основних суб'єктів молочного ринку: постачальників техніки та кормів для молочної галузі, виробників молока, переробників та держави. Поєднання заходів державної підтримки та зусиль компаній дасть змогу зберегти продовольчу незалежність країни, забезпечити населення України високоякісною молочною продукцією, знизити імпорт, упровадити передові ресурсозберігаючі технології [7, с. 27].

Прогнозується зростання світового виробництва молока на 1,7% та зростання чисельності молочних тварин за рік на 1,1%. Очікується, що до 2030 року, Індія та Пакистан, як найбільш потужні виробники молока, будуть виробляти понад 30% світового молока. Споживчі переваги розвинених країн мають тенденцію до перероблених продуктів, тоді як у країнах, що розвиваються, свіжі молочні продукти становлять понад 75% середньодушове споживання молочних продуктів. Регіональні відмінності значні в країнах, що розвиваються, де частка свіжих молочних продуктів у споживанні на душу населення може коливатися від 99% в Ефіопії до 5,8% на Філіппінах.

Основними факторами зростання собівартості протягом останніх років є корми, заробітна плата, девальвація національної валюти, електроенергія, дизельне паливо та загальна інфляція. У 2020 р. темпи зростання собівартості суттєво зросли. Зазначені фактори сприяли виведенню собівартості виробництва молока на новий високий рівень, який для багатьох господарств виявляється неприйнятним, у зв'язку з чим приймаються рішення або про скорочення поголів'я ВРХ та переорієнтацію діяльності, наприклад, на рослинництво (в регіонах, сприятливих для ведення рослинницької діяльності), або про трансформацію раціонів з метою їх здешевлення, що тягне за собою зниження молочної продуктивності, обсягів виробництва та якості молока. Зазначені явища мають масовий (загальнонаціональний) характер, та можуть розглядатися як сигнали ринку про погіршення економічного стану виробників молока [5; 8, с. 40; 9, с. 344].

Споживання перероблених молочних продуктів значно коливається по регіонах. Другим молочним продуктом за обсягом споживання в світі після свіжих молочних продуктів є твердий сир. Споживання сиру в основному переважає в Європі та Північній Америці, і зростає в обох регіонах з кожним роком. В Азії найбільше споживається вершкового масла, що становить майже половину всього споживання ї молочної продукції в перерахунку на сухе молоко.

Молоко продається на міжнародному рівні в основному у вигляді перероблених молочних продуктів. Очікується, що Китай в найближчі 10 років залишиться найважливішим імпортером молочних продуктів, незважаючи на те, що і внутрішнє виробництво молока зростає. Очікується, що збільшення цін на продукти харчування та продукти тваринництва продовжить спричиняти прогнозоване зростання в імпортному попиті на молочні продукти в багатьох азійських країнах.

Найбільші країни-споживачі молока, Індія та Пакистан, значною мірою є самодостатніми і не інтегровані в міжнародний ринок. Значне зростання або зниження обсягів виробництва молока в цих двох країн буде здійснювати значний вплив на світові ринки. Трьома основними експортерами молочної продукції є Нова Зеландія, Європейський Союз і Сполучені Штати Америки. Китай є найбільшим у світі імпортер молочних продуктів, хоча у 2020 році внутрішнє виробництво молока зросло на 6,6%, а імпорт молочних продуктів залишився високим.

Протягом останніх років світові ціни на основні молочні продукти швидко зростали через високий попит і зниження виробництва молока в ключових країнах-виробниках. В Європейському Союзі прогнозується збільшення виробництва молока на 1 % у 2022 році 146,7 млн тонн. Очікується, що кількість дійних корів скоротиться на 1 %, але це, ймовірно, буде компенсовано збільшенням виробництва молока на 2%. У період з 2016 по 2020 рік поголів'я корів скорочується в середньому на 1 %, а продуктивність корів щорічно зростає на 2 %. На поточний рік прогноз виробництва молока в ЄС знижено на 500 тис. тонн до 145,7 млн тонн, що є незначним зростанням виробництва порівняно з 2020 роком. Молочна галузь виявилася

особливо стійкою під час пандемії COVID-19. Швидкопсувне молоко та молочна продукція стали особливо вразливими до порушення ланцюга поставок [10, с. 175]. Однак глобально, молочний сектор не зазнав такого значного негативного впливу, як інші сектори сільського господарства. Наслідки пандемії відрізнялися в різних регіонах. І в той час, як молочне скотарство в одних країнах переживало значну кризу, інші країни швидко й успішно вирішували проблеми з виробництвом і дефіцитом робочої сили, і зазнали мінімальних збоїв у торгівлі.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Результати проведеного дослідження дозволили зробити висновки, що соціальна значущість виробництва молочних продуктів відкриває значні перспективи для молокопродуктового сектора України. Глобалізація зі значним впливом на внутрішню та міжнародну торгівлю у молочній промисловості прискориться найближчими роками, оскільки все більше споживачів прагне включити молочну продукцію до свого щоденного раціону з метою зміцнити здоров'я якісними та корисними натуральними продуктами. Однією з сучасних тенденцій світового харчового ринку є значне зростання споживання харчових продуктів з рослинної сировини. Наразі кожна країна стоїть перед складним завданням виробити ефективну стратегію розвитку виробництва натуральної молочної продукції в таких умовах. На розвиток світового молочного ринку впливають різні чинники, що визначають обсяги виробництва та споживання молочної продукції, пов'язані перш за все із загальносвітовою зміною у вподобаннях споживача, підвищенням попиту на товари більш дешевих цінових сегментів, ростом чисельності населення планети, насамперед, в країнах, що розвиваються, а також з економічним розвитком і загальним зростанням добробуту людства. В умовах глобалізації важливим чинником кон'юнктури світового ринку є економічна політика основних держав, що експортують і імпортують молоко і молочну продукцію. В останні роки стали посилюватися торгові війни, зокрема, між ключовими гравцями глобального ринку, що негативно впливає на ринок натурального молока і молочної продукції і стримує його

розвиток. Та маємо сподівання, що після пандемії світова спільнота зрозуміє, що сильний імунітет і здоров'я нації безпосередньо залежить від продукції, яку ми споживаємо. І молочна продукція тваринного походження, займають чільне місце серед імунітетотворюючих натуральних продуктів.

Враховуючи загальносвітові тенденції, Україна має значні перспективи для відродження потужного експортоорієнтованого молокопродуктового сектору, яким завжди славилася наша країна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пати́ка Н. І. Конку́рентоспроможність та позиціонування України на світовому ринку молочної продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 5 С. 77-85. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2019/05/eapk_2019_5_p_77_86.pdf.
2. The Food and Agriculture Organization (FAO). DAIRY MARKET REVIEW Emerging trends and outlook, December 2020. URL: <http://www.fao.org/3/cb2322en/CB2322EN.pdf>.
3. Dairy Production and Trade Developments. URL: <https://usda.library.cornell.edu/concern/publications/t34sj56t?locale=en>.
4. Онегіна В. М., Антощенко В. В. Спільна аграрна політика та конкурентоспроможність сільського господарства ЄС. «Європейські уроки аграрної політики для України»: кол. монографія. ЖНАУ, 2019. С. 152-163.
5. Dairy Research Center IFCN. URL: <https://ifcndairy.org/about-us>.
6. Онегіна В. М., Антощенко В. В. Новітні чинники конкурентоспроможності продукції на світовому ринку молока. *Економічні читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва*. Харків: ХНАУ, 2021. С.120-123.
7. Заїнчковський А., Кривун М. (2022). Тенденції функціонування та розвитку підприємств молочної галузі України. *Економічний дискурс*, 1(3-4), 14–27. URL: <http://ed.pdatu.edu.ua/article/view/254396>.
8. Антощенко В. В., Кравченко О. М. Економічна ефективність виробництва та реалізації молока в Україні. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. Харків: ХНТУСГ, 2016. №3. С. 39-44.
9. Ломовських Л. О. Світовий ринок молока та молокопродукції, сучасні тенденції та перспективи. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»: зб. наук. пр. / Харк. нац. аграр. ун-т імені В. В. Докучаєва*. Харків: ХНАУ, 2020. № 4, Т.1. С. 334-345.
10. Кравченко Ю. М., Антощенко В. В. Фактори сталого розвитку економіки аграрного сектору. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Харків: ХНТУСГ, 2019. Вип. 200. С. 174-183.

REFERENCES

1. Patyka, N. I. (2019). Konkurentospromozhnistj ta pozycionuvannja Ukrainy na svitovomu rynku molochnoji produkciji [Competitiveness and positioning of Ukraine on the world market of dairy products]. *Ekonomika APK – Agricultural Economics*, 5, 77-85. [in Ukrainian].
2. The Food and Agriculture Organization (FAO). DAIRY MARKET REVIEW Emerging trends and outlook, December 2020. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/cb2322en/CB2322EN.pdf>.
3. Dairy Production and Trade Developments. Retrieved from: <https://usda.library.cornell.edu/concern/publications/t34sj56t?locale=en>
4. Oneghina V. M. & Antoshhenkova V. V. (2019). *Spiljna aghrarna polityka ta konkurentospromozhnistj siljskogho ghospodarstva JeS* [Common agricultural policy and competitiveness of EU agriculture]. «Jevropejski uroky aghrarnoji polityky dlja Ukrainy» European lessons of agrarian policy for Ukraine: kol.monoghrafija. ZhNAU (pp. 152-163) [in Ukrainian].
5. Dairy Research Center IFCN. Retrieved from: <https://ifcndairy.org/about-us>.
6. Onegina, V. & Antoshchenkova, V. (2021). Novitni chynnyky konkurentospromozhnosti produkciji na svitovomu rynku moloka [The latest factors of product competitiveness in the world milk market]. *Proceedings of the Ekonomichni chytannja* (Ukraine, Kharkiv, February 19, 2021), 120-123. [in Ukrainian].
7. Zajinchkovskij A. & Kryvun M. (2021). Tendenciji funkcionuvanja ta rozvytku pidpryjemstv molochnoji ghaluzi Ukrainy [Theoretical and analytical review of the employee motivation system]. *Ekonomicznyj dyskurs – Economic discourse* (3-4), Retrieved from: <http://ed.pdatu.edu.ua/article/view/254396> [in Ukrainian].
8. Antoshhenkova, V. V. & Kravchenko, O. M. (2016). Ekonomichna efektyvnist` vy`robnycztva ta realizaciyi moloka v Ukraini. [Economic efficiency of milk production and sales in Ukraine]. *Aktualni problemy innovacijnoji ekonomiky* [Actual problems of innovative economy], 3, 39-44. [in Ukrainian].

9. Lomovs'kykh, L. O. (2020). Svitoviy rynok moloka ta molokoprodukciji, suchasni tendenciji ta perspektyvy [World market of milk and dairy products, current trends and prospects]. *Visnyk KhNAU. Serija «Ekonomiczni nauky» – Economic sciences: zb. nauk. pr.*, 4(1), 334-345 [in Ukrainian].
10. Kravchenko, Yu. M. & Antoshchenkova, V. V. (2019). Faktory stalogo rozvytku ekonomiky agrarnogo sektoru. [Factors of sustainable development of the agricultural sector economy]. *Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture: Economic Sciences*, 200, 174-183. [in Ukrainian].

Vitalina Antoshchenkova, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Global Economy, State Biotechnological University, Ukraine

Yuliia Kravchenko, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Global Economy, State Biotechnological University, Ukraine

CURRENT TRENDS IN MILK PRODUCTION AND CONSUMPTION IN THE WORLD IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract

Introduction. The article analyses current trends in milk production and consumption in the world, taking into account the latest factors of product competitiveness in the global milk market and the growing interest of consumers in plant substitutes for animal milk. According to the Food and Agriculture Organization of the United Nations, world dairy production continues to grow, with Asia experiencing the largest increase since 2019. The next decade will create great opportunities for the dairy industry in the world. The increase in demand will be accelerated by the globalization of the industry, which will form consolidation in order to efficiently use resource potential, ensure a sustainable supply of milk and stable profits for producers.

Purpose. The purpose of the article is to study current trends in milk production and consumption in the world, taking into account the latest factors of product competitiveness in the global milk market and the growing interest of consumers in plant substitutes for animal milk.

Method (methodology). The methodological basis of the study is scientific work on the current state and trends in production and milk consumption in the world. Dialectical, systemic and synergetic approaches were used at all stages of the study; methods of general scientific knowledge: comparison, analysis and synthesis, induction and deduction. Statistical analysis was used as specific methods.

Results. The results of the study allowed us to draw conclusions about the social significance of dairy production. Globalization with a significant impact on domestic and international trade in the dairy industry will accelerate in the coming years, as more and more consumers seek to include dairy products in their daily diet to promote good quality and healthy natural products. One of the current trends in the world food market is a significant increase in consumption of plant foods. At present, each country faces a difficult task to develop an effective strategy for the development of natural dairy products in such conditions. The development of the world dairy market is influenced by various factors that determine the volume of production and consumption of dairy products, associated primarily with global changes in consumer preferences, increasing demand for goods in cheaper price segments, population growth, especially in developing countries, as well as economic development and overall welfare of mankind. In the context of globalization, an important factor in the world market is the economic policy of major countries that export and import milk and dairy products. In recent years, trade wars have begun to intensify, in particular between key players in the global market, which negatively affects the market for natural milk and dairy products and hinders its development. As well as with economic development and the general growth of human well-being. In the context of globalization, an important factor in the world market is the economic policy of major countries that export and import milk and dairy products. In recent years, trade wars have begun to intensify, in particular between key players in the global market, which negatively affects the market for natural milk and dairy products and hinders its development. As well as with economic development and the general growth of human well-being. In the context of globalization, an important factor in the world market is the economic policy of major countries that export and import milk and dairy products. In recent years, trade wars have begun to intensify, in particular between key players in the global market, which negatively affects the market for natural milk and dairy products and hinders its development.

Keywords: milk market; milk production; milk consumption; globalization; demand; supply; consumer behaviour.

Cite as: Antoshchenkova, V., & Kravchenko, Y. (2022). Current trends in milk production and consumption in the world in the conditions of globalization. *Economic analysis*, 32 (2), 7-14. DOI: 10.35774/econa2022.02.007

DOI: 10.35774/econa2022.02.015

JEL classification: G22
UDC: 368

Андрій БАРАНОВ

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри банківської справи та страхування,
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима
Гетьмана», Україна
E-mail: andriy.baranov@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0032-3128
ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/K-8525-2018>

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ У ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ ІНСТИТУЦІЙ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Концепція трансакційних витрат відіграє важливу роль для розуміння взаємовідносин страховик-страхувальник, принципу взаємної сумлінності у відносинах цих учасників, природи страхової компанії, управління страховими відносинами з метою збільшення величини страхового портфеля та підвищення платоспроможності, зростання вартості страховика. Наявність трансакційних витрат на практиці призводить до зниження ефективності функціонування страхових інститутів, а також до зменшення фінансових результатів діяльності страхових інституцій.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сутності трансакційних витрат, які виникають в діяльності страхових інституцій, та розроблення практичних рекомендацій щодо їх зниження.

Методологічною базою дослідження є системний підхід, методи аналізу і синтезу, теоретичні та абстрактно-логічні узагальнення та гіпотези, методи порівняння та групування, метод класифікації.

Результати. Виокремлено інституціональні ознаки, які притаманні становленню та розвитку страхових інститутів та інституцій. Визначено, що основною причиною виникнення трансакційних витрат у страхових відносинах є існування асиметрії інформації щодо об'єкту страхування, ймовірності реалізації страхового випадку, фінансової стійкості страховика тощо. Охарактеризовано основні види трансакційних витрат страхових інституцій: на пошук інформації, ведення переговорів, вимірювання, витрати специфікації та захисту прав власності, витрати опортуністичної поведінки. На основі проведеного дослідження розкрито потенційні способи мінімізації трансакційних витрат страхових інституцій: політика держави, вертикальна інтеграція, скорочення бюрократизації, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, трансакційний аналіз, процесна модель управління.

Практична значущість дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності здійснювати цілеспрямований вплив на величину трансакційних витрат страхових інституцій з метою їх мінімізації.

Ключові слова: трансакційні витрати; страхові інституції; асиметрія інформації; опортуністична поведінка; страхові відносини; страхова послуга.

Вступ

Оскільки страхування є складовою фінансової системи країни, то й страхові компанії можна віднести не просто до інституцій чи страхових інституцій, а до фінансових інституцій. Страховики є фінансовими інституціями на рівні з суб'єктами інших складових фінансової системи (фінансового ринку, фінансів суб'єктів

господарювання та ін.). Як справедливо зазначає В. М. Опарін [1, с. 53], це суб'єкти підприємництва, що здійснюють свою діяльність на комерційних засадах для отримання прибутку у сфері страхування. Тобто основна ідея полягає в тому, що інституції об'єднують групу подібних за певними критеріями організацій. До фінансових інституцій можна віднести всіх посередників, які надають фінансові послуги в цілому, а до

© Андрій Баранов, 2022

Отримано: 01.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Баранов А. Трансакційні витрати у діяльності страхових інституцій. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 15-21.
DOI: 10.35774/econa2022.02.015

страхових – лише тих, що надають страхові послуги. Ми, а також інші вчені, зокрема Ю. М. Коваленко [2] та О. В. Кнейслер [3, с. 17-19], поділяємо думку Ю. М. Лопатинського: «якщо інститути є макроекономічною категорією, а організації – мікроекономічною, то інституції слід віднести до мезоекономічного рівня» [4].

Подібний підхід до трактування страхової компанії згідно інституціональної теорії простежується і на рівні нашої країни, і на рівні ООН. Об'єктом KICE виступають організації або інституційні одиниці, які згідно SNA 2008 розподіляються за різними секторами. Інституційна одиниця – це економічна одиниця, яка здатна від власного імені володіти активами, приймати зобов'язання, брати участь в економічній діяльності та вступати в операції з іншими одиницями [5, с. 7]. Всі інституційні одиниці поділені на дві великі групи: фізичні особи або групи фізичних осіб у формі домашніх господарств та юридичні особи. Наприклад, страхування як інститут або страховий сектор згідно KICE об'єднує інституційні одиниці або страхові компанії.

Сучасне дослідження не можливе без аналізу страхових інститутів та інституцій, механізмів їх функціонування, інституціонального середовища. Ефективність їх функціонування та взаємодія з іншими інститутами в свою чергу залежить від величини трансакційних витрат.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження економічної природи трансакційних витрат, які виникають в діяльності страхових інституцій, а також обґрунтування потенційних способів мінімізації таких витрат. Для досягнення мети поставлено наступні завдання: виокремити інституціональні ознаки притаманні становленню та розвитку страхових інститутів та інституцій; з'ясувати основні причини виникнення трансакційних витрат у страхових відносинах; охарактеризувати окремі види трансакційних витрат; обґрунтувати потенційні способи мінімізації трансакційних витрат.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для більш детального вивчення страхових інституцій, визначення їх економічної природи та значення в фінансовій системі країни потрібно дослідити основні риси або ознаки

страхових інститутів, оскільки саме вони визначають специфіку страхових компаній. У свою чергу страхові інституції «забезпечують, по суті справи, реальність існування певних фінансових, у тому числі страхових, інститутів, адже і прийняття певних правил, і закріплення їх у законодавчій формі нічого не варте без відповідного організаційного забезпечення» [1, с. 53]. Враховуючи, що страхування є невід'ємною складовою фінансової системи, а також погоджуючись з думкою Т. В. Паєнтко [6], відзначимо, що становленню та розвитку страхових інститутів притаманні певні інституціональні ознаки:

1. Страховий інститут є результатом соціалізації та суспільного визнання. Розкладка збитку можлива лише у випадку об'єднання економічних суб'єктів. Чим більшою буде така сукупність суб'єктів, тим меншою для кожного з них буде вартість участі у такій розкладці. Наприклад, страхування стає можливим у випадку формалізації такої сукупності, залучення економічних суб'єктів у ролі страхувальників, усвідомлення ними свого місця у суспільстві та відповідальності за свої дії або бездіяльність. Не маючи суспільного визнання, навіть закріплений законом або іншим нормативним актом, цей інститут не буде виконувати ті функції, які на нього покладаються. Прикладом може слугувати обов'язкове страхування. Всі економічні суб'єкти розуміють, що існує обов'язок, встановлений державою, щодо страхування певних ризиків, які несуть серйозну загрозу всьому суспільству. Більшість навіть погоджуються з необхідністю такого страхування. Проте коли постає необхідність укласти договори страхування таких ризиків, сплачувати плату за це, то відразу всі намагаються шукати шляхи щодо уникнення цього. Плата за страхування сприймається суб'єктами як додатковий збір чи податок, яким їх обкладає держава. Дію цієї ознаки можна екстраполювати і на діяльність страхових компаній. Якщо суспільство їх не визнає, то які б вимоги держава не висувала до створення та функціонування цих інституцій для підвищення їх фінансової стійкості та створення позитивного іміджу (ліцензування, методи формування страхових резервів та нормативи їх розміщення, нормативи платоспроможності), вони не набудуть поширення та подальшого

розвитку за межі ринку обов'язкового страхування. Страхові відносини можуть будуватися лише на взаємній довірі та сумлінності всіх учасників. Якщо старше покоління наших громадян пам'ятає негативні результати діяльності Держстраху, то змінити відтворення ними соціального досвіду, а саме відсутність знань щодо страхової справи та низький рівень страхової культури, у своїй майбутній діяльності, спілкуванні, відносинах складно.

2. Інститут пов'язується з організаційним або правовим оформленням, яке забезпечує легітимність цього явища. Більшість страхових інститутів потребують такого оформлення, яке закріплює легітимність їх функціонування перед економічними суб'єктами, дозволяє забезпечити фінансову безпеку страхових інституцій, ринку та держави в цілому. Легітимності потребують і основні учасники страхових відносин – страхові компанії. Вони мають бути створені шляхом поєднання капіталів їхніх власників, функціонувати в організаційно-правовій формі акціонерних товариств, бути внесеними до Державного реєстру фінансових установ, отримати ліцензію на кожний вид страхування, яким планують займатися, дотримуватися вимог щодо платоспроможності тощо.

3. Будь-який страховий інститут – це сфера, межі існування та підґрунтя отримання різноманітних форм доходу, а також їх подальшого розподілу та перерозподілу. Страхові інститути можна досліджувати через ті функції, які вони виконують в економічній системі на макрорівні. Зміст страхування в сучасних умовах конкретизується в сукупності функцій, які воно виконує: ризикованій, створення і використання страхових резервів, заощадження коштів та превентивній. Головна роль в отриманні та перерозподілі доходів відіграють страхові інституції. Вони акумулюють фінансові ресурси, формують страхові резерви, генерують грошові потоки та доходи, а також здійснюють витрати. Крім цього, вони виконують функції фінансової інституції – мобілізації, переміщення та інвестування фінансових ресурсів. «Саме у цьому контексті фінансові інституції розглядаються як посередники, що надають фінансові послуги» [1, с. 54].

4. У страховому інституті властивість соціальності є домінуючою, але не позбавленою природних, психобіологічних засад. Цей інститут є елементом соціальної структури. Можна стверджувати про часткове виконання страхуванням соціальної функції держави у вигляді страхового захисту населення на випадок смерті, нещасних випадків, втрати працездатності, досягнення пенсійного віку окремими його громадянами. Страхові інститути – «це і правила, нав'язані ззовні, і результати освоєння цих правил економічними суб'єктами» [6]. Відповідно страхові компанії виступають не тільки фінансовими інституціями, забезпечуючи перерозподіл фінансових ресурсів, але й соціальними, забезпечуючи управління соціальними ризиками.

Страховик та страхувальник перед тим, як здійснити акт купівлі-продажу страхової послуги, повинні виконати певні операції (транзакції). Вони пов'язані з пошуком та вибором клієнта (страхової компанії), пошуком інформації про їх фінансовий стан та ділову репутацію, оцінкою ймовірності настання страхового випадку, узгодженням умов страхування тощо. «До них відносять також витрати, пов'язані з перерозподілом прав власності. Усі перелічені вище витрати дістали назву витрат транзакцій (транзакційні витрати)» [7, с. 360].

Теорії Р. Коуза, зокрема щодо контрактної природи фірми та наявності транзакційних витрат, внесли помітні зміни в теорію фінансів, а також у страхову теорію як її складову. По-перше, вони акцентували увагу на важливості права і правової системи для існування страхових відносин. Між страховиком і страхувальником укладається договір або контракт, який визначає природу їх правовідносин. Договір містить інформацію щодо переліку страхових ризиків та випадків, розміру страхової суми, тарифу та премії, взаємовідносин у разі настання випадку, що має ознаки страхового, права та обов'язки сторін тощо. При невиконанні умов договору однією зі сторін інша може подати до суду. По-друге, «фінансова практика отримала право включати у витрати транзакційні витрати, які зростають у міру поглиблення поділу праці» [7, с. 360]. Об'єктивною причиною виникнення транзакційних витрат у страхових відносинах є

існування асиметрії інформації щодо об'єкту страхування, ймовірності реалізації страхового випадку, фінансової стійкості страховика тощо. По-третє, підвищується роль інформації та зростають витрати на її отримання. Від повноти інформації про страховий ризик буде залежати вартість страхової послуги для страхувальника. Наявність інформації про фінансовий стан страховика, його платоспроможність, наявність укладених договорів перестрахування з перестраховиками-нерезидентами буде визначати його популярність та упізнаваність серед потенційних клієнтів. Пошук цієї інформації в свою чергу буде призводити до зростання трансакційних витрат.

Розглянемо більш детально трансакційні витрати, які виникають у діяльності страхової компанії. Для цього скористаємося поширеною в сучасній неоінституціональній теорії типологією витрат, запропонованою Р. Капелюшниковим [8, с. 472-473].

1. Витрати пошуку інформації. З метою укладання договору страхування страхова компанія та потенційний клієнт мають знайти один одного та погодити між собою ціну страхової послуги й умови здійснення страхування. Для цього їм потрібна специфічна інформація, пошук якої призводить до виникнення витрат з боку кожного учасника. Для страховика такими будуть витрати на пошук клієнта, ідентифікацію його страхових інтересів, дослідження небезпек, які йому можуть загрожувати, аналіз страхових ризиків. Для страхувальника – витрати на пошук страхової компанії, оцінку її платоспроможності та аналіз страхових послуг, які вона надає. Також обоє учасників зазнають втрат, пов'язаних з неповнотою та недосконалістю отриманої інформації, складністю її отримання та аналізу.

2. Витрати ведення переговорів. Учасники страхових відносин потребують значних затрат часу та ресурсів на проведення переговорів про умови страхування. Вони повинні погодити предмет договору страхування, перелік страхових ризиків та випадків, розміри страхової суми, тарифу та премії, строк дії договору, умови здійснення виплати, права та обов'язки сторін тощо.

3. Витрати вимірювання. При купівлі-продажу страхової послуги страховик та страхувальник повинні встановити її споживчу

та мінову вартість для кожного з них. Ця стаття витрат у страхуванні зростає, оскільки дуже складно оцінити страхову послугу. Вона представляє собою фактично обіцянку компанії здійснити виплату у майбутньому в разі настання страхового випадку. Коли це станеться і чи станеться ніхто не знає. Для страхувальника якість надання послуги буде полягати у можливості страховика вчасно та в повній мірі здійснити виплату в разі виникнення такої необхідності. При чому ця можливість має поширюватися не на конкретний момент часу, а на значний період часу в майбутньому. У переважній більшості випадків витрати на здійснення таких розрахунків для страхувальника є дуже складними та дорогими. Для страхової компанії витрати вимірювання будуть полягати в оцінці власної платоспроможності та фінансової стійкості, аналізі страхового ризику, встановленні справедливої ціни, розробленні перестраховувальної програми тощо.

4. Витрати специфікації та захисту прав власності. До цієї групи можна віднести витрати часу та ресурсів, пов'язаних з відновленням порушених прав, зокрема, судові та арбітражні витрати, витрати на розслідування причин та обставин настання страхових випадків, актів страхового шахрайства тощо. Для страхувальника ці витрати полягають у захисті його права на отримання вчасно та у повній мірі виплати страхової суми або відшкодування, а для страховика – у забезпеченні його фінансової безпеки.

5. Витрати опортуністичної поведінки. Це витрати на контроль за дотриманням умов договору страхування й попередження опортунізму. Страхова компанія несе витрати, пов'язані з контролем за діяльністю страхувальника, зокрема поведінням з об'єктом страхування так, якби він з ним поводився, якщо б не було договору страхування. Також важливою є перевірка тієї інформації, яка була надана страхувальником на момент укладання договору і на основі якої були визначені конкретні умови страхування, зокрема ціна страхової послуги. Адже ніхто не заважає страхувальнику свідомо вказати неправдиву інформацію про об'єкт страхування з тим, щоб отримати більше страхове покриття та менше за це заплатити. Перевірити таку інформацію за кожним договором страхування

практично не реально, оскільки це потребує великих затрат часу та ресурсів.

Трансакційні витрати виникають через те, що інформація для учасників страхових відносин є не безкоштовною та асиметричною, «а також тому, що будь-які спроби створення інститутів для структурування людської взаємодії приводять до певного рівня недосконалості ринків» [6]. Зростання цих витрат на практиці призводить до зниження

ефективності функціонування страхових інститутів, а також до зменшення фінансових результатів діяльності страхових інституцій. Неефективність страхових інститутів породжує недовіру до них з боку суспільства аж до їх невизнання та несприйняття. Тому проблема зниження трансакційних витрат є однією з найважливіших та потребує детального аналізу з метою розроблення потенційних способів мінімізації таких витрат (табл. 1).

Таблиця 1. Потенційні способи мінімізації трансакційних витрат

Спосіб	Зміст
Політика держави	Держава використовує свої повноваження для збору, обробки й своєчасного оприлюднення детальної інформації про стан і розвиток страхового ринку, фінансовий стан страхових компаній, а також страхових посередників, забезпечуючи при цьому доступ до неї потенційних страхувальників, партнерів, кредиторів та інших суб'єктів господарювання, що істотно зменшує інформаційну невизначеність і, як наслідок, трансакційні витрати
Вертикальна інтеграція	Вертикальна інтеграція усуває суперечності між ефективними інвестиціями й ефективною поступовою адаптацією: ризики можуть бути зменшені, а механізми внутрішнього управління полегшують перехід від одного етапу до іншого. Теорія трансакційних витрат демонструє, що за високої специфічності активів вертикальна інтеграція ефективніша, ніж ринковий контракт. Результатом може бути створення страхових груп, які включатимуть різні компанії, що зможуть надавати послуги зі всіх видів страхування, страхового посередництва, оцінювання ризиків та збитків
Скорочення бюрократизації	Внаслідок скорочення бюрократизації зменшуються витрати часу на здійснення бюрократичних процедур та зменшуються корупційні витрати (внесення до Державного реєстру фінансових установ, отримання ліцензії, реєстрація правил страхування, погодження злиття-поглинання страхових компаній з Антимонопольним комітетом, засвідчення розрахунку страхових тарифів та резервів актуарієм тощо)
Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій	Завдяки використанню новітніх інформаційних та комунікаційних технологій, формуванню інформаційно-комерційних систем зменшуються витрати на пошук інформації про страховика (страхувальника), його фінансовий стан, об'єкти страхування, здійснення аналізу страхових ризиків, а також їх моніторинг протягом строку дії договору страхування тощо. Це істотно скорочує трансакційні витрати, трансформуючи існуючі страхові інститути.
Трансакційний аналіз	У його основу покладено методику інституційного аналізу балансу, запропоновану О. Олейником. Ідея інституційного балансу – це перенесення акценту на трансакційну складову фінансової інформації
Процесна модель управління	Внутрішні трансакційні витрати визначаються процесом вироблення узгоджених умов діяльності, результатом якого є система управління й автоматизація бізнес-процесів. Автоматизація значно скорочує час прийняття управлінських рішень та зменшує граничні витрати на трансакцію

Джерело: складено автором на основі [6; 9; 10].

На рівні страхової компанії трансакційні витрати потребують цілеспрямованого впливу з боку менеджменту з метою їх зниження або оптимізації при збереженні або зростанні вартості самої компанії, тобто управління. Таке управління трансакційними витратами має бути невід'ємною складовою управління

витратами, а також управління страховою компанією в цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Використання теорії трансакційних витрат є перспективним напрямом для дослідження нинішніх фінансових, зокрема страхових,

процесів. Страховик і страхувальник постійно діють в умовах асиметричної інформації, тому на кожному етапі їх взаємодії виникають трансакційні витрати, які потрібно враховувати для прийняття ефективних управлінських рішень. Результати цих рішень безпосередньо впливають на можливість страховою компанією генерувати грошові потоки та формувати прибутки, тобто сукупність таких результатів на перспективу визначає вартість компанії в цілому. При визначенні вартості

страхової компанії продавці та покупці також будуть знаходитися в умовах асиметричної інформації, що також буде породжувати формування нових трансакційних витрат. Отже, зменшення таких витрат на кожному етапі взаємодії економічних агентів є об'єктивною необхідністю і сприяє формуванню ефективних страхових інститутів, що забезпечує інституціональну рівновагу в фінансовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Опарін В., Федосов В., Львовчикін С. та ін. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2016. 695 с.
2. Коваленко Ю. Використання категоріального апарату інституційної теорії у фінансовому секторі економіки. *Світ фінансів*. 2010. Вип. 4. С. 39-49.
3. Кнейслер О. В. Ринок перестрахування України: теоретико-методологічні доміанти формування та пріоритети розвитку: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
4. Лопатинський Ю. М. Інституціоналізація транзитивної економіки. *Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая*. Выпуск 103-1. С. 229-232.
5. Класифікація інституційних секторів економіки України (KICE): Наказ Державної служби статистики України від 03.12.2014 № 378. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20\(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8\).pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8).pdf).
6. Паєнко Т. В. Інституціоналізація фінансової системи і трансакційні затрати у фінансових відносинах. *Економіка та держава*. 2011. № 11. С. 44-47.
7. Юхименко П. І., Львовчикін С. В., Федосов В. М., Юрій С. І. Фінансова думка України: монографія. Київ: Кондор; Тернопіль: Економічна думка, 2010. У 3 т. Т. 1. 687 с.
8. Чухно А. А., Леоненко П. М., Юхименко П. І. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник. Київ: Знання, 2010. 687 с.
9. Кириченко О. А., Белоусова І. А. Управління трансакційними витратами суб'єктів господарської діяльності. *Фінанси України*. 2010. № 8. С. 97-104.
10. Пелешко І. Створення вертикально-інтегрованих структур як фактор зменшення трансакційних витрат. *Наука молода: зб. наук. праць молодих вчених THEU*. 2010. № 14. С. 39-42.

REFERENCES

1. *Finansova infrastruktura Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* (2016). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Kovalenko, Yu. (2010). Vykorystannia katehorialnoho aparatu instytutitsiinoi teorii u finansovomu sektori ekonomiky. *Svit finansiv* [in Ukrainian].
3. Kneisler, O. V. (2012). *Rynok perestrakhuvannia Ukrainy: teoretyko-metodolohichni dominanty formuvannia ta priorytety rozvytku*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Lopatynskiy, Yu. M. (n.d.). Instytutsionalizatsiia tranzytyvnoi ekonomiky. *Nauchnye trudy DonNTU. Seriya: ekonomicheskaiia* [in Ukrainian].
5. Klyasyfikatsiia instytutitsiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy (KICE): Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 03.12.2014 № 378. Retrieved from: [http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20\(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8\).pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8).pdf) [in Ukrainian].
6. Paientko, T. V. (2011). Instytutsionalizatsiia finansovoi systemy i transaktsiini zatraty u finansovykh vidnosynakh. *Ekonomika ta derzhava*, 11, 44-47. [in Ukrainian].
7. *Finansova dumka Ukrainy*. (2010). Kyiv: Kondor; Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
8. Chukhno, A. A. (2010). *Instytutsionalno-informatsiina ekonomika*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
9. Kyrychenko, O. A., Belousova, I. A. (2010). Upravlinnia transaktsiinykh vytratamy subiektiv hospodarskoi diialnosti. *Finansy Ukrainy*, 8, 97-104. [in Ukrainian].
10. Peleshko, I. (2010). Stvorennia vertykalno-intehrovanykh struktur yak faktor zmeshennia transaktsiinykh vytrat. *Nauka moloda*, 14, 39-42. [in Ukrainian].

Andrii Baranov, Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of Department of Banking and Insurance, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine

TRANSACTION COSTS IN THE ACTIVITIES OF INSURANCE INSTITUTIONS

ABSTRACT

Introduction. The concept of transaction costs plays an important role in understanding the relationship between insurer and the insured, the principle of mutual good faith in the relations of these participants, the nature of the insurance company, managing insurance relations to increase the size of the insurance portfolio and increase solvency, increase insurer value. The presence of transaction costs in practice leads to a decrease in the efficiency of insurance institutions, as well as to a decrease in the financial results of insurance.

The purpose of the study is the theoretical substantiate the nature of transaction costs that arise in the activities of insurance institutions, and development of practical recommendations for their reduction.

The methodological basis of the study is a systematic approach, methods of analysis and synthesis, theoretical and abstract-logical generalizations and hypotheses, methods of comparison and grouping, the method of classification.

Results. The institutional features inherent in the formation and development of insurance institutions are highlighted. It is determined that the main reason for transaction costs in insurance relations is the existence of asymmetry of information about the object of insurance, the probability of the insured event, the financial stability of the insurer, etc. The main types of transaction costs of insurance institutions are described: information retrieval, negotiation, measurement, costs of specification and protection of property rights, costs of opportunistic behavior. Based on the study, potential ways to minimize transaction costs of insurance institutions are revealed: state policy, vertical integration, reduction of bureaucratization, development of information and communication technologies, transactional analysis, process management model.

The practical significance of the study lies in the justification of the need to purposefully influence the amount of transaction costs of insurance institutions in order to minimize them.

Keywords: transaction costs; insurance institutions; asymmetry of information; opportunistic behavior; insurance relations; insurance service.

Cite as: Baranov, A. (2022). Transaction costs in the activities of insurance institutions. *Economic analysis*, 32 (2), 15-21. DOI: 10.35774/econa2022.02.015

DOI: 10.35774/econa2022.02.022

JEL classification: D49, L19, Q21, Q41, Q42
UDC: 620.92:339.13

Олена БОРИСЯК

кандидат економічних наук,
старший викладач,
кафедра маркетингу,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: olena.borysiak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4818-8068
ResearcherID: https://researcherid.com/rid/N-8803-2018

РОЗБУДОВА КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЕНЕРГЕТИЧНОМУ РИНКУ: ПЕРЕДУМОВИ, ВИКЛИКИ І ПЕРЕВАГИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Енергетика як складова критичної інфраструктури зазнає трансформацій у напрямі переходу до оптимізації енергетичного менеджменту і розвитку критичних технологій в умовах адаптації до зміни клімату. Такий розвиток свідчить про зміну підходу до позиціонування “зеленої” енергії як товару на ринку, так у структурі енергетичних ресурсів, а саме перехід від ресурсоощадливого до кліматично-нейтрального підходу.

Мета. Стаття присвячена дослідженню аспектів інтеграції кліматичної складової в енергетичну безпеку, передумов і особливостей переходу до кліматичного менеджменту у контексті зміцнення глобальної і національної безпеки, визначенню компонентів розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку.

Метод (методологія). Для досягнення встановленої мети та розв’язання визначених завдань використано абстрактно-логічний підхід, метод системного аналізу, порівняльного аналізу, індукції, дедукції, групування, табличне представлення. Поєднання системного і синергетичного підходів для реалізації завдань дозволило сформулювати компоненти розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку.

Результати. Енергетика належить до галузей, що зумовлюють негативний вплив на клімат. COVID-19 змінив рівень і структуру споживання енергії і став додатковим фактором для розвитку відновлювальної енергетики, яка сприяє отриманню кліматично-нейтрального ефекту. У статті розглянуто особливості енергетичної безпеки як складової національної безпеки у контексті розбудови кліматичної політики. Визначено пріоритетність трансформації енергетичної сфери в умовах зміни клімату. Обґрунтовано передумови і особливості переходу до кліматичного менеджменту у контексті зміцнення глобальної і національної безпеки. У статті сформовано компоненти розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку. Перспективи проведення подальших досліджень полягають у розробці заходів з впровадження кліматично-нейтральних інновацій в енергетиці шляхом диверсифікації альтернативних джерел отримання енергії на засадах замкненого циклу використання енергетичних ресурсів і впровадження смарт-технологій.

Ключові слова: зміна клімату; енергетична безпека; критична інфраструктура; кліматичний менеджмент; альтернативні джерела енергії; “зелена” енергетика; енергосервіс; кліматично-нейтральні інновації.

Вступ

Прийняття енергоефективних рішень передбачає перехід до впровадження енергоощадливих і енергозберігаючих технологій, енергетичного менеджменту, диверсифікації джерел отримання первинної енергії, оптимізації системи управління енергетичними потоками на засадах роботи

“розумних” мереж та ін. Такі фактори впливають на зміну структури енергетичного ринку і розширення таких його сегментів як ринок енергосервісу і ринок альтернативної енергетики. У свою чергу, COVID-19 став додатковим фактором, який посилив трансформаційні процеси на енергетичному ринку і змінив поведінку споживачів енергетичних ресурсів у напрямі досягнення

© Олена Борисяк, 2022

Отримано: 02.05.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Борисяк О. Розбудова кліматичної політики на енергетичному ринку: передумови, виклики і переваги. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 22-32. DOI: 10.35774/econa2022.02.022

балансу між енергоощадливістю і збереженням довкілля, переходу від ресурсозбереження до кліматичної нейтральності.

У квітні 2020 року Міжнародна енергетична агенція (International Energy Agency) підготувала звіт “Глобальний Енергетичний Огляд 2020 року. Вплив пандемії COVID-19 на глобальне енергетичне споживання та викиди CO₂” [1], у якому сфокусувала увагу на особливості зміну динаміки споживання енергії загалом і окремих видів енергії. “Світове споживання електроенергії домогосподарствами зросло на 40% у зв’язку з тим, що громадяни змушені були працювати вдома, щоб зупинити поширення вірусу. Натомість у період загострення пандемії скоротилось споживання електроенергії в непобутових секторах” [2, с. 40]. У свою чергу, Аналітичне агентство Renewables Now [3] відзначає про зростання динаміки використання відновлювальної енергетики у 2020-2021 роках під впливом COVID-19 на 10%. Як наслідок, зміна поведінки і рівня споживання енергії у період пандемії знайшла пряме відображення на світових рівнях викидів CO₂. Зокрема, “у 2020 р. зафіксовано загальне скорочення викидів CO₂ на 2,58 Гт, пов’язаного з енергетикою. Загалом під час широкого карантину викиди CO₂ зменшилися в середньому на 26% (на піках) в окремих країнах” [4]. Зважаючи на це, особливе значення має розгляд питання зміни структури енергетичного ринку і розбудови на ньому кліматичної політикл.

Аспекти трансформації енергетичного ринку шляхом удосконалення регуляторної політики, тарифної політики, реформування ринку теплоенергетики, модернізації енергетичних підприємств, розбудови ринку енергосервісу, “зеленої” енергетики є у центрі уваги науковців [5-12]. У [13] проведено аналіз стану державного фінансування охорони навколишнього природного середовища. У [14] розглянуто механізм довгострокового цінового орієнтування гнучких постачальників енергетичних послуг на основі стохастичних диференціальних методів, що мобілізує гнучкість енергії шляхом опосередкованого контролю попиту на гнучкі енергетичні системи за допомогою сигналів розумної ціни.

Європейський Союз постійно посилює цілі, поставлені для скорочення викидів вуглецю. Адже у секторі виробництва енергії і, зокрема, “в системі централізованого теплопостачання досі

переважає спалювання викопного палива, що спричиняє значний внесок у такі викиди” [15]. Водночас, “у Європі одним із найбільш стійких рішень для теплопостачання будівель є централізоване опалення, що свідчить про необхідність інтеграції відновлюваних джерел енергії у теплопостачання. Незважаючи на те, що централізоване опалення розглядається як життєво важливий елемент для сталого майбутнього, воно вимагає широкого планування та довгострокових інвестицій” [16]. “В останні роки природний газ широко використовувався як первинне чисте джерело енергії для заміни вугілля, метою якого є зменшення серйозного забруднення навколишнього середовища, викликаного вугільним центральним опаленням взимку” [17].

Загалом проведений огляд наукових доробків свідчить про позитивну динаміку інноваційного розвитку енергетичної сфери. Зокрема, відстежується застосування ресурсного підходу у визначенні напрямів реформування енергетичної сфери, що полягає в диверсифікації джерел отримання первинної енергії, перехід до енергетичного менеджменту на підприємствах і у домогосподарствах, інтеграції “розумних” технологій у процеси оптимізації ланцюгів постачання енергії. У свою чергу, слід відмітити, що при розгляді питання впровадження кліматичного менеджменту на енергетичних підприємствах виділяють отримання, поряд із економічними і соціальними ефектами, також екологічного (низьковуглецевого) ефекту. Водночас, зважаючи на глобальний характер вирішення питання щодо застосування кліматичних заходів з попередження, адаптації, пом’якшення зміни клімату, а також розгляд енергетики як галузі, що чинить негативний вплив на клімат, особливе значення має розробка інструментів з посилення кліматичної складової у виборі джерела енергії, прийняття інноваційних управлінських рішень з розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження аспектів інтеграції кліматичної складової в енергетичну безпеку, передумов і особливостей переходу до кліматичного менеджменту у контексті зміцнення глобальної і національної безпеки,

визначення компонентів розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку.

Відповідно до мети сформовано такі завдання статті: розглянути особливості енергетичної безпеки як складової національної безпеки у контексті розбудови критичної інфраструктури; визначити роль трансформації енергетичної сфери в умовах зміни клімату; обґрунтувати передумови і особливості переходу до кліматичного менеджменту у контексті зміцнення глобальної і національної безпеки; сформувати компоненти розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Енергетична сфера є складовою критичної інфраструктури. Зважаючи на це, особлива роль на національному рівні належить зміцненню енергетичної безпеки, що передбачає забезпечення незалежності у використанні енергетичних ресурсів. Зокрема, у ланцюгу отримання доступу, виробництва, переробки, логістики і споживання ресурсів як товару комплементарними (взаємодоповнюючими) є енергетичні ресурси, які сприяють формуванню зв'язків між процесами у ланцюгу ресурсозабезпечення.

Загалом сучасний розвиток енергетичної сфери у ланцюгу ресурсозабезпечення економічних процесів і національної безпеки спрямований на сталий розвиток, що передбачає збалансованість соціальних, економічних та екологічних інтересів в результаті реалізації таких принципів:

- інклюзивне економічне зростання: подолання бідності та голоду (зміцнення продовольчої безпеки) шляхом створення умов для гідної праці, забезпечення гендерної рівності, реалізації людського потенціалу, впровадження інноваційних рішень в енергетичній сфері;
- зміцнення громадського здоров'я шляхом декарбонізації енергетики і збереження екосистем в результаті раціонального природокористування, розбудови екологічної освіти, розробки “дорожньої” карти подолання наслідків впливу пандемії на енергетику;
- розвиток міжсекторального і територіального партнерства з впровадження кліматичних інновацій і відповідального споживання ресурсів

шляхом переходу до виробництва відновлювальної енергії, впровадження циркулярних, кліматично-нейтральних технологій і кліматичного менеджменту в енергетиці.

У свою чергу, сфера енергетики належить до числа галузей, чия діяльність зумовлює негативний вплив на клімат. У цьому контексті, цікавими є результати дослідження Міжнародного енергетичного агентства у щорічному звіті World Energy Outlook щодо реакції світу на COVID-19 [18]. Зокрема прогнозується, що “попит на вугілля не повернеться до рівнів, які існували до коронавірусу, і що до 2040 року на нього припадатиме менше 20% споживання енергії. Нафта також зазнає коливань у рівні споживання і після 2030 року попит на неї почне знижуватися. У той же час, прогнозується, що відновлювальні джерела енергії з нульовим вуглецевим впливом на зміну клімату, можуть задовольнити 80% зростання попиту на електроенергію протягом наступних 10 років. До 2025 року відновлювані джерела енергії витіснять вугілля в якості основного засобу виробництва електроенергії” [18]. Такі тенденції розвитку енергетики свідчать про актуальність трансформації управлінського, маркетингового і технологічних підходів до формування ланцюга постачання енергії у пост-ковідний період шляхом переходу до кліматично-нейтрального забезпечення енергетичної безпеки. На цьому шляху пріоритетне значення має не тільки створення умов для сталого розвитку енергетичних підприємств, а й визначення їхньої стійкості до впровадження кліматично-нейтральних інновацій.

Натомість, відзначимо, що складність інтеграції кліматичної складової в енергетичну сферу, що у свою чергу є викликом для трансформації енергетики, полягає в отриманні насамперед неекономічного (кліматично-нейтрального) ефекту. Зокрема, забезпечення сучасного процесу формування організаційно-економічного механізму управління енергетичними ресурсами у структурі критичної інфраструктури передбачає врахування прогнозних векторів (концепцій) економічного зростання. “Відповідно до концепції нової норми будуть мати місце такі ознаки “нової норми”: виражене уповільнення темпів економічного зростання порівняно з

попереднім десятиліттям; високі показники безробіття, загострення боргових проблем; значна невизначеність на ринках і подальший зсув глобальної економічної активності в бік країн з ринками, що розвиваються" [19, с. 187]. Іншим аспектом є утвердження "альтерглобальних принципів стійкого суспільства як субсидіарність (врахування інтересів громади при використанні локальних ресурсів), спільна спадщина, економічна різноманітність, екологічна стійкість системи життєзабезпечення планети, підтримка біорізноманіття та продовольчої безпеки" [20]. Таке зміщення принципів економічного розвитку свідчить про формування умов для "інклюзивного сталого зростання" [19], що передбачає включення усіх у цей процес і забезпечення інтересів усіх.

У цьому контексті, на сучасному етапі формування суспільства добробуту цікавим і, водночас, дуалістичним є спосіб вирішення питання щодо узгодження економічних та екологічних інтересів. "У 1991 р. в праці "Environmental impact of a North American Free Trade Agreement" було вперше запропоновано перевернуту U-подібну криву, яка описує взаємозв'язок між забрудненням навколишнього середовища й економічним зростанням, яка пізніше отримала назву екологічної кривої С. Кузнеца. В її основу закладено уявлення про те, що у міру економічного зростання на ранніх стадіях індустріального розвитку відбувається деградація навколишнього середовища, а пізніше, після досягнення певної точки, подальше економічне зростання спричинює покращення стану довкілля" [21, с. 9-11].

Зважаючи на це, пропонуємо у табл. 1 деталізувати передумови і особливості переходу до кліматичного менеджменту у контексті зміцнення глобальної і національної безпеки. Консолідуючим органом щодо вирішення кліматичного питання стала Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка з 1995 року проводить щорічні Кліматичні конференції, результатами, яких є прийняття документів, що спрямовані на проведення кліматичних заходів на глобальному рівні. Свідченням актуальності вирішення кліматичного питання на глобальному рівні і необхідності прийняття додаткових заходів з переходу до декарбонізації

економіки на конференції ООН у Глазго (2021 р.) є організація напередодні її проведення глобальної кліматичної кампанії "Race to Zero", що спрямована на стимулювання підприємств, населених пунктів, урядів країн впроваджувати заходи з нульовим викидом вуглецю. У квітні 2022 р. у Німеччині Федеральний кабінет ухвалив Великодній пакет (Osterpaket) для прискореного розвитку відновлюваної енергетики.

Зважаючи на такі сучасні нелінійні та дуалістичні тенденції еволюції соціально-економічного розвитку, вважаємо, що сталий розвиток енергетики слід розглядати крізь призму отримання оптимізаційного ефекту, що полягає в максимізації економічного зростання, добробуту населення і мінімізації антропогенного впливу на навколишнє середовище через посилення кліматичної складової енергоощадливої політики у вирішенні екологічних проблем. Отримання такого ефекту передбачає дотримання принципу інклюзії у регулюванні доступу, розподілу, переробці і споживанні енергетичних ресурсів в результаті включення усіх прямих (виробники, посередники, споживачі) і непрямих (стейкхолдерів) суб'єктів енергетичного ринку.

Відповідно до цього, а також враховуючи компліментарний (взаємодоповнюючий) характер енергетичних ресурсів у забезпеченні економічного зростання і сталого розвитку, особлива роль належить питанню визначення складових розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку, що базується на транзитивності організаційно-інноваційних процесів у забезпеченні кліматично-нейтрального розвитку економіки через впровадження критичних низьковуглецевих і енергоефективних технологій і реалізації засад адаптації до змін клімату шляхом міжгалузевої взаємодії на засадах замкненого циклу використання ресурсів.

Кліматична політика передбачає розробку і впровадження комплексу кліматично-нейтральних інновацій з екологізації сталого розвитку енергетичної сфери. Особлива роль належить визначенню показників ефективності переходу до кліматичного менеджменту, що передбачає розробку методів і технологій, принципів, підходів його впровадження.

Таблиця 1. Еволюція переходу до кліматичного менеджменту у контексті зміцнення глобальної і національної безпеки

Рівень вирішення кліматичного питання	Характеристика діяльності
1	2
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	1988 р. Організацією ООН з охорони навколишнього середовища (United Nations Environment Programme – UNEP) і Всесвітньою метеорологічною організацією (World Meteorological Organization – WMO) створено Міжурядову групу експертів з питань зміни клімату (The Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC), яка на початку 1990-х рр. випустила оціночну доповідь Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату.
	1992 р. світовий форум у Ріо-де-Жанейро, на якому прийнято Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату, що набрала чинності 21 березня 1994 р. Мета: стабілізація концентрації парникових газів у атмосфері.
	1997 р. Кіотський саміт ООН і прийняття Кіотського протоколу. Вперше узгоджено конкретне рішення щодо зниження вуглецевих викидів.
	2009 р. Копенгагенський саміт ООН: відміна Кіотського протоколу і прийняття Копенгагенського протоколу, що передбачає утримання глобального потепління в межах 2°C у XXI ст. за допомогою переходу на нові, екологічно безпечні технології, поновлювані джерела енергії, а також через вже наявні ринкові механізми скорочення викидів, передбачені Кіотським протоколом.
	2010 р. конференція ООН в Канкуні (Мексика). Прийняті рішення щодо створення Зеленого кліматичного фонду, адаптації та допомоги найменш розвинутим і найбільш уразливим країнам, передачі технологій щодо припинення вирубки лісів.
	2011 р. конференція ООН в Дурбані (ПАР). Прийняті рішення про підготовку до кінця 2015 р. єдиної для всіх країн світу нової глобальної угоди на період після 2020 р.; узгоджені дії всіх країн щодо зменшення викидів до 2020 р.
	2012 р. конференція ООН в Досі (Катар). Прийнято рішення щодо переходу до нової політики регулювання викидів вуглецю на 2013-2020 рр., суть якої полягає в єдиних діях усіх країн.
	2013 р. конференція ООН в у Варшаві (Польща). Прийняті рішення про ухвалення конкретних заходів, які б допомогли обмежити підвищення температури на планеті до 2°C, розроблення механізму компенсації втрат тим країнам, які вже страждають від негативних кліматичних явищ.
	2014 р. конференція ООН в Лімі (Перу). Ухвалені рішення щодо підвищення високо розвинутими країнами міжнародних зобов'язань із скорочення викидів та взяття на себе зобов'язань підвищення рівня енергоефективності, розвитку технологій стосовно екологізації.
	2015 р. 21-ша сесія Конференції ООН зі зміни клімату і прийнято Паризьку угоду, що вступила в дію 1 січня 2021 р. Паризька угода замінила Копенгагенський протокол і встановлює ціль щодо утримання глобальної температури на Землі в межах 2°C до 2100 року.
	2015 р. прийняття 17 Цілей сталого розвитку (вступили в дію з січня 2016 р.)
	2016 р. конференція ООН з питань зміни клімату у Маракеш (Марокко).
	2017 р. конференція ООН з питань зміни клімату у Бонн (Німеччина). Головним результатом конференцій став проєкт документів щодо виконання Паризької угоди, в якому зазначено яким чином 195 держав-учасниць мають вимірювати обсяг викидів CO ₂ в атмосферу.
	2020 р. Генеральна асамблея ООН. Оприлюднено намір досягти піку викидів парникових газів у найближче десятиліття та прийти до вуглецевої нейтральності до 2060 року.
	2021 р. конференція ООН у Глазго (COP26) і формування збірки Паризьких правил. Запропоновано такі спільні заходи з попередження змін клімату: скорочення викидів метану (ініціатива Global Methane Pledge передбачає скорочення глобальних викидів метану до 2030 року щонайменше на 30% від рівня 2020 року та зменшення потепління щонайменше на 0,2 градуса до 2050 року).

Продовження таблиці 1

1	2
Міжнародна організація зі стандартизації (ISO)	2019 р. розроблено Стандарт ISO 14090 “Адаптація до зміни клімату – принципи, вимоги та керівництва”. Це перший із серії стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) у цій галузі, покликаний допомогти усім зацікавленим суб’єктам оцінити вплив зміни клімату і розробити плани для ефективної адаптації до нових умов. До цієї серії також відносяться стандарти: ISO 14091 “Адаптація до зміни клімату. Уразливість, вплив і оцінка ризику” та ISO 14092 “Регулювання парникових газів і пов’язана з цим діяльність. Вимоги та рекомендації з планування адаптації для організацій, включаючи місцеві органи влади і громади”.
Європейський Союз (ЄС)	Директива № 2003/87/ЄС “Про створення схеми зменшення викидів парникових газів шляхом торгівлі в межах Співтовариства та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ ЄС” (the Directive No 2003/87/ EU “On the establishment of a scheme to reduce greenhouse gas emissions by trading within Community and amending Council Directive 96/61/ EU”) 2019-2022 рр. проєкт EU4Climate для вирішення проблем, пов’язаних зі зміною клімату в країнах Східного партнерства. 2019 р. прийнято Європейський зелений курс (European Green Deal) – ініціатива Європейського Союзу, яка спрямована на трансформацію Європи у перший у світі кліматично-нейтральний континент до 2050 року, розвиток економіки, поліпшення здоров’я та якості життя людей і боротьбу із кліматичними та екологічними викликами. “Європейський тиждень сталої енергії” – це загальноєвропейська ініціатива з популяризації безпечної, чистої та відновлюваної енергії, а також ощадливого енергоспоживання. “Угода мерів щодо клімату та енергії” – це європейська ініціатива, в межах якої місцеві, регіональні й національні органи влади добровільно зобов’язуються співпрацювати задля досягнення кліматичних та енергетичних цілей ЄС. Муніципалітети, що приєдналися до Угоди мерів з клімату та енергії, беруть на себе добровільні зобов’язання скоротити викиди CO₂ щонайменше на 30% до 2030 року. 295 українських міст стали учасниками європейської ініціативи. “Угода мерів – Демонстраційні проєкти” – програма Європейської Комісії, метою якої є дієва підтримка впровадження планів дій, затверджених відібраними містами у сфері енергоефективності. З 2015 року програма підтримує 17 проєктів в Україні. Жовтень 2020 р. прийняття “Метанової стратегії ЄС” (EU strategy to reduce methane emissions). Одним із перших її пріоритетів є вдосконалення вимірювання, обліку та звітування про викиди метану. Єврокомісія ініціює створення Міжнародної обсерваторії викидів метану (IMEO) (жовтень 2020 р.) у партнерстві з UNEP, CCAC та Міжнародним енергетичним агентством. Завдяки супутникам IMEO зможе виявляти великі витоки метану в будь-якій точці світу та визначати потужних забруднювачів. Комісія покращить звітність про викиди метану в сільському господарстві шляхом кращого збору даних та сприятиме впровадженню заходів зі зменшення викидів у рамках Спільної аграрної політики 2021 р. прийняття Нової Стратегії ЄС з адаптації до зміни клімату. Мета: зробити Європу не тільки кліматично-нейтральною, а й стійкою до зміни клімату до 2050 року.
Велика Британія	У 1997 р. розроблено Програму щодо кліматичних впливів. Мета програми полягає в координації наукових досліджень і визначенні, яким чином зміна клімату вплине на країну в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективах.
Україна	2019 р. прийняття Закону України “Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів” (вступив в дію з 1 січня 2021 р.) з метою законодавчо закріпити та затвердити необхідність професійної діяльності щодо скорочення викидів парникових газів. 2020 р. розроблено “Концепцію переходу України до “зеленого” курсу”. Жовтень 2021 р. затверджено Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату України до 2030 року, що сприятиме виконанню міжнародних зобов’язань України за Паризькою угодою. Стратегія встановлює засади для адаптаційних заходів в Україні, зосереджуючись на суттєвих кроках для оцінки впливу клімату на суспільство, економіку та природу, інтегруючи адаптацію в галузеву та місцеву політику та забезпечуючи ефективніше використання кліматичних даних.

Джерело: [21-28].

Зважаючи на це, складовими розбудови кліматичної політики є:

- розробка методики визначення кліматичної стійкості енергетичних підприємств до впровадження кліматично-нейтральних технологій;
- підготовка фахівців з кліматичного менеджменту і програм з впровадження кліматичного менеджменту на енергетичних підприємствах;
- розвиток міжгалузевого партнерства з оптимізації ланцюга передачі “зеленої” енергії на засадах замкненого циклу використання енергетичних ресурсів (створення кліматичних енергетичних кластерів);
- інтеграція технологій Індустрії 4.0 для оптимізації управління використанням енергетичних ресурсів;
- розробка показників ефективності впровадження кліматично-нейтральних інновацій;
- формування концепції і “дорожньої” карти з використання кліматично-нейтральних технологій;
- розробка механізму організаційно-економічного забезпечення розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку на засадах еколого-енергетичної і кліматично нейтральної кластеризації національної економіки;
- формування фінансово-економічних інструментів впровадження кліматичних інновацій для зміцнення енергетичної безпеки;
- розробка оптимізаційної моделі міжгалузевої взаємодії на засадах замкненого циклу з метою розбудови низьковуглецевої та енергоефективної національної економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Перехід до кліматичної нейтральності на глобальному і національному рівнях полягає у

формуванні екологічної культури використання ресурсів, розробці кліматичних інновацій і розвитку системи кліматичного менеджменту у сферах, діяльність яких супроводжується викидами CO₂. Енергетична сфера є складовою критичною інфраструктури, а енергетична безпека – компонентом національної безпеки. Під впливом загроз і наслідків зміни клімату застосування ресурсного підходу у визначенні напрямів реформування енергетичної сфери, що полягає в диверсифікації джерел отримання первинної енергії, перехід до енергетичного менеджменту на підприємствах і у домогосподарствах, інтеграції “розумних” технологій в процеси оптимізації ланцюгів постачання енергії, поступово трансформується у кліматично-нейтральний підхід, що передбачає розробку заходів з декарбонізації енергетики.

Змін зазнає структура енергетичного ринку, перспективність розвитку якого полягає у розбудові сегментів енергосервісу та альтернативної енергетики, що будуть забезпечувати кліматичну нейтральність енергетичної сфери. Відповідно до цього, особливе значення має виділення складових розбудови кліматичної політики на енергетичному ринку, що передбачає розробку методики визначення кліматичної стійкості енергетичних підприємств до впровадження кліматично-нейтральних технологій, інтеграцію кліматичного менеджменту у систему енергетичного менеджменту підприємств, моделювання міжгалузевої взаємодії на засадах замкненого циклу з метою розбудови низьковуглецевої та енергоефективної національної економіки. Зважаючи на це, перспективи подальших розвідок полягають у розробці заходів з впровадження кліматично-нейтральних інновацій в енергетиці шляхом диверсифікації альтернативних джерел отримання енергії на засадах замкненого циклу використання енергетичних ресурсів і впровадження смарт-технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Global Energy Review 2020. The impacts of the Covid-19 crisis on global energy demand and CO₂ emissions, 2020, International Energy Agency. URL: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020>.
2. Soava G., Mehedintu A., Sterpu M., Grecu E. The Impact of the COVID-19 Pandemic on Electricity Consumption and Economic Growth in Romania. *Energies*. 2021. 14, 2394. doi: <https://doi.org/10.3390/en14092394>.
3. Renewables now. 2021. URL: <https://renewablesnow.com>.
4. Peng J., Yee V. F., Jiří J. K. Impacts of COVID-19 on energy demand and consumption: Challenges, lessons and emerging opportunities. *Applied Energy*. 2021. 285: 116441. doi: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.116441>.
5. Джеджула В. В. Енергозбереження промислових підприємств: методологія, формування, механізм управління: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2014. 346 с.
6. Brych V., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Borysiak O., Vakun O. Estimating the Efficiency of the Green Energy Services' Marketing Management Based on Segmentation. *Marketing and Management of Innovations*. 2021. Vol. 3. P. 188-198. doi: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.3-16>.
7. Dluhopolskyi O., Brych V., Borysiak O., Fedirko M., Dziubanovska N., Halysh N. Modeling the Environmental and Economic Effect of Value Added Created in the Energy Service Market. *Polityka Energetyczna*. 2021. Vol. 24(4). P. 153-164. doi: <https://doi.org/10.33223/epj/144935>.
8. Кузнецова І. О. Формування конкурентної стратегії лідирування за витратами на засадах бережливого виробництва. *Науковий вісник ОНУ*. 2018. № 11(263). С. 117-136.
9. Брич В., Галиш Н., Борисяк О. Стратегія управління підприємством з виробництва біопалива: монографія. Тернопіль: ВПЦ "Економічна думка ТНЕУ", 2020. 224 с.
10. Liakhovych G., Kupchak V., Borysiak O., Huhul O., Halysh N., Brych V., Sokol M. Innovative human capital management of energy enterprises and the role of shaping the environmental behavior of consumers of green energy based on the work of smart grids. *Propósitos y Representaciones*. 2021. Vol. 9, SPE(3): e1293. doi: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1293>
11. Shkvaryliuk M. V., Horal L. T., Khvostina I. M., Yashcheritsyna N. I., Shiyko I. V. The use of genetic algorithms for multicriteria optimization of the oil and gas enterprises financial stability. *CEUR Workshop Proceedings*. 2021, 3048. P. 199–210. doi: [10.37394/232015.2021.17.53](https://doi.org/10.37394/232015.2021.17.53).
12. Pavlova O., Pavlov K., Horal L., Novosad O., Korol S., Perevozova I., Obelnytska K., Daliak N., Protsyshyn O., Popadynets N. Integral estimation of the competitiveness level of the western ukrainian gas distribution companies. *Accounting*. 2021. Vol. 7(5). P. 1073–1084. doi: [10.5267/j.ac.2021.3.001](https://doi.org/10.5267/j.ac.2021.3.001).
13. Yaroshevych N., Stybel V., Guttyj B., Hrymak O., Kushnir L., Kalsitan T., Kondrat I. Analysis of state of public financing of environmental protection. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. 6 (13(114)). P. 106-119. doi: [10.15587/1729-4061.2021.249159](https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.249159)
14. Yin L., Qiu Y. Long-term price guidance mechanism of flexible energy service providers based on stochastic differential methods. *Energy*. 2022. Vol. 238. Part B. 2022, 121818. doi: [10.1016/j.energy.2021.121818](https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.121818)
15. Bashir A. A., Jokisalo J., Heljo J., Safdarian A., Lehtonen M. Harnessing the Flexibility of District Heating System for Integrating Extensive Share of Renewable Energy Sources in Energy Systems. *IEEE Access*. 2021. Vol. 9. P. 116407-116426. doi: [10.1109/ACCESS.2021.3105829](https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3105829).
16. Leiria D., Johra H., Marszal-Pomianowska A., Pomianowski M. Z., Heiselberg P. K. Using data from smart energy meters to gain knowledge about households connected to the district heating network: A Danish case. *Smart Energy*. 2021. Vol. 3, 100035. doi: [10.1016/j.segy.2021.100035](https://doi.org/10.1016/j.segy.2021.100035).
17. Song J., Zhang L., Jiang Q., Ma Y., Zhang X., Xue G., Shen X., Wu X. Estimate the daily consumption of natural gas in district heating system based on a hybrid seasonal decomposition and temporal convolutional network model. *Applied Energy*. 2022. Vol. 309. doi: [10.1016/j.apenergy.2021.118444](https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.118444).
18. COVID-19 може змінити майбутнє енергетики на довгі роки – прогноз MEA. URL: <https://mind.ua/news/20217013-covid-19-mozhe-zminiti-majbutne-energetiki-na-dovgi-roki-prognoz-mea>
19. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1. С. 187-197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2018_1_28.
20. Зварич Р. Є. Альтерглобальні принципи стійкості суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: "Економіка і менеджмент"*. 2016. № 21. С. 27-31. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/12054> (дата звернення: 08.01.2022).
21. Длугопольський О. Екологічна компонента сталого розвитку: від теорії до імплементації. *Світ фінансів*. 2017. № 4 (53). С. 7-23.
22. Домбровський О., Гелетука Г. Паризька кліматична угода: Україні треба скоротити викиди на 70%. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/18/585855>.

23. Borysiak O., Brych V. Methodological Approach to Assessing the Management Model of Promoting Green Energy Services in the Context of Development Smart Energy Grids. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2021. Vol. 4(39). P. 302-309. doi: <https://doi.org/10.18371/v4i39.241319>.
24. Borysiak O., Brych V., Brych B. Digital marketing components of providing information about energy service companies in the conditions of green energy development. *New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship*. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov". 2019. Vol. 3, 231-240.
25. Borysiak O. V. Peculiarities of digital transformation in the promoting climate policy of alternative energy enterprises. *SWorld Journal*. 2021. Issue 8. Part 4. P. 83-89.
26. Борисяк О. В., Іванченко Н. Р. Формування цифрового комунікативного середовища з надання енергетичних послуг на засадах кліматично нейтрального розвитку. *Бізнес Інформ*. 2021. № 3. С. 44-50.
27. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації: аналіт. доповідь / [С. П. Іванюта, О. О. Коломієць, О. А. Малиновська, Л. М. Якушенко]; за ред. С. П. Іванюти. Київ: НІСД, 2020. 110 с.
28. Павленко З. Зміна клімату та економічний розвиток: тренди 2021 року. Спецпроект: Глазго. Нова точка кліматичного відліку. URL: https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/glasgow/g_article1.html.

REFERENCES

1. Global Energy Review 2020. The impacts of the Covid-19 crisis on global energy demand and CO2emissions (2020). International Energy Agency. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020> [in English].
2. Soava, G., Mehedintu A., Sterpu, M., & Grecu E. (2021). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Electricity Consumption and Economic Growth in Romania. *Energies*, 14, 2394, doi: <https://doi.org/10.3390/en14092394> [in English].
3. Renewables now (2021). Retrieved from <https://renewablesnow.com/> [in English].
4. Peng, J., Yee, V. F., & Jiří, J. K. (2021). Impacts of COVID-19 on energy demand and consumption: Challenges, lessons and emerging opportunities. *Applied Energy*, 285, 116441, doi: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021> [in English].
5. Dzhedzhula, V. V. (2014). *Enerhozberezhennia promyslovykh pidpriemstv: metodolohiia, formuvannia, mekhanizm upravlinnia*. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
6. Brych, V., Zatonatska, T., Dluhopolskyi, O., Borysiak, O., & Vakun, O. (2021). Estimating the Efficiency of the Green Energy Services' Marketing Management Based on Segmentation. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 188-198, doi: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.3-16> [in English].
7. Dluhopolskyi, O., Brych, V., Borysiak, O., Fedirko, M., Dziubanovska, N., & Halysh, N. (2021). Modeling the Environmental and Economic Effect of Value Added Created in the Energy Service Market. *Polityka Energetyczna*, 24(4), 153-164, doi: <https://doi.org/10.33223/epj/144935> [in English].
8. Kuznetsova, I. O. (2018). Formuvannia konkurentnoi stratehii lidityuvannia za vytratamy na zasadaakh berezhlyvoho vyrobnytstva. *Naukovyi visnyk ONEU*, 11(263), 117-136 [in Ukrainian].
9. Brych, V., Halysh, N., & Borysiak, O. (2020). *Stratehiia upravlinnia pidpriemstvom z vyrobnytstva biopalyva*. Ternopil: VPTS "Ekonomichna dumka YNEU" [in Ukrainian].
10. Liakhovych, G., Kupchak, V., Borysiak, O., Huhul, O., Halysh, N., Brych, V., & Sokol, M. (2021). Innovative human capital management of energy enterprises and the role of shaping the environmental behavior of consumers of green energy based on the work of smart grids. *Propósitos y Representaciones*, 9, SPE(3): e1293, doi: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1293> [in English].
11. Shkvaryliuk, M. V., Horal, L. T., Khvostina, I. M., Yashcheritsyna, N. I., & Shiyko, I. V. (2021). The use of genetic algorithms for multicriteria optimization of the oil and gas enterprises financial stability. *CEUR Workshop Proceedings*, 3048, 199-210, doi: [10.37394/232015.2021.17.53](https://doi.org/10.37394/232015.2021.17.53) [in English].
12. Pavlova, O., Pavlov, K., Horal, L., Novosad, O., Korol, S., Perevozova, I., Obelnytska, K., Daliak, N., Protsyshyn, O., & Popadynet, N. (2021). Integral estimation of the competitiveness level of the western ukrainian gas distribution companies. *Accounting*, 7(5), 1073-1084, doi: [10.5267/j.ac.2021.3.001](https://doi.org/10.5267/j.ac.2021.3.001) [in English].
13. Yaroshevych, N., Stybel, V., Guttyj, B., Hrymak, O., Kushnir, L., Kalsitan, T., & Kondrat, I. (2021). Analysis of state of public financing of environmental protection. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 6(13 (114)), p. 106-119, doi: [10.15587/1729-4061.2021.249159](https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.249159) [in English].

14. Yin, L., & Qiu, Y. (2022). Long-term price guidance mechanism of flexible energy service providers based on stochastic differential methods. *Energy*, 238, Part B, 2022, 121818, doi: 10.1016/j.energy.2021.121818 [in English].
15. Bashir, A. A., Jokisalo, J., Heljo, J., Safdarian, A., & Lehtonen, M. (2021). Harnessing the Flexibility of District Heating System for Integrating Extensive Share of Renewable Energy Sources in Energy Systems. *IEEE Access*, 9, 116407-116426, doi: 10.1109/ACCESS.2021.3105829 [in English].
16. Leiria, D., Johra, H., Marszal-Pomianowska, A., Pomianowski, M. Z., & Heiselberg, P. K. (2021). Using data from smart energy meters to gain knowledge about households connected to the district heating network: A Danish case. *Smart Energy*, 3, 100035, doi: 10.1016/j.segy.2021.100035 [in English].
17. Song, J., Zhang, L., Jiang, Q., Ma, Y., Zhang, X., Xue, G., Shen, X., & Wu, X. (2022). Estimate the daily consumption of natural gas in district heating system based on a hybrid seasonal decomposition and temporal convolutional network model. *Applied Energy*, Vol. 309, doi: 10.1016/j.apenergy.2021.118444 [in English].
18. COVID-19 mozhe zminyty maibutnie enerhetyky na dovhi roky – prohnoz MEA. Retrieved from: <https://mind.ua/news/20217013-covid-19-mozhe-zminyti-majbutne-energetiki-na-dovgi-roki-prohnoz-mea> [in Ukrainian].
19. Prohnyimak, O. D. (2018). Inkluzivnyi rozvytok Ukrainy: pereshkody vs perspektyvy. *Ekonomichnyi visnyk donbasu*, 1, 187-197. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2018_1_28 [in Ukrainian].
20. Zvarych, R. Ye. (2016). Alterhlobalni pryntsypy stiikosti suspilstva. Naukovyi visnyk mazhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya "Ekonomika i menedzhment", 21, 27-31. Retrieved from: <http://dspace.wnuu.edu.ua/handle/316497/12054> [in Ukrainian].
21. Dluhopolskyi, O. (2017). Ekologichna komponenta staloho rozvytku: vid teorii do implementatsii. *Svit finansiv*, 4 (53), 7-23 [in Ukrainian].
22. Dombrovskiy, O., & Heletukha, H. (2016). *Paryzka klimatychna uhoda: Ukraini treba skorotyty vykydy na 70%*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/18/585855/> [in Ukrainian].
23. Borysiak, O., & Brych, V. (2021). Methodological Approach to Assessing the Management Model of Promoting Green Energy Services in the Context of Development Smart Energy Grids. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 4(39): 302-309, doi: <https://doi.org/10.18371/v4i39.241319> [in English].
24. Borysiak, O., Brych, V., & Brych, B. (2019). Digital marketing components of providing information about energy service companies in the conditions of green energy development. *New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges*. VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 3, 231-240 [in English].
25. Borysiak, O. V. (2021). Peculiarities of digital transformation in the promoting climate policy of alternative energy enterprises. *SWorld Journal*, 8(4), 83-89 [in English].
26. Borysiak, O. V., & Ivanechko, N. R. (2021). Formuvannya tsyvrovoho komunikatyvnoho seredovyshcha z nadannia enerhetychnykh poslykh na zasadakh klinatychno neitralnogo rozvytku. *Biznes Inform*, 3, 44-50 [in Ukrainian].
27. Ivaniuta, S. P., Kolomiets, O. O., Malynovska, O. A., Yakushenko, L. M. (2020). *Zmina klimatu: naslidky ta zakhody adaptatsii*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
28. Pavlenko, Z. (2021). *Zmina klimatu ta ekonomichnyi rozvytok: trendy 2021 roku. Spetsproekt. Hlazho. Nova tochka klimatychnoho vidliku*. Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/glasgow/g_article1.html [in Ukrainian].

Olena Borysiak, PhD in Economics, Senior Lecturer, Department of Marketing, West Ukrainian National University, Ukraine

CLIMATE POLICY DEVELOPMENT IN THE ENERGY MARKET: PREREQUISITES, CHALLENGES AND ADVANTAGES

ABSTRACT

Introduction. As a critical infrastructure component, energy is undergoing a transformation towards the transition to the optimization of energy management and the development of critical technologies in the context of adaptation to climate change. Such development indicates a change in positioning "green" energy as a commodity in the market, namely the transition from a resource-saving to a climate-neutral approach.

Purpose. With this in mind, the article is devoted to studying the aspects of integration of the climate component into energy security, prerequisites and features of the transition to climate management in the context of strengthening global and national security, identifying components of climate policy development in the energy market.

Method (methodology). To achieve the goal set and solve certain tasks, it was used an abstract-logical approach, system analysis, comparative analysis, induction, deduction, grouping, tabular representation. The combination of systematic and synergetic approaches to solve its objectives, which have led to formation at components of climate policy development in the energy market.

Results. The energy sector is one of the industries whose activities lead to a negative impact on the climate. COVID-19 has changed the level and structure of energy consumption and has become an additional factor in the development of renewable energy, which contributes to the climate-neutral effect. The article has considered the features of energy security as a component of national security in the context of climate policy development. The priority of energy sphere transformation in the conditions of climate change is determined. The prerequisites and peculiarities of the transition to climate management in the context of strengthening global and national security are substantiated. The article has formed the components of climate policy development in the energy market. Prospects for further research are to develop of measures to introduce climate-

neutral innovations in the energy sector by diversifying alternative energy sources based on a closed cycle of using energy resources, introducing of smart technologies.

Keywords: climate change; energy security; critical infrastructure; climate management; alternative energy sources; “green” energy; energy service; climate-neutral innovations.

Cite as: Borysiak, O. (2022). Climate policy development in the energy market: prerequisites, challenges and advantages. *Economic analysis*, 32 (2), 22-32. DOI: 10.35774/econa2022.02.022

DOI: 10.35774/econa2022.02.033

JEL classification: Q15, Q14
UDC: 339

О. М. ВАРЧЕНКО

доктор економічних наук, професор,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: omvarchenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9090-0605

І. В. АРТИМОНОВА

кандидат економічних наук, доцент,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: artimonovair@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1054-1356

І. О. ГЕРАСИМЕНКО

кандидат економічних наук, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: irina-gerasimenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7829-8009

О. О. ВАРЧЕНКО

доктор PhD
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
E-mail: 1207Olia@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3543-6926

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Сучасні умови господарювання аграрних підприємств вимагають зміни пріоритетів виробничої діяльності у напрямі екологізації та відповідно практичного використання інструментів екологічного маркетингу. За таких умов постає необхідність формування відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення підприємства простежується на всіх рівнях управління – стратегічному, тактичному, поточному та оперативному. Водночас, складність та комплексність цілей екологічного маркетингу вимагає від підприємства розробки головної, основних та допоміжних цілей, підцілей та завдань, що вимагає формування системи показників результативності та ефективності маркетингової діяльності підприємства на ринку екологічної продукції.

Мета. Метою статті є узагальнення методичного підходу до оцінювання результативності та ефективності екологічного маркетингу та обґрунтування комплексної системи показників як складової інформаційно-аналітичного забезпечення менеджменту аграрних підприємств.

Метод (методологія). Під час дослідження були використані такі методи дослідження: абстрактно-логічний та монографічний методи використовувалися в процесі теоретичного узагальнення та формулювання висновків; метод системного аналізу, індукції та дедукції використано при систематизації методичних підходів до визначення системи показників оцінювання маркетингової діяльності в області екологізації; економіко-статистичного аналізу при узагальненні алгоритму розрахунку показників оцінювання результативності та ефективності маркетингової діяльності.

Результати. Розроблено комплексну систему показників оцінювання результативності та ефективності

© О. М. Варченко, І. В. Артімонова, І. О. Герасименко, О. О. Варченко, 2022

Отримано: 03.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Варченко О. М., Артімонова І. В., Герасименко І. О., Варченко О. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення екологічного маркетингу в системі управління аграрними підприємствами. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 33-44. DOI: 10.35774/econa2022.02.033

маркетингової діяльності аграрних підприємств на ринку екологічної продукції, яка дозволить проводити детальну діагностику інструментів маркетингу та приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо їх удосконалення. Ідентифіковано труднощі щодо її практичного використання та обґрунтовано можливість її адаптації залежно до корпоративних цілей та інструментальних стратегій екологічного маркетингу. Доведено, що створення інформаційно-аналітичної системи показників оцінювання результативності та ефективності маркетингових інструментів для аграрних підприємств є необхідною умовою, що сприятиме формуванню раціонального комплексу маркетингу в аспекті формування культури споживання цієї продукції та посилення її конкурентних переваг на цільових сегментах.

Ключові слова: маркетингова інформація; екологічний маркетинг; показники результативності; показники ефективності; екологічна продукція; інформаційно-аналітична система.

Вступ

Очевидно, що розробка, обґрунтування та прийняття управлінських рішень суб'єктами господарювання потребує створення комплексної системи показників, що є актуальним сьогодні в області екологічного маркетингу. Важливість інформаційно-аналітичного забезпечення підприємства простежується на всіх рівнях управління – стратегічному, тактичному, поточному та оперативному, оскільки це дозволить чітко сформулювати відповідні завдання, виконання яких дозволить досягнути цілей та бажаних результатів. Складність та комплексність цілей екологічного маркетингу вимагає від підприємства розробки головної, основних та допоміжних цілей, підцілей та завдань. Очевидно, що з метою встановлення менеджментом підприємства рівня досягнення поставлених цілей та завдань необхідно сформувати систему відповідних індикаторів та показників. Це відповідно зумовлює необхідність визначення основних показників результативності та ефективності діяльності підприємства в напрямі реалізації концепції екологічного маркетингу.

Зарубіжні дослідники наголошують про те, що життєздатність екологічної стратегії підприємства може бути забезпечена за умови, коли екологічні його ініціативи приносять комерційну вигоду [1]. Однак, слід визнати, що існують й інші показники, на основі яких можна оцінити результативність та ефективність використання концепції екологічного маркетингу, які враховують не лише економічні або фінансові ефекти, але й комунікативний. Побудована за ієрархічним принципом система показників, у якій головний показник залежить від всіх інших, дозволить сформулювати відповідне інформаційно-аналітичне

забезпечення оцінювання результативності та ефективності екологічного маркетингу.

Водночас, при цьому виникає необхідність визначити вертикальні (ієрархічні рівні) та горизонтальні (операційні цілі екологічного маркетингу) зв'язки таким чином, що показники результативності та ефективності: не суперечили один одному при визначенні ключових факторів успіху; забезпечували оперативну адаптацію їх до змін кон'юнктури ринку; демонстрували та зберігали чітку структуру в умовах турбулентності зовнішнього середовища; відповідали пріоритетним завданням екологічного маркетингу.

Мета та завдання статті

Метою статті є узагальнення методичної основи оцінки результативності та ефективності екологічного маркетингу та обґрунтування комплексної системи показників як складової інформаційно-аналітичного забезпечення менеджменту аграрних підприємств.

Принципи побудови системи збалансованих показників були розроблені Д. Нортон і Р. Капланом та опубліковані у 1992 р. в журналі Harvard Business Review у статті «Збалансована система показників – показники, які управляють ефективністю» (The Balanced Scorecard – Measures That Drive Performance) [2]. Пізніше автори узагальнили свій досвід у виданні «Збалансована система показників – від стратегії до дії» (Balanced Scorecard – Translation Strategy into Action) [3]. Ними виділено чотири напрями визначення оцінки результативності підприємства: фінанси, відносини із клієнтами, внутрішні бізнес-процеси, навчання та зростання. Саме ці положення стали основою розробки системи показників оцінювання маркетингової діяльності в аспекті реалізації принципів екологізації.

Серед вітчизняних дослідників слід виділити наукових доробок в області оцінювання результативності, а також екологічного маркетингу: Верба В. [4], Герасимяк Н. [5], Кулиняк І. [6], Похабов В. [7], Чухрай Н. [8].

При проведенні дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Так, абстрактно-логічний та монографічний методи використовувалися в процесі узагальнення зарубіжної та вітчизняної наукової літератури та формування висновків дослідження. Метод системного аналізу, індукції та дедукції використано при систематизації методичних підходів до визначення системи показників оцінювання маркетингової діяльності в області екологізації, формування алгоритму розрахунку окремих індикаторів та урахування особливостей їх використання аграрними підприємствами. Окрім цього використано методи економіко-статистичного аналізу при обґрунтуванні алгоритму розрахунку показників, які

характеризують результативність та ефективність інструментів екологічного маркетингу. Зазначені розробки науковців стали теоретико-методичною основою даного дослідження, однак зміни у макро- та мікросередовищі аграрних підприємств, законодавстві у регулюванні діяльності в області додержання екологічних вимог та реалізації принципів сталого розвитку, а також посилення глобалізаційних кліматичних змін, подовження пандемії Covid-19, а також інших кризових явищ зумовили необхідність створення екологічної цінності на кожному рівні ланцюга поставок агропродовольства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Узагальнення наукової літератури за досліджуваною проблемою дозволило систематизувати показники, які характеризують діяльність в області екологічного маркетингу, у якій додержано вертикальний зв'язок між ними.

Таблиця 1. Комплексна система показників екологічного маркетингу

Вид цілей	Показники
Корпоративні цілі	Прибуток Ріст Безперервність діяльності; Максимізація акціонерної вартості; Підвищення добробуту власників підприємства.
Цілі екологічного маркетингу на рівні цільових ринків	Обсяги продажів у розрізі цільових сегментів екологічних продуктів Частка на ринку екологічних продуктів Відношення стейкхолдерів до екологічних продуктів та брендів підприємства Марочний капітал
Інструментальні цілі екологічного маркетингу	Товар: обсяги продажів екологічних продуктів, частка екологічних товарів у загальному обсязі продажів, частка прибутку від реалізації екологічних продуктів у загальному обсязі прибутку, ріст споживчої цінності та сприйняття якості на основі екологічної цінності. Ціна: ціннісне ціноутворення, рішення щодо зміни ціни на екологічні продукти. Розподіл: доступність екологічних продуктів (чистий дохід, валовий дохід, чистий прибуток, рентабельність продажів та інші). Просування: знання, відношення до екологічної продукції, рівень задоволення, прихильність, лояльність.

Джерело: узагальнено авторами.

Так, корпоративні цілі зростання будуть трансформуватися для екологічного

маркетингу в цілі продажів екологічних товарів по цільовим ринках, і переходить на рівень

інструментів комплексу маркетингу у вигляді цілей продажів за окремими товарними позиціями, рівнем якості, маржі, цілям по асортиментному ціноутворенню, охопленню ринку системою розподілу та оцінкам доступності екологічних товарів цільовим сегментам споживачів, комунікативному охопленню, іміджу та інше.

Представлений перелік показників потребує адаптації із урахуванням цілей та стратегії екологічного маркетингу. Водночас необхідно побудувати горизонтальні зв'язки між показниками одного рівня, що дозволить уникнути суперечностей при визначенні цілей за окремими інструментами комплексу маркетингу та одержати синергетичний ефект. Показники результативності та ефективності екологічного маркетингу можна представити за наступними групами: економічні показники; комунікативні показники; комплексні маркетингові показники (включаючи як емоціональну, так й поведінкову складову).

Узагальнюючи праці в області оцінювання результативності та ефективності маркетингової діяльності [9-12] нами сформовано групи показників результативності та ефективності.

I група – показники економічної ефективності: частка ринку екологічного продукту; відносна частка ринку; частка ринку підприємства у каналі збуту; частка екологічного продукту у загальному обороті; темпи росту обороту; відносний темп росту обороту; очікуваний обсяг продажів; еластичність цін; рівень охоплення ринку; процент перших та повторних купівель; показники охоплення ринку; індекс інтенсивності споживання; частка екологічних продуктів підприємства в сукупному обсязі купівель споживачів.

Так, частка ринку – процент від загального попиту на екологічні товари, який припадає на продукти підприємства. Частка ринку є основним показником результативності маркетингу нарівні із обсягами продажів. Щодо оцінювання результативності екологічного маркетингу, то частка ринку може бути розрахована як відносно ринку в цілому, так і в сегменті екологічних продуктів. Це дасть змогу оцінити позицію підприємства, сформулювати цілі, оцінити перспектив зростання,

скоригувати корпоративну ціль зростання на рівні продуктово-ринкових комбінацій.

Відносна частка ринку екологічного продукту – характеризує конкурентну позицію товару на ринку. Цей показник може бути розрахованим як відносно одного, або декількох конкурентів.

Частка ринку підприємства у каналі збуту – оборот підприємства до загального обороту екологічними товарами в каналі збуту. Цей показник доцільно при розробці перспектив росту підприємства в каналі збуту, а також для коригування корпоративної цілі на рівні окремих інструментів комплексу маркетингу.

Частка екологічного продукту в загальному обороті підприємства – показник дає можливість оцінити внесок екологічних товарів у загальний оборот, що дозволяє раціонально використовувати ресурсний потенціал. Цей показник може бути використаним як цільовий за окремими екологічними продуктами, а також за асортиментними групами екологічних товарів підприємства.

Темпи росту обороту – демонструє процентну зміну обороту до попереднього періоду. Даний показник дозволяє оцінити перспективи росту екологічного продукту на ринку в цілому, за окремими цільовими сегментами, окремими продуктами або продуктовими лініями. Цей показник доповнює показники обороту, частки ринку, оскільки дозволяє виявити тенденції.

Відносний ріст обороту – дозволяє оцінити позицію екологічних товарів та виділити товарні позиції, які мають підвищений попит. Показник може бути розрахованим у розрізі окремих екологічних продуктів, продуктивним лініям відносно до загального темпу росту обороту підприємства в цілому або екологічних продуктів.

Очікувані продажі по екологічному продукту – обсяг продажів із урахуванням ймовірностей його одержання. Його доцільно використовувати при прийнятті управлінських рішень в умовах невизначеності з метою проведення порівняння ат вибору альтернативних управлінських рішень.

Рівень проникнення екологічного продукту на ринок визначається як загальний обсяг пробних купівель, тобто процент покупців, які здійснили перше придбання за певний період часу.

Рівень повторних купівель екологічного продукту показує, яка частина покупців, які здійснили пробне придбання, купують його знову.

Перелічені вище показники дозволяють обґрунтовувати та приймати ряд рішень, а саме перспективи екологічного товару. Ці показники дозволяють скоригувати корпоративну ціль росту в маркетингові цілі формування пробних і повторних покупок, розробити цілі та цільові показники за окремими інструментами комплексу маркетингу, до прикладу комунікація – рівень інформованості про товар; розподіл – охоплення ринку та ін.

Рівень інтенсивності придбання екологічного продукту демонструє як співвідноситься обсяг придбання екологічного продукту та середній обсяг купівель у даній товарній позиції екологічних продуктів або за даною товарною категорією в цілому. Цей показник дозволяє визначити групу потенційних споживачів (активних, помірних, байдужих), що дозволяє розробити прогноз відносно частки ринку підприємства. Показники рівня проникнення, рівня повторних купівель та рівень інтенсивності споживання дозволяють оцінити частку ринку підприємства [13, с. 120].

Частка екологічної продукції підприємства у сукупному обсязі купівель споживача – показник, який дозволяє визначити яке значення має підприємство як постачальник для споживача. Може використовуватися як для оцінювання індивідуальних споживачів, так й для бізнес-клієнтів. Цей показник у поєднанні із показником частки клієнта в обороті підприємства, визначити цілі та розробити відповідні стратегії щодо їх досягнення. Використання показників частки екологічної продукції у сукупному обсязі покупок клієнта та частка клієнта в обороті підприємства в системі показників дозволяє підвищити результативність та ефективність маркетингової діяльності по просуванню екологічної продукції.

Показник еластичності попиту за ціною – дозволяє оцінити реакцію попиту на екологічні продукти при зміні ціни на ці товари. Цей показник доцільно використовувати при визначенні доцільності зниження ціни, що дозволить одержати відповідь на запитання чи буде таке рішення раціональним, тобто

зумовить збільшення обсягів продажів та підвищення прибутку підприємства, або скорочення обсягів продажів за умови незначного росту цін.

Окрім цього доцільно розраховувати показник перехресної еластичності з метою оцінки реакції попиту на екологічні товари при зміні ціни на традиційні товари. Цей показник також дозволяє оцінити реакцію попиту на екологічний продукт однієї марки при зміні ціни на екологічний продукт іншої марки.

Показники охоплення ринку широко висвітлені у науковій літературі та дозволяють оцінити результативність роботи системи розподілу та відповідно розробити заходи щодо забезпечення його доступності для цільового ринку споживачів.

Показник виняткового, селективного розподілу або інтенсивне охоплення визначається часткою торговельних точок, які продають екологічні товари конкретного підприємства. Показник доцільно розраховувати як в цілому по ринку, так і в розрізі окремих каналів збуту, що дозволяє оцінити ефективність системи розподілу, визначати обґрунтовані цілі.

З метою проведення детального аналізу ефективності розподілу доцільно розраховувати показник ефективного або зваженого розподілу. Цей показник дозволяє оцінити частку вибраних для продажу екологічного продукту торговельних точок у загальних обсягах продажів по екологічній продукції або по ринку в цілому.

Очевидно, що для екологічної продукції не доцільною є стратегія інтенсивного розподілу, а раціональною є стратегія виняткового або селективного розподілу, то необхідно розраховувати показник індикатор вибору. Якщо даний показник більше 1, то дана система розподілу є ефективною; якщо менше 1, то економічно не вигідна та потребує прийняття управлінських рішень що її зміни. Ці зміни можуть передбачати відкриття нових торгових точок продажу екологічної продукції, відмова від окремих точок продажу, у яких обсяги реалізації нижче середнього значення, включення до ланцюга поставок оптовика з метою скорочення затрат підприємства на розподіл та збільшення частки охоплення ринку.

Важливим показником, який характеризує охоплення ринку, є середня частка в обороті, який дозволяє оцінити позицію екологічних продуктів підприємства в обсязі продажів вибраних торгових точок. Цей показник є подібним до показника частки екологічної продукції підприємства у загальному обсязі купівель споживача, якщо в якості клієнта виступає продавець.

II група – показники комунікативної результативності. З метою оцінки комунікативного ефекту доцільно використовувати наступні показники: рівень поінформованості про товар; рівень задоволення; ступінь прихильності товару або марки; частка реклаमाцій; рівень охоплення цільової аудиторії; частка споживачів, які придбали товарів за рекомендацією.

На основі загальноприйнятої комунікаційної моделі: поінформованість, відношення, дії та принцип «воронки», де на кожній стадії відбувається втрата споживачів, комунікаційні показники доцільно використовувати для постановки маркетингових цілей та оцінки одержаних результатів на перших двох стадіях.

До показників, які характеризують поінформованість слід віднести рівень охоплення цільової аудиторії, який характеризує частку потенційних клієнтів, на яких хоча б один раз упродовж певного періоду часу мала вплив маркетингова комунікація суб'єкта ринку. Цей показник може бути використаним для розробки цілей екологічного маркетингу по інструменту просунення і повинен бути вертикально збалансованим відносно стратегічних цілей підприємства щодо досягнення певного обсягу продажів та частки ринку, а також горизонтально відносно цілей розподілу по охопленню ринку. Цей показник може також використовуватися для оцінювання результатів маркетингової комунікації.

Рівень поінформованості споживачів про властивості екологічного продукту, цей показник дозволяє оцінити результативність просунення товару, технології, ідеї. Виділяють два рівні поінформованості – згадування із підказкою та без неї. Показник визначають на основі опитування цільової групи потенційних показників та може бути використаним як у розрізі окремих товарів та послуг, екологічним брендам, екомаркуванням та сертифікаціям,

виробниками та ін. Цей показник дає уяву про популярність, але не дозволяє встановити відношення цільових споживачів.

До показників, які доцільно використати на стадії відношення, слід віднести такі: рівень прихильності до екологічного товару чи бренду; рівень задоволення споживачів; частка рекламацій по екологічному товару; частка споживачів, які придбали екологічний продукт за рекомендацією.

Рівень прихильності до екологічного продукту або бренду дозволяє визначити, яке місце відводить потенційний споживач екологічному продукту при прийнятті рішення по його придбання. Очевидно, що цей показник є суб'єктивним критерієм, але дозволяє оцінити імідж товару або бренду. Хоча в умовах низької купівельної спроможності споживачів не дозволяє об'єктивно оцінити прихильність та лояльність до продукту.

Рівень задоволення споживачів – це комплексний індикатор, оскільки включає в себе дві складові: значимість оцінювання критеріїв та задоволення ними. У загальному вигляді методи оцінки рівня задоволення споживачів включають такі етапи: визначення характеристик (або вигід) товару; оцінка важливості виділених характеристик; оцінка присутності цих характеристик у досліджуваному продукті (оцінка «ступеня вираження характеристик» або «показників рівня виконання»). Після цього доцільно провести рівень задоволення за формулою:

$$A = \sum_{k=1}^n B_k * i_k, \text{ де} \quad (1)$$

A – відношення до екологічного продукту;

B_k – суб'єктивно оцінена ступінь прояву ознаки k у досліджуваному товарі;

i_k – суб'єктивна оцінка значимості ознаки (характеристики) k ;

n – число можливих ознак.

Розрахований показник дозволяє оцінити результат просунення екологічного товару на ринок, показник може бути використаним при обґрунтуванні цілей маркетингу.

Частка рекламацій – цей показник розраховується як в кількісному та вартісному вираженні, дозволяє оцінити сприйняття екологічного продукту та повинен бути включеним до системи аудиту. Це пов'язано із тим, що екологічність продукту складно оцінити

на основі відчуттів людини та сприйняття відбувається на рівні раціонального мислення. Однак як доводять дослідження в області нейромаркетингу [14] це не надійний мотив з точки зору поведінки покупців. Окрім цього, нездатність відчутти екологічність може зумовлювати пізнавальний розрив. Більш надійним є емоційний мотив, а тому важливо формувати та підтримувати емоційну складову екологічного продукту. У зв'язку із цим розрахунок і контроль за показником частки реклаमाцій можна використовувати як систему раннього виявлення, а також джерело корисної інформації з метою удосконалення маркетингової інформації.

Частка споживачів, які придбали екологічний товар за рекомендацією дозволяє встановити кількість клієнтів, які залучені до покупки іншими покупцями. Високе значення цього показника свідчить про високий ступінь задоволення клієнтами. Зазначимо, що замість кількості споживачів також можна співвідносити обсяги продажів клієнтам, які залучені до покупки за рекомендаціями із загальним обсягом продажів і/або прибутку від клієнтів, із загальною величиною прибутку. Даний розрахунок дасть можливість оцінити значимість залучених таки чином споживачів.

III група – показники ефективності екологічного маркетингу повинна включати такі показники: величина прибутку; частка прибутку від реалізації екологічного продукту; рентабельність екологічного товару; частка маркетингових затрат по екологічному товару; рентабельність інвестицій в екологічний маркетинг; очікувана величина прибутку.

Показник величини прибутку дозволяє оцінити ефективність діяльності, в тому числі маркетингової, оскільки дозволяє співвіднести одержаний результат (продажі) та затрати (постійні та змінні). При порівнянні альтернативних стратегій екологічного маркетингу на основі моделювання можна розрахувати очікувану величину прибутку. Даний показник дозволяє порівнювати альтернативні маркетингові рішення і вибрати найбільш ефективні в умовах невизначеності.

Показник частки прибутку від екологічного продукту доцільно розраховувати з метою організації контролю структури виручки на ранніх стадіях та встановлювати послаблення

ринкової позиції підприємства по екологічній продукції.

Рентабельність екологічного продукту характеризує частку прибутку в обороті та може бути використаним для прийняття управлінських рішень в області управління асортиментом. При цьому може виникнути ситуація, що оборот екологічного продукту може бути не великим, але при цьому частка прибутку вищою ніж за аналогічними товарами, що дозволить оцінити перспективність товару для підприємства.

Показники частки маркетингових затрат з випуску та реалізації екологічного продукту доцільно використовувати для контролю та управління ними. Розрахунок даного показника доцільно розраховувати як в цілому по підприємству, так і в розрізі асортиментних позицій, товарним лініями, споживачам та ін. Цей показник необхідно використовувати для управління маркетинговим бюджетом, при проведенні аналізу маркетингових затрат та встановлюється частка від виручки, що направляється на різні маркетингові заходи, статті бюджету плану екологічного маркетингу.

Рентабельність інвестицій в екологічний маркетинг дає змогу оцінити окупність в програму маркетингу. Позитивне значення цього показника вказує на фінансову вигоду від інвестицій, негативний на збитки. Якщо даний показник дорівнює нулю, то це вказує на беззбитковість інвестицій. Зазначимо, що при розрахунку цього показника виникають труднощі із виділенням прибутку, одержаної від внесених інвестицій в програму екологічного маркетингу. Цей показник дозволяє порівнювати альтернативні стратегії екологічного маркетингу на основі загальновизнаних фінансових показників.

IV група – комплексні показники результативності та ефективності екологічного маркетингу, до яких слід віднести такі: показники лояльності та капіталу бренду, а також показник довічної цінності споживача дозволять оцінити ефективність маркетингової діяльності. Оскільки на сьогодні важливими показником конкурентоспроможності підприємства є нематеріальні активи, то маркетинговий внесок в їх формування в основному пов'язаний із ростом капіталу бренду, то за доцільне здійснювати вартісну оцінку бренду екологічного товару та включати

до системи оцінки результативності екологічного маркетингу.

Капітал бренду визначається як грошова вартість бренду або як бально-рейтингова оцінка сукупності активів, які підвищують цінність товару або послуг для споживачів підприємства. До активів бренду [15, с.24] відносять поінформованість про бренд, лояльність до нього, сприйняття якості, асоціації із брендом. Як правило, методики оцінки капіталу бренду включають в себе оцінювання таких показників як величина прибутку, одержаного з часу виведення бренду на ринок, зміна прибутку упродовж часу перебування на ринку, задоволеність споживачів, лояльність, затрати на створення та підтримку бренду, цінові надбавки, показники продажів та інші. Зазначимо, що на сьогодні відсутня методика оцінки капіталу бренду, яка б враховувала екологічні характеристики та цінність у товарі при оцінці капіталу бренда.

Показник по життєвої цінності споживача дозволяє оцінити сумарний прибуток, який може одержати підприємство від окремого клієнта за весь період співпраці із ним. Безперечно, що даний індикатор є прогностичним і його доцільно використовувати з метою оцінки ефективності інвестицій у розвиток відносин із споживачами. Отже, даний показник доцільно використовувати з метою оцінювання інвестицій в екологічний маркетинг. З метою визначення сукупної цінності споживача використовуються наступні дані: обсяг річної виручки від споживача, який є покупцем екологічної продукції; тривалість відносин із споживачем; величина річного прибутку від екологічного продукту; затрати на екологічний маркетинг, пов'язані із утриманням споживача та підтримкою взаємовідносин із ним; річні витрати на обробку реклаमाцій, післяпродажне обслуговування та підтримка взаємовідносин із ним; доходи від заходів формування попиту та стимулювання збуту; ставка дисконтування. У підсумку зменшуючи величину доходу на показник затрати та коригуючи обсяг прибутку

із урахуванням ставки дисконтування можна визначити ефективність маркетингових заходів.

Очевидно, що формування системи показників з метою оцінювання результативності та ефективності екологічного маркетингу та вибір індикаторів буде визначатися конкретним підприємством індивідуально на основі урахування корпоративних цілей або учасниками ланцюга поставок, які мають спільні цілі в області екологічного маркетингу. Узагальнений перелік показників оцінки результативності та ефективності маркетингової діяльності аграрних підприємств з виробництва екологічної продукції представлено у таблиці 2.

Важливою характеристикою результативності маркетингової діяльності підприємства є лояльність споживачів, яка пояснює невинуватливу поведінкову реакцію, яку демонструється упродовж певного періоду суб'єктом, що приймає рішення відносно одного із постачальників із числа можливих. Ця реакція представляє собою функцію психологічних процесів щодо прийняття рішення та оцінки купівлі певного продукту та є результатом прихильності до певного товару. Розрізняють поведінкову лояльність, яка визначається як поведінкова реакція споживача, що проявляється в тому, що упродовж певного періоду часу споживач вибирає продукт або послугу одного й того ж постачальника, за умови вільного доступу до пропозиції аналогічних видів продукції конкурентів. Даний показник можна виміряти на основі: повторні придбання – кількість повторних купівель за певний проміжок часу; перехресний продаж – кількість додаткових продуктів підприємства, придбаних споживачем за визначений період часу; частка екологічної продукції підприємства у сукупному обсязі покупок споживача характеризує ексклюзивність клієнта. Окрім цього можна також оцінити зміни у обсягах придбання одним споживачем як частку зміни величини покупки одного й того продукту за певний період часу.

Таблиця 2. Система показників оцінювання результативності та ефективності маркетингової діяльності аграрних підприємств на ринку екологічної продукції

Показник	Алгоритм розрахунку
1	2

1. Частка ринку екологічного продукту	$\frac{\text{Обсяг продажів екологічного продукту підприємством}}{\text{Загальний обсяг продажів ринку даного виду екологічної продукції}} \times 100\%$
2. Відносна частка ринку екологічного продукту	$\frac{\text{Обсяг продажів екологічного продукту підприємством}}{\text{Загальний обсяг продажів даного виду екологічної продукції лідера на ринку}} \times 100\%$
3. Частка екологічного продукту в загальному обороті підприємства	$\frac{\text{Обсяг обороту підприємства по екологічній продукції}}{\text{Обсяг обороту підприємства по всіх видах продукції}} \times 100\%$
4. Темпи росту обороту	$\frac{\text{Величина обороту } t - \text{Величина обороту } t - 1}{\text{Величина обороту } t - 1} \times 100\%$
5. Відносний ріст обороту по екологічному продукту	$\frac{\text{Темп росту обороту по екологічному продукту}}{\text{Темп росту обороту по підприємству}} \times 100\%$
6. Очікуванні обсяги продажів екологічного продукту	$\sum \text{Імовірність одержання продажу} \times \text{Розрахований обсяг продажу}$
7. Частка ринку підприємства по екологічному продукту (в натуральних одиницях)	$\frac{\text{Рівень проникнення} \times \text{Рівень повторних купівель}}{\text{Рівень інтенсивності споживання}}$
7. Частка ринку підприємства по екологічному продукту (у вартісних одиницях)	$\frac{\text{Рівень проникнення} \times \text{Рівень повторних купівель} \times \text{Індекс ціни}}{\text{Рівень інтенсивності споживання}}$
8. Індекс ціни	$\frac{\text{Ціна екологічного продукту підприємства}}{\text{Середня ціна даного виду екологічного продукту на ринку}}$
9. Частка екологічного продукту підприємства у сукупному обсязі купівель споживача	$\frac{\text{Обсяг обороту екологічної продукції по споживачеві}}{\text{Сукупний обсяг закупівель споживача}} \times 100\%$
10. Показник числового розподілу	$\frac{\text{Кількість торгових точок, які реалізують екологічну продукцію}}{\text{Загальна кількість торгових точок, які реалізують аналогічну продукцію}} \times 100\%$
11. Показник зваженого розподілу	$\frac{\text{Обсяг обсяг обороту торгових точок, які реалізують екологічну продукцію}}{\text{Загальний обсяг обороту торгових точок, які реалізують аналогічну продукцію}} \times 100\%$
12. Індикатор вибору	$\frac{\text{Зважений розподіл}}{\text{Числовий розподіл}}$
13. Середня частка в обороті	$\frac{\text{Обсяг обороту екологічної продукції у вибраних торгових точках}}{\text{Загальний обсяг обороту у вибраних торгових точках по екологічній продукції}} \times 100\%$
14. Рівень охоплення	$\frac{\text{Кількість споживачів, які залучені по рекомендаціям}}{\text{Загальна кількість споживачів}} \times 100\%$
15. Рівень поінформованості	$\frac{\text{Кількість респондентів, які ознайомлені із параметрами екологічного продукту}}{\text{Загальна кількість респондентів}} \times 100\%$
16. Частка рекламаций	$\frac{\text{Обсяг обороту екологічної продукції, яка мала рекламаций}}{\text{Загальний обсяг обороту по екологічній продукції}} \times 100\%$
17. Частка споживачів, які придбали товар за рекомендаціями	$\frac{\text{Кількість споживачів, які придбали екологічну продукцію за рекомендацією}}{\text{Загальна кількість споживачів}} \times 100\%$
18. Частка прибутку від екологічної продукції	$\frac{\text{Прибуток від продажу екологічної продукції}}{\text{Загальний обсяг прибутку}} \times 100\%$

Продовження таблиці 2

1	2
19. Рентабельність екологічного продукту	$\frac{\text{Прибуток від продажу екологічної продукції}}{\text{Загальний обсяг виручки по екологічній продукції}} \times 100\%$
20. Частка маркетингових затрат по екологічній продукції	$\frac{\text{Величина маркетингових затрат по екологічній продукції}}{\text{Обсяг загальної виручки по екологічній продукції}} \times 100\%$
21. Рентабельність інвестицій в екологічний маркетинг	$\frac{\text{Обсяг прибутку} - \text{Інвестиції в екологічний маркетинг}}{\text{Обсяг інвестицій в екологічний маркетинг}} \times 100\%$

Джерело: узагальнено авторами.

Емоційна лояльність розглядається як переваги споживачів, яка формується в результаті узагальнення почуттів, емоцій, думок щодо товару чи послуги (або постачальника). До основних індикаторів лояльності можна віднести: рівень задоволення – відчуття задоволення, яке виникає у споживача, який спів ставляє попередні очікування та реальні атрибути купленого товару; рекомендації – готовність споживача рекомендувати продукт родичам та знайомим; диференціація – сприйняття споживачем певного продукту або бренду як відмінного від конкурентів. Цей показник враховує, що наявність однакових оцінюваних марок більш високу лояльність буде формуватися до того, який з точки зору потенційного споживача має відмінності порівняно із конкурентами; само ідентифікація – сприйняття споживачем продукту або бренду який відповідає образу споживача.

Висновки

Сформована система показників для оцінювання результативності та ефективності маркетингової діяльності аграрних підприємств на ринку екологічної продукції дозволить проводити детальну діагностику інструментів маркетингу та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Запропонована система показників є відкритою, тобто вона може бути розширена або скорочена залежно від цілей підприємства, можливостей формувати інформаційно-аналітичну систему показників, особливо на основі первинних даних результатів маркетингових досліджень, однак її доцільність пояснюється можливістю проведення всебічної оцінки дієвості інструментів маркетингової діяльності та розрахунку прогнозних параметрів екологічного маркетингу.

Формування інформаційно-аналітичної бази оцінювання результативності та ефективності маркетингових інструментів для аграрних підприємств є необхідною умовою в аспекті досягнення кращого розуміння купівельної поведінки споживачів та сприйняття ними екологічної цінності продукції. Розроблена система показників сприятиме розробці та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень щодо раціонального комплексу маркетингу з метою формування культури споживання цієї продукції та посилення її конкурентних переваг на цільових сегментах.

Зазначимо, що використання запропонованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення має певні обмеження та складності у використанні за показниками купівельної поведінки споживачів, мотивів придбання екологічної продукції, оцінювання екологічної цінності, тощо. Розрахунок цих показників зумовлює наступні труднощі: ризик суб'єктивності проявляється не лише при відборі показників, але й при визначенні вагової та кількісної оцінки, що може зумовлювати певне маніпулювання; при оцінюванні великої кількості індикаторів процедура ускладнюється та вимагає значних затрат часу та зусиль, особливо в умовах неточності інформації та відсутності репрезентативності вибірки респондентів; існує необхідність у налагодженні систематичної роботи щодо формування первинної та вторинної маркетингової інформації, яка зазвичай не представлена у готовому вигляді, якість результатів залежить від її достовірності; розроблену систему показників доцільно адаптувати (розширити або скоротити за необхідності) під корпоративні цілі та цілі функціональної стратегії в області екологічного маркетингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lee B., Green K. Towards commercial and environmental excellence: a green portfolio matrix", *Business Strategy and the Environment*, 1994. Vol. 3 No. 3, P. 1-9
2. Kaplan, R. S., D. P. Norton. The balanced scorecard – Measures that drive performance. *Harvard Business Review* (January-February), 1992. P.71-79.
3. Kaplan, R. S. and D. P. Norton. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. *Harvard Business Review Press*, 1996. 336 pp.
4. Верба В., Гребешков О. Сучасні методичні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства. Економічна організація та економічна освіта: взаємообумовленість стратегій розвитку: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. Бухала Сергія Максимовича. Київ: КНЕУ, 2007. С. 227–228.
5. Герасимяк Н. В. Теоретико-методичні підходи до оцінки ефективності маркетингових заходів промислового підприємства. *Економічний часопис-XXI*. 2012. № 5–6. С. 40–43.
6. Кулиняк І. Я., Базарко С. В. Оцінювання та підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємств. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2017. Вип. 2(8). С. 94–100.
7. Похабов В., Пономаренко І. Методика оцінки системи управління маркетингом на підприємстві. *Маркетинг*. 2001. № 5. С. 102–120.
8. Чухрай Н. І., Мавріна А. О. Прибутковий маркетинг: взаємоузгодження маркетингових і фінансових рішень: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. 205 с.
9. Варченко О. М., Шупик С. М. Методичні підходи до оцінювання маркетингової діяльності аграрних підприємств. *Економіка та управління АПК: зб-к наук. праць*. Біла Церква: БНАУ, 2018. Вип. 1(139). С. 145-158.
10. Артимонова І. В. Методичні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності аграрних підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. № 5 (107). 2010. С. 46-51.
11. Варченко О. М., Артимонова І. В., Герасименко І. О. Формування системи управління результативністю маркетингової діяльності аграрних підприємств на основі системи збалансованих показників. *Економічний дискурс*. 2020. Вип. 2. С. 95-108. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-2-10>.
12. Пивавар І. В., Пономаренко О. О., Лісна І. Ф. Методика оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства. *Бізнес Інформ*. 2019. №9. С. 345-354. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-345-354>.
13. Keller, K. L. Branding perspectives on social marketing. *Advances in Consumer Research*. 1998. Vol. 28. P. 299-302.
14. Трайндл А. Нейромаркетинг: Визуализация эмоций. Москва: Альпина Паблишерз, 2009. 114 с.
15. Аакер Д., Йохимштайлер Э., Создание бренда без помощи традиционных СМИ. *Harvard Business Review*. Бренд-менеджмент: Москва: Альпина Бизнес Букс, 2007. С. 9-26

REFERENCES

1. Lee, B., & Green, K. (1994). Towards commercial and environmental excellence: a green portfolio matrix". *Business Strategy and the Environment*, 3(3), 1-9.
2. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard – Measures that drive performance. *Harvard Business Review* (January-February), 71-79.
3. Kaplan, R. S. and D. P. Norton. (1996). The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. *Harvard Business Review Press*.
4. Verba, V., & Hrebeshkov, O. (2007). Suchasni metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti marketynhovoї diialnosti pidpryemstva. *Ekonomichna orhanizatsiia ta ekonomichna osvita: vzaïmoobumovlenist stratehii rozvytku: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 100-richchiu vid dnia narodzh. Bukhala Serhiia Maksymovycha*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
5. Herasymyak, N. V. (2012). Teoretyko-metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti marketynhovykh zakhodiv promyslovoho pidpryemstva. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, 5–6, 40–43. [in Ukrainian].
6. Kulyniak, I. Ya., & Bazarko, S. V. (2017). Otsiniuvannia ta pidvyshchennia efektyvnosti marketynhovoї diialnosti pidpryemstv. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*. Serii «Ekonomika», 2(8), 94–100. [in Ukrainian].
7. Pokhabov V., & Ponomarenko I. (2001). Metodyka otsinky systemy upravlinnia marketynhom na pidpryemstvi. *Marketing*, 5, 102–120. [in Ukrainian].
8. Chukhray, N. I., & Mavrina, A. O. (2012). *Prubutkovyi marketing: vzaïmouzgodzhennia marketynhovykh i finansovykh rishen*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki.
9. Varchenko, O. M., Shupyk, S. M. (2018). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia marketynhovoї diialnosti ahrarnykh pidpryemstv. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 1(139), 145-158. [in Ukrainian].

10. Artimonova, I. V. (2010). Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti marketynhovoï diïalnosti ahrarnykh pidpriemstv. *Aktualni problemy ekonomiky*, 5 (107), 46-51. [in Ukrainian].
11. Varchenko, O. M., Artimonova, I. V., & Herasymenko, I. O. (2020). Formuvannia systemy upravlinnia rezul'tatyvnostiu marketynhovoï diïalnosti ahrarnykh pidpriemstv na osnovi systemy zbalansovanykh pokaznykiv. *Ekonomichniy dyskurs*, 2, 95-108. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-2-10>. [in Ukrainian].
12. Pyvavar, I. V., Ponomarenko, O. O., & Lisna, I. F. (2019). Metodyka otsinky efektyvnosti marketynhovoï diïalnosti pidpriemstva. *Biznes Inform*, 9, 345-354. Retrieved from: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-345-354>. [in Ukrainian].
13. Keller, K. L. (1998). Branding perspectives on social marketing. *Advances in Consumer Research*, 28, 299-302.
14. Traindl, A. (2009). *Neiromarketynh: Vyzualyzatsiya emotsyi*. Moscow: Alpyna Pablysherz. [in Russian].
15. Aaker, D., Yokhymshailer, Y. (2007). Sozdanye brenda bez pomoshchy traditsionnykh SMI. *Harvard Business Review*. Brend-menedzhment: Moscow: Alpina Biznes Buks. [in Russian].

O. Varchenko, Doctor of Economics, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

I. Artimonova, PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

I. Herasymenko, PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

O. Varchenko, PhD, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

INFORMATION AND ANALYTICAL PROVISION OF ECOLOGICAL MARKETING IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

ABSTRACT

Introduction. Modern conditions of management of agricultural enterprises require a change in the priorities of production activities in the direction of greening and, accordingly, the practical use of environmental marketing tools. Under such conditions, there is a need for the formation of appropriate information and analytical support of the enterprise can be traced at all levels of management – strategic, tactical, current and operational. At the same time, the complexity and complicity of the goals of environmental marketing require the company to develop the main and auxiliary goals, sub-goals and objectives, which requires the formation of a system of indicators of effectiveness and efficiency of marketing activities in the market of environmental products.

Goal. The aim of the article is to generalize the methodological approach to evaluating the effectiveness and efficiency of environmental marketing and substantiate a comprehensive system of indicators as a component of information and analytical support for the management of agricultural enterprises.

Method (methodology). The following research methods were used during the research: abstract-logical and monographic methods were used in the process of theoretical generalization and formulation of conclusions; the method of system analysis, induction and deduction is used in the systematization of methodological approaches to determining the system of indicators for evaluating marketing activities in the field of greening; economic and statistical analysis in generalizing the algorithm for calculating indicators for evaluating the effectiveness and efficiency of marketing activities.

Results. A comprehensive system of indicators for evaluating the effectiveness and efficiency of marketing activities of agricultural enterprises in the market of environmental products has been developed, which will allow for detailed diagnostics of marketing tools and make sound management decisions to improve them. Difficulties in its practical use are identified and the possibility of its adaptation depending on corporate goals and instrumental strategies of ecological marketing is substantiated. It is proved that the creation of information-analytical system of indicators for evaluating the effectiveness and efficiency of marketing tools for agricultural enterprises is a necessary condition that will contribute to the formation of a rational marketing complex in terms of forming a culture of consumption of these products and strengthen its competitive advantage in target segments.

Keywords: marketing information; ecological marketing; effectiveness indicators; efficiency indicators; ecological products; information-analytical system.

Cite as: Varchenko, O., Artimonova, I., Herasymenko, I., and Varchenko, O. (2022). Information and analytical provision of ecological marketing in the management system of agricultural enterprises. *Economic analysis*, 32 (2), 33-44. DOI: 10.35774/econa2022.02.033

DOI: 10.35774/econa2022.02.045

JEL classification: E22, E44, G24
UDC: 336.76.07

Марко ГОЛОВАЧ

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Університет банківської справи, Україна
E-mail: markoo@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0309-8475
ResearcherID CAE-9511-2022

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено підходи науковців та законодавця до визначення поняття ринку цінних паперів, його особливостей та напрямків у роботах дослідників до розуміння фінансової безпеки ринку цінних паперів. Встановлено, що саме на державу покладається обов'язок регулювання інвестиційних процесів на ринку цінних паперів, який спрямований на збільшення ресурсів та перенаправлення грошових мас на проведення операцій з цінними паперами учасниками цього ринку, а також те, що захист їх має гарантуватись державою. Підкреслена необхідність стимулювання саме вітчизняного інвестора – фізичних та юридичних осіб з України до збільшення частки їх капіталу на ринку цінних паперів поміж інших учасників цього ринку. З цього, визначено пріоритетну роль держави щодо формування безпечної інфраструктури ринку цінних паперів. На підставі проаналізованих праць виділено обставини які безпосередньо впливають на фінансову безпеку ринку цінних паперів, а саме: залежність від глобальних економічних процесів, політичні, безпекові, соціальні чинники, які впливають на цей ринок, недостатня капіталізація ринку цінних паперів, незбалансованість інструментів які пропонуються на ринку цінних паперів, невпевненість фізичних та юридичних осіб в фінансовій стабільності вітчизняної економіки, низька зацікавленість населення в інвестуванні в цінні папери, рівень доходів населення. Враховуючи фактори які позначаються на фінансовій безпеці ринку цінних паперів досліджено його вплив на соціально-економічну стабільність держави. Обґрунтована потреба у вдосконаленні механізмів забезпечення фінансової безпеки ринку цінних паперів як комплексу спільних дій та заходів, черговість впровадження яких буде сприяти розвитку ринку цінних паперів в умовах збільшення кількості зовнішніх деструктивних факторів. Встановлено, що у випадку вдосконаленні механізмів забезпечення фінансової безпеки ринку цінних паперів відбудеться зменшення наслідків негативного впливу ризикового середовища на фінансову сферу, підвищиться рівень фінансової сфери держави в цілому та покращиться темпи її економічного зростання.

Ключові слова: ринок цінних паперів; фінансові ринки; вплив на ринок цінних паперів; інвестор; фінансова сфера; негативні чинники ринку цінних паперів.

Вступ

В сучасних умовах ринок цінних паперів вже досяг того рівня коли відмінності між національними ринками майже стерлись та усунулись територіальні кордони, що призводить до формування великого, пов'язаного глобального ринку.

У країнах Європейського Союзу, Азії, Сполучених Штатів Америки ринки цінних паперів є найбільш динамічно зростаючими частинами фінансової сфери. Об'єм ринків

цінних паперів зростає в рази швидше, ніж обсяг операцій на товарних ринках. Особливо значну динаміку росту показали компанії S&P 500 індекс яких зріс на більш ніж 65% починаючи з моменту його падіння на початку пандемії і до тепер. Створення ринків цінних паперів є маркером високого рівня економічного розвитку. У країнах Європейського Союзу через ринок цінних паперів відбувається рух капіталів, перерозподіл трудових та матеріальних ресурсів

© Марко Головач, 2022

Отримано: 26.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Головач М. Поняття та значення фінансової безпеки ринку цінних паперів. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 45-52. DOI: 10.35774/econa2022.02.045

між різними галузями виробництва. Ринок цінних паперів відрізняється від інших фінансових ринків тим, що розподіл і перерозподіл капіталу компаній між галузями може відбуватись найлегше.

На сучасному етапі розвитку ринок цінних паперів характеризується емісійними процесами цінних паперів, збільшенням кількості суб'єктів господарювання, які є емітентами цих цінних паперів. У зв'язку з чим питання забезпечення фінансової безпеки ринку цінних паперів є надзвичайно актуальним через важливість, складність та актуальність на сьогодні цієї області ринкових відносин.

Інтеграційні процеси, які якісно змінюють систему економічних відносин між державами, впливають на зміну інфраструктури ринку цінних паперів у світі. В останні роки фінансова рівновага між старим та новим світом відновлюється, не відстає від цих процесів і Азія, проте Україна, поки, лишається осторонь цих процесів.

Безпечне функціонування ринку цінних паперів, у зв'язку з вищенаведеними обставинами не лишається осторонь іноземних та вітчизняних науковців. Питання фінансової безпеки ринку цінних паперів досліджують багато іменитих вчених, серед яких: В. К. Сенгачов, О. І. Барановський, А. А. Іванов, А. Е. Городецький, Л. О. Коковський, П. А. Колпаков, В. А. Міхалкін, О. І. Гапонюк, Є. Н. Кондрат, В. Ю. Єдинак, В. В. Барабін, Е. А. Юмаєв, С. А. Старшинін, П. Ю. Антонов, К. Б. Утраєв, Я. М. Миркін, Т. Б. Бердникова, Т. Є. Паєнтко, Т. В. Поплавська.

Мета статті

Більшість досліджень у цій сфері мають науковий характер, присвячені невеликій групі проблем. В той самий час, не до кінця дослідженими лишаються основи фінансової безпеки ринку цінних паперів, протидія кримінальних процесів на ринку та особливості впливу фінансової безпеки ринку цінних паперів на економічну безпеку держави в цілому. Недостатня розробленість окреслених питань визначає актуальність обраної теми дослідження. Дане дослідження присвячене підходам до визначення і забезпечення фінансової безпеки ринку цінних паперів.

Виклад основного результату дослідження

Ринок цінних паперів не прямо, але тісно пов'язаний з іншими сегментами фінансового ринку. Одним з таких пов'язаних елементів є кредитний ринок, оскільки багато операцій на ринку цінних паперів відбуваються в рахунок позикових коштів, адже за часту учасники ринку цінних паперів здійснюють торгівлю не за власні кошти, а за так зване «плече». Ринок дорогоцінних металів пов'язаний з ринком цінних паперів, причому така залежність може бути як прямою, так і обернено пропорційною, оскільки дорогоцінні метали є альтернативою для інвестора при вкладенні коштів. Валютний ринок також пов'язаний з глобальним ринком цінних паперів, оскільки негаразди на ринку цінних паперів в Сполучених Штатах Америки, Європі, Китаї чи Японії прямо впливають на курс долара США, Євро, Китайського Юаня чи Японської Єни. Враховуючи це все, ринок цінних паперів є надзвичайно важливим елементом в інвестиційній діяльності суб'єктів, а його розвиток в Україні має бути однією з цілей побудови міцної ринкової економіки.

В свою чергу у вітчизняному науковому полі відсутня єдність у співвідношенні понять фондовий ринок та ринок цінних паперів. Частина науковців наполягають, що ринок цінних паперів та фондовий ринок не можна ототожнювати. На думку цієї групи науковців, фондовий ринок та ринок цінних паперів це як частина та ціле. Інші ж вважають, що вже на даному етапі його розвитку ці поняття є тотожними, оскільки не існує чіткого розмежування між короткостроковими (облігації, векселі) та довгостроковими (акції, облігації) цінними паперами які торгуються на ринку цінних паперів на ряду з іншими інструментами грошового ринку включаючи деривативи. Особисто я є прихильником другої групи.

Фондовий ринок походить від англійського слова Fund чи французького – found, які позначають грошовий капітал. Саме в такому значенні цей термін увійшов в інші мови, в тому числі і в українську, як слово іншомовного походження. Законодавець у частині 1 статті 4 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» ототожнює ринок цінних паперів і фондовий ринок та визначає його, як сукупність учасників фондового ринку

та правовідносин між ними щодо емісії (видачі), обігу, виконання зобов'язань, викупу та обліку цінних паперів (у тому числі деривативних цінних паперів [2]. Барановський О. І. ототожнює поняття ринку цінних паперів і фондового ринку, вказує на зникнення межі між довготерміновими і короткотерміновими цінними паперами. В торгах, крім акцій та облігацій, беруть участь інструменти грошового ринку і деривативи [3]. Торкановський В. С. вказує, що фондовий ринок є ринком цінних паперів, здійснюваний фондовими біржами. У цьому підході ринок цінних паперів і фондовий ринок співвідносяться відповідно як ціле і частина [4]. Батяєва Т. А. та Столяров І. І. ототожнюють поняття фондового ринку і ринку цінних паперів і наголошують на посередницькій ролі фондового ринку при переміщенні тимчасово вільних коштів від інвесторів до емітентів цінних паперів [5]. Іванов О. А. зазначає, що фондовий ринок відіграє визначну роль у ринковій економіці і сприяє акумулюванню та перерозподілу грошових коштів у найбільш вигідні сфери, опосередковуючи стосунки між суб'єктами економіки [6]. Базилевич В. Д. ототожнює ринок цінних паперів з фондовим ринком і визначає його як інститут, що забезпечує купівлю-продаж цінних паперів. На думку автора фондовий ринок, — це система економічних і правових відносин, що пов'язана з випуском та обігом цінних паперів [7]. Галанов В. А. ототожнює ринок цінних паперів і фондовий ринок, хоча автор робить наголос на тому, що у вузькому розумінні поняття фондовий ринок охоплює лише цінні папери корпорацій [8]. Міркін Я. М. зазначає про тотожність понять ринок цінних паперів і фондовий ринок, визначаючи їх як сегмент грошового ринку і ринку капіталів [9]. Бердникова Т. Б. ототожнює поняття фондового ринку і ринку цінних паперів та вказує на його виключну роль для соціально-економічного розвитку держави. Фондовий ринок є особливим видом фінансово-правових відносин з приводу купівлі-продажу цінних паперів, що стимулює мобілізацію капіталів і забезпечує перерозподіл вільних коштів [10].

З аналізу наведених висновків та праць науковців стає зрозумілим, що вже давно відбувся той етап розвитку ринку цінних паперів коли фінансові потоки не залежать від

виробництва чи іншої предметності, перебувають не у вартісному, а віртуальному значенні. Таким чином, здійснюється відхід від еквівалентного обміну та перехід до спекулятивного характеру торгів на ринках цінних паперів.

Невміла гра з реальними та віртуальними фінансами неминуче призводить до накопичення зовнішнього боргу і створює безпосередню загрозу фінансовій, а отже, і економічній безпеці країни [11].

Ринок цінних паперів є проявом віртуальних фінансів, на якому торгуються цінні та корпоративні цінні папери. Завдяки ринку цінних паперів запускаються стартапи, які часту збирають мільярдні інвестиції (їх називають єдинорогами) і не рідко вони не приносять очікуваного прибутку. Вже давно очевидно, що ринок цінних паперів і є новою економічною епохою, ринки криптовалюти ще не скоро його зможуть замінити, а це робить його дуже вразливим до факторів недобросовісного втручання.

Держави вже давно виробили механізми гарантування чи хоча б часткового гарантування безпеки в матеріальній сфері. Як приклад можна назвати гарантування вкладів осіб у банках державою, гарантування в сільському господарстві, промисловості та інші. Що ж до ринку цінних паперів, ситуація складається не так просто адже приходится захищати те що не можна відчуті. Механізми гарантування фінансової безпеки у цій сфері мали б бути навіть більш пріоритетними, оскільки коло для зловживань є ширшим, а наслідки зловживань можуть бути більш згубними.

Події останніх років показали, що питання безпеки є нарізним комнем для нормальної життєдіяльності будь якого утворення, чи то держава, чи ринок цінних паперів. Враховуючи, що підходи до розуміння поняття ринку цінних паперів не є ідентичними складається ситуація, що і розуміння фінансової безпеки ринку цінних паперів не у всіх науковців є однаковим. З огляду на це варто їх проаналізувати.

Герасименко О. М. вказує, що економічна безпека розглядається як безпосередня форма прояву загрози, що має ймовірне математичне значення. Це означає, що критерії безпеки, у тому числі й критерії безпеки фондового ринку, завжди залежать від певних показників та

індикаторів і можуть бути прораховані [12]. Іванов А. А. визначає, що безпека фондового ринку — це такий стан його сегментів та інститутів, за якого гарантується захист з боку держави і саморегульованих організацій і гармонійний розвиток фінансової системи і всіх фінансових відносин і процесів у державі [6]. Паєнтко Т. В. та Поплавська М. В. зазначають, що безпека фондового ринку — стан, що базується перш за все на обсязі його капіталізації. Рівень капіталізації дозволяє забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, інститутів спільного інвестування, посередників і консультантів, а також реєстраторів, депозитаріїв і зберігачів [13]. Ладюк О. Д. вказує, що безпека фондового ринку разом із страховим віднесена за класифікацією до небанківського фінансового сектору. І саме для безпеки фондового ринку капіталізація має бути на тому рівні, що сприятиме досягненню стійкого фінансового стану емітентів. Однак разом із цим професор наголошує і на виключній важливості заходів захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, визнаючи тим самим, що самого таки фінансування для порядку і безпеки все ж замало, потрібен грамотний контроль і чітко виписані правила поведінки [14]. Махмудов О. Г. визначає наріжною характеристикою безпеки фондового ринку наявність на ньому пайових інвестиційних фондів, що дають можливість невеликим приватним інвесторам мати доступ до високоприбуткового ринку, як це відбувається, скажімо, у США. Він же наголошує на тому, що органам контролю потрібно вести постійний моніторинг загроз, що постають у цьому секторі. Це значно полегшує завдання розробки і своєчасного впровадження нейтралізуючих негативний вплив заходів [15]. Уваров О. та Фоміна Л. визначили, що безпека ринку цінних паперів — сукупність законодавчих, правозастосовчих і регулятивних заходів, що використовуються державою, її інститутами та конкретними учасниками для захисту своїх інтересів. Причому автори наголошують на тому, що безпеку ринку цінних паперів доцільно розглядати за сегментами на основі класифікаційних ознак [16]. Барановський О. І. зазначає, що фінансова безпека фондового ринку — це оптимальний обсяг його капіталізації (з огляду на цінні папери, їхню

структуру, дохідність і рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, брокерів, консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів, галузей господарського комплексу, регіонів і держави загалом [3]. Старшинін С. А. припускає, що економічна безпека ринку цінних паперів — це такий стан усіх сегментів і учасників фондового ринку, за якого мінімізуються впливи внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечується гарантований захист інтересів усіх учасників ринку на основі створення ефективної системи його регулювання, розвитку ринкової інфраструктури, вільного доступу до зацікавлених осіб до інформації про ринок, що зумовлює створення адекватного механізму міжгалузевого і міжрегіонального переливання капіталу [17].

Проаналізувавши вищезгадані підходи науковців до визначення поняття фінансова безпека ринку цінних паперів стає зрозумілим, що більшість з них пов'язують незадовільний рівень фінансової безпеки ринку цінних паперів з нестабільністю фінансового стану суб'єктів цього ринку. З таким висновком не можна однозначно погодитись, адже не завжди велика капіталізація є основним показником безпеки ринку цінних паперів. Історія знає велику кількість прикладів, що підтверджують цю тезу, починаючи від тюльпанової-фінансової кризи, закінчуючи медичним стартапом Theranos на чолі з Елізабет Холмс. Опираючись на думку інших науковців, які вказують, що фінансова безпека ринку цінних паперів залежить від норм і правил згідно яких цей ринок працює наводить на думку, що в основному від правил і контролю дотримання цих правил залежить фінансова безпека ринку цінних паперів. З цього випливає, що правила ці визначаються конкретною державою у її законах та підзаконних нормативно-правових актах, виконання цих правил контролює теж держава в особі виконавчих органів влади. Враховуючи все це безпечний ринок цінних паперів формується в державі з чіткими та зрозумілими правилами гри за належного їх виконання всіма суб'єктами та ефективного контролю з боку держави.

Враховуючи запропонований підхід та погляди згаданих науковців можна сформулювати

власний підхід до визначення поняття фінансової безпеки ринку цінних паперів.

Фінансова безпека ринку цінних паперів – це такий стан ринку цінних паперів, який є сприятливим для стабільної роботи та розвитку його суб'єктів та забезпечується належним законодавчим регулюванням та якісним контролем з боку органів державної влади.

Проте, таке визначення буде працювати лише в ідеальному середовищі. За реальних умов, ринок цінних паперів, який найкраще врегульований та контрольований з боку держави буде піддаватись постійним впливам, таким як відсутність інфраструктури, недостатня прозорість інформації про ринок цінних паперів, слабка інвестиційна зацікавленість малого, середнього бізнесу та домогосподарств, не чіткий баланс між ринковою капіталізацією та реальною вартістю акцій, а також більш глобальних таких як безпекова ситуація в державі та навколо неї, інфляційні та кризові процеси. Ряд цих проблем створюють перешкоди для залучення фінансових ресурсів, а це призводить до основної його проблеми – нерозвиненості. Оцінка FTSE демонструє, що український фондовий ринок за ступенем свого розвитку не досягає рівня Frontier Market – ринків «граничного», найнижчого рівня. Показовим є те, що безпека фінансових ринків, поряд із фінансовою безпекою суб'єктів господарювання, домашніх господарств і грошово-кредитної сфери, віднесена до структури фінансової безпеки держави [18] і серед інших складових внесена до Методичних рекомендацій оцінки рівня економічної безпеки держави [19].

Варто сказати, що наразі існують дві моделі, які визначають як держава забезпечує ринок цінних паперів. Перший – це коли держава монополізує функції по регулюванню ринку в одному органі державної влади. Другий – це передача більшості основних функцій саморегулювній організації. Україна звісно що використовує перший метод контролю у сфері ринку цінних паперів.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інші державні органи

здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку цінних паперів у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством[22]. Ця норма корелює з статтею 139 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», яка вказує, що регулювання ринків капіталу здійснюють держава та саморегулювні організації. Державне регулювання ринків капіталу здійснюють Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а також інші державні органи у межах повноважень, визначених законом[2].

Інші державні органи, які здійснюють діяльність з регулювання ринку цінних паперів можна також розділити на декілька груп. Перша – це органи загально-державного регулювання, а саме: Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України. Конституція України визначає повноваження цих органів в сфері регулювання ринків цінних паперів. Другу групу державних органів, які здійснюють діяльність з регулювання ринку цінних паперів в Україні складають Міністерство фінансів України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та інші, які здійснюють свої повноваження в згаданій сфері вже на підставі профільних законів та положень. Деякі науковці виділяють також третю групу органів, які здійснюють функції контролю та нагляду за дотриманням та правозастосування на ринку цінних паперів. До цієї групи відносяться Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, загальні та господарські суди [23].

Саме на ці державні органи покладений обов'язок забезпечення безпеки на ринку цінних паперів шляхом створення конкурентного середовища, визначення механізму тарифно-податкової політики, впровадження державних стандартів через формування правового поля через державне регулювання ринку цінних паперів [24]. Іншими словами саме ці органи формують правила гри, що регламентують операції з цінними паперами на фондовому ринку.

В свою чергу ці правила гри регламентують контрольовану лінію поведінки суб'єктів на ринку цінних паперів. Органи державної влади

мали б застосовувати такі економічні методи регулювання ринку цінних паперів як грошово-кредитну політику, фінансову політику держави, інвестиційну політику, інноваційну політику, зовнішньоекономічну політику.

Вміле використання економічних методів з належною законодавчою базою в комплексі здатні значною мірою збільшити активність на корпоративному ринку цінних паперів, що й демонструє практика розвинених країн. До прикладу, зниження дохідності державних облігацій та зростання цін їх викупу на вторинному ринку призводить до перетоку капіталу з сегменту боргових цінних паперів на сегмент пайових цінних паперів. Збільшення попиту на акції, що торгуються на вторинному ринку, створює умови для нових емісій корпоративних паперів та залучення нових інвестицій підприємцями [25].

Висновки

Підводячи підсумки варто вказати, що держава системою управлінських заходів, які будуть враховувати можливості ринкового

механізму, на основі збалансованого законодавства зможе скерувати активність суб'єктів економічної діяльності у відповідності з пріоритетами державної економічної політики. В Україні намагаються виходити на сучасний стан ринкових відносин, але інституційна модель не в змозі забезпечити економічну стабільність в Україні. Зважаючи на стан ринку цінних паперів в Україні та на законодавчу базу, яка регулює його діяльність можна ствердно сказати, що законодавець здійснив необдуману імплементацію моделей, передумов для використання яких не було створено. Як наслідок розвиток українського ринку цінних паперів не відповідає сучасним вимогам, що несе негативні наслідки, які проявляються у неотриманні інвестиційних ресурсів в економіку та дискредитації іміджу держави з ринковою економікою.

Мушу констатувати, що сучасний ринок цінних паперів в Україні не виконує своїх функцій. Можна сказати, що цей ринок виконує функцію перерозподілу прав власності на активи, рефінансуванням заборгованості, але, аж ніяк не центром залучення інвестицій. Частково це спричинено не забезпеченням його фінансової безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко В. В. Проблеми інтеграції фондового ринку України у світовий фінансовий простір. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2001. Випуск 49. С. 51.
2. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-І. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/ed20210805#Text>.
3. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. Київ: УБС НБУ, 2014. Т. 2: Безпека фінансових інститутів.
4. Рынок ценных бумаг и его финансовые институты: учебное пособие / под ред. В. С. Таркановского. Санкт-Петербург: АОЛ Комплект, 1994.
5. Батяева Т. А., Столяров И. И. Рынок ценных бумаг: учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2006. 304 с.
6. Иванов А. А. Фондовый рынок как фактор влияния на экономическую безопасность страны: автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец 08.00.05 — экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность). Москва, 2007.
7. Базилевич В. Д., Шелудько В. М., Ковтун Н. В. та ін. Цінні папери: підручник. Київ: Знання, 2011.
8. Галанов В. А., Басов А. И. Рынок ценных бумаг: учебник. Москва: Финансы и статистика, 2006.
9. Миркин Я. М. Ценные бумаги и фондовый рынок. Москва: Перспектива, 1995.
10. Бердникова Т. Б. Модернизация безопасности национального фондового рынка. Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. Москва: Изд. Ассоциация независимых экспертов, Центр изучения кризисного общества, 2010.
11. Кочетов Э., Петрова Г. Геоэкономика: финансы реальные и виртуальные (финансовый дуализм и его правовые аспекты). *Общество и экономика*. 2000. № 1.
12. Герасименко О. М. Індикатори оцінки стану економічної безпеки торговців цінними паперами: монографія. Черкаси: ТОВ Маклаут, 2012.
13. Паєнтко Т. В. Безпека фондового ринку в контексті зміцнення фінансової безпеки держави/ Т. В. Паєнтко, М. В. Поплавська // *Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України*. 2011. № 2.

14. Ладюк О. Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280>.
15. Махмудов О. Г. Управління інвестиційними процесами в період виходу економіки з рецесії: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.02.03 — організація управління, планування та регулювання економікою. Київ, 2001.
16. Уваров О. Обеспечение безопасности рынка ценных бумаг России [Электронный ресурс] / О. Уваров, Л. Фомина // Рынок ценных бумаг. — 1998. — № 17. — Режим доступа: <http://old.rcb.ru/archive/articles.asp?id=602>.
17. Старшинин С. А. Совершенствование регулирования российского рынка ценных бумаг как фактор обеспечения его экономической безопасности страны: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.10 — финансы, денежное обращение и кредит. Москва, 2011.
18. Пластун О. Л. Розвиток системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва сфери матеріального виробництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 — гроші, фінанси і кредит. Суми, 2007.
19. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. акад. НАН України С. І. Пірожек. Київ: НІМБ, 2003.
20. Гончаров С. В. Фінансова безпека ринку цінних паперів України. Полтавська аграрна державна академія. 2019. С. 40-42.
21. Коваленко В. В. Ринок цінних паперів в умовах структурних дисбалансів розвитку фінансового ринку України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. №1. С. 172-178.
22. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки. Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр/ed20220211#Text>.
23. Бурмака М. О. Регулювання фондового ринку в Україні. *Фінанси України*. 1998. № 11. С. 80.
24. Ковальова О. М. Інституційні аспекти розвитку фондового ринку України. *Науковий вісник Херсонського державного університету, серія: «Економічні науки»*. 2016. Вип.16. Ч. 1. С. 124-127.
25. Шкодін І. В. Самоорганізація фондового ринку в умовах глобальної невизначеності: монографія. Київ: УБС НБУ. 2013. 406 с.
26. Руда О. Л. Функціонування фондового ринку України, проблеми та перспективи розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 794-798.

REFERENCES

1. Klymenko, V. V. (2001). Problems of integration of the stock market of Ukraine into the world financial space. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 49, 51. [in Russian].
2. On Securities and Stock Market: Law of Ukraine of 23.02.2006 No 3480-I. (2006). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/ed20210805#Text>. [in Ukrainian].
3. Baranovsky, O. I. (2014). *Philosophy of security*. Kyiv: UBS NBU, 2: Security of financial institutions. [in Ukrainian].
4. Tarkanovsky, V. S. (1994). *The securities market and its financial institutions*. St. Petersburg: AOL Koptmlekt. [in Russian].
5. Batyaeva, T. A., & Stolyarov, I. I. (2006). *Securities market*. Moscow: INFRA-M. [in Russian].
6. Ivanov, A. A. (2007). Stock market as a factor influencing the economic security of the country: author. dis. ... Cand. econ. Sciences: special 08.00.05 – economics and management of a national economy (economic safety). Moscow. [in Russian].
7. Bazylevych, V. D., Sheludko, V. M., & Kovtun, N. V. (2011). *Securities*. Kyiv: Knowledge. [in Ukrainian].
8. Galanov, V. A., Basov, A. I. (2006). *Securities market*. Moscow: Finance and Statistics. [in Russian].
9. Mirkin, Y. M. (1995). *Securities and stock market*. Moscow: Perspective. [in Russian].
10. Berdnikova, T. B. (2010). *Modernization of security of the national stock market. Problem analysis and public administration design*. Moscow: Ed. Association of Independent Experts, Center for Crisis Society Studies. [in Russian].
11. Kochetov, E., & Petrova, G. (2000). Geoeconomics: real and virtual finance (financial dualism and its legal aspects). *Society and Economics*, 1. [in Russian].
12. Gerasimenko, O. M. (2012). *Indicators of assessment of the state of economic security of traders in securities*. Cherkasy: Maklout LLC. [in Ukrainian].
13. Paentko, T. V., & Poplavska, M. V. (2011). Security of the stock market in the context of strengthening the financial security of the state. *Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*, 2. [in Ukrainian].
14. Ladyuk, O. D. (2016). Financial security: characteristics of components. *Effective economy*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280>. [in Ukrainian].
15. Mahmudov, O. G. (2001). Management of investment processes in the period of the economy out of recession: author. dis. ... Cand. econ. Sciences: special 08.02.03 – organization of management, planning and regulation of the economy. Kyiv. [in Ukrainian].

16. Uvarov, O., & Fomina, L. (1998). Security of the securities market of Russia. *Securities market*, 17. Retrieved from: <http://old.rcb.ru/archive/articles.asp?id=602>. [in Russian].
17. Starshinin, S. A. (2011). Improving the regulation of the Russian securities market as a factor in ensuring its economic security of the country:: author's ref. dis. ... Cand. econ. Science: special. 08.00.10 – finance, money circulation and credit. Moscow. [in Russian].
18. Plastun, O. L. (2007). Development of the system of financial security of business entities in the field of material production: author's ref. dis. ... Cand. econ. Science: special. 08.00.08 – money, finances and credit. Sumy. [in Ukrainian].
19. Pirozhkov, S. I. (2003). Methodical recommendations for assessing the level of economic security of Ukraine. Kyiv: NIMB. [in Ukrainian].
20. Goncharov, S. V. (2019). Financial security of the securities market of Ukraine. *Poltava Agrarian State Academy*, 40–42. [in Ukrainian].
21. Kovalenko, V. V. (2019). Securities market in terms of structural imbalances in the financial market of Ukraine. *Priazovsky Economic Bulletin*, 1, 172–178. [in Ukrainian].
22. On State Regulation of Securities Market in Ukraine. Law of Ukraine of October 30, 1996 No. 448/96-VR. (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр/ed20220211#Text>. [in Ukrainian].
23. Burmaka, M. O. (1998). Stock market regulation in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 11, 80. [in Ukrainian].
24. Kovaleva, O. M. (2016). Institutional aspects of the stock market of Ukraine. *Scientific Bulletin of Kherson State University, series: "Economic Sciences"*, 16(1), 124-127. [in Ukrainian].
25. Shkodina, I. V. (2013). *Self-organization of the stock market in conditions of global uncertainty*. Kyiv.: UBS NBU. [in Ukrainian].
26. Ruda, O. L. (2015). Functioning of the stock market of Ukraine, problems and prospects of development. *Global and national economic problems*, 6, 794–798. [in Ukrainian].

Marko Holovach, postgraduate student, Department of Finance, Banking and Insurance, Banking University, Ukraine

THE CONCEPT AND SENSE OF THE FINANCIAL SECURITY OF THE STOCK EXCHANGE

Abstract

The article examines the approaches of scholars and legislators to define the concept of the Stock Exchange, and it features the directions in the work of researchers to understand the financial security of the Stock Exchange. It is established that the State is responsible for regulating investment processes in the Stock Exchange, which is aimed at increasing resources and redirecting money to conduct transactions with securities in the Stock Exchange, the protection of participants should be guaranteed by the State. The need to stimulate the domestic investor – citizens and legal entities of Ukraine to increase their share in the Stock Exchange among other participants in this market. From this, the role of the State in forming a safe infrastructure of the Stock Exchange is determined. Based on the analyzed works, the circumstances that directly affect the financial security of the Stock Exchange are identified, namely: dependence on global economic processes, political, security, social factors, insufficient capitalization of the Stock Exchange, imbalance of instruments offered in the Stock Exchange, the uncertainty of individuals and legal entities in the financial stability of the domestic economy, low public interest in investing in securities, the level of income of the population. Considering the factors that affect the financial security of the Stock Exchange, has been studied its impact on the socio-economic stability of the State. The need to improve the mechanisms of financial security of the Stock Exchange as a set of joint actions and measures, the sequence of implementation of which will contribute to the development of the Stock Exchange in terms of increasing the number of external destructive factors. It is established that if the mechanisms of financial security of the Stock Exchange are improved, the consequences of the negative impact of the risk environment on the financial sphere will be reduced, the level of the financial sphere as a whole will increase and its economic growth will improve.

Keywords: Stock Exchange; financial market; influence on the Stock Exchange; investor; financial sphere; negative factors on the Stock Exchange.

Cite as: Holovach, M. (2022). The concept and sense of the financial security of the stock exchange. *Economic analysis*, 32 (2), 45-52.
DOI: 10.35774/econa2022.02.045

DOI: 10.35774/econa2022.02.053

JEL classification: G34, H56
UDC: 354:338.2

Viktoriya GONCHAR

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Head of the Marketing and Business Administration Department,
Pryazovskyi State Technical University, Ukraine
E-mail: gonchar.mariupol@gmail.com
ORCID ID : 0000-0002-8765-6656
Researcher ID: C-9925-2018

Oleksandr KALININ

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Professor,
Department of the Marketing and Business Administration,
Pryazovskyi State Technical University, Ukraine
E-mail: kalininandkalinin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5238-0525
ResearcherID: AAE-7548-2020

Kateryna POLUPANOVA

Assistant,
Department of the Marketing and Business Administration,
Pryazovskyi State Technical University, Ukraine
E-mail: polupanova.pstu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7310-0596

MERGERS AND ACQUISITIONS AS A COMPONENT OF MANAGEMENT OF ECONOMIC SECURITY IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY OF GEOPOLITICAL SITUATION

ABSTRACT

Introduction Today there is a new trend in geopolitical architecture: on the one hand there are some trends in the introduction of protectionism and / or even isolationism in global processes, on the other hand global trends continue to increasingly influence economic and social activity of communities around the world. Security issues are becoming increasingly important over time and this is important not only in terms of politics and defense but also the economy. That is why it is necessary to consider new markets, especially during their formation and even unattractive from an investment point of view. This is exactly the Ukrainian market and one of the elements of improving its investment attractiveness is the intensification of mergers and acquisitions.

Purpose The purpose of this article is to study the Ukrainian trends in the management of mergers and acquisitions in the context of national economic security. The task of the article is to study the theoretical aspects of management and planning of mergers and acquisitions and their positive impact on the economic security of the country; analyze the strategies used by enterprises in concluding such agreements; develop solutions to improve the country's economic security management system.

Method (methodology) The following general scientific methods were used in the research process: analysis and synthesis, grouping and systematization of identifying the essence of economic security and mergers and acquisitions, their structure, principles of formation, development of the concept of diagnosing the effectiveness of investor attraction systems and control; inductions and deductions - to generalize the theoretical aspects of the peculiarities of the formation of economic security; statistical and economic - to assess the effectiveness of mergers and acquisitions.

© Viktoriya Gonchar, Oleksandr Kalinin, Kateryna Polupanova, 2022

Received: 22.04.2022 p.

Accepted: 11.05.2022 p.

Published: 19.05.2022 p.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Cite as: Gonchar, V., Kalinin, O., and Polupanova, K. (2022). Mergers and acquisitions as a component of management of economic security in the conditions of instability of geopolitical situation. *Economic analysis*, 32 (2), 53-61. DOI: 10.35774/econa2022.02.053

Results The extent to which the number of mergers and acquisitions and the country's investment attractiveness, one aspect of its economic security system, is linked. Economic security must be based on an effective management system for attracting finance to the country. The systems of ranking countries by indicators of ease of doing business were analyzed. An analysis of the actions of the Ukrainian authorities to improve the economic security system in terms of improving investment attractiveness. A retrospective analysis of mergers and acquisitions by industry was conducted. According to research in this area, these processes in Ukraine are unique and unique in their own way, but they can also be taken into account when analyzing investment prospects in countries with a strong state presence in economic processes. Non-traditional sources of value creation, such as the environment, social responsibility and corporate governance, are increasingly considered and taken into account by transaction participants in strategic decision-making and financial and economic analysis, as they focus on maintaining and maximizing revenue from high valuation. value and active demand. The article analyzed several hypotheses, such as the impact of the country's ranking in the Doing Business list (World Bank Ranking), the relationship between the impact of cultural factors (language) in the region and business activity in it, which can stimulate M&A processes. The reasons for the popularity of some industries and lack of activity in other industries are identified. In general, it is established that the enterprises of the new economy are more easily integrated into the world economic space.

Keywords: economic security; mergers and acquisitions; investments; enterprises; financing; regulation.

Intoduction

Mergers and acquisitions (M&A) of enterprises have become one of the most characteristic ways of Ukrainian business development in the years of post-Soviet period and in the years of building free market economy. Vertically or horizontally integrated financial and industrial groups were built, the disintegration of enterprises is replaced by the synthesis of new ties.

The market for mergers and acquisitions is changing rapidly: due to the economic, political and epidemiological situation, the emphasis in many industries has shifted to new markets. This, of course, also applies to the processes of mergers and acquisitions in Central Europe and especially Ukraine. Ukraine is an example of a country in which the practice of such transactions is in the process of development and forming a culture of conduct. The relevance of this work is due to the fact that in that unfavorable the economic situation that has developed in Ukraine today, the problem of overcoming the crisis situation through the application of concrete and effective measures was more acute for domestic companies than ever before. There is a need to search for effective technologies for overcoming the crisis at the enterprise, the need to master modern methods of property restructuring. In this aspect, the activity on mergers and acquisitions as one of the main elements of restructuring, its final link, which aims to change the ownership structure, deserves special study.

Firstly it is EU associate membership of Ukraine and its membership of Lublin Triangle - an economic, cultural, and political regional-

cooperation initiative of three European countries – Lithuania, Poland, and Ukraine[1] – for the purposes of strengthening mutual military, cultural, and economic cooperation and supporting Ukraine's integration into the European Union and the NATO since 28 July 2020. Also, positive example of Ukraine can potentially help with the integration to the common EU market of M&A such as Belarus, Moldova, Georgia, Armenia. These countries have similar difficulties with the government negative influence on the investment attractiveness of national business.

The aim of the article

The aim of the research was to systematize and reflect the prospects of Mergers and acquisitions (M&A) transactions in Ukraine over the past 20 years in the context of the European and world economy. In particular, according to the results of research in this area, they note that the M&A processes in Ukraine are unique and peculiar in their own way, but they can also be taken into consideration during the analyses of the investment perspectives in countries with strong presence of government regulations in the economic processes. Non-traditional sources of value creation, such as those related to the environment, social responsibility and corporate governance, are increasingly being considered and taken into account by transaction participants in making strategic decisions and conducting financial and economic analysis as they focus on maintaining and maximizing the income from high assessed value and active demand. In the article several hypothesis were analyzed such as

influence of ranking the country in Doing Business list (World Bank Ranking), correlation of influence of cultural factor (language) in the region and the business activity there that can stimulate the activity of the M&A processes and the influence of shadow deals factor in Ukrainian economy.

Unfortunately, Ukraine did not fit into the global M&A growth trend for obvious reasons - due to political instability and ongoing clashes in the Eastern regions of the country, which create not the best environment for investments and economic security. Closing deals in Ukraine is becoming more difficult, but not impossible. One of the important factors that helped to complete the deal is the willingness of the parties to compromise when agreeing positions, which is possible with mutual trust arising between the buyer and the seller during the negotiation process.

There is a hope for the revival of interest in Ukrainian assets and an increase in the number of inquiries regarding possible acquisition or partnership targets. Investors begin to carry out preparatory work to study the industry and pre-select the best properties in order to close deals as soon as the situation returns to normal. This is a positive sign, which, will lead to an increase in the number of transactions and an increase in investment in the Ukrainian economy.

Results

Policy of Ukraine, aimed at European integration, needs from national reform legislation in accordance with the implementation of the rules provided Agreement on the Association of Ukraine and the EU. Also, the modernization course announced in Ukraine requires large-scale structural transformations and reorientation of the national economic security for the production of science-intensive products. According to the experience of the countries that decided a similar problem in the past, modernization passes only through large-scale integration processes provided by the process mergers and acquisitions of economic entities. There is no one-size-fits-all approach to M&A deals. In this situation, the EU has the opportunity to louder declare the need to strengthen international cooperation and interaction, primarily in the pan-European scales. This is needed not only to increase resilience in the face of future trials, but also creating conditions

for growth and shared prosperity that will attract investors. Investments of European companies in other European countries are dominant in the region, this can become a guarantee of its economic revival. Restoring trust between citizens, consumers, manufacturers and financial investors should be a priority to restart European economy. Ukrainian market of M&A has a great potential for the investors. Ukraine is relatively big market and makes a great step to the integration of international economic processes. First of all it is EU associate membership of Ukraine and its membership of Lublin Triangle - an economic, cultural, and political regional-cooperation initiative of three European countries - Lithuania, Poland, and Ukraine[1] - for the purposes of strengthening mutual military, cultural, and economic cooperation and supporting Ukraine's integration into the European Union and the NATO since 28 July 2020. Also, positive example of Ukraine can potentially help with the integration to the common EU market of M&A such as Belarus, Moldova, Georgia, Armenia. These countries have similar difficulties with the government negative influence on the investment attractiveness of national business.

The M&A market fell due to the general economic downturn caused by the coronavirus pandemic. Investors were primarily interested in agriculture, real estate, transport, infrastructure, innovation and new technologies. These areas influence most of the value of all transactions. The dynamics of development of various industries is different: we see one picture in the IT market, a completely different one - in the field of heavy industry or mining. All this could not but affect the technique of conducting M&A transactions, the preparation for them, the development of legislation applied in this area. There is great shift in popularity of IT assets with high valuation and fierce competition of investors for them driven by macroeconomic factors such as low interest rates, the desire to acquire innovative, digital or technology companies that are integrated into international markets due to favorable local factors and surplus capital from corporate buyers and private equity funds.

But the market size could have been even higher if it were not for the decline in credit rating of the United States and not a crisis in the Eurozone. Ukraine has all the conditions for the M&A market to show optimistic results. With

sufficient transparency of privatization, Ukraine can count on a significant inflow of foreign investment, and flexible internal regulatory policy will reduce the number of "forced" transactions to minimum. At the same time, sellers will have even more motivation, given the likely growth in asset value and the willingness of international investors to invest. Analysis of the Ukrainian M&A market indicates the presence of positive trends. In particular, it should be noted that mergers occurring nowadays, have become more deliberate, strategic and civilized. The consequence of the above is an increase in the number of regional and international deals while reducing hostile takeovers. Besides, definitely an important indicator is the decrease in the average cost of transactions, which allows us to talk about an increase in the investment activity of medium-sized businesses. Nevertheless, for Ukraine, the problem is extremely urgent legislative "gaps" in terms of regulating the processes of economic integration, the consequence of which is the possibility of using shortcomings current legislation, and, consequently, the system of state control to obtain ownership of economic assets unscrupulous owners [5].

The same problem is that while the transactions in the field of retail lag behind those in banking and finance. According to experts, in first of all, this fact is explained by the fact that the banking and financial spheres in Ukraine are more attractive to foreign investors due to their profitability, a more open corporate and financial governance structure, and also a significant increase in demand for banking and financial services in the country. By most of the transactions take place between internal players.

Central European market for deals in mergers and acquisitions is very unique because many countries influenced the policy of planning and centralized economy but now are part of common market of EU and other countries like Ukraine still have its phantom pains of hyperregulation of economic processes during the Soviet times.

Modern regulation of transactions for the acquisition of control over companies is based on the following principles.

- the initiator of the acquisition of a public company buys its shares publicly, and he is obliged to offer the same terms of redemption of shares to all shareholders (public offer or offer);

- if the initiator of the takeover during the public purchase of shares acquires the right to control the company, other shareholders of the company must be protected;
- the company's shareholders must be provided with sufficient time and information to make an informed decision on the offer; if the board of directors of the company provides advice to shareholders, the board must provide its opinion on the impact that the acceptance of the offer will have on employment, working conditions and location of production facilities of the company;
- the board of directors of the company must not interfere with the initiator of the takeover during the entire period of the offer, it may not deny shareholders the opportunity to make decisions on the nature of the offer;
- actions aimed at creating a false market of shares issued by the company, the initiator of the acquisition or any other company related to the offer, as a result of which the process of raising or lowering share prices becomes artificial, and thus disrupts the normal functioning markets;
- is provided only on condition that the initiator of the acquisition has ensured its ability to pay for the offer to all to whom it is addressed, or has taken all "reasonable measures" to ensure the provision of other than monetary, type of compensation provided by the offer;
- the distraction of the Company from its ordinary affairs caused by the offer may not last longer than is reasonably necessary.

All this needs real regulation by legislation and implementation effective mechanisms of competition policy, in particular, aimed at regulation issues of permission for concentration, merger, absorption, which may create a hazard monopolization of markets.

Ukrainian government looks for ways to improve its image for better to attract new investors. One of such factors is its high rank in different lists dedicated to the investment attractiveness of business processes in the country. Among such rankings is its place in Doing Business List from World Bank. So we can introduce hypothesis.

Hypothesis 1: Ukrainian level of attracting depends on its place in the Doing Business ranking.

Every year in October, the number of expert discussions on the ease of doing business in

Ukraine increases. The reason for this is the annual release of the World Bank's Doing Business Rating. Questions that are discussed in the media and social networks are traditional - how important is this rating for Ukraine? What place has the country taken and does this mean that it has become more attractive to investors? October this year was no exception. We have traditional questions, what does the place of Ukraine mean, is it important for the assessment of the business environment, due to which changes have taken place?

According to the definition of the World Bank itself, it is a series of annual studies that examine regulations that promote or, conversely, restrict business activity. It provides quantitative indicators covering 12 areas of the business environment in 190 economies. The purpose of the Doing Business research series is to provide objective data for use by governments in developing sound business regulation policies and to encourage research into important aspects of the regulatory environment for firms. That is, the rating of ease of doing business evaluates the "rules of the game" - laws and other regulations, rather than the practice of their application.

It is also important that the practice of law enforcement is one of the problems of the Ukrainian business climate - in part we have good laws that are not enforced or applied improperly. And the World Bank's rating is about laws.

It is important to note exactly how the rating puts the ratings. Professional lawyers, auditors, accountants evaluate the regulations that affect the activities of the average company. In the case of Ukraine, it is an average company located in Kyiv. Ukraine's estimates in the 2020 report relate to changes that took place before April 2019. Given the changes in the political team in power, 2020 year rating is in fact an assessment of the work of the previous president, the government and the Verkhovna Rada.

The World Bank has published another (seventeenth) rating of ease of doing business, in

which Ukraine took 64th place, improving its result by seven positions (from 71 to 64th place), compared to 2019. In terms of areas, Ukraine ranked 20th in the field of "building permits", 37th in terms of "access to credit" and 45th in terms of "protection of the rights of minority shareholders". The worst cases with "connection to the grid" - 128th place and "resolution of insolvency" - 146th place. 64th place - is it a victory or a defeat?

To answer this question, let's analyze the historical data (the World Bank often changes the methodology, but we see a comparison from 2006). Since 2006, Ukraine has had two periods of change in the business environment according to the Doing Business rating. The first is the period of regress from 2006 to 2012, when Ukraine "fell" in the ranking from 124th in 2006 to 152nd place in 2012. 152nd place is the worst indicator in the history of this rating for our country. Ukraine is always compared to Poland according to the population size, territory, common history etc. So, it was made a comparison of ranks of these countries (Fig. 1).

In general, we can say that Ukraine for more than 10 years seriously fell behind Poland in the rank of Doing Business and only in 2020 their positions became close.

From 2013 to the present day, the period of improving Ukraine's position in this ranking continues. If we compare the worst indicator in 2012 and the best in 2020 - 152 and 64 places, respectively, the progress is obvious. At the same time, let us recall that in 2014 Ukraine set a rather ambitious goal - in the 2020 Strategy it was planned that in 2020 Ukraine should enter the top twenty economies in the world in the ranking of "Doing Business". In the 2014 ranking, Ukraine ranked 112th, respectively, the expected progress by 2020 was 92 positions. This plan even then seemed ambitious but unrealistic.

It paradox but Ukrainian economic attract much more investments during its negative place in Rating as it reflected in Fig. 2.

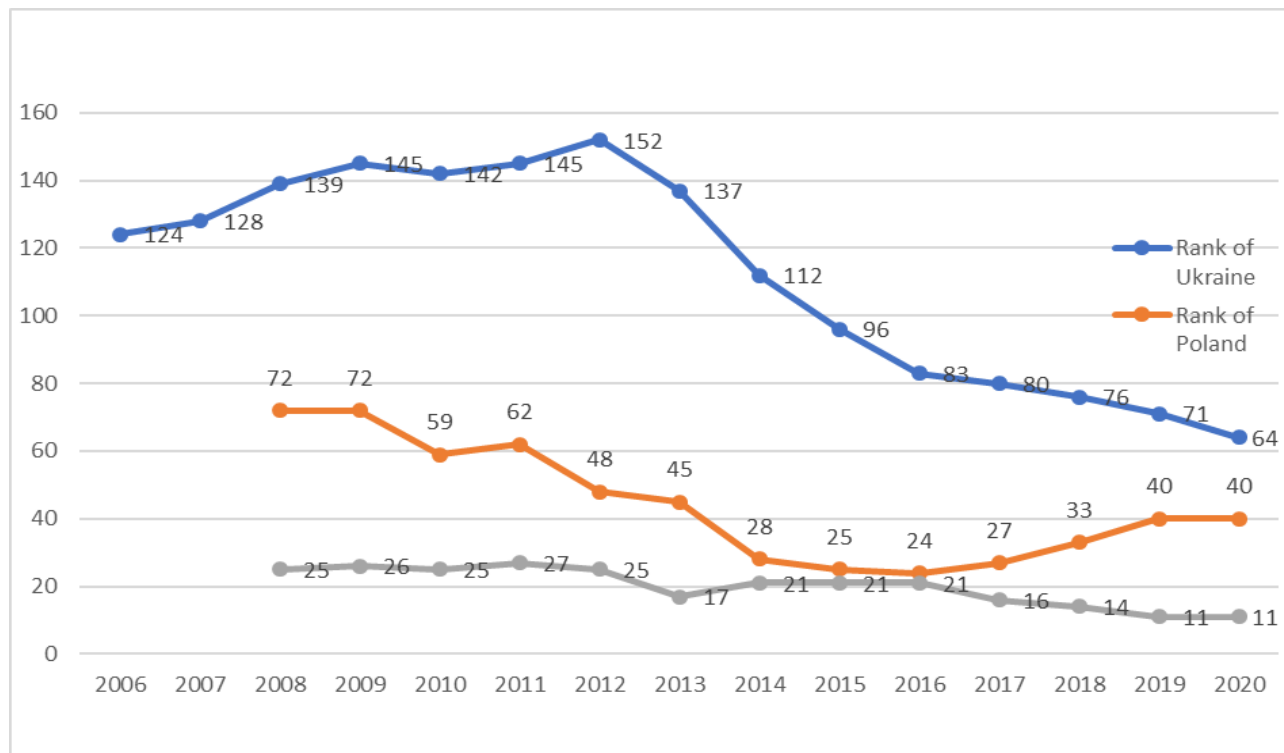

Figure 1. Ukrainian and Poland ranks in Doing Business Rating in 2006-2020

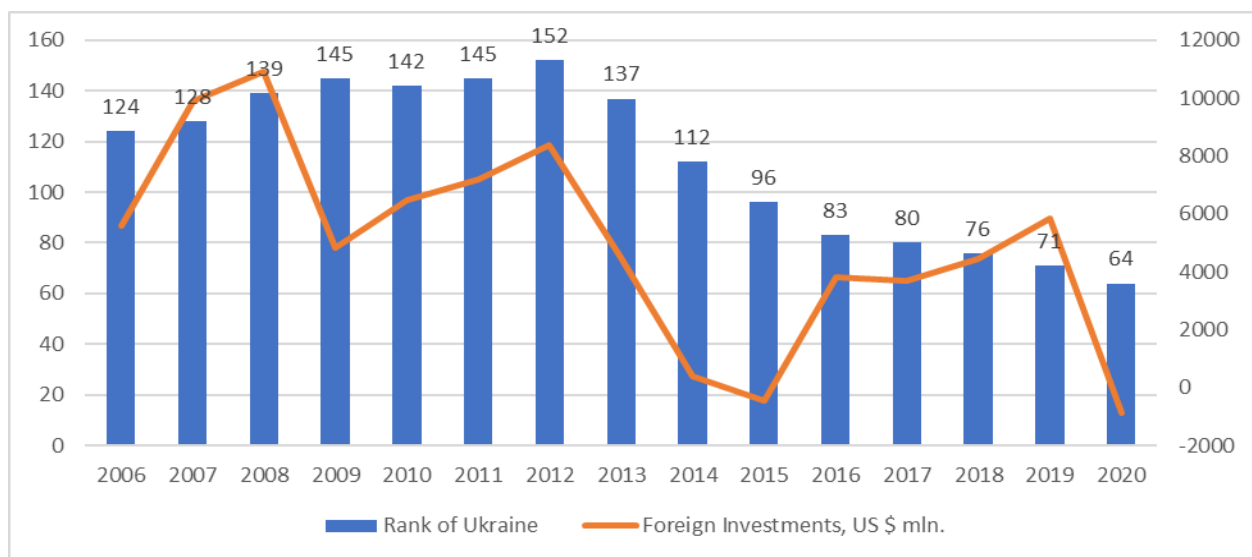

Figure 2. Foreign investments and Ukrainian rank in Doing Business Rating in 2006-2020

Currently, according to the results of Doing Business 2020, we have 64th place and advancement by 48 positions. That is, this not very realistic plan has not been implemented. However, it should be noted that despite the recent political discourse of slow change, lack of reform results and even deterioration, things are a bit – a lot has been done and moving from 112th to 64th place shows positive changes, we did not stand still. we were moving, but there was not

enough speed. Therefore, the answer to the direct question "Is Ukraine's 64th place in Doing Business a victory or a defeat?" Is "There are more victories here."

There are more details of components of these Rating needed. Some changes of place for Ukraine were positive (5 out of 10).

1. Obtaining building permits (from 30th to 20th place).

Ukraine has simplified the process of obtaining building permits: eliminated the requirement to hire an external observer and introduced an online notification system.

In addition, obtaining a building permit has become less expensive due to a reduction in the share contribution.

2. Connection to power grids (from 135th to 128th place).

Ukraine has simplified the conditions for obtaining electricity by optimizing the production of technical conditions and the introduction of a system of geographical information.

In addition, the country has increased the reliability of energy supply by introducing a mechanism to compensate for power outages.

3. Property registration (from 63rd to 61st place).

Ukraine has simplified property registration by increasing the transparency of the land management system.

4. Protection of minority investors (from 72nd to 45th place).

Ukraine has strengthened protection for minority investors by requiring more detailed disclosure of company transactions with stakeholders that may be related to majority owners.

5. International trade (from 78th to 74th place).

Ukraine has reduced the time for imports by simplifying the requirements for certification of conformity for auto parts.

6. Obtaining loans (from 32nd to 37th place).

Ukraine has improved access to credit information by creating a state credit register with the National Bank. In general, the reform is positive, but due to the greater growth of other countries, Ukraine has "asked" for this component.

7. Business registration (from 56th to 61st place).

8. Ensuring the implementation of contracts (from 57th to 63rd place).

9. Taxation (from 54th to 65th place).

10. Solving insolvency issues (from 145th to 146th place).

Conclusions and further discussions

As a conclusion, we can say that mergers and acquisitions are integration, in which the signing of an agreement is not the last, but rather its initial stage of economic security and includes activities to harmonize the organizational structure, business processes, as well as the goals of the merger of firms. The correct organization of the resources is an important step in integration process.

M&A is a tool for the implementation of the company's strategic plans. Rejection of the evolutionary method of development using only internal opportunities and resources, in favor of the revolutionary process, which is corporate integration, driven by the need to respond to changing market environment, outstripping the development of competitors. Acquisition competitive advantages represented by integration partners, their resources and opportunities combined with the potential of the company will contribute to effective activity in the current difficult conditions of the financial crisis.

It was established, based on the results of using the developed method of determining the main characteristics of the degree of introduction of the existing modern production potential of M&A enterprises of Ukraine, that in the globalization, integration and convergence processes of the world economy there is an objective necessity and possibility to take into account entities, which will contribute not only to increase the efficiency of individual industrial enterprises and increase the competitiveness of their products, but also in general to intensify the country's economic security and integration into the world economy.

Argumentation of the conceptual model of influence of environmental determinants on strategic changes of M&A deals in Ukraine and model of interaction of enterprises of branch and corporation (holding) on the basis of using methodical approach to realization of determinants of strategic management of subjects in the conditions of globalization, integration and convergence, the introduction of which will contribute to the sustainable growth of competitiveness of both enterprises and the economy as a whole.

REFERENCES

1. Aiello, R. J. and Watkins, M. D. (2000). The fine art of friendly acquisition. *Harvard business review*, 78(6), 100-107.
2. Andrieș, A. M. and Vîrlan, C. A. (2017). Risk arbitrage in emerging Europe: are cross-border mergers and acquisition deals more risky?. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 1367-1389.
3. Campa, J. M. and Moschieri, C. (2008). The European M&A industry: Trends, patterns and shortcomings. IESE Business School, University of Navarra.
4. Carbonara, G. and Caiazza, R. (2009). Mergers and acquisitions: Causes and effects. *The Journal of American Academy of Business*, 14(2), 188-194.
5. Defrancq, C., Huyghebaert, N. and Luybaert, M. (2016). Influence of family ownership on the industry-diversifying nature of a firm's M&A strategy: Empirical evidence from Continental Europe. *Journal of Family Business Strategy*, 7(4), pp.210-226.
6. Defrancq, C., Huyghebaert, N. and Luybaert, M. (2021). Influence of acquirer boards on M&A value creation: Evidence from Continental Europe. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 32(1), 21-62.
7. Del Bo, C.D., Ferraris, M. and Florio, M. (2017). Governments in the market for corporate control: Evidence from M&A deals involving state-owned enterprises. *Journal of comparative economics*, 45(1), 89-109.
8. Firstbrook, C. (2007). Transnational mergers and acquisitions: how to beat the odds of disaster. *Journal of Business Strategy*.
9. Gonchar, V., Kalinin, O., Khadzhyanova, O., & McCarthy, K. J. (2022). False Friends? On the Effect of Bureaucracy, Informality, Corruption and Conflict in Ukraine on Foreign and Domestic Acquisitions. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(4), 179.
10. Huyghebaert, N. and Luybaert, M., (2013). Value creation and division of gains in horizontal acquisitions in Europe: the role of industry conditions. *Applied Economics*, 45(14), 1819-1833.
11. John, A., Lawton, T. and Meadows, M. (2018). Managing cross-border M&A: Three approaches to takeovers in Europe. *The Routledge Companion to European Business*, 282-294.
12. Kazmierska-Jozwiak, B. (2014). Activity of Central Eastern Europe Countries on mergers and acquisitions market. *Social Sciences*, 83(1), 72-79.
13. Křížová, Z., Sedláček, J. and Hýblová, E. (2014), June. Mergers and Acquisitions in the Selected Countries of Central and Eastern Europe. In Proceedings of the 11th International Scientific Conference on European Financial Systems (pp. 351-358).
14. Mateev, M. (2017). Is the M&A announcement effect different across Europe? More evidences from continental Europe and the UK. *Research in International Business and Finance*, 40, pp.190-216.
15. Moschieri, C. and Campa, J. M. (2014). New trends in mergers and acquisitions: Idiosyncrasies of the European market. *Journal of Business Research*, 67(7), pp.1478-1485.
16. Ritter, J. R., Signori, A. and Vismara, S. (2013). Economies of scope and IPO activity in Europe. *Handbook of research on IPOs*.
17. Schmid, A. S., Sánchez, C. M. and Goldberg, S. R. (2012). M&A today: Great challenges, but great opportunities. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 23(2), 3-8.
18. Verheij, D. (2019). Performance of high-tech country and sector cross border M&A activities in Europe.

Вікторія Гончар, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Маркетинг та бізнес-адміністрування», ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Україна

Олександр Калінін, доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Маркетинг та бізнес-адміністрування», ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Україна

Катерина Полупанова, асистент кафедри «Маркетинг та бізнес-адміністрування», ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Україна

ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ ЯК СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Анотація

Вступ. На сьогодні спостерігається нова тенденція в геополітичній архітектурі: з одного боку починаються певні тенденції щодо впровадження протекціонізму та/або навіть ізоляціонізму щодо глобальних процесів, з іншого боку глобальні тенденції продовжують все більш активно впливати на економічну та соціальну активність спільнот по всьому світу. Проблеми безпеки стають все більш актуальними під час і це важливо не тільки з точки зору політики та оборони але і економіки. Саме через це необхідно розглядати нові ринки, особливо під час їх становлення і навіть непривабливості з інвестиційної точки зору. Саме таким ринком є український і одним із елементів покращення його інвестиційної привабливості є інтенсифікація угод зі злиття та поглинання.

Мета. Метою даної статті є вивчення українських тенденцій управління угодами зі злиття та поглинання в контексті національної економічної безпеки. Завдання статті - вивчення теоретичних аспектів управління та планування процесів зі злиття та поглинання та їх позитивний вплив на економічну безпеку країни; проаналізувати стратегії які використовують підприємства під час укладання таких угод; розробити рішення для вдосконалення системи управління економічною безпекою країни.

Метод (методологія). У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи: аналізу та синтезу, групування та систематизації виявлення сутності економічної безпеки та угод зі злиття та поглинань, їх структури, принципів формування, розробки концепції діагностики

ефективності систем залучення інвесторів та контролю цього процесу; індукції та дедукції – для узагальнення теоретичних аспектів особливостей формування економічної безпеки; статистико-економічний – для оцінки ефективності угод щодо злиття та поглинання.

Результати. Було відображено наскільки пов'язано показники кількості угод зі злиття та поглинань та інвестиційною привабливістю країни, що є одним із аспектів її системи економічної безпеки. Економічна безпека має ґрунтуватися на ефективній системі управління із залучення фінансів до країни. Було проаналізовано системи ранжування країн за показниками легкості ведення бізнесу. Надано аналіз дій української влади щодо покращення системи економічної безпеки з точки зору покращення інвестиційної привабливості. Проведено аналіз щодо ретроспективи угод зі злиття та поглинань за галузями. За результатами досліджень у цій сфері зазначають, що ці процеси в Україні по-своєму унікальні та своєрідні, але вони також можуть бути враховані під час аналізу інвестиційних перспектив у країнах із сильною присутністю держави в економічних процесах. Нетрадиційні джерела створення вартості, наприклад, пов'язані з навколишнім середовищем, соціальною відповідальністю та корпоративним управлінням, все частіше розглядаються та враховуються учасниками транзакцій під час прийняття стратегічних рішень та проведення фінансово-економічного аналізу, оскільки вони зосереджуються на підтримці та максимізації доходу від високої оціночної вартості та активного попиту. У статті було проаналізовано декілька гіпотез, таких як вплив рейтингу країни в списку Doing Business (World Bank Ranking), співвідношення впливу культурного фактора (мова) в регіоні та ділової активності в ньому, що може стимулювати активність процесів M&A. Виявлено причини популярності одних галузей та відсутності активності в інших галузях. Взагалі встановлено, що підприємства нової економіки легше інтегровані у світовий економічний простір.

Ключові слова: економічна безпека, злиття та поглинання, інвестиції, підприємства, фінансування, регулювання.

Як цитувати: Гончар В., Калінін О., Полупанова К. Злиття та поглинання як складова управління економічної безпеки в умовах нестабільності геополітичної ситуації. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 53-61. DOI: 10.35774/econa2022.02.053

DOI: 10.35774/econa2022.02.062

JEL classification: C43, C51, C52, I21, I25, I28
UDC: 519.6

Оксана ГОРДЕЙ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічних фінансів,
Державний податковий університет, Україна
E-mail: oksana_@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6938-0548
ResearcherID: ABB-7488-2021

Богдан ПАЦАЙ

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри статистики, інформаційно-аналітичних систем і демографії,
Київський національний університет імені Т. Шевченка, Україна
E-mail: b.pacaj@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5636-9219
ResearcherID: ABC-5628-2021

ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЮВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПРИ ФОРМУВАННІ НЕОБХІДНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

АНОТАЦІЯ

Вступ. В умовах інтеграції вищої школи України у світовий освітній процес та посилення ролі глобалізаційних економічних процесів виникає нагальна потреба в підготовці висококваліфікованих фахівців, які є конкурентоспроможними на ринку праці не залежно від країни Європейського союзу. Вихідним етапом цього процесу є формування у закладах світи компетентностей, необхідних здобувачам у подальшому навчанні та професійній діяльності. Для ефективного аналізу впливу навчальних дисциплін на формування компетентностей необхідним є використання математичного моделювання, зокрема доречним буде використання когнітивних моделей, які здатні уможливити розв'язування задач передбачення в умовах невизначеності.

Мета. Метою статті є створення когнітивної моделі навчального процесу вищої школи для забезпечення умов впровадження ефективного навчального плану для формування необхідних компетентностей.

Метод (методологія). Основні методи, які використано в процесі дослідження: когнітивне моделювання (побудова когнітивних карт для визначення непрямого впливу навчальних дисциплін на сукупність компетентностей), експертний метод (для формування предметних зв'язків) та математичний апарат (функції активації Коско та сигмоїди для відображення невизначеності, динаміки станів концептів та зв'язків між ними).

Результати. У статті сформовано перелік концептів та відповідних зв'язків на основі якісних методів аналізу та побудовано математичну модель когнітивних карт освітнього процесу. Проведено аналіз впливу різних навчальних предметів на формування «hard skills» та «soft skills». Проаналізовано різні сценарії змін у навчальному плані та їхній вплив на формування відповідних компетентностей.

Висновки. На базисі основних положень щодо перспектив розвитку спектру умінь, якими має володіти випускник 2030, які виокремлені у Національній економічній стратегії на період до 2030 року та у звіті Всесвітнього економічного форуму пропонується посилити увагу та збільшити години навчання на три основні навчальні дисципліни: математику, інформатику та іноземну мову. Саме ці дисципліни є основоутворюючими для багатьох як «hard skills», так і «soft skills» завдяки непрямым зв'язкам з іншими дисциплінами. Тільки за рахунок цього випускники України будуть мати високі конкурентні позиції на ринку праці.

Ключові слова: моделювання; когнітивна карта; компетентність; система освіти і науки; когнітивна гнучкість; критичне мислення.

© Оксана Гордей, Богдан Пацай, 2022

Отримано: 22.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Гордей О., Пацай Б. Використання моделювання у навчальному процесі при формуванні необхідних компетентностей. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 62-72. DOI: 10.35774/econa2022.02.062

Вступ

Складність процесу управління в системі освіти і науки обумовлена низкою властивих йому особливостей. Насамперед багатфакторністю процесів (економічних, соціальних та ін), які відбуваються в системі та їх взаємозв'язком, через що ускладнене виокремлення та детальне дослідження окремих факторів. Усі події, що відбуваються, мають бути розглянуті в сукупності. Відтак, відсутня достатня кількість інформації щодо динаміки процесів у закладах освіти різних рівнів, яка необхідна для їх кількісного аналізу.

Зазначені властивості системи освіти та науки зумовлюють її слабоструктурованість, що ускладнює процес її аналізу з використанням традиційних економетричних (соціометричних та інших) підходів, зокрема щодо оцінки процесів відносно розробки комплексних рішень. Альтернативою основним традиційним підходам може стати когнітивне моделювання, яке є сукупністю «методів отримання й аналізу суб'єктивних уявлень експерта щодо процесів функціонування унікальних слабоструктурованих систем, що включають в себе безліч елементів різної природи, залежність між якими носить як кількісний, так і якісний характер, а також методів розробки стратегій з управління такими ситуаціями [1].

Уперше поняття «когнітивні карти» було введено в 1948 р. американським психологом Едвардом Толменом (1886–1959) як образ просторового оточення. Когнітивні карти – поняття, що належить до пізнавальних процесів, пов'язаних із здобуванням, репрезентацією та переробкою інформації про навколишнє середовище, у ході якого суб'єкт не є пасивним спостерігачем, а активно взаємодіє із середовищем. Тобто психологічні дослідження більшою мірою орієнтовані на вивчення цих процесів та їх впливу на формування тих чи інших уявлень, що дозволяють суб'єкту діяти та приймати рішення в певних обставинах [2; 3].

У соціальних і політичних системах когнітивне моделювання як методика розвивалася в 1970-х рр. відомим американським політологом та економістом Робертом Аксельродом (нар. 27.05.1943 р.) для моделювання прийняття рішень [4]. У його роботі [5] описані основи когнітивного підходу до підтримки прийняття рішень, а також математичний апарат, що застосовується для

аналізу когнітивних карт і моделювання. Фундаментом для розвитку когнітивного підходу до підтримки прийняття рішень стали елементи психології, причинного висновку, теорії графів та теорії прийняття рішень.

У якості основних проблем прийняття рішень ним були виділені проблеми пояснення ситуації; перевірка гіпотез щодо того, як влаштована ситуація; прогнозування; вибору рішення з ряду альтернатив, а також неврахування віддалених наслідків, взаємозв'язків різних систем через те, що в складних ситуаціях суб'єкт схильний до спрощення уявлення щодо ситуації, не помічаючи зворотних зв'язків тощо. Когнітивний підхід до дослідження слабоструктурованих систем був запропонований Робертом Аксельродом, в основі побудови якого лежить суб'єктивне розуміння та уявлення суб'єкта управління щодо параметрів системи та зв'язків між ними.

Англійський дослідник, професор управління Колін Іден розробив загальний підхід до побудови колективних карт, спираючись на дослідження в області психології, прийнятті рішень, зокрема на теорію персональних конструктів. Когнітивне відображення, відображення причин і карти групової стратегії були розширені завдяки його участі в розробці системи підтримки групових рішень [6].

У 1986 році у своїй науковій праці Барт Коско (нар. 07.02.1960 р.) ввів поняття нечітких когнітивних карт (Fuzzy Cognitive Maps – FCM), що є різновидом когнітивних карт та дозволяють якнайкраще відобразити невизначеність, динаміку станів концептів та зв'язків між ними [7]. Здебільшого нечіткі когнітивні карти використовуються в галузі «soft skills», зокрема в електротехніці, медицині, політології, міжнародних відносинах, військовій науці, історії, теорії організацій тощо, де система концептів і зв'язків між ними та метасистема принципово нечіткі. Прикладами застосувань нечітких когнітивних карт є медична діагностика, аналіз електричних схем, моделювання та аналіз показників ефективності бізнесу, моделювання проекту розробки програмного забезпечення, моделювання управління заводами, моделювання політичних справ, моделювання віртуальних світів.

Когнітивні карти відображаються за допомогою знакових орієнтованих графів (орграфів), що складаються з вершин та дуг. Вершини відповідають концептам (найбільш значним подіям, факторам), дуги – причинно-наслідковим зв'язкам між концептами [4]. Структура графа допомагає систематизувати причинно-наслідкові зв'язки, що дозволяє розширювати базу знань, з'єднуючи різні когнітивні карти [6]. Когнітивні карти використовуються для розв'язування широкого кола завдань, пов'язаних із моделюванням слабоструктурованих систем, їх прогнозуванням та підтримкою прийняття рішень. Серед основних переваг застосування когнітивних карт виокремлюють:

- відсутність необхідності передчасної специфікації концептів і відносин впливу;
- можливість наочного представлення предметної області, що моделюється, усередині системи;
- конструктивність, наочність і відносна простота інтерпретації на їх основі причинно-наслідкових зв'язків (відносин) між концептами;
- інтегрованість з методами оцінок результатів аналізу;
- можливість оцінки застосування різних стратегій при прийнятті рішень, тобто тих змін, що можуть відбуватися в системі, що досліджується;
- оцінка можливих наслідків рішень (чи можуть вони дестабілізувати систему, які якісні зміни відбудуться в концептах після того, як ці рішення будуть виконані);
- можливість формалізації чисельно невимірних факторів;
- використання неповної, нечіткої та навіть суперечливої інформації.

Когнітивні карти використовуються переважно для оцінки взаємовпливу концептів один на одне і прогнозу наслідків рішень, що приймаються. Проте при їх використанні виникає низка проблем:

- складність визначення оптимальних стратегій досягнення поставленої цілі;

- при зміні списку концептів доводиться генерувати нову когнітивну карту з початку;
- застосування когнітивних карт здебільшого потребує додаткового аналізу та інтерпретації.

Варто зазначити, що когнітивна карта є моделлю представлення знань експертів про закони розвитку та властивості досліджуваної ситуації, а їх різноманітність визначається різними способами експертного визначення сили причинно-наслідкових зв'язків і значень факторів у когнітивних картах. Модель може виявитися цілком неточною, адже несе суб'єктивний характер.

Мета та завдання статті

Метою статті є створення когнітивної моделі навчального процесу вищої школи для забезпечення умов впровадження ефективного навчального плану для формування необхідних компетентностей. Мета дослідження зумовила постановку і вирішення таких завдань:

- проведення аналізу основ когнітивного моделювання та компетентностей, якими мають володіти здобувачі вищої освіти на перших курсах навчання;
- побудова когнітивної матриці зв'язків між концептами та математичної моделі у вигляді когнітивної карти;
- розгляд можливих сценаріїв змін у навчальних планах, для формування рекомендацій щодо посилення «hard skills» та «soft skills» у здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проаналізувавши Національну економічну стратегію на період до 2030 року, у якій зазначається широкий спектр умінь, якими повинен володіти випускник 2030, включаючи когнітивні, соціально-емоційні, фізичні та практичні компетентності [8], та звіт Всесвітнього економічного форуму [9], ми виокремили наступні навички, що будуть найбільш затребуваними у 2020-30-х роках, тобто ті компетентності, якими, на наше переконання, мають оволодіти випускники старшої школи (таблиця 1):

Таблиця 1. Ключові компетентності та наскрізні вміння, необхідні вступникам

Групи навичок	Навички / концепти	Позначення
---------------	--------------------	------------

Hard skills	Фінансова грамотність	fin
	Володіння іноземною мовою	lan
	Комп'ютерні технології	ct
	Наука про дані (Data Science)	ds
	Дизайн	des
Soft skills	Комплексне вирішення проблем	cps
	Критичне мислення	crt
	Когнітивна гнучкість / креативність	cfl
	Емоційний інтелект	ei
	Взаємодія з людьми	int

Джерело: побудовано авторами.

На формування кожної з компетентностей прямо чи опосередковано впливають навчальні предмети, програми яких затверджені Міністерством освіти і науки (МОН) України, та закладами професійно-технічної й вищої освіти.

Проаналізувавши навчальні програми для 10-11 класів МОН України, ми виокремили навчальні дисципліни та гуртки (таблиця 2), вивчення яких, на нашу думку, впливає на розвиток навичок, зазначених вище.

Таблиця 2. Фактори, що впливають на формування компетентностей здобувачів середньої освіти

Групи	Концепти		Позначення
Навчальні дисципліни	Математика		mat
	Інформатика		inf
	Природничі науки		nsc
	Гуманітарні науки		hsc
	Іноземна мова		eng
	Технології	«Дизайн»	td
		«Основи робототехніки», «Основи підприємницької діяльності»	tr
	Економіка		eco
Гурткова діяльність	Програмування		it
	Робототехніка		rob
	Комунікаційні гуртки		com
	Творчі гуртки		cre

Джерело: побудовано авторами.

Отже, при побудові нашої когнітивної карти вершинами графа виступатимуть концепти, наведені в табл. 1 та 2, причому навички – цільові фактори, задану зміну яких необхідно досягти, а навчальні дисципліни та гуртки – керуючі, через які подаватимуться управляючі дії, тобто концепти з певними вхідними та вихідними значеннями.

Когнітивне моделювання, що ґрунтується на сценарному методі, дозволяє об'єднати як якісні, так і кількісні підходи. Сценарій – модель майбутнього, у якій описується можливий хід подій із вказанням імовірностей їхньої реалізації. У сценарії визначаються основні фактори, що мають бути взяті до уваги, та

вказується, яким чином ці фактори можуть вплинути на передбачувані події.

Сценарій може моделюватися за трьома основними напрямками:

1. Прогноз розвитку ситуації без усілякого впливу на процеси в ситуації (ситуація розвивається сама собою).
2. Прогноз розвитку ситуації з обраним комплексом дій (управління) (пряма задача).
3. Синтез комплексу дій для досягнення необхідних змін стану ситуації (обернена задача).

Для побудови сценарії важливим є усвідомлення впливу окремих предметів на базові навички. Для цього було створено

матрицю сили зв'язків між концептами, що зазначена в таблиці 3, а саме: оцінено міру впливу навчальних дисциплін та гурткової діяльності на формування навичок та взаємозв'язок предметів шкільної та

позашкільної діяльності. Концептам, що характеризують компетентності, вихідних значень не надавалося, адже вони виступають цільовими факторами.

Таблиця 3. Когнітивна матриця сили зв'язків між концептами в когнітивній карті

	mat	inf	nsc	hsc	eng	td	tr	eco	it	rob	com	cre	fin	lan	ct	ds	des	cps	crt	cfl	ei	int
mat	0,00	0,80	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,80	0,60	0,00	0,00	0,70	0,00	0,50	0,70	0,00	0,50	0,60	0,10	0,00	0,00
inf	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,10	1,00	0,80	0,00	0,00	0,50	0,00	1,00	1,00	0,70	0,50	0,40	0,20	0,00	0,00
nsc	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,20	0,30	0,10	0,00	0,00
hsc	0,00	0,00	0,10	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,20	0,00	0,40	0,20	0,30	0,30
eng	0,00	0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	0,40	0,20	0,00	0,00	0,00	1,00	0,30	0,40	0,00	0,00	0,00	0,40	0,00	0,50
td	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,60	0,00	0,00	0,00	0,00	0,90	0,20	0,00	0,20	0,00	0,00
tr	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00	0,70	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	0,40	0,30	0,00	0,00
eco	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,90	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	0,30	0,20	0,20	0,30
it	0,00	0,60	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00	0,60	0,00	0,00	0,20	0,00	0,90	0,80	0,20	0,50	0,60	0,50	0,00	0,00
rob	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	0,00	0,00	0,20	0,40	0,30	0,00	0,00
com	0,00	0,00	0,00	0,60	0,40	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	0,00	0,00	0,00	0,50	0,60	0,50	0,40	1,00
cre	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	0,70	0,00	0,00	0,00	0,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	0,80	0,20	0,40	0,40	0,10	0,00
fin	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
lan	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
ct	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
ds	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
des	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
cps	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
crt	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
cfl	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
ei	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
int	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Джерело: побудовано авторами.

Когнітивні карти – моделі складних систем, оскільки вони складаються з великої кількості змінних з прямими й зворотними зв'язками. Лінійна алгебра та інструменти теорії графів дозволяють провести аналіз когнітивної карти, який здійснюється за допомогою наступних показників:

1. Щільність (коефіцієнт кластеризації) когнітивної карти (D) – коефіцієнт, що показує ступінь зв'язності карти:

$$D = \frac{c}{N^2}, \quad (1)$$

де C – загальна кількість зв'язків у когнітивній карті;

N – загальна кількість змінних у когнітивній карті.

Висока щільність карти свідчить про наявність великої кількості причинних зв'язків між змінними. Чим більше в карті взаємозв'язків, тим більше можливостей для зміни ситуації.

Щільність D нашої карти при $C = 93$, $N = 22$ складає 0,19, що свідчить про помірність її зв'язків.

2. Тип змінних відображає поведінку змінних один щодо одного. Крім того, кількість різних типів змінних у когнітивній карті полегшує розуміння структури карти. Розрізняють три типи змінних: передавачі, приймачі та звичайні змінні – які можна

виявити за допомогою показників вихідної (od_i) та вхідної (id_i) центральності.

Змінні-передавачі мають додатну вихідну центральність та нульову вхідну центральність, змінні-приймачі – додатну вхідну та нульову

вихідну центральність, звичайні – ненульові вихідну та вхідну центральності. За результатами аналізу нашої когнітивної карти маємо 1 передавача, 10 приймачів та 11 звичайних змінних (рисунок 1, 2).

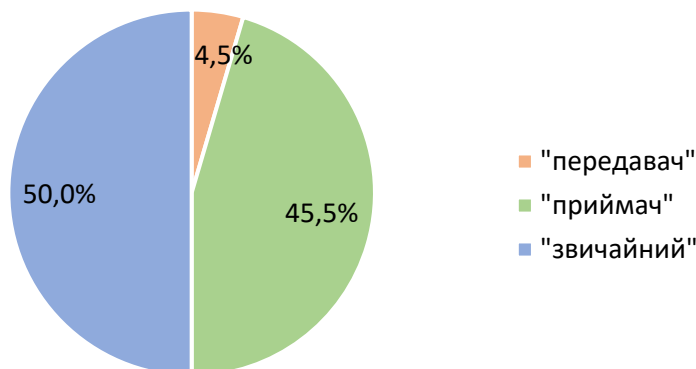

Рис. 1. Розподіл концептів за типом змінних

Джерело: побудовано авторами.

2.1. Вихідна центральність являє сукупну силу зв'язків (a_{ij}), що виходять зі змінної, що розглядається:

$$od_i = \sum_{k=1}^N a_{ik}, \quad (2)$$

де N – загальна кількість змінних.

У нашій когнітивній карті найбільшим впливом на інші концепти характеризуються інформатика ($od_i = 6,5$), математика ($od_i = 6,3$) та програмування ($od_i = 5,4$), вивчення яких формує необхідні компетентності.

2.2. Вхідна центральність являє собою сукупну силу зв'язків (a_{ij}), що входять у змінну, що розглядається:

$$id_i = \sum_{k=1}^N a_{ki}. \quad (3)$$

У нашій моделі найбільшого впливу з боку інших концептів когнітивної карти, як і очікувалося, зазнають навички: критичне мислення ($id_i = 4,4$), комп'ютерні технології ($id_i = 3,5$), когнітивна гнучкість ($id_i = 3,4$), комплекс вирішення проблем ($id_i = 3,2$), та робототехніка ($id_i = 3,2$), тобто ті концепти, які мають бути сформовані під впливом інших.

2.3. Загальна центральність змінної (td_i) – сума вхідної та вихідної центральностей,

внесок концепту в когнітивну карту, що показує його зв'язок з іншими змінними та сукупну силу цих зв'язків:

$$td_i = \sum_{k=1}^N a_{ki} + \sum_{k=1}^N a_{ik}. \quad (3)$$

У когнітивних картах змінна може бути більш центральною з меншою кількістю зв'язків за умови їх більшої ваги.

Найбільший внесок у зв'язки когнітивної карти вносять ті ж самі концепти, що й мають найвищий показник вихідної центральності: інформатика ($td_i = 8,2$), програмування ($td_i = 7,6$) та математика ($td_i = 6,3$).

3. Співвідношення числа змінних-приймачів до змінних-передавачів (R/T), за допомогою якого порівнюються когнітивні карти з точки зору їх складності. Складні карти мають велике значення цього коефіцієнту, оскільки в них передбачається більше корисних результатів, що виробляються та використовуються у системі, та менше контрольованих впливів на навколишнє середовище, ніж у простих картах.

У нашій моделі співвідношення $R/T = 10/1 = 10$ свідчить про високу складність системи, тобто й більшу точність результатів.

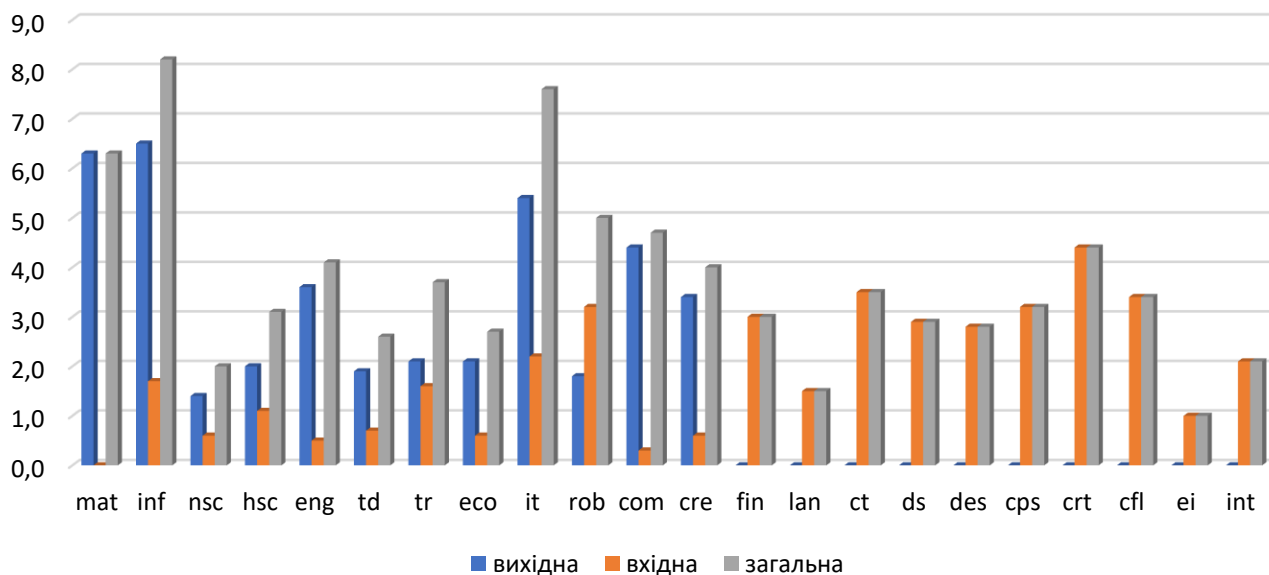

Рис. 2. Центральності концептів

Джерело: побудовано авторами.

4. Ще однією структурною мірою когнітивної карти є *індекс ієрархії* (h):

$$h = \frac{12}{(N-1)N(N+1)} \sum_i \left[od_i - \frac{\sum od_i}{N} \right]^2. \quad (4)$$

При $h = 1$ система повністю ієрархічна, $h = 0$ – демократична, отже й більш адаптивна до змін зовнішнього середовища через високий рівень інтеграції системи та її зв'язності.

У нашому випадку індекс ієрархії $h = 0,11$, що свідчить про високий рівень демократичності даної системи [4].

Верифікація моделі була проведена експертним методом без попередньо визначених критеріїв. Для її візуалізації було використано програмне забезпечення для аналізу мережових даних Ражек (рис. 3).

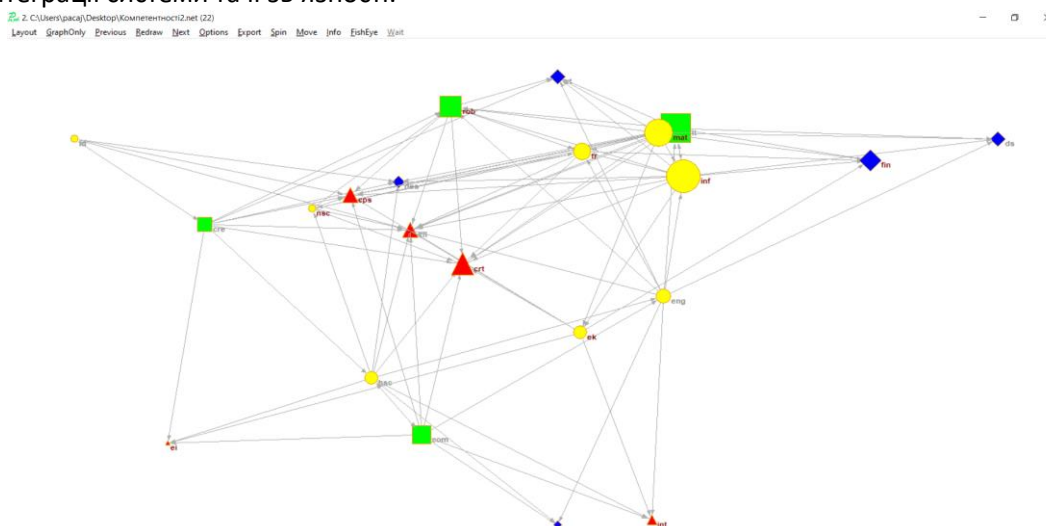

Рис. 3. Візуалізація когнітивної карти в середовищі Ражек

Джерело: побудовано авторами.

Для дослідження, а згодом і побудови матриць непрямого впливу (рисунок 4) на

компетентності нами було використано максимінний критерій Вальда:

$$K = \max_i \min_j a_{ij}, \quad (5)$$

де K – максимінний критерій Вальда [10, с. 316].

Для кожного із концептів компетентностей було проаналізовано непрямі зв'язки між навчальною дисципліною та навичкою в межах орієнтованого графа та для кожного з альтернативних шляхів обрано мінімальне значення серед впливів. Кінцеве значення формувалося на основі максимального серед мінімальних.

Усі наші подальші сценарії будувалися за умови збільшення частки кожної з базових дисциплін, впровадження в початковий план додаткових предметів, непередбачених чинною типовою освітньою програмою для рівня стандарту, зосередження уваги на раціональному використанні годин окремих дисциплін, що передбачені програмою МОН України, але їхнє викладання досі непоширене в навчальних закладах, та введення в позашкільну освіту учнів відповідних гуртків.

Відповідні матриці впливу предметів на компетентності представлені у таблиці 4.

Таблиця 4. Матриці впливу навчальних предметів на компетентності

Прямий вплив предметів на компетентності										
	fin	lan	ct	ds	des	cps	crt	cfl	ei	int
mat	0,7	0,0	0,5	0,7	0,0	0,5	0,6	0,1	0,0	0,0
inf	0,5	0,0	1,0	1,0	0,7	0,5	0,4	0,2	0,0	0,0
nsc	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,2	0,3	0,1	0,0	0,0
hsc	0,0	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0	0,4	0,2	0,3	0,3
eng	0,0	1,0	0,3	0,4	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,5
td	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0
tr	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,4	0,3	0,0	0,0
eco	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3
Непрямий вплив предметів на компетентності										
	fin	lan	ct	ds	des	cps	crt	cfl	ei	int
mat	0,5	0	0,8	0,8	0,7	0,5	0,6	0,5	0	0,3
inf	0,5	0	0,9	0,8	0,2	0,5	0,6	0,5	0,1	0,1
nsc	0,3	0	0,3	0	0	0,2	0,3	0,3	0	0
hsc	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
eng	0,4	0	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,1	0,1
td	0,2	0,3	0,2	0	0,6	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3
tr	0	0	0,4	0	0	0,2	0,4	0,3	0	0
eco	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: побудовано авторами.

Усі обчислення були проведені за допомогою програмного інструмента FCMapper, застосовуючи функцію активації Коско, причому $A_i^{(0)}$ – початковий стан кожного з концептів. Система розраховується на кожному кроці t або до досягнення певної кількості ітерацій, або до насичення функції зі значенням епсилон в 0,001.

$$A_i^{(t+1)} = f \left(\sum_{j=1}^M w_{ji} A_j^{(t)} + A_i^{(t)} \right), \quad (6)$$

$$\text{де } f(x) = \frac{1}{1 + e^{-x}} \quad (7)$$

На рисунку 4 наочно зображено вплив збільшення годин на вивчення дисциплін, вибір певних модулів дисципліни «Технології», впровадження курсу «Економіка» та гурткової діяльності в освітній програмі здобувачів середньої освіти на формування «hard skills» та «soft skills».

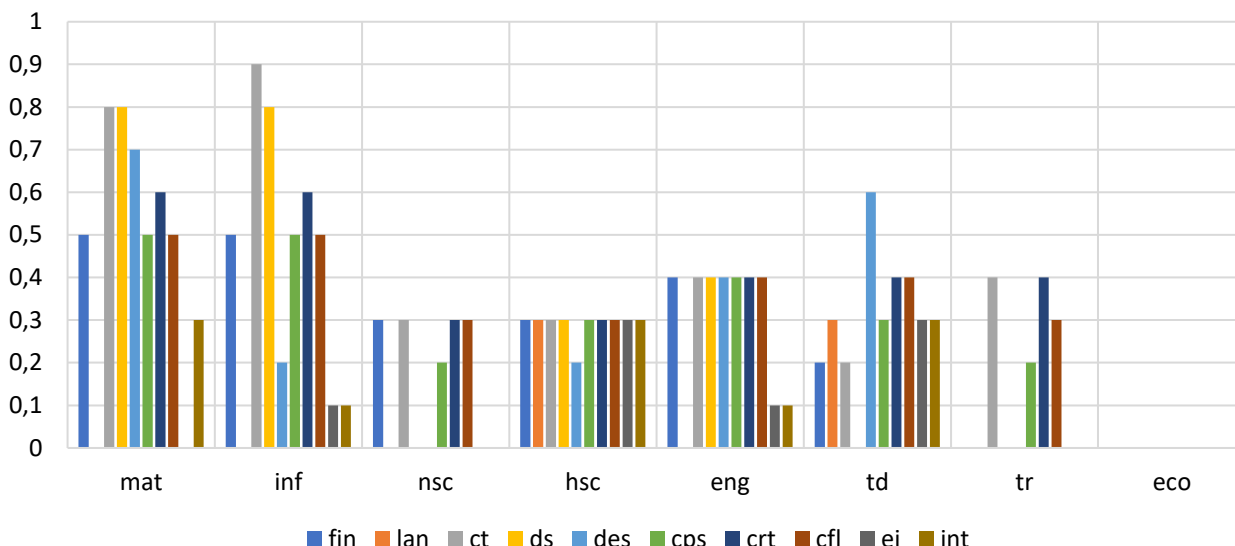

Рис. 4. Непрямий вплив навчальних дисциплін на формування навичок

Джерело: побудовано авторами.

Варто звернути увагу на відмінності між профільним навчальним планом та переліком пріоритетних компетентностей, формування яких пов'язане із набуттям навичок і вмінь загального використання та прямо не стосується подальшого обраного профілю навчання.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Основний підхід до верифікації когнітивної карти полягає в аналізі та виявленні систематичних помилок, яких припускаються при створенні когнітивної карти. При цьому виділяють два основних типи ризиків:

1. Ризики хибного визначення причинно-наслідкових зв'язків між факторами (ризики хибної транзитивності), викликані зокрема некоректним визначенням рівня загальності поняття (фактора).

2. Ризик неправильної математичної інтерпретації сенсу зв'язку між факторами, що призводить до того, що вага зв'язку або впевненість у ньому задана некоректно, що може вплинути на всі розрахунки в майбутньому.

Ще один підхід до верифікації когнітивної карти полягає у формуванні детального пояснення щодо того, як був отриманий результат, наприклад, генерація звіту щодо того, як система дійшла отриманого результату з покроковим поясненням.

Відповідно до проведеного дослідження пропонується збільшити на 2 години тижневе навантаження з математики: незважаючи на те, що ця дисципліна прямо не впливає на жодну із компетентностей, вона є основоутворюючою для багатьох як «hard skills», так і «soft skills» завдяки непрямым зв'язкам (див. рисунок 1). Важливим також є збільшення кількості годин для викладання іноземної мови, яка прямо впливає на відповідну навичку.

Згідно з нашою моделлю найбільш компетентісно утворюючою є інформатика, вплив якої є найбільшим для «hard skills» та достатнім «soft skills», тому рекомендується збільшити її вивчення до 4 годин на тиждень. Внесення «Економіки» у навчальну програму здатне суттєво підвищити навичку «Фінансової грамотності».

Окремої уваги заслуговує дисципліна «Технології», яка за своїм змістом здатна суттєво вплинути на загальну компетентність здобувачів середньої освіти за умови використання потенціалу, що покладено в навчальну програму. Загальні висновки дослідження допоможуть посилити сукупні компетентності усіх здобувачів вищої освіти, які у майбутньому призведуть до посилення компетентностей вступників у заклади вищої освіти та, як наслідок, забезпечити ринок праці висококваліфікованими працівниками. Наразі, при неможливості вносити зміни до навчальних планів для здобувачів середньої

освіти, оскільки процес чітко регламентується МОН, необхідно забезпечити посилене вивчення математики, інформатики та іноземної мови на перших курсах здобувачів

вищої освіти, оскільки заклади вищої освіти мають більшу автономію щодо прийняття рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dutt V. and Gonzalez C. Making instance-based learning theory usable and understandable: the instance-based learning tool. *Comput. Hum. Behav.* 28, 2012. P. 1227–1240. doi: 10.1016/j.chb.2012.02.006.
2. Толмен Едвард. Psychology OnLine.Net. URL: <https://www.psychology-online.net/articles/doc-53.html>.
3. Tolman E. Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*. 1948 Jul; 55(4): P. 189-208. doi: 10.1037/h0061626.
4. Robert Axelrod's Home Page. URL: <http://www-personal.umich.edu/~axe>.
5. Robert Axelrod, Michael D. Cohen. *Harnessing Complexity: Organizational Implications of a Scientific Frontier Hardcover*. 2000. Free Press; 1st edition. 208 p.
6. Eden, C. Behavioural considerations in group support. In D. M. Kilgour, & C. Eden (Eds.), *Handbook of Group Decision and Negotiation*. 2021. Vol. 2, pp. 777-792. Springer Nature Switzerland AG. doi:10.1007/978-3-030-49629-6.
7. Bart Kosko Fuzzy Cognitive Maps. *International Journal of Man-Machine Studies*. 1986. № 24: P. 65–75. doi:10.1016/S0020-7373(86)80040-2.
8. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Затверджена Кабінетом Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.
9. Future of Jobs Report 2020. World Economic Forum. October 2020. 162 p. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>.
10. Johnston J., DiNardo J. *Econometric methods*. New York: McGraw-Hill, Inc., 1997. 525 p.

REFERENCES

1. Dutt, V. and Gonzalez, C. (2012). Making instance-based learning theory usable and understandable: the instance-based learning tool. *Comput. Hum. Behav.* 28, 1227–1240. doi: 10.1016/j.chb.2012.02.006.
2. Tolmen, Edvard. (n.d.). Psychology OnLine.Net. Retrieved from: <https://www.psychology-online.net/articles/doc-53.html>.
3. Tolman, E. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55(4), 189-208. doi: 10.1037/h0061626.
4. Robert Axelrod's Home Page. Retrieved from: <http://www-personal.umich.edu/~axe>.
5. Axelrod, Robert, & Cohen, Michael D. (2000). *Harnessing Complexity: Organizational Implications of a Scientific Frontier Hardcover*.
6. Eden, C. (2021). Behavioural considerations in group support. *Handbook of Group Decision and Negotiation*, 2, 777-792. doi:10.1007/978-3-030-49629-6.
7. Bart Kosko Fuzzy Cognitive Maps. (1986). *International Journal of Man-Machine Studies*, 24, 65-75. doi:10.1016/S0020-7373(86)80040-2.
8. Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku. Zatverdzhena Kabinetom Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. # 179. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>. [in Ukrainian].
9. Future of Jobs Report 2020. World Economic Forum. October 2020. 162 p. Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>.
10. Johnston, J., & DiNardo, J. (1997). *Econometric methods*. New York: McGraw-Hill, Inc.

Oksana Hordei, Doctor of Economics, Professor, Professor of Public Finance Department, State Tax University, Ukraine

Bohdan Patsai, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Statistics, Information and Analytical Systems and Demography Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE USE OF MODELING IN THE LEARNING PROCESS IN THE FORMATION OF THE NECESSARY COMPETENCIES

Abstract

Introduction. With the integration of higher education in Ukraine into the world educational process and the strengthening of the role of global economic processes, there is an urgent need to train highly qualified professionals who are competitive in the labour market regardless of the European Union. The initial stage of this process is the formation of the world of competencies needed by applicants in further education and

professional activities. To effectively analyse the impact of academic disciplines on the formation of competencies, it is necessary to use mathematical modelling, in particular, it will be appropriate to use cognitive models that can solve predictive problems in conditions of uncertainty.

Goal. The purpose of the article is to create a cognitive model of the educational process of higher education to provide conditions for the implementation of an effective curriculum for the formation of the necessary competencies.

Method (methodology). The main methods used in the research process: cognitive modelling (construction of cognitive maps to determine the indirect impact of disciplines on the set of competencies), expert method (for the formation of subject connections) and mathematical apparatus (activation functions Cosco and sigmoids for reflection of uncertainty, dynamics states of concepts and connections between them).

Results. The article forms a list of concepts and relevant relationships based on qualitative methods of analysis and builds a mathematical model of cognitive maps of the educational process. An analysis of the impact of different subjects on the formation of "hard skills" and "soft skills". Different scenarios of changes in the curriculum and their impact on the formation of relevant competencies are analysed.

Conclusions. Based on the main provisions on the prospects for the development of the range of skills that a graduate of 2030 should have, which are highlighted in the National Economic Strategy until 2030 and the World Economic Forum report proposes to increase attention and increase teaching hours in three main disciplines: mathematics, computer science and foreign language. These disciplines are fundamental to many, both "hard skills" and "soft skills" due to indirect links with other disciplines. Only due to this, Ukrainian graduates will have a high competitive position in the labour market.

Keywords: modeling; cognitive map; competence; education and science system; cognitive flexibility; critical thinking.

Cite as: Hordei, O., and Patsai, B. (2022) The use of modeling in the learning process in the formation of the necessary competencies. *Economic analysis*, 32 (2), 62-72. DOI: 10.35774/econa2022.02.062

DOI: 10.35774/econa2022.02.073

JEL classification: D73, K42, K49
UDC: 343.35

Вадим ГУРА

аспірант,

кафедра управлінських технологій,

Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Україна

E-mail: v.legioner41@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4722-5448

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AIA-5070-2022>

КОРУПЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Однією з ключових загроз ефективному розвитку економіки країни та її національній безпеці, є корупція, яка проникає в усі сфери життя суспільства і гальмує процес європейської та світової інтеграції України. Вона існує в усіх країнах в тій чи іншій мірі, відображає неефективність влади, недосконалість її інституційного забезпечення. В Україні корупція набула масового, латентного характеру, а процес її подолання буде довготривалим. Дослідження її суті, проявів, причин та наслідків сприятиме розробці ефективних способів її попередження та подолання.

Мета. Метою даного дослідження послужило формування єдиного підходу до дефініції «корупції» та узагальнення класифікації її форм і видів за рядом ознак; вивчення ключових причин виникнення корупції, її наслідків для розвитку суспільства та його безпеки, а також виділення найбільш поширених способів запобігання та протидії корупції.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети було використано методи традиційні методи наукового пізнання суспільних явищ і процесів – для з'ясування суті поняття «корупція»; узагальнення та систематизації – для вивчення та уточнення ключових ознак класифікації форм та видів корупції; аналізу та синтезу – для з'ясування основних причин виникнення корупції, її наслідків та виділення ключових способів її подолання.

Результати. Результатом даного дослідження стало уточнення дефініції поняття «корупції», узагальнення та систематизація класифікаційних ознак її форм та видів, характеристика ключових причин виникнення корупції та її наслідків для усіх сфер життя суспільства, а також вивчення основних способів запобігання та протидії корупції в Україні та світі.

Сфера застосування результатів дослідження. Дані результати можна використати для подальших наукових розвідок та обґрунтування програм протидії корупції, економічного розвитку країни, її швидшої інтеграції до європейської та світової спільноти.

Висновки. Корупція – суспільне зло, що перешкоджає ефективному розвитку суспільства. Формування єдиного трактування поняття «корупція», систематизація її форм та видів, визначення причин появи та наслідків сприятимуть розробці ефективних методів її попередження та протидії й швидшій інтеграції України в європейський та міжнародний простір.

Ключові слова: корупція; види корупції; форми корупційних правопорушень; причини і наслідки корупції; запобігання та протидія корупції; національна безпека.

Вступ

Корупція, тобто використання влади і посадових повноважень в особистих цілях чи задля забезпечення інтересів зацікавлених осіб, стала глобальною проблемою, яка перешкоджає подальшому розвитку людства, і несумісна з нормами моралі та етики. Вона поширює свій вплив не лише на сферу

державного управління, а й на політику, економіку, соціальну сферу, мораль та культуру поведінки. Вона настільки добре прижилась в нашому суспільстві, що громадськість стала толерантно до неї відноситись. Корупція самовдосконалюється, еволюціонує, вдало пристосовується до умов сьогодення, тому подолати її не так вже і просто.

© Вадим Гура, 2022

Отримано: 14.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Гура В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 73-81. DOI: 10.35774/econa2022.02.073

Тому постала проблема розробки дієвого механізму попередження та подолання корупційних проявів, що потребує розробки теоретичного базису детальнішого вивчення корупції, а саме з'ясування її суті, вивчення її ключових характеристик, видів та форм, причин виникнення.

Теоретичний базис подолання корупції свого часу вивчали Л. Андрущенко, К. Бабенко, Н. Діденко, Ю. Дмитрієв, С. Дрьомов, Д. Калмиков, Ю. Кальниш, М. Кондрашова, С. Лазаренко, В. Мазярчук, А. Мельниченко, Т. Мельниченко, А. Михненко, А. Мудров, Є. Невмержицький, В. Нонік, О. Пархоменко-Куцевіл, В. Плекан, С. Пясецька-Устич, О. Руснак, Д. Сінченко, О. Скочиляс-Павлів, О. Сорока, В. Тімашов, І. Федько, М. Хавронюк, Г. Шведова, І. Яцків та інші.

Проте, потребує уточнення класифікація видів та форм корупції, причин її виникнення та наслідків, що сприятиме розробці комплексу дієвих засобів її попередження та подолання.

Мета статті

Метою представленої наукової розвідки є узагальнення підходів до трактування поняття «корупція» і формування авторського його тлумачення, систематизація видів, форм та моделей корупції, з'ясування основних причин виникнення корупції, її наслідків для людства та способів її попередження і подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Корупція – багатоаспектне явище, яке проникає в усі сфери життя суспільства. Її попередження та подолання – складний процес, забезпечення ефективності якого потребує уточнення теоретичного базису зазначеної проблеми з метою чіткого його відмежування від інших злочинів та задля розробки системи заходів її викоринення.

«Корупцію» науковці розглядають по-різному, зосереджуючись на окремих аспектах явища та підходах до її вивчення. Зважаючи на складність поняття «корупція» та різноманітність її проявів, досить складно сформулювати єдине універсальне її визначення. З тієї ж причини, усі визначення «корупції» є прийнятними.

Вивчивши усе різноманіття підходів до трактування поняття «корупція», і врахувавши її ключові характеристики, пропонуємо під «корупцією» розуміти складне багатоаспектне системне явище, що полягає в неправомірному

аморальному використанні особами, що мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу чи авторитету в особистих корисливо-егоїстичних інтересах з метою збагачення чи отримання іншого роду преференції для себе чи інших осіб за рахунок держави або її громадян [1, с. 82].

Багатогранність прояву корупційних взаємовідносин породжує існування різних її видів (рис. 1).

Так, виділяють корупцію побутову, ділову та верховної влади. Побутова корупція може виникати у взаємовідносинах громадян з державними службовцями чи іншими посадовими особами, які можуть приймати важливі для особи рішення (менеджери різних рівнів, лікарі, вчителі, викладачі тощо). Ділова корупція може бути присутня у взаємовідносинах між бізнесом і владними структурами, або між бізнесом і бізнесом. Корупція верховної влади виникає у вищих ешелонах влади, коли підкупляють політичних діячів чи депутатів з метою отримання голосів за певний законопроект або з інших причин.

За сферами прояву зазвичай виділяють такі види корупції: політична, зокрема корупція у представницьких органах влади; корупція на публічній службі, зокрема у діяльності органів виконавчої влади, насамперед у їх діяльності з надання публічних послуг; корупція у судовій системі та органах кримінальної юстиції; корупція в економіці (у публічних закупівлях, в митній і податковій сферах тощо); корупція в соціальній сфері (освіта, охорона здоров'я, соцзабезпечення та ін.); корупція у приватному секторі; корупція в спорті [9, с. 28].

Щодо рівня поширення, то корупцію поділяють на верхівкову, яка зустрічається у вищих щаблях влади, де розробляються корупційні схеми; серединну, що відрізняється меншими фінансовими потоками та обмеженими владними повноваженнями, залученням вузького числа об'єктів державної власності; низову, яка притаманна дрібним чиновникам на рівні районів, міст та районів у містах, що безпосередньо не приймають управлінські рішення, а здійснюють їх підготовку, видають різного роду дозволи чи довідки або здійснюють контролюючі дії; злиденну, яка виникає епізодично через скрутне матеріальне становище.

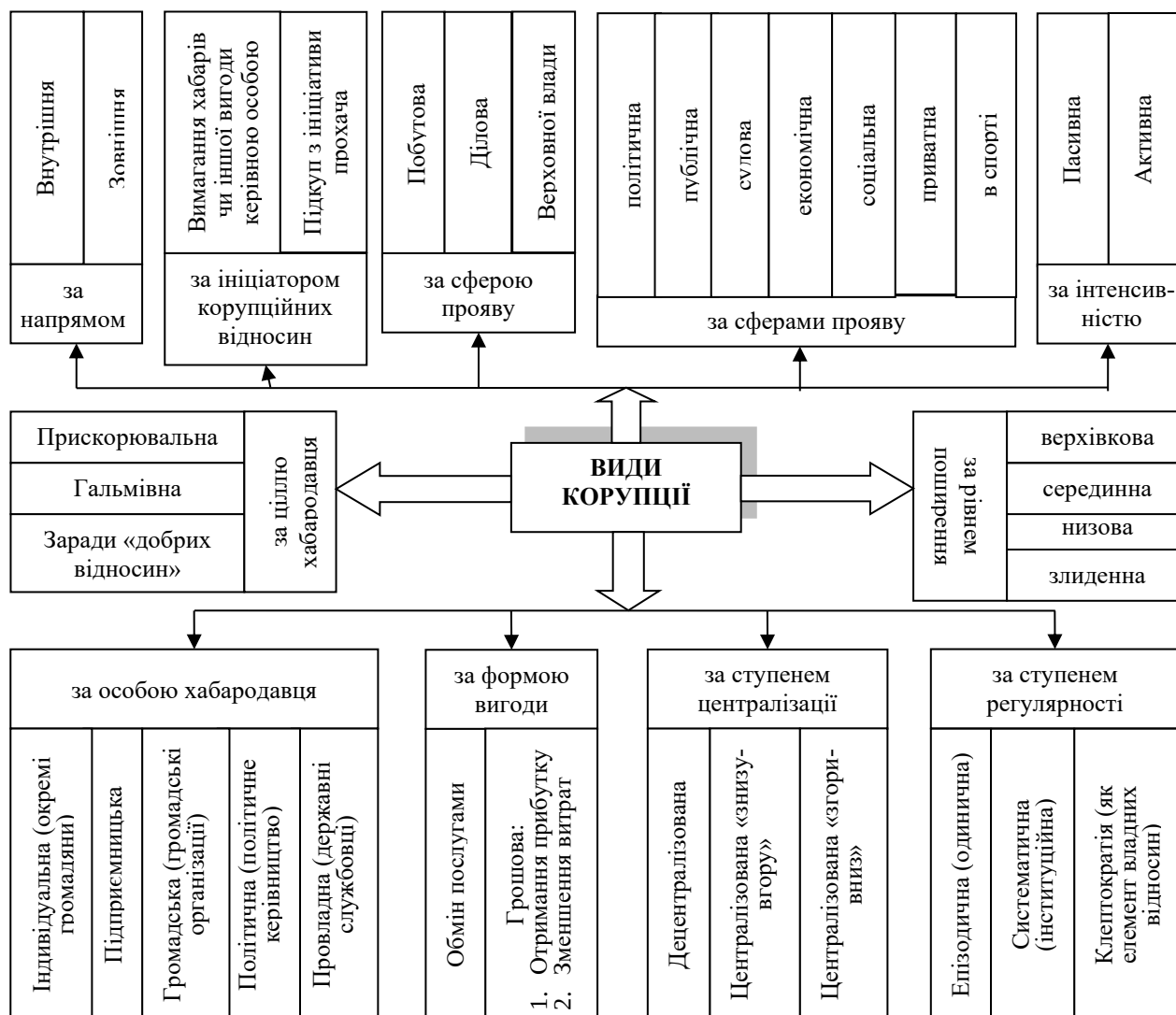

Рис. 1. Види корупції*

*побудовано автором за джерелами: [2, с. 20; 3, с. 16-26; 4; 5, с. 48; 6, с. 51; 7; 8]

За напрямом корупційних діянь розрізняють корупцію внутрішню та зовнішню. Внутрішня корупція спостерігається в межах однієї організації чи установи. При цьому і корупціонер, і особа, яка пропонує, чи в якій вимагають певні матеріальні або нематеріальні вигоди, є співробітниками однієї установи. Зовнішня корупція передбачає, що домовленість укладається між посадовою та приватною особою.

Залежно від мети хабародавця корупція може бути прискорювальною (якщо потрібно вирішити певне питання з позитивним результатом), гальмівною (коли просять створити перешкоди для вирішення певної справи) або заради «добрих відносин» (зустрічаються випадки, коли ініціатор

корупційних взаємовідносин намагається «прикормити», «навести мости» з можливим корупціонером і для цього надає йому матеріальні чи нематеріальні вигоди, послуги тощо).

За ступенем регулярності виділяють наступні види корупції: епізодичну або одиничну (виникає рідко: один раз або час від часу); систематичну або інституційну (відбувається постійно, носить регулярний характер) та клептократію (одна із форм політичної корупції, за якої уряд існує для збільшення особистого багатства і політичного впливу шляхом зловживання державними чиновниками та політиками владою за рахунок широких верств населення [10]).

Корупція може здійснюватись і у таких двох видах: по-перше, хабар або іншу вигоду може вимагати керівна особа; по-друге, підкуп відбувається з ініціативи прохача.

За формою вигоди корупція поділяється на такі види: як обмін послугами, чи в грошовій формі з метою отримання прибутку або зниження витрат.

За ступенем централізації корупцію поділяють на децентралізовану (при цьому хабародавці діють на власний розсуд); централізовану «знизу-вгору» (посадовці нижчих ешелонів влади збирають хабарі й діляться ними з керівництвом) та централізовану «згори-вниз» (керівник встановлює підвищені оклади та видає премії «в конвертах» своїм підлеглим, щоб «купити» їх мовчання про його службові злочини).

Окрім видів корупції виділяють і її форми:

- хабарництво, тобто отримання матеріальної, грошової чи іншої користі за сприяння хабародавцеві чи іншій особі, використовуючи службове становище чи надану владу;
- розкрадання, що передбачає привласнення чужого майна або використання його для забезпечення власних інтересів чи інших осіб, використовуючи службове становище чи надані посадові повноваження;
- шахрайство, або введення в оману юридичних чи приватних осіб задля власної вигоди чи вигоди третіх осіб;
- вимагання, тобто примушування юридичної або приватної особи до надання матеріальних чи нематеріальних цінностей або послуг в обмін на певні дії чи бездіяльність посадовця;
- зловживання, що характеризується використанням влади чи службового становища, чи посадових можливостей для задоволення особистих інтересів чи інтересів інших осіб;
- кумівство, а саме надання переваг, пільг, послуг, грошових коштів, матеріальних чи нематеріальних активів родичам, наближеним особам та ін.;
- інше, пов'язане із використанням службового становища для задоволення власних інтересів чи інших осіб внаслідок використання службової інформації не за призначенням, відмови у її наданні, затримання надходження необхідної

інформації, спотворення даних; неправомірного втручання у діяльність інших посадових осіб чи державних органів задля перешкоджання їм виконувати свої службові обов'язки або спонукання їх до прийняття незаконного рішення.

При вивченні корупції науковці виділяють не лише її види та форми, а ще й моделі, які відображають особливості суспільного життя, історичні витоки становлення країни чи континенту, географічні особливості, специфіку корупційних проявів тощо. Так, автори виділяють західноєвропейську, азіатську, африканську та латиноамериканську моделі корупції [3, с. 9; 11].

Західноєвропейська модель корупції характеризується її низьким рівнем, що забезпечується високим рівнем культури і свідомості суспільства, несприйняттям корупції як певної аномалії, що порушує закон. Яскравими представниками західноєвропейської моделі корупції є Швейцарія, Франція, Фінляндія та Нідерланди.

Азіатська модель корупції відзначається соціальним різновидом корупції. Історичний розвиток, традиція та культура породили корупційні відносини, що тісно пов'язані з соціальними взаєминами: родинними, етнічними, корпоративними (корпорації часто стають для працівників сім'єю), земельними тощо.

Африканська модель корупції сформувалась за умов неконсолідованої політичної влади, домовленостей та припинення боротьби між фінансово-бюрократичними групами, досягнення олігархічного консенсусу між ними і частиною політичної еліти. При цьому задовольняються лише найголовніші потреби населення задля уникнення соціальних конфліктів і відбувається деградування економіки.

Латиноамериканська модель корупції характеризується зростанням могутності «тіньового» криміналізованого сектору економіки, який стає державою в державі.

В Україні корупція має свої особливості: зростання політичної корупції; широке залучення у корупційні взаємовідносини працівників правоохоронних органів та судів; тісний зв'язок з економічною злочинністю та «тіньовою» економікою, які стали джерелом зростання масштабів корупції; створення потужних фінансово-політичних груп з

кримінальною складовою; проникнення корупції в усі сфери життя суспільства і перетворення її на важливий елемент їх функціонування; формування в суспільстві терпимого ставлення до корупційних проявів і надання переваги неправим методам вирішення своїх проблем тощо.

Для розробки системи дієвих засобів подолання корупції важливим є вивчення причин її появи. Дослідники даної проблеми окреслюють надзвичайно широке коло причин виникнення корупції: основні і другорядні; об'єктивні та суб'єктивні; специфічні; фундаментальні, правові, політичні, економічні, організаційно-економічні, інституційні, інформаційні, соціальні, соціально-культурні, культурно-історичні, моральні тощо. Виділити основну причину з-поміж них доволі складно, оскільки вони тісно взаємопов'язані між собою. Так чи інакше, усі вони сходяться на думці, що причин виникнення корупції є досить багато, усі вони різняться між собою за інтенсивністю та екстенсивністю впливу, сферою прояву і т.п., через що потребують детального вивчення та систематизації.

Узагальнивши результати наукових розвідок вітчизняних спеціалістів з питань корупції та її видів, пропонуємо усі причини виникнення корупційних проявів розділити за сферою поширення на шість груп: правові, політичні, інституційні, економічні, інформаційні та соціально-культурні. У кожній з них слід виділити притаманні лише їй причини, що сприяють виникненню корупції (табл. 1).

Подолання корупції – процес надзвичайно складний і довготривалий. Досить складно витравити з свідомості громадян толерантність до корупції. Поки одні вирішують свої нагальні проблеми, інші збагачуються чи іншим чином задовольняють свої потреби, усі ми живемо з наслідками корупції, які є досить вагомими і часто непередбачуваними. Серед найбільш загрозливих наслідків корупції науковці називають: сповільнення процесів демократизації суспільства; падіння престижу країни на міжнародній арені; втрату довіри у громадян та підприємців до законності та влади; гальмування економічного прогресу; утвердження корупційних схем в усіх сферах

суспільного життя; зниження або згортання інвестиційної в економіку; зростання цін внаслідок неофіційного включення до накладних витрат корупційних видатків; неієднотність ринкових механізмів регулювання економіки та непередбачуваність наступних змін в країні; зниження рівня життя населення та зростання невдоволеності в суспільстві; втрата морально-етичних норм; зростання злочинності та формування мафіозних кланів; втрата боєздатності країни; загострення політичної ситуації в країні; крах держави тощо.

Попередженню корупційних проявів сприятиме створення належних умов, адже будь-яке явище зароджується лише у сприятливому середовищі. Тому перешкодою корупційним проявам можуть стати:

- високий рівень розвитку суспільства, в якому спостерігається високий рівень добробуту населення, суворіші антикорупційні заходи, вищий супротив громадян, і відповідно, менше бажання чиновників отримувати незаконні доходи;
- антикорупційні органи можуть ефективніше працювати в країнах з розвинутою демократією, де чиновники дорожать своїми посадами і здобутками, репутацією;
- розвиненість судової системи, чітке дотримання законів, недопущення проявів кумівства;
- скорочення бюрократичного апарату, децентралізація державного управління;
- моральна готовність суспільства протидіяти корупційним посяганням;
- виведення економіки країни з тіні.

Виявлені особливості корупції, охарактеризовані її види, форми і моделі, окреслені причини виникнення сприятимуть розробці ефективних засобів попередження та подолання корупції. Як зазначає Мельниченко Т. С.: на даному етапі розвитку країни слід «виділити кілька напрямів стратегії протидії корупції, а саме:

- верховенство закону і захист прав громадян;
- запобігання і протидія корупційним проявам;
- суспільне усвідомлення небезпеки корупції та її наслідків» [22].

Таблиця 1. Причини виникнення корупції за сферою поширення*

вид	причини
правові	недосконалість законодавчої бази
	наявність суб'єктивізму у трактуванні нормативних документів
	неефективність судової системи
	неефективність антикорупційних заходів
	неадекватні міри покарання за корупцію
	недосконалість системи контролю за декларуванням доходів державних службовців
	лобізм в законодавчих органах
	орієнтація правоохоронних органів на захист інтересів держави і витіснення на другий план прав та інтересів приватних власників та громадян
політичні	нестабільність політичної системи
	надмірний вплив політичної еліти на суспільні процеси
інституційні	зміна форм державного устрою та політичної системи
	недосконалість механізму взаємодії різних інститутів влади
	злиття влади й економіки
	зростання ролі держави у суспільстві
	державне регулювання економіки
	монополія держави на ряд послуг
	громізка система документообігу та неефективний бюрократичний апарат
	збільшення числа посадовців, розширення їх впливу та можливість приймати рішення на власний розсуд
	тиск вищого керівництва і традиція беззаперечного підпорядкування начальству
	зростання кумівства і протекціонізму на всіх рівнях державного управління та в усіх сферах суспільного життя
	низька управлінська культура поведінки державних службовців
	недостатній рівень участі громадян в державному управлінні
економічні	бажання отримати грошову, матеріальну чи нематеріальну вигоду
	занепад економіки, зростання інфляції та безробіття
	масштабність «тіньової» економіки
	монополізація окремих секторів економіки
	зловживання бюджетними коштами
	тіньові схеми приватизації державного і комунального майна
	високі податки та ставки по кредитах
	несприятливий інвестиційний клімат
інформаційні	торгівельний протекціонізм
	непрозорість процесів прийняття та реалізації управлінських рішень
	недостатність досліджень корупції в різних сферах її прояву
соціально-культурні	відсутність необхідної інформації або її спотворення
	незрілість сучасного суспільства
	низький рівень правової грамотності громадян
	зростання соціальної нерівності в суспільстві, наявність кланів
	втрата моральних цінностей
	терпиме ставлення до корупції й перетворення її на повсякденну звичку
	прийняття корупції як засобу швидшого та легшого вирішення своїх проблем
	наявність звички «дякувати» за сприяння у вирішенні побутових проблем
	недостатнє усвідомлення або ігнорування ризику покарання за корупційні діяння
	релігійні та культурні традиції

* побудовано автором за даними джерел: [11-21].

За кожним напрямом необхідно проводити окремі дослідження дієвості окремих заходів як в Україні, так і в інших країнах.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Зважаючи на результати представленої наукової розвідки, можна зазначити, що корупція – складне, різностороннє явище, яке важко подолати. Розробка дієвих засобів боротьби з нею потребує уточнення теоретичного базису аналізованого явища. Узагальнивши різноманітні підходи до трактування поняття «корупція» та врахувавши його багатоплановість, запропоновано авторське його визначення: складне багатоаспектне системне явище, що полягає в неправомірному аморальному використанні особами, що мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу чи

авторитету в особистих корисливо-егоїстичних інтересах з метою збагачення чи отримання іншого роду преференції для себе чи інших осіб за рахунок держави або її громадян.

Слід відмітити, що поширення корупції на різні сфери життя суспільства породжує існування різних її видів, форм та моделей, які детально вивчено та систематизовано в роботі.

Для розробки системи ефективних засобів недопущення та подолання корупції вивчено причини, наслідки та умови попередження виникнення корупційних проявів. Розробку антикорупційних заходів слід сконцентрувати за основними напрямками: законодавство; попередження корупції; зміна свідомості громадян. Потребує також окремого вивчення досвід країн, які успішно долають корупційні прояви, що і стане предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гура В. В. Поняття корупції як економіко-правового феномену. *Вчені записки Університету «КРОК»*: зб. наук. праць. Київ: ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК», 2021. Вип. № 4 (64). С. 76-84.
2. П'ясецька-Устич С. В. Теоретичні аспекти аналізу корупції як системного явища в сучасній українській економіці. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 28-1. С. 19-26.
3. Бабенко К. А., Діденко Н. Г., Кондрашова М. В. та ін. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія: навч.-мет. посіб. Київ: Грамота, 2015. 184 с.
4. Мазярчук В., Федько І. Вплив корупції на економічне зростання: аналітична довідка. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/2016-10-07-Anticorruption-product-full.pdf>
5. Запобігання та протидія корупції: навч. посібник / А. М. Михненко, О. В. Руснак, А. М. Мудров та ін.; за ред. А. М. Михненка. Київ: ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. 667 с.
6. Мельниченко А. А. Корупція як іманентна складова деформованих управлінських відносин: постановка проблеми. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*: збірник наукових праць. 2010. № 3(7). С. 49-55.
7. Нонік В. В. Типологія корупційних відносин: державно-управлінський погляд. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 99-102.
8. Пархоменко-Куцевіл О. Теоретико-методологічні підходи до класифікації корупційних відносин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 138-142.
9. Калмиков Д. О., Сінченко Д. В., Сорока О. О., Хавронюк М. І., Шведова Г. Л. Запобігання корупції: методичні рекомендації для місцевих активістів. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. 242 с.
10. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=9654&action=show>
11. Невмержицький Є. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізм протидії: монографія. Київ: КНТ, 2008. 368 с.
12. Тімашов В. Причини та умови корупції в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 338-344.
13. Дрьомов С. В., Кальниш Ю. Г. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2010. 88 с.
14. Яцків І. І. Механізм, причини та заходи протидії корупції: загальна характеристика. *Держава і закон: теорія, практика, методика*: зб. наук. пр. Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2008. Вип. 3. С. 155-163.
15. Плекан В. Особливості та причини виникнення корупції в правоохоронних органах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 231-238.
16. Дмитрієв Ю. В. Причини виникнення корупційних ризиків у системі державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 4. С. 92-95.

17. Лазаренко С. Ж. Суб'єктивні причини поширеності корупції в системі державної служби в Україні. *Державне правління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=817>.
18. Бабенко К. А., Лазаренко С. Ж. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. *Державне правління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=812>.
19. Сkochиляс-Павлів О. В. Корупція як негативне соціально-правове явище: ознаки та причини. *Право та державне управління*. 2019. № 2(35). Т. 2. С. 41-46.
20. П'ясецька-Устич С. В. «Корупційна пастка» української економіки: причини формування та проблеми подолання. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 3-1 (46). С. 11-16.
21. Андрущенко Л. В. Сутність явища «корупція» та причини її існування в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 148-153.
22. Мельниченко Т. С. Сутність і причини корупції в Україні. URL: <https://obolon.kyivcity.gov.ua/files/2019/11/6/10.pdf>.

REFERENCES

1. Gura, W. W. (2021). The concept of corruption as an economic and legal phenomenon. Scientific notes of the University "KROK": coll. science. work. Kyiv: University of Economics and Law "KROK", 4 (64), 76-84. [in Ukrainian].
2. Pyasetska-Ustych, S. V. (2018). Theoretical aspects of the analysis of corruption as a systemic phenomenon in the modern Ukrainian economy. *Black Sea Economic Studies*, 28-1, 19-26. [in Ukrainian].
3. Babenko, K. A., Didenko, N. G., Kondrashova, M. V. and others. (2015). *Manifestations of corruption in the education system: prevention and counteraction*. Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
4. Mazyarchuk, V., & Fedko, I. (2016). The impact of corruption on economic growth: an analytical guide. Retrieved from: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/2016-10-07-Anticorruption-product-full.pdf> [in Ukrainian].
5. Mikhnenko, A. M. (Ed.) (2013). *Preventing and combating corruption*. Kyiv: DNU "Acad. Finn. management". [in Ukrainian].
6. Melnichenko, A. A. (2010). Corruption as an immanent component of distorted managerial relations: problem statement. *Bulletin of NTUU "KPI". Politology. Sociology. Law: a collection of scientific papers*, 3(7), 49-55. [in Ukrainian].
7. Nonik, V. V. (2018). Typology of corruption relations: public administration view. *Investments: practice and experience*, 19, 99-102. [in Ukrainian].
8. Parkhomenko-Kutsevil, O. (2018). Theoretical and methodological approaches to the classification of corruption in Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 9, 138-142. [in Ukrainian].
9. Havronyuk, M. I. (2017). *Preventing corruption: guidelines for local activists*. Kyiv: FOP Moskalenko, O. M. [in Ukrainian].
10. Dictionary of foreign words. Retrieved from: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=9654&action=show> [in Ukrainian].
11. Nevmerzhytsky, E. (2008). Corruption in Ukraine: causes, consequences, counteraction mechanism. Kyiv: CST. [in Ukrainian].
12. Timashov, V. (2017). Causes and conditions of corruption in Ukraine. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*, 865, 338-344. [in Ukrainian].
13. Dryomov, S. V. & Kalnysh, Yu. G. (2010). *Corruption in Ukraine: causes and countermeasures*. Kyiv: SE "Priority Research Center". [in Ukrainian].
14. Yatskiv, I. I. (2008). Anti-corruption mechanism, causes and measures: general characteristics. *State and law: theory, practice, methodology*: coll. science. Ivano-Frankivsk: PUI Lviv State University of Internal Affairs, 3, 155-163. [in Ukrainian].
15. Plekan, V. (2021). Features and causes of corruption in law enforcement agencies of Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 4, 231-238. [in Ukrainian].
16. Dmitriev, Yu. V. (2016). Causes of corruption risks in the public administration system. *Investments: Practice and Experience*, 4, 92-95. [in Ukrainian].
17. Lazarenko, S. Zh. (2015). Subjective reasons for the prevalence of corruption in the civil service in Ukraine. *Government: improvement and development*, 3. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=817> [in Ukrainian].
18. Babenko, K. A., Lazarenko, S. Zh. (2015). Corruption in the higher education system: essence, causes and consequences. *Public administration: improvement and development*, 2. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=812> [in Ukrainian].
19. Skochilyas-Pavliv, O. V. (2019). Corruption as a negative socio-legal phenomenon: signs and causes. *Law and Public Administration*, 2 (35), 2, 41-46. [in Ukrainian].
20. Piasecka-Ustych, S. V. (2018). The "corruption trap" of the Ukrainian economy: the reasons for the formation and problems of overcoming. *Business navigator*, 3-1 (46), 11-16. [in Ukrainian].

21. Andrushchenko, L. V. (2016). The essence of the phenomenon of "corruption" and the reasons for its existence in Ukraine. *Law and society*, 3, 148-153. [in Ukrainian].
22. Melnichenko, T. S. (2019). *The essence and causes of corruption in Ukraine*. Retrieved from: <https://obolon.kyivcity.gov.ua/files/2019/11/6/10.pdf> [in Ukrainian].

Vadym Gura, PhD student, Department of Management Technologies, Higher educational institution "University of Economics and Law" KROK", Ukraine

CORRUPTION: CONCEPTS AND TYPES, CAUSES

Abstract

Introduction. One of the key threats to the effective development of the country's economy and national security is corruption, which penetrates into all spheres of society and slows down the process of European and global integration of Ukraine. It exists in a different way and degree in all countries, reflects the inefficiency of the state power, the imperfection of its institutional support. In Ukraine, corruption has become widespread and latent, and the process of its overcoming will be long. Research of its nature, manifestations, causes and consequences will help develop effective ways to prevent and overcome it.

Purpose. The purpose of this study was to form a unified approach to the definition of "corruption" and to generalize the classification of its forms and types on a number of grounds; study the key causes of corruption, its consequences for the development of society and its security, as well as identify the most common ways to prevent and overcome corruption.

Method (methodology). To achieve this goal, traditional methods of scientific knowledge of social phenomena and processes were used to clarify the essence of the concept of "corruption"; generalization and systematization – to study and clarify the key features of the classification of forms and types of corruption; analysis and synthesis – to find out the main causes of corruption, its consequences and identify key ways to overcome it.

Results. The result of this study is clarifying of the definition of "corruption", generalization and systematization of the classification of its forms and types, characterization of the key causes of corruption and its consequences for all spheres of society, as well as studying the main ways to prevent and overcome corruption in Ukraine and the world.

Scope of the usage of the research results. These results can be used for further scientific research and substantiation of anti-corruption programs, economic development of the country, its faster integration into the European and world community.

Conclusions. Corruption is a social evil that hinders the effective development of society. The formation of a unified interpretation of the concept of "corruption", systematization of its forms and types, determining the causes and consequences will contribute to the development of effective methods of prevention and counteraction and faster integration of Ukraine into European and international space.

Keywords: corruption; types of corruption; forms of corruption offenses; causes and consequences of corruption; prevention and counteraction of corruption; national security.

Cite as: Gura, V. (2022). Corruption: concepts and types, causes. *Economic analysis*, 32 (2), 73-81. DOI: 10.35774/econa2022.02.073

DOI: 10.35774/econa2022.02.082

JEL classification: L74, M40, O10, O33
UDC: 336.2

Ярослав ІЗМАЙЛОВ

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансового адміністрування,
Державний податковий університет, Україна
E-mail: izmyar@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4853-205X

Ірина ЄГОРОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
Державного університету економіки і технологій, Україна
E-mail: yegorova_ig@kneu.dp.ua
ORCID ID: 0000-0002-7800-2810

Юлія ТОМЧУК

аспірант,
Державний податковий університет, Україна
E-mail: miss.tom4uck@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-3457-0162

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ЯК СКЛАДОВОЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Через повномасштабну війну України з Російською Федерацією відбувається різке погіршення абсолютно всіх макроекономічних показників, таких як ВВП, рівень інфляції, безробіття тощо. В умовах війни для забезпечення можливості Україні виконувати свої державні функції від ефективності податкової політики залежить формування державних доходів та видатків. Податки грають домінуючу роль у доходах та видатках, тому впровадження ефективної податкової політики України є вкрай важливим питанням і набуває особливої актуальності в контексті важливості її впливу на всі сфери суспільного життя та забезпечення функціонування країни.

Мета. Метою статті є удосконалення податкової політики для забезпечення безпеки України як на національному так і міжнародному рівні.

Метод (методологія). В процесі проведеного дослідження використані наступні методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, спостереження за господарською діяльністю, графічний та ін.

Результати. Доведено, що фінансово-економічний фронт стає не менш важливим за реальний військовий, адже без нього не можливо ефективно здійснювати захист України на внутрішньому та міжнародному рівнях. Обґрунтовано, що основними проблемами податкової політики до вторгнення Російської Федерації були: складність та суперечливість, внесення частих та численних змін до податкового законодавства, надмірне та нерівномірне податкове навантаження на платників податків, що не стимулювало розвиток підприємницької та іншої діяльності, а сприяло недоотриманню податкових платежів у бюджети різних рівнів, великі масштаби тінізації економіки, повільна гармонізація та уніфікація вітчизняного законодавства до вимог ЄС тощо. Доведено, що необхідно побудувати таку податкову політику, яка б давала можливість задовольняти хоча б базові потреби держави, підтримувати підприємництво і достатній рівень життя населення тощо. Обґрунтовано, що потрібно не допустити подальшої стагнації економіки України. Запропоновано заходи по ефективному застосуванню безпекових заходів та заходів з удосконалення податкової політики в умовах військових дій.

© Ярослав Ізмайлов, Ірина Єгорова, Юлія Томчук, 2022

Отримано: 29.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Ізмайлов Я., Єгорова І., Томчук Ю. Удосконалення податкової системи як складової міжнародної безпеки України. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 82-89. DOI: 10.35774/econa2022.02.082

Ключові слова: безпека; військові дії; оподаткування; відновлення; необоротні активи.

Вступ

На сьогодні в Україні відбувається повномасштабна війна з Російською Федерацією, тому відбулося різке погіршення абсолютно всіх макроекономічних показників, які з кожним днем будуть тільки мати не втішні тенденції. Тому необхідно швидко та рішуче здійснити ефективні рішення та провести велику кількість реформ, щоб не допустити подальшої стагнації економіки України. Тому економічний фронт стає не менш важливим за реальний військовий, адже без нього не можливо ефективно здійснювати захист України.

Недостатня методична розробленість і дискусійність багатьох питань фінансово-економічної безпеки України в умовах військових дій визначають актуальність розгляду цієї теми.

Питання економічної безпеки та податкової політики знайшли відображення в наукових працях українських вчених, серед яких Л. Акімова [1], О. Амоша, З. Варналій [2], А. Гальчинський, З. Гбур [3], В. Геєць, В. Гетманцев [4], К. Колеснікова, І. Маліновська, В. Чабаров [5], А. Крисоватий, Т. Кошук, В. Мельник [6; 7], М. Житар [8], С. Свірко, В. Семиноженко, А. Сухоруков, О. Собкевич, В. Федоренко, М. Чумаченко, А. Чухно, К. Швабій [9]. Загальні аспекти алгоритму здійснення захисту держави входять до кола наукових інтересів таких закордонних науковців, як С. Глазьев, Дж. Делмон, М. Бромвич, Л. Бернстайн, В. Беренс, П. М. Хавранек, Е. Нікбахт, М. Портер, П. Ромеро, Б. Санто, У. Шарп, А. Шпітгофф, Й. Шумпетер, А. Д. Шеремет та ін. Проведений аналіз літературних джерел дозволяє констатувати, що проблемам і перспективам розвитку податкової політики та її впливу на безпеку і ефективне підтримання життєдіяльності всіх сфер господарства України не приділено достатньої уваги.

Мета статті

Метою статті є удосконалення податкової політики для забезпечення безпеки України як на національному так і міжнародному рівні. В процесі проведеного дослідження використані

наступні методи: діалектичний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, спостереження за господарською діяльністю, графічний, економіко-статистичний та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

На основі результатів аналізу національних та закордонних літературних джерел, під безпекою держави рекомендовано розуміти комплексну категорію, яка характеризує здатність національних інституцій системно та комплексно нейтралізувати негативний вплив різноманітних загроз з метою захисту суверенітету та національних інтересів держави.

Шляхи підвищення рівня національної безпеки та обороноздатності України за аспектами забезпечення та функціональними складовими подано на рис. 1.

З початку повномасштабної війни Росії проти України військові дії з агресором призвели до різкого погіршення макроекономічних показників для України, зокрема, через військові дії активізувалися інфляційні процеси в економіці, скакнув в рази рівень безробіття, велика кількість підприємств та організацій закрилися, або тимчасово не працюють тощо. Тому стає зрозуміло, що без працюючої і ефективної економіки перемога у війні неможлива.

Податкова політика є важливим інструментом для встановлення та розвитку економічно-соціальної стабільності та має на меті віднайти баланс співвідношення між можливостями держави з точки зору забезпечення її фінансовими ресурсами через податковий механізм та досягненням пріоритетних соціально-економічних цілей за певних умов розвитку країни. Розглядаючи об'єкт дослідження, необхідно наголосити, що однозначного і одноставного визначення терміну «податкова політика» серед науковців немає, через те, що даний термін є предметом досліджень різних суспільних наук, зокрема економіки, політології, соціології, юриспруденції тощо. В основному в роботах західних вчених термін «податкова політика» замінений і вживається в понятті «фіскальна політика».

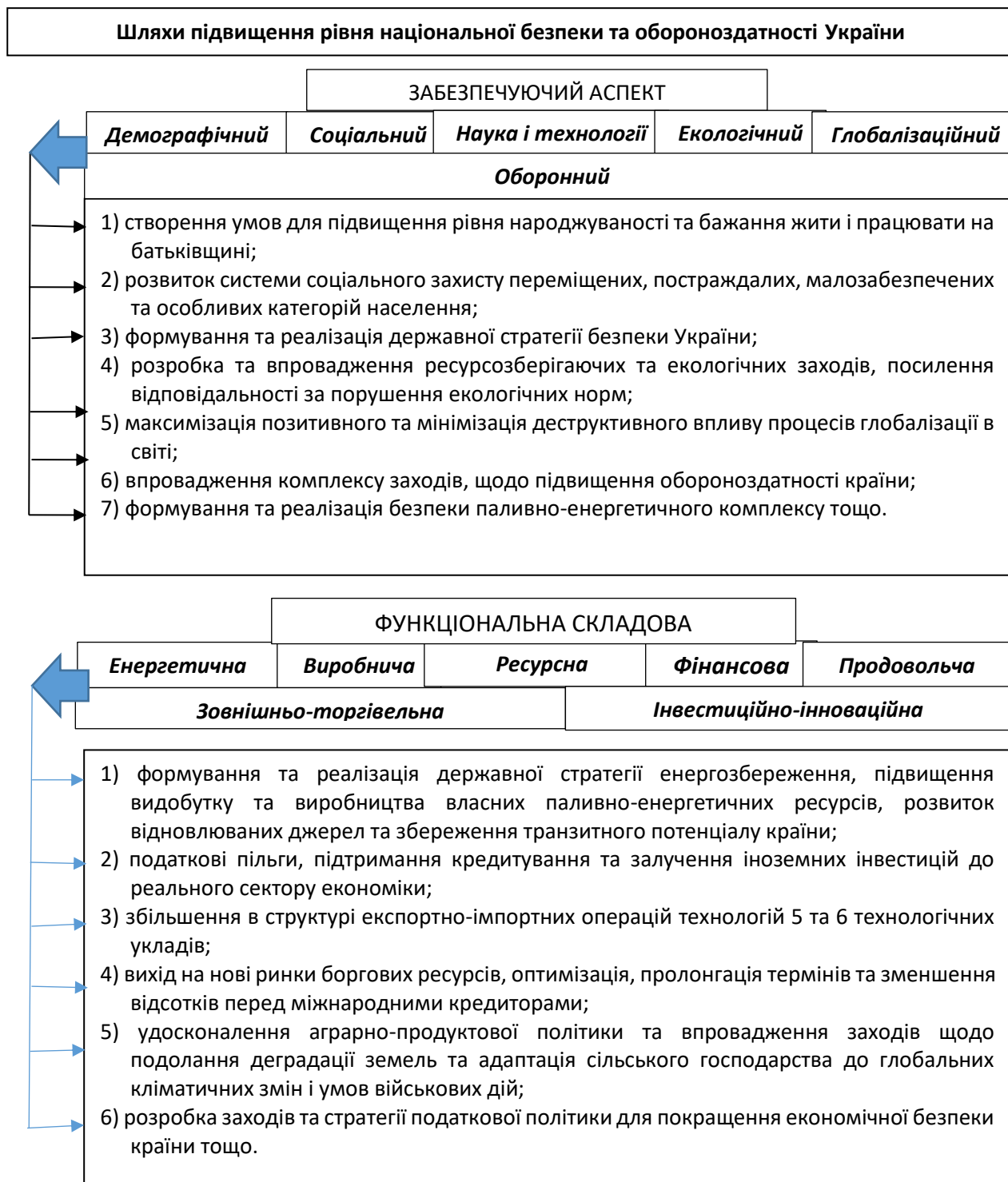

Рис. 1. Шляхи підвищення рівня національної безпеки та обороноздатності України

Примітка: складено авторами.

Офіційний сайт Міністерства фінансів України представляє таке визначення: «податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння

податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави» [10].

Узагальнюючи підходи науковців [1-9], можна стверджувати, що податкова політика – це складова фінансової політики держави, що виникає з приводу оподаткування для

формування доходної та видаткової частини державного та місцевих бюджетів для розподілу та перерозподілу частини ВВП, через встановлення та зміну податкових ставок, бази оподаткування, податкових пільг, податкових санкцій, суб'єктів та об'єктів оподаткування тощо.

Головною метою податкової політики є пошук оптимального співвідношення між фінансовими можливостями держави та обсягом видаткових статей соціально – економічного характеру за умов викликів, які зараз стоять перед Україною.

Основні проблеми української податкової політики згруповані на рис. 2.

Рис. 2. Основні проблеми податкової політики України

Примітка: складено авторами.

На сьогоднішній день урядом України зроблено велику кількість кроків та рішень для зменшення негативного впливу військових дій на макроекономічну ситуацію в країні. Влада почала робити ряд кроків, щодо підтримки бізнесу, замінено ПДВ і податок на прибуток на 2 % податку з обороту. Тільки в перший день прийняття заявок про перехід на 2%ву систему оподаткування подано 50 тисяч заяв платників. Щодо джерел фінансування видатків, то здійснено внутрішні запозичення ОВГЗ на 26 млрд гривень, також отримано 3 млрд доларів зовнішньої допомоги і 300 млн доларів грантової допомоги. Завдяки дуже рішучим і своєчасним рішенням НБУ вдалося фактично втримати гривню. Гривня – це один з найважливіших критеріїв добробуту та міцності держави у війну. Її стабільність – абсолютна передумова нашої перемоги. І фінансовий

фронт сьогодні є надважливим. Вдалося вгамувати паніку, а також можна констатувати, що валютна політика НБУ є дуже вдалою і ми повинні довіряти рішенням Національного банку. Частиною банків перенесено сплату відсотків на потім після війни, а інші банки зменшують відсотки. Готується законопроект, про додаткове податкове навантаження для міжнародних компаній, котрі працюють в Україні і залишились працювати в Росії. Мінфіном погоджена дана концепція цього податку. Відповідно цього концепту пропонується прямі податки, які сплачують такі компанії, стягувати з коефіцієнтом 1,5 до існуючої ставки, тобто в півтора рази більших ставках.

Було підписано Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX для підтримки українського бізнесу в умовах війни. Закон містить

кардинальні зміни щодо єдиного податку, зменшення ПДВ та акцизу на пальне, податкові стимули для великого бізнесу та благодійності [11].

На податкову політику України впливають як позитивні, так і негативні мега-, макро- та мікроекономічні фактори. В свою чергу продумана податкова політика України через синергію впливу на підсистеми обліку, аналізу, контролю, прийняття рішень, регулювання та координації, спричиняє досягнення синергетичних ефектів, які в результаті повинні призвести до забезпечення територіальної цілісності України, забезпечення ефективного функціонування економіки та гідного рівня життя громадян (рис. 3).

Побудована на рис. 3 структурна схема впливу податкової політики на забезпечення безпеки та подальшої відбудови України на основі функціонування ефективної системи бухгалтерського обліку, оподаткування, аналізу, контролю, прийняття рішень, регулювання та координації, з отриманням синергетичних ефектів, які позитивно вплинуть на безпеку та розвиток економіки України.

Для ефективного функціонування податкової політики в умовах військових дій необхідно здійснити такі невідкладні заходи:

- сформувати нове інституційне середовище оподаткування, сприятливе для реалізації принципу рівності всіх платників перед законом;
- не допускати будь-які прояви податкової дискримінації, відповідального ставлення платників податків до виконання своїх зобов'язань;
- підвищити фіскальну ефективність податків за рахунок розширення податкової бази, покращення адміністрування та контролю, що сприятиме зменшенню масштабів ухилення від сплати податків;
- підвищити регулюючий потенціал податкової системи на основі запровадження преференцій щодо стягнення податків в особливих умовах;

- забезпечити більш рівномірний розподіл податкового тягаря між платниками податків;
- розробити систему пільг з ввозу та реалізації паливно-мастильних матеріалів;
- оновити спрощену систему оподаткування та надати пільги із сплати податків. Наприклад, щоб єдиний податок сплачувати могли не лише ФОПи-«спрощенці», але й великі підприємства за новими ставками;
- відмінити ПДВ для певних галузей;
- звільнити від сплати податків та акцизів майно, речі (каски, бронежилети, лікарські засоби тощо), гуманітарну допомогу оборонного призначення тощо, яку завозять та постачають на територію України;
- дозволити відносити благодійну допомогу, перераховану закладам охорони здоров'я або на спецрахунок ЗСУ, до витрат без обмежень (раніше такі обмеження були встановлені у розмірі 4% від прибутку);
- дозволити включити до податкового кредиту з ПДВ сум, за якими ще не зареєстровані податкові накладні, але наявні первинні документи;
- звільнити підприємства, які знаходяться на території активних бойових дій від оподаткування;
- встановити мораторій на фактичні податкові перевірки підприємств;
- встановити справедливий перерозподіл фінансових ресурсів з податків;
- далі реформувати Державну податкову службу України, а саме змінити ідеологію її функціонування та оновлювати кадровий потенціал державних службовців тощо.

Отже, застосування запропонованих заходів для удосконалення та формування податкової політики, дозволить Українській економіці функціонувати безперебійно та з мінімальними втратами для суспільства пройти військовий конфлікт.

Рис. 3. Вплив податкової політики на забезпечення безпеки та подальшої відбудови України.

Складено авторами.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, досліджено важливість економічного фронту, проаналізовано здійснені заходи та рішення по підтриманню економіки та громадян держави. Доведено, що урядом України та Національним банком України зроблено велику кількість кроків та рішень для зменшення негативного впливу військових дій на макроекономічну ситуацію в країні. Визначено основні шляхи удосконалення

податкової політики України, які дозволять національній економіці підтримати життя громадян на достатньому рівні в умовах війни, відродитися та вийти на новий рівень розвитку після закінчення військових дій.

Розглянуті проблеми і запропоновані рекомендації щодо удосконалення податкової політики створюють базу для продовження досліджень в напрямку вдосконалення безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Л. М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. № 1 (19). С. 1–11.
2. Варналій З. С. Податкова система України: проблеми функціонування та шляхи реформування. *Економіка і регіон*. 2017. № 5. С. 5–9.
3. Гбур З. В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 81–86.
4. Бізнес та Гетманцев обговорили, як підтримати економіку в умовах війни. *Дебет-кредит*. URL: <https://news.dtki.ua/taxation/pdv/75841>.
5. Колеснікова К. С., Маліновська І. А., Чабаров В. О. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів. *Молодий вчений*. 2018. № 3. С. 351–354.
6. Крисоватий А. І., Мельник В. М., Кошук Т. В. Сутність та концептуальні основи формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів: *Економіка України*. 2016. №1. С. 35–51.
7. Мельник В. М., Житар М. О. Роль, особливості та напрямки фінансової архітектури національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 8. С. 175–181. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-8-175-181>
8. Melnyk V., Sosnovska O. & Zhytar M. The Analysis of the Modern Dominants of Quantitative Measurement of the Development of the Financial Architecture of Ukrainian Economy in the Context of Public Finance. *Business Inform*. 2020. № 2. С. 358–370.
9. Швабій К.І. Пріоритети податкової політики держави в Україні. *Світ фінансів*, 2021, № 1(66) (2021). С. 149–162.
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://minfin.gov.ua>.
11. Нові податкові пільги для ФОПів та підприємств в умовах війни. Офіційний сайт ДПС України. URL: <https://if.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/576960.html>.

REFERENCES

1. Akimova, L. (2018). Stanovlennja systemy ekonomichnoji bezpeky derzhavy v Ukraini: sutnistj, rivni, skladnyky. *Publichne administruvannja: teorija ta praktyka*, 1 (19), 1–11.
2. Varnalii, Z. (2017). Podatkova systema Ukrainy: problemy funkcionuvannja ta shliakhy reformuvannja. *Ekonomika i rehion*, 5, 5–9.
3. Ghbur, Z. (2017). Ekonomichna bezpeka jak odna zi skladovykh zabezpechennja nacionaljnoji bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, 18, 81–86.
4. Biznes ta Hetmantsev obhovoryly, yak pidtrymaty ekonomiku v umovakh viiny. *Debet-kredyt*. Retrieved from: <https://news.dtki.ua/taxation/pdv/75841>.
5. Kolesnikova, K., Malinovsjka, I. & Chabarov, V. (2018). Ekonomichna bezpeka Ukraini v konteksti ghlobalizacijnykh vyklykiv. *Molodij vchenyj*, 3, 351–354.
6. Krysovaty, A., Melnyk, V. & Koshchuk, T. (2016). Sutnist ta kontseptualni onovy formuvannja podatkovoi polityky v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 35–51.
7. Melnyk, V., and Zhytar, O. (2019). Rol, osoblyvosti ta napriamky fnansvoi arkhitektury natsionalnoi ekonomiky. *BiznesInform*, 8, 175–181. DOI: <https://doi.org/10.32981r3/2222-4459-2019-8-175-181>
8. Melnyk, V., Sosnovska, O. & Zhytar, M. (2020). The Analysis of the Modern Dominants of Quantitative Measurement of the Development of the Financial Architecture of Ukrainian Economy in the Context of Public Finance. *Business Inform*, 2, 358–370.
9. Shvabii, K. (2021). Priorytety podatkovoi polityky derzhavy v Ukraini. *Svit finansiv*, 1(66), 149–162.

10. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine.
Retrieved from: <http://minfin.gov.ua>.

11. Novi podatkovy pilhy dlia FOPiv ta pidpriemstv v umovakh viiny. Ofitsiynyi sait DPS Ukrainy. Retrieved from: <https://if.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/576960.html>.

Yaroslav Izmailov, DSc (Economics), Professor, Professor of Department of Fiscal Administration, State Tax University, Ukraine

Iryna Yegorova, PhD, Associate Professor, Department of International Economics, State University of Economics and Technology, Ukraine

Yulia Tomchuk, PhD student, State Tax University, Ukraine

IMPROVING THE TAX SYSTEM AS A COMPONENT OF UKRAINE'S INTERNATIONAL SECURITY

Abstract

Introduction. Due to the full-scale war between Ukraine and the Russian Federation, there is a sharp deterioration in absolutely all macroeconomic indicators, such as GDP, inflation, unemployment and so on. In the conditions of war, the formation of state revenues and expenditures depends on the effectiveness of tax policy to enable Ukraine to perform its state functions. Taxes play a dominant role in revenues and expenditures, so the implementation of effective tax policy of Ukraine is an extremely important issue and becomes especially relevant in the context of the importance of its impact on all spheres of public life and ensuring the functioning of the country.

Goal. The purpose of the article is to improve tax policy to ensure the security of Ukraine both nationally and internationally.

Method (methodology). In the course of the research the following methods were used: dialectical, generalization, comparison, system analysis, observation of economic activity, graphic, etc.

Results. It is proved that the financial and economic front is becoming no less important than the real military one, because without it is impossible to effectively defend Ukraine at the domestic and international levels. It is substantiated that the main problems of tax policy before the invasion of the Russian Federation were: complexity and inconsistencies, frequent and numerous changes in tax legislation, excessive and uneven tax burden on taxpayers, which did not stimulate business and other activities, but contributed to tax evasion, budgets of different levels, large-scale shadowing of the economy, slow harmonization and unification of domestic legislation to EU requirements, etc. It has been proved that it is necessary to build such a tax policy that would make it possible to meet at least the basic needs of the state, support entrepreneurship and a sufficient standard of living, and so on. It is substantiated that it is necessary to prevent further stagnation of Ukraine's economy. Measures for the effective application of security measures and measures to improve tax policy in the context of hostilities are proposed.

Keywords: security; military action; taxation; recovery; non-current assets.

Cite as: Izmailov, Y., Yegorova, I., & Tomchuk, Y. (2022). Improving the tax system as a component of Ukraine's international security. *Economic analysis*, 32 (2), 82-89. DOI: 10.35774/econa2022.02.082

DOI: 10.35774/econa2022.02.090

JEL classification: G28, O31, O32, O38
UDC: 338.34

Зоя КАЛІНІЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна
E-mail: kalina.donntu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4790-7745
ResearcherID: D-3371-2016

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ РАНЬОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА КРИЗИ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ

Аналіз концептуальних підходів до оперативного управління підприємством в умовах ринкової конкуренції та в залежності від особливостей та стадій розвитку визначає, що необхідним є ретельне виконання всіх необхідних управлінських функцій, увага забезпеченню досягнень, встановлених прогнозами, розрахунками з використанням відповідних управлінських технологій.

Мета дослідження полягає у доведенні необхідності формування та запровадження на підприємстві системи раннього попередження та реагування як одного із способів стратегічного управління підприємством. Поставлені завдання стосуються визначення місця і ролі системи раннього попередження та реагування у діяльності підприємства; розробки методичних підходів до запровадження системи раннього попередження та реагування на підприємстві для виявлення кризових ознак; створення системи раннього попередження та реагування на підприємстві.

Методологію визначають застосовані системний підхід, методи аналізу і синтезу; використана нормативно-правова база та звітні дані Державної служби статистики України в якості інформаційної основи.

Результати. З використанням результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців продовжено розробку механізмів оперативного реагування, як основи формування принципів, методів та інструментарію оперативного управління «за слабкими сигналами» та антикризового управління. Зазначається, що кризи ліквідуються як в нормальному режимі відпрацювання дестабілізуючих чинників, так іноді і в неналежному, коли ці чинники негативно впливають на кінцеві результати діяльності системи, вводячи підприємство в кризу.

Проведене дослідження дозволило розмежувати два підходи: по-перше, вказати фактори, що обумовлюють кризи; по-друге, відстежити формування факторів під впливом невизначеності майбутнього розвитку.

Розгляд існуючих та розробка методологічних підходів до побудови концепції оперативного управління «за слабкими сигналами» базувались на характерних симптомах кризових явищ та встановленні залежностей між ризиками і кризовими явищами. Проведено оцінку ефективності застосування існуючих методичних підходів антикризового регулювання та здійснено постановку задачі та наукової гіпотези роботи. Викладено інноваційну науково-теоретичну сутність інструментарію оперативного менеджменту «за слабкими сигналами» підприємств.

Висновки. Все залежить від своєчасного і правильного рішення керівництва, і якщо негативний вплив зовнішніх загроз для діяльності підприємства не завжди можна нейтралізувати, то шляхи виходу із кризи цілком і повністю покладені на керівництво і залежать від своєчасного реагування, вміння використати методичні підходи, управлінські технології, щоб запобігти подібним ситуаціям і не допустити ознак та проявів кризи на підприємстві.

Ключові слова: управління; «слабкі сигнали»; оперативне реагування; керування змінами; методики коефіцієнтного аналізу; економічні підсистеми.

Вступ

Розпізнавання та встановлення кризового стану підприємств пов'язане з констатацією результатів дослідження або висновками на

© Зоя Калініченко, 2022

Отримано: 28.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Калініченко З. Розробка методики раннього попередження та реагування на кризи підприємства. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 90-100. DOI: 10.35774/econa2022.02.090

підставі порівняння показників, нормативів, характеристик тощо. Розпізнавання завжди є конкретним, зафіксованим на певний момент і стосується певного об'єкта. Воно потребує реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення слабких ланок і вузьких місць та є найбільш корисним для визначення реального стану процесів управління.

Підприємство як об'єкт ранньої діагностики є складною високоорганізованою динамічною системою з внутрішнім і зовнішнім середовищем, певним видом ресурсів, виробничими функціями, організаційною структурою, собівартістю виробництва тощо. Системна складність впливає на своєчасне встановлення та реагування на хід процесів з відхиленнями від заданих величин.

Мета статті

Мета статті – розглянути раннє розпізнавання проблем на підприємстві як необхідний етап дослідження, контролю та нагляду за станом системи; базовим в дослідженні визнати виявлення границь невідповідності між фактичним і цільовим (бажаним) станом системи; розкрити методичні підходи до аналізу відхилень та їх впливу на функціонування й розвиток системи.

Дослідження полягає у доведенні необхідності формування та запровадження на підприємстві системи раннього попередження та реагування як одного із способів стратегічного управління підприємством. Поставлені завдання стосуються визначення місця і ролі системи раннього попередження та реагування у діяльності підприємства; розробки методичних підходів до запровадження системи раннього попередження та реагування на підприємстві для виявлення кризових ознак; створення системи раннього попередження та реагування на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основним завданням раннього розпізнавання проблем, їх загострення та передкризових явищ є встановлення діагнозу, тобто формування висновку стосовно поточного й перспективного стану об'єкта дослідження, доцільності та необхідності корегування основних параметрів діяльності в цілому та з погляду окремих підсистем.

Прикладом концептуальних моделей процесу

антикризового управління є роботи Бланка І. О. та Лігоненко Л. О. [8, с. 473-523]. Система раннього виявлення та подолання фінансової кризи як цілісне і складне поняття антикризового управління має концептуальний зв'язок із класичною моделлю санації, запропонованою О. О. Терещенком [9, с. 28]. Проте питання розробки механізму впровадження системи раннього виявлення та подолання фінансової кризи на підприємстві носить дискусійний характер.

Термін «система раннього попередження» – сприймається, в першу чергу, як особлива інформаційна система, завдяки якій керівники підприємства одержують інформацію про потенційні небезпеки, що надходять із зовнішнього й внутрішнього середовища, для того щоб своєчасно й цілеспрямовано реагувати на них, уживаючи відповідних заходів. Якщо інформаційна система, крім надання відомостей про можливі небезпеки, матиме здатність розпізнавати позитивні можливості, то мова піде вже про *систему раннього реагування*.

Система раннього попередження та реагування (СРПР) – це особлива інформаційна система, яка сигналізує керівництву про потенційні загрози й ризики, яких може зазнати підприємство, а також додаткові шанси щодо підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності [9].

Основні концептуальні засади ранньої діагностики, оцінювання загроз, відтермінування банкрутства та створення системи раннього попередження та реагування викладено в працях І. Конової, Л. Лігоненко, А. Пушкаря, В. Скібіцького, О. Терещенка та інших науковців.

Проблеми, що виникли в процесі функціонування підприємства, можуть зумовити негативні наслідки для його життєдіяльності, генерувати та прискорити загрозу виникнення банкрутства та припинення діяльності. Створити необхідне аналітичне підґрунтя для розв'язання цих проблем є головним завданням управління.

На практиці існує необхідність у постійному спостереженні за станом підприємства, оскільки економічний механізм виникнення кризового стану пізнається тільки через постійне спостереження. Слід виходити з того, що за допомогою посилення реакції та

відновлювальних систем можна досягти обмеження загроз, а також поліпшення ситуацій задля більш ефективного функціонування. Ключ до швидкого відновлення та оздоровлення ситуації – це зменшення небезпеки, спричиненої безпосередньо кризами та кризовими наслідками.

Є потреба в спостереженні за безліччю параметрів внутрішнього й зовнішнього середовища, які характеризують умови функціонування підприємства. Воно має бути організоване що найменше за 50 параметрами та 200 сигналами про виникнення кризового стану [2].

Коливання ділової активності варто відрізнити від справжніх сигналів про настання кризового стану. Для розмежування цих понять запропоновано використати ступінь чи лаг відхилення від довгострокової тенденції, яка характеризує даний процес, і темп наростання цього відхилення за одиницю часу.

Усі явища й сигнали, нагляд за якими необхідно організувати, можуть бути оцінені кількісно. Існує багато явищ і процесів, які можуть досліджуватися тільки якісно, однак неможливість безпосереднього кількісного їх оцінювання зовсім не означає неможливість кількісного оцінювання наслідків, які ними спричиняються. Як прийом логічного аналізу пропонується побудова ланцюга економічних явищ, визначення можливих шляхів розвитку кризи, виділення контрольних точок підсилення й кількісного оцінювання сигналів про можливість кризи.

На практиці використовуються дослідження зовнішнього й внутрішнього середовища підприємства на підставі маркетингових досліджень, стратегічного аналізу та внутрішнього економічного аналізу. Ці методи дозволяють характеризувати ступінь сприйнятливості внутрішніх умов до досягнення стратегічних завдань підприємства та забезпечення його життєдіяльності.

Згідно із сучасними підходами до побудови системи управлінських технологій на підприємстві, у СРПР інтегруються елементи як стратегічного, так і оперативного контролінгу. Сама система раннього попередження та реагування повинна логічно вписуватися в систему планування та контролю. Вона виявляє та аналізує інформацію про приховані

обставини, настання яких може призвести до виникнення загрози для підприємства чи до втрати потенційних шансів. Хоча першочерговим завданням СРПР є своєчасне виявлення ознак кризи на підприємстві, проте за її допомогою знаходяться й додаткові шанси для суб'єктів господарювання.

Розрізняють дві *підсистеми СРПР*: спрямовану на внутрішні параметри діяльності підприємства та орієнтовану на зовнішнє середовище. Перша з них спрямована на ідентифікацію ризиків та шансів, які криються всередині суб'єкта господарювання. У своєму розвитку ця підсистема охоплює три покоління: системи першого покоління були зорієнтовані в основному на ідентифікацію наслідків дії тих чи інших факторів; другого – на визначення симптомів; третього – на виявлення першопричин. Як "стратегічний радар" СРПР третього покоління спеціалізується на систематичному обліку та оцінюванні стратегічно важливої для підприємств попереджувальної інформації (рис. 1). Предметом дослідження другої підсистеми є завчасне прогнозування загроз насамперед з боку контрагентів, держави, конкурентів тощо. Яскравим прикладом застосування цієї підсистеми СРПР є проведення банківськими працівниками аналізу підприємств-позичальників під час оцінювання їх кредитоспроможності та супроводження кредитів.

Процес утворення СРПР може включати такі *етапи* [8]:

1. *Визначення сфери спостереження.* Вихідним пунктом для побудови будь-якої системи раннього попередження є чітке уявлення про цілі підприємства та характеристика сфер зовні й усередині підприємства, які можуть бути потенційним джерелом небезпеки (служувати причиною кризового розвитку) або надавати додаткові можливості.

Підсистеми				
попередження	запобігання	подолання		
– систематичний моніторинг; – комплексна діагностика; – система раннього виявлення та реагування; – дискримінантний аналіз; – експертна оцінка; – SWOT-аналіз; – прогнозування; – стратегічне і тактичне планування.	– економічна безпека; – контролінг; – антикризове управління; – внутрішній аудит; – ризик-менеджмент; – реінжиніринг.	– санація (фінансове оздоровлення); – реорганізація; – реструктуризація; – ліквідація підприємства.		
Економічні напрями				
підприємства та умов зовнішнього і внутрішнього середовища господарювання	Систематичний моніторинг змін і тенденцій розвитку	Оперативно-технічний аналіз та внутрішній аудит результатів діяльності підприємства згідно діючих методичних рекомендацій	Порівняльна рейтингова оцінка на базі скорингових моделей та багатофакторного аналізу з метою визначення місця в галузі та підвищення інвестиційної привабливості підприємства	Комплексний багатофакторний дискримінантний аналіз на базі зарубіжних та вітчизняних мультиплікативних моделей за 5 останніх років

Рис. 1. Комплекс превентивних заходів та методик запобігання

Джерело: складено автором на основі [6].

До зовнішніх сфер спостереження належать, наприклад, ринки збуту, цінова політика конкурентів, зміна законодавчої бази, внутрішніх — система мотивації праці, ефективність роботи окремих підрозділів, фізичний і моральний знос основних виробничих фондів.

- *Визначення індикаторів раннього попередження.* Індикатори у сферах спостереження повинні якомога раніше вказувати на розвиток явищ, які містять небезпеку або додаткові можливості.
- Серед основних критеріїв вибору індикаторів можна розглядати такі:
- зрозумілість і точність віддзеркалення реальних тенденцій розвитку;
- повнота відображення інформації про шанси й ризики;
- своєчасність оповіщення про можливі загрози та вигоди;
- економічна й аналітична репрезентативність.

2. *Установлення цільових показників та інтервалів їх зміни за кожним індикатором.* На цьому етапі необхідно

визначити перелік спеціальних вимірників — основних фінансово-економічних показників та якісних критеріїв, а також розрахувати межі безпеки кожного з показників, тобто сформулювати зону безпеки.

3. *Визначення завдань для центрів оброблення інформації.* До таких завдань можуть належати оцінювання ймовірності фінансової кризи за моделями дискримінантного аналізу, SWOT-аналіз, бенчмаркінг, спостереження за тенденціями зміни індикаторів раннього попередження тощо.

4. *Формування інформаційних каналів.* Суть етапу полягає в забезпеченні інформаційного зв'язку між джерелами інформації та СРПР, між системою та її користувачами — керівниками всіх рівнів.

5. *Узагальнення одержаних аналітичних висновків і підготовка пропозицій та рекомендацій щодо розвитку сильних сторін і нейтралізації слабких.* Подібні висновки й рекомендації є основою розроблення проектів управлінських рішень.

В цілому для впровадження на

підприємстві системи раннього виявлення та подолання фінансової кризи необхідно створити робочу групу спеціалістів по формуванню антикризової програми як постійно діючий консультативний орган при апараті управління. Оптимальним його складом є поєднання власних кадрів, що мають

категоріальне розуміння специфіки роботи підприємства зі спеціалістами, залученими зі сторони, які мають профільну санаційну кваліфікацію та володіють методологією ефективного вирішення проблем в умовах кризи та невизначеності (рис. 2).

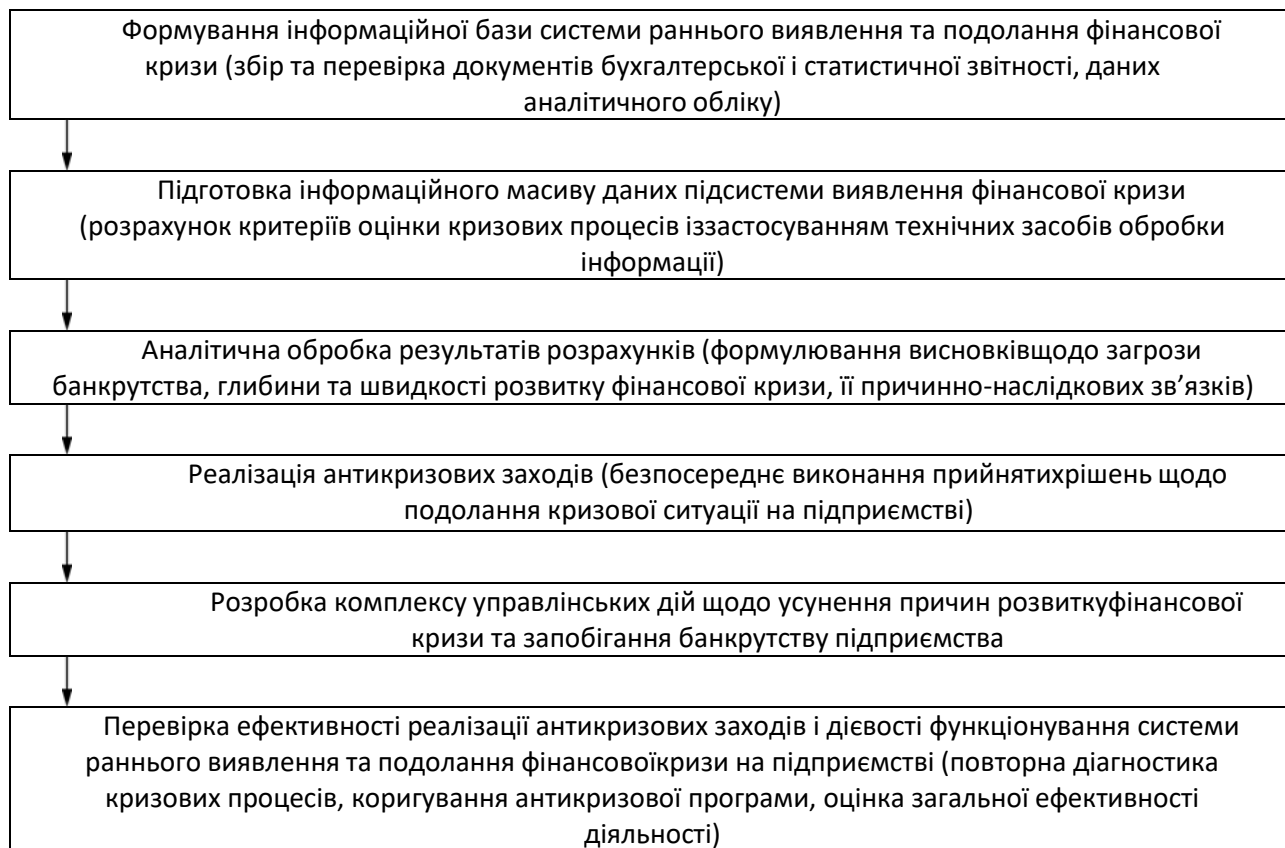

Рис. 2. Алгоритм послідовних дій системи раннього виявлення та подолання фінансової кризи на підприємстві.

Джерело: складено автором на основі [6].

Техніка прийняття рішень щодо слабких сигналів передбачає використання експертних оцінок і сценаріїв прогнозування для встановлення наслідків слабких сигналів кризового характеру і містить кілька послідовних етапів:

I – моніторинг та оцінка зовнішнього кризового поля з метою пошуку та розпізнавання слабких сигналів кризового характеру або додаткових можливостей.

II – моніторинг та оцінка внутрішнього кризового поля на предмет виявлення дестабілізуючих явищ у розрізі функціональних сфер (інноваційна, інвестиційна, виробництво, кадри, інформаційна система) та окремих організаційних підрозділів.

III – моніторинг економічних явищ у внутрішньому середовищі підприємства, які є наслідками слабких сигналів із зовнішнього та внутрішнього кризового поля.

IV – вжиття антикризових заходів, адекватних ступеневі загрози та наявному рівню системи протидії кризовим явищам.

Найскладнішим завданням у процесі організації СРПР є добір індикаторів раннього попередження та визначення критеріїв їх інтерпретації. У науково-практичній літературі здебільшого зазначені такі блоки індикаторів [9]:

- загальноекономічні, які допомагають своєчасно виявити зміни в тенденціях розвитку кон'юнктури економіки в цілому;

використовуються результати досліджень науково-дослідних економічних та соціологічних інститутів;

- *ринкові*, що дають можливість виявити тенденції на ринках, на яких функціонує підприємство;
- *технологічні*, які інформують про появу на ринку нових продуктів, методів, процесів тощо;
- *соціальні*, які характеризують демографічну ситуацію в країні, вартість робочої сили, рівень мінімальної заробітної плати тощо;
- *політичні*, які відбивають тенденції в економічному законодавстві, політику протекціонізму тощо.

Систематизувати внутрішні індикатори рекомендується з погляду таких сфер спостереження, як фінансовий стан, виробнича програма, основні засоби, персонал. Комбінація показників підбирається з урахуванням можливостей прогнозування на їх основі фінансового стану підприємства та загрози його банкрутства. За правильно підібраних індикаторів результати функціонування СРПР можуть бути основою розроблення стратегії й тактики антикризового управління підприємством. Зокрема, антикризові заходи повинні полягати в адекватному реагуванні на сигнали, джерелом яких є окремі індикатори раннього попередження.

У вітчизняній практиці значного поширення набула методика, що репрезентує традиційний підхід до оцінювання ймовірності загрози фінансової кризи підприємства. Ця методика ґрунтується на однофакторному аналізі показників фінансової звітності. Висновки щодо якості фінансового стану робляться на підставі простого зіставлення фактичних показників ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості й стабільності з нормативними.

На думку деяких учених, для оцінювання загрози фінансової кризи й банкрутства підприємства найпродуктивнішим є підхід, заснований на розрахунку таких індикаторів [10]: уповільнення оборотності оборотних коштів підприємства; зростання кредиторської та дебіторської заборгованостей; наявність простроченої дебіторської заборгованості, віднесеної на збитки; збільшення в складі майна важкореалізованих активів (сумнівна дебіторська заборгованість, неліквідні запаси

товарно-матеріальних цінностей); накопичення збитків минулих років.

При цьому підкреслюється, що система індикаторів повинна не лише формуватися, але й налаштовуватися для кожного конкретного суб'єкта господарювання, ураховувати його специфіку.

До програми поглибленого аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства входять [9]:

- попередній огляд економічного й фінансового стану, характеристика загальної спрямованості господарської політики, виявлення «хвороби» звітності;
- аналіз економічного потенціалу, який передбачає оцінювання майнового й фінансового стану, зокрема ліквідності й фінансової стійкості;
- оцінювання та аналіз результативності фінансово-господарської діяльності - оцінювання виробничої діяльності та позиції на ринку цінних паперів, аналіз рентабельності.

Необхідною умовою для ухвалення адекватних та економічно обґрунтованих рішень щодо усунення криз є їх оцінювання, під час якого визначається ступінь глибини кризи й рівень її розвитку. Такі дані можна одержати під час діагностики підприємства за умови використання різних критеріїв та показників.

Під час діагностики стану підприємства залежно від його особливостей установлюються й специфічні нормативні (граничні) значення для кожного показника, за винятком тих, для яких є загальноприйняті нормативи (коефіцієнти платоспроможності й ліквідності, забезпеченість власними джерелами). Порівняння фактичних і нормативних значень характеризує стан підприємства. Він може бути:

- *нормальний*, коли показники життєдіяльності підприємства перебувають у межах нормативів і рівень використання потенціалу економічно обґрунтований;
- *передкризовий*, коли хоча б один з показників переходить через граничне значення, тоді як решта перебувають у межах нормативних, але при цьому існує можливість поліпшення умов і результатів функціонування підприємства за рахунок ухвалення управлінських рішень;

- *кризовий*, коли фактичні значення більшості основних показників переходять через граничні та з'являються ознаки незворотного спаду виробництва й вичерпання технічного ресурсу підприємства;
- *критичний*, коли порушуються всі або майже всі граничні значення, а часткова

втрата потенціалу підприємства стає неминучою й невідворотною.

Розвиток кризового процесу є окремим випадком загального розвитку, при якому змінюється, руйнується наявна структура зв'язків (відносин) або формується нова. Криза підприємства є обмеженим за часом процесом, який може бути керованим або як мінімум контрольованим у певних межах (табл. 1).

Таблиця 1. Інструменти антикризового управління

Діагностика кризи	Тип антикризового управління	Мета антикризового управління	Інструменти антикризового управління	
Пізня	Реактивне	Виведення підприємства із кризи	Тактичні	контролінг, аутсорсинг, бенчмаркінг, даунсайзинг, аудит бізнес-процесів
Рання	Превентивне	Попередження настання кризи	Стратегічні	інтеграція, реструктуризація, реінжиніринг, диверсифікація, санація, ліквідація

Узагальнюючи значний перелік методик та підходів, рекомендованих для використання в системі СРПР, їх можна класифікувати таким чином:

- аналіз фінансової стійкості на основі визначення надлишків або відсутності джерел для формування запасів і витрат, тобто на основі трикомпонентного показника типу фінансової ситуації;
- аналіз матриць фінансових стратегій;
- методики оцінювання фінансового стану на основі нормативних значень фінансових коефіцієнтів;
- діагностика кризового стану підприємств із застосуванням комплексних багатофакторних моделей прогнозування загрози настання банкрутства на основі нормативних значень єдиного інтегрального показника;
- якісне оцінювання кризових явищ у діяльності підприємств на основі бальної системи оцінювання;
- методика, встановлена законодавством України, наприклад Методичними рекомендаціями по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій (Державна податкова адміністрація України, 1998 р.), Положенням про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що

підлягають приватизації (Міністерство фінансів України та Фонд держмайна України, 2001 р.), Методикою оцінки кредитоспроможності позичальника (Ощадбанк України, 2000 р.). Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства (Міністерство економіки України, 2006 р.);

- експрес-аналіз фінансового стану підприємства;
- система оцінних показників-індикаторів кризового стану;
- горизонтальний, вертикальний і трендовий аналіз;
- аналітичні моделі банкрутства;
- експертна діагностика.

Кожна із цих методик дає змогу реально оцінити фінансову кризу, яка виникла на підприємстві, хоча вимагає доопрацювання й адаптації до умов конкретного суб'єкта господарювання.

Першою серйозною спробою створити ефективну методику прогнозування банкрутства стала методика В. Бівера, розроблена в 1966 р. на основі порівняння фінансових коефіцієнтів 79 збанкрутілих з показниками 79 фінансово стійких підприємств

(табл. 2) [11]. Уперше в практиці фінансового менеджменту був запропонований коефіцієнт Бівера як показник покриття всіх зобов'язань підприємства чистим готівковим потоком. Наукове й практичне значення методики В.

Бівера полягає в тому, що серед інших методик експрес-аналізу фінансового стану вона вирізняється обґрунтованими положеннями щодо загрози банкрутства підприємства в майбутньому.

Таблиця 2. Прогнозування загрози настання банкрутства підприємства за методикою В. Бівера [11]

Показник	Методика обчислення	Нормативні значення, що характеризують настання банкрутства		
		відсутнє	за 5 років	за 1 рік
Коефіцієнт Бівера	(чистий прибуток + амортизація) / (сумарні зобов'язання)	0,4–0,45	0,17	0,15
Рентабельність активів	(чистий прибуток) / (активи) * 100%	6–8 %	4 %	2 %
Фінансовий леверидж	(сума зобов'язань) / (активи) * 100%	37 %	50 %	80 %
Коефіцієнт покриття активів чистим оборотним капіталом	(власний капітал – необоротні активи) / (активи)	0,4	0,3	0,06
Коефіцієнт покриття	(оборотні активи) / короткострокові зобов'язання	3,2	2	1

Першою вдалою спробою комплексної оцінки загрози настання банкрутства на основі єдиного інтегрального показника, розроблення й використання методики багатофакторного дискримінантного аналізу стала п'ятифакторна модель американського економіста Е. Альтмана (Z-модель).

Висновки та перспективи подальших досліджень

Основне завдання процесу гарантування економічної безпеки підприємства полягає в накопиченні достатньої величини і максимально ефективному використанні усіх ресурсів, що дозволяє нейтралізувати загрози з боку внутрішнього та зовнішнього середовища і гарантувати безпечне функціонування підприємства. Відбувається це підтриманням цілісності виробничо-господарської системи, комплексного підходу до формування системи економічної безпеки підприємства. Формування організаційного потенціалу найсуттєвіше впливає на здатність підприємства протидіяти загрозам, знижувати рівень небезпеки, а отже, забезпечувати

життєздатність і розвиток суб'єкта господарювання.

Основним принципом розробки методичних підходів є необхідність забезпечення оперативного управління системою для вирішення проблем передбачення небажаної ситуації та пошуку оптимального варіанта виходу з неї.

Все залежить від своєчасного і правильного рішення керівництва, і якщо негативний вплив зовнішніх загроз для діяльності підприємства не завжди можна нейтралізувати, то шляхи виходу із кризи цілком і повністю покладені на керівництво і залежать від своєчасного реагування, вміння та знання, як запобігти подібним ситуаціям і не допустити навіть ознак кризи на підприємстві.

Як відомо, «хворобу» легше попередити ніж «лікувати», у зв'язку з цим виникає необхідність формування такої системи, яка б забезпечила своєчасну реакцію на появу кризових явищ на підприємстві і запобігала їх появі у майбутньому.

Отже, можна стверджувати, що в західній економічній літературі накопичений суттєвий досвід передбачення банкрутств і приділена

велика увага теоретичним основам прогнозування криз на підприємствах. Однак усі методики розроблені для великих корпорацій (так, модель Альтмана створювалася для американських підприємств, Таффлера – для підприємств, що діють в умовах англійської економіки, і т. п.), а також в умовах економіки 1960-1970-х рр. Це унеможлиблює їх застосування в українських умовах через специфіку функціонування вітчизняних підприємств, а також через відмінності макроекономічного розвитку.

Зараз приділяється достатньо уваги діагностиці кризового стану підприємства, але в

основному спроби передбачення кризи зводяться до копіювання західних методик, розроблених з урахуванням вагових коефіцієнтів і особливостей функціонування зарубіжних країн. Лише окремі дослідження, розглянуті вище, можна вважати такими, які сприяють формуванню вітчизняної наукової бази щодо комплексної оцінки ефективності господарської діяльності та прогнозування загроз банкрутства. Значна увага діагностиці кризи на підприємствах викликає нагальну необхідність в удосконаленні методів діагностики за «слабкими сигналами» підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baubion Charles. OECD Risk management: Strategic Crisis Management. *Working Papers on Public Governance. OECD*. 2013. no. 23. 24 p.
2. Сомар Г. М. Сутність антикризового управління підприємством в умовах нестабільного ринкового середовища. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2021. № 1. С. 335–339. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2021_1_31.
3. Ладунка І. С., Андрюшина О. І. Антикризове управління підприємством. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 8. С. 278-281.
4. Коюда В. О. Управлінські рішення в системі антикризового управління підприємством. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. № 1 (52). 2012, С. 153-159.
5. Simola S. Teaching corporate crisis management through business ethics education. *European Journal of Training and Development*. 2014. Vol. 38(5). P. 485-503.
6. Давиденко Н. М. Антикризове фінансове управління на підприємстві. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2015. Випуск 211(1). С. 76-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2015_211%281%29.
7. Coombs W. T. *Ongoing Crisis Management: Planning, Managing and Responding*. 3rd ed. Thousands Oak: Sage. 2012.
8. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2011. 580 с.
9. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2010. 412 с.
10. Шевчук В. В. Використання превентивного антикризового управління для стабілізації ринкової позиції підприємства. *Бізнесінформ*. 2015, № 5. С. 264-268.
11. Jereb Borut, Wrzalik Artur. Use of Expert Systems in Crisis Management. *CzOTO*. 2019. Volume 1 (1). P.406-411.
12. Сажієнко С. А. Роль антикризового управління в запобіганні банкрутства підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. Випуск 6 (2). С. 52-55.
13. Zamoum Khaled, Gorpe Tevhide Serra. Crisis Management: A Historical and Conceptual Approach for a Better Understanding of Today's Crises. *IntechOpen*. 2018. P.203-217. URL: <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.76198>.
14. Шапурова О. О. Сутність, завдання та принципи антикризового управління. *Держава та регіони. економіка та підприємництво*. 2019. № 1. с. 228-232. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exeC21COM236.pdf.
15. Троц І. В. Формування системи попередження, прогнозування і подолання банкрутства промислових підприємств. *Економіка: реалії часу: наук. журн.* 2015. № 4. 272-278 с. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/No4/272-278.pdf>.
16. Zdrowomyslow N., Spies C., Gellink M. Sanierung in Krisenzeiten Der Betriebswirtschaft. 2014. № 2. S. 25.
17. Скібіцький О. М. Антикризовий менеджмент: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 568 с.

REFERENCES

1. Baubion, Charles. (2013). OECD Risk management: Strategic Crisis Management. *Working Papers on Public Governance. OECD*, 23.
2. Somar, G. M. (2021). The essence of crisis management of an enterprise in an unstable market environment. *Naukovi zapysky Ukrayins'koyi akademiyi drukarstva*, 335–339. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2021_1_31. [in Ukrainian].
3. Ladunka, I. S. and Andryushyna, O. I. (2017). Enterprise crisis management. *Ekonomika i suspil'stvo*, 8, 278–281. [in Ukrainian].
4. Koyuda, V. O. (2012). Management decisions in the enterprise crisis management system. *Naukovy visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli*, 1 (52), 153–159. [in Ukrainian].
5. Simola, S. (2014). Teaching corporate crisis management through business ethics education. *European Journal of Training and Development*, 38(5), 485–503.
6. Davydenko, N. M. (2015). Anticrisis financial management at the enterprise. *Naukovy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Seriya : Ekonomika, ahrarynyy menedzhment, biznes*, 211(1), 76–80. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2015_211%281%29. [in Ukrainian].
7. Coombs, W. T. (2012). *Ongoing Crisis Management: Planning, Managing and Responding*. Thousands Oak: Sage.
8. Lihonenko, L. O. (2011). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodo- lohichni zasady ta praktychni instrumentarii. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi torhovo-ekonomichnyi universytet. [in Ukrainian].
9. Tereshchenko, O. O. (2010). Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstv. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
10. Shevchuk, V. V. (2015). The use of preventive crisis management to stabilize the market position of the enterprise. *Biznesinform*, 5, 264–268. [in Ukrainian].
11. Jereb, Borut and Wrzalik, Artur (2019). Use of Expert Systems in Crisis Management. *CzOTO*, 1 (1), 406–411.
12. Sazhiyenko, S. A. (2009). The role of crisis management in preventing bankruptcy of enterprises. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, 6 (2), 52–55. [in Ukrainian].
13. Zamoum, Khaled and Gorpe, Tevhide Serra. (2018). Crisis Management: A Historical and Conceptual Approach for a Better Understanding of Today's Crises». IntechOpen, 203–217. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.76198>.
14. Shapurova, O. O. (2019). Sutnist, zavdannia ta pryntsyipy antykryzovoho upravlinnia. *Derzhava ta rehiony. ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 1, 228–232. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exeC21COM236.pdf. [in Ukrainian].
15. Trots, I. V. (2015). Formuvannia systemy poperedzhennia, prohnozuvannia i podolannia bankrutstva promyslovykh pidpriemstv. *Ekonomika: realii chasu*, 4. 272–278. Retrieved from: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/No4/272-278.pdf>. [in Ukrainian].
16. Zdwomyslow N., Spies C., Gellink M. (2014). Sanierung in Krisenzeiten Der Betriebswirtschaft, 2, 25.
17. Skibitskyi O. M. (2021). *Antykryzovi menedzhment*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

Zoia Kalinichenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Analytical Economics and Management, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

DEVELOPMENT OF EARLY PREVENTION METHODS AND RESPONSE TO CRISIS OF THE ENTERPRISE

Abstract

Analysis of conceptual approaches to operational management of the enterprise in market competition and depending on the characteristics and stages of development determines that it is necessary to carefully perform all necessary management functions, attention to ensuring the achievements of forecasts, calculations using appropriate management technologies.

The purpose of the study is to prove the need for the formation and implementation of early warning and response in the enterprise as one of the ways to manage change in the enterprise. The set tasks relate to determining the place and role of the early warning and response system in the enterprise; development of methodological approaches to the introduction of an early warning system to identify signs of crisis; creation of a system of preventive response at the enterprise.

The methodology is determined by the applied system approach, methods analysis and synthesis; a schematic sequence of operational response measures and their information support has been developed.

Results. Using the results of research by domestic and foreign scientists, the development of a rapid response mechanism was continued, as a basis for the formation of principles, methods and tools for managing "weak signals" on the danger or signs of crisis. It is noted that crises are eliminated both in the normal mode of neutralizing destabilizing factors, and in preventive, when preventing the emergence of negatively affecting processes.

The study is based on the distinction between two approaches: the first is related to the identification of factors that cause the crisis; the second – with tracking changes, "weak signals", signs of uncertainty of future development.

Consideration of existing and development of methodological approaches to building the concept of operational management "on weak signals" was based on the study of the characteristic symptoms of the crisis and the establishment of relationships between risks and crises. The innovative scientific and theoretical essence of operational management tools "on weak signals" of enterprises is stated.

Conclusions. It all depends on timely and correct management decisions, and if the negative impact of external threats to the enterprise can not always be neutralized, then ensuring a crisis-free existence is entirely up to management and depends on timely response, ability to use methodological approaches, management technologies to prevent certain trends, to prevent signs and manifestations of the crisis in the enterprise.

Keywords: management; "Weak signals"; prompt response; change management; method of coefficient analysis; economic subsystems.

Cite as: Kalinichenko, Z. (2022). Development of early prevention methods and response to crisis of the enterprise. *Economic analysis*, 32 (2), 90-100. DOI: 10.35774/econa2022.02.090

DOI: 10.35774/econa2022.02.101

JEL classification: H56, L50, O14, O25
UDC: 338.2

Юрій КИНДЗЕРСЬКИЙ

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
відділ економічного зростання та структурних змін в економіці,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Україна
E-mail: Kindzerskyi@nas.gov.ua
ORCID ID: 0000-0002-4432-6526
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3330112/yurii-kindzerskyi/>

ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Війна Російської Федерації проти України спонукає до переосмислення моделі політики реформування національного господарства, що проводилась впродовж останніх десятиліть і зумовила суттєве технологічне і економічне відставання країни, зробила її вразливою до зовнішньої агресії. Прорахунки політики, насамперед у питаннях розбудови промисловості, мають бути ураховані при формуванні напрямів повоєнного відновлення.

Мета. Виявити ключові виклики і окреслити особливості формування політики повоєнного відновлення промисловості України.

Результати. Показано винятково важливе значення промисловості для стійкості і стану економіки як у мирний, так і у воєнний період. Проаналізовано ключові показники індустріального розвитку України у довоєнний період, що засвідчують її суттєву відсталість від розвинених країн. На цьому тлі проаналізовано і порівняно між собою підходи до формування і реалізації політики розбудови промисловості в розвинених країнах та в Україні. Коротко охарактеризовано суть сучасного державного підприємництва та показано його важливу роль у забезпеченні ефективних економічних та індустріальних перетворень в розвинених країнах. Звернуто увагу на необхідність комплементарного поєднання структурних та фундаментальних факторів розвитку та виділення його стратегічних пріоритетів у здійсненні державного підприємництва. Визначено основні недоліки економічної політики України, що зумовили деіндустріалізацію та відставання у довоєнний період, суть яких зводиться до лібералізації та дерегуляції господарських відносин при одночасному запереченні активної ролі держави у економічних перетвореннях і нехтуванні структурними і фундаментальними факторами розвитку. Показано «вузькі місця» економіки України, що проявились під час війни і призвели до масштабних економічних втрат. Звернуто увагу, що подолання наслідків війни та повоєнне відновлення не слід здійснювати подовженням довоєнних підходів до управління економікою. Запропоновано можливості імплементації моделі державного підприємництва для забезпечення ефективного відновлення та прискореного розвитку вітчизняної економіки. У зв'язку з цим виділено стратегічні пріоритети розбудови країни, відповідні їм секторальні пріоритети промисловості, її етапи відновлення та основні організаційні заходи, які має вжити держава для реалізації цих пріоритетів.

Ключові слова: війна; повоєнне відновлення; економічна політика; державне підприємництво; промисловість; індустріалізація.

Вступ

Жорстока повномасштабна воєнна агресія Російської Федерації проти суверенної України, розпочата у лютому 2022 р., завдала глибоких людських страждань, колосальних руйнувань і

збитків національному господарству, поставила питання не лише політичного існування країни, але й фізичного виживання українців. Проте війна рано чи пізно має завершитись нашою перемогою і постане питання повоєнної відбудови зруйнованих міст

© Юрій Кіндзерський, 2022

Отримано: 06.05.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 101-117. DOI: 10.35774/econa2022.02.101

і національної економіки. Сьогодні є чимало думок щодо напрямів і політики такого відновлення, проте спільним у цих думках є усвідомлення необхідності розбудови якісно іншої господарської системи порівняно з тією, що була до війни і зумовила суттєву економічну, технологічну і воєнну відсталість країни, її неспроможність самостійно чинити гідний опір агресору. Очевидно, що без відновлення і розбудови власного промислового виробництва, здатного подолати цю відсталість, не обійтись. До початку російсько-української війни питанням розвитку промислового виробництва приділялось чимало уваги вітчизняними ученими [1–5]. Проте війна і спричинені нею руйнування змушують переглядати традиційні для мирного часу підходи до політики розбудови вітчизняної індустрії.

Мета статті

Мета статті – виявити ключові виклики і окреслити особливості формування політики повоєнного відновлення промисловості України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Цілеспрямоване руйнування та знищення важливих великих промислових, інфраструктурних та логістичних об'єктів цивільного та воєнного значення стало однією з ключових тактичних цілей воєнної агресії з боку Російської Федерації по відношенню до України, що проявляється у постійному масованому нанесенні ракетних та авіаційних ударів по цим об'єктам, наполегливих спробах захопити промислові міста на сході країни. Ця тактика окупантів спрямована на швидкий підлив економічного потенціалу країни і позбавлення її спроможності ефективно і довго протистояти агресії. Крім того вона переслідує мету створення гуманітарної катастрофи, оскільки знищенню піддаються підприємства, чия діяльність безпосередньо пов'язана із життєзабезпеченням цивільного населення міст і країни загалом.

Від стану промисловості, ступеню її руйнації і збереження як у галузевому, так і у просторовому вимірі, напряму залежить швидкість і якість повоєнного відновлення економіки країни, житлової та комунальної інфраструктури, відновлення зайнятості та

доходів населення. Слід звернути увагу, що питання повоєнного відновлення промисловості категорично не повинно розглядатися лише у контексті повернення виробництва до довоєнних характеристик. Таке відновлення має стати "вікном можливостей" для створення сучасної, розвиненої промисловості у продуктовому, структурному, технологічному, організаційному плані, характерному для індустріально розвинених країн світу.

Слід визнати, що довоєнна слабкість і відсталість економіки України безпосередньо пов'язана із занепадом вітчизняного промислового виробництва, його деіндустріалізацією, неналежною і неадекватною увагою з боку уряду до проблем промислового виробництва впродовж останніх трьох десятиліть. Цілком очевидно, що така слабкість виступила значимою вихідною передумовою для планування Російською Федерацією загарбницької воєнної кампанії в Україні, оскільки наша країна суттєво, багатократно поступається своїм економічним і промисловим потенціалом не лише країні-агресору, але й практично усім розвиненим країнам світу. З початком воєнної агресії це гостро далось взнаки в першу чергу з точки зору відсутності в нашій державі власного сучасного озброєння, що мало б вироблятися у достатніх для оборони обсягах на підприємствах вітчизняного ОПК, та зумовило наполегливі звернення керівництва України саме до індустріально розвинених країн-союзників щодо постачання зброї та матеріально-технічної допомоги армії.

В розвинених країнах на відміну від України розбудова промисловості перебуває серед ключових пріоритетів. Тому наша країна за ключовими показниками індустріального розвитку багатократно поступається їм. Наприклад, за даними ЮНІДО обсяги доданої вартості переробної промисловості (ДВПП) на душу населення в Україні у 2018 р. майже у 100 разів були меншими ніж у п'ятимільйонній Ірландії (лідера Євросоюзу за цим показником) – 277 дол. США проти 26,1 тис. дол. США. Німеччині (лідеру рейтингу світової індустріальної конкурентоспроможності ЮНІДО) Україна поступалась у понад 30 разів, колишнім соціалістичним країнам – на порядок, зокрема Чехії у 18,5 разів, Словаччині

– у 14,3 разів, Угорщині та Литві – у 10,6 разів, Польщі – у 9,8 разів¹. Технологічну відсталість України наочно демонструє низька частка середньо- та високотехнологічних секторів у створенні ДВПП (27% у 2018 р.), самої доданої вартості переробки у ВВП (13%), а також суттєві відмінності у структурі промислового виробництва². Крім того, за останні три десятиліття розвинені країни мали позитивну динаміку нарощування обсягів виробництва, наприклад в Китаї ДВПП зросла у понад 18 разів (1884,8%) у 2019 р. проти 1990 р., в Ірландії – майже у 9 разів (874,7%), у Польщі – у 7 разів (730,3%), в Словаччині – у 4 рази (393,8%), в Чехії – у 3,5 рази (340,3%). На противагу їм в Україні обсяги ДВПП скоротились майже втричі і становили лише 39,6% від рівня 1990 р.

Ефективну розбудову промисловості розвинені країни забезпечили комплементарним поєднанням у своїй політиці структурних і фундаментальних факторів розвитку [7]. Структурні фактори забезпечили випереджаючий розвиток окремих секторів і галузей виробництва з вищою продуктивністю («драйверів росту») і були предметом «вертикальних» («жорстких») засобів промислової політики. Фундаментальні фактори спрямовані на створення сприятливого бізнес-клімату, обмеження монополізму і підтримку конкуренції, малого і середнього бізнесу, фінансування освіти, професійної підготовки та перепідготовки кадрів, наукових досліджень і розробок, розбудову системи охорони здоров'я, інфраструктури усіх типів, що відповідає інституційним або «горизонтальним» («м'яким») засобам промислової політики.

Такий підхід є суттю сучасного державного підприємництва, яке в різних варіаціях і відтінках застосовується провідними розвиненими країнами [8]. Воно має чимало спільного з приватним підприємництвом у питаннях організації і планування діяльності.

Водночас принциповою відмінністю підприємництва державного від приватного є мета. Якщо для останнього це отримання і максимізація прибутку для власника у найкоротші строки, то для першого – створення значного, стійкого і тривалого соціального ефекту для усього суспільства, що проявляється у зростанні загального добробуту, продуктивності, доходів, формуванні нових сфер виробництва і послуг тощо. Ще однією відмінною і надважливою рисою першого є орієнтація діяльності на довгострокову стратегічну перспективу, тоді як для другого горизонт діяльності часто обмежується короткостроковою перспективою («квартальний капіталізм» [9]).

Для прикладу в ЄС структурна трансформація промислового виробництва спрямована на підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості на інноваційно-технологічній основі задля адаптації до внутрішніх викликів і динамічних технологічних змін у світовій економіці. В своїх основоположних стратегіях розвитку за останні двадцять років (Лісабонська від 2000 р. та «Європа 2020» від 2010 р.) ЄС віддавав перевагу інституційним засобам політики, застосування секторальних засобів обмежене і офіційно допускається в окремих випадках як виняток³. Такий переки, на думку європейських експертів, зумовив поступове загальмовування розвитку ЄС, особливо у нових високотехнологічних сферах економіки, і усе більші труднощі у протистоянні конкурентному тиску США та Китаю, де засоби секторальної підтримки застосовуються у більших масштабах і випадках.

Структурні зміни в промисловості ЄС забезпечуються через проголошення і реалізацію стратегічних пріоритетів, що формуються у відповідь на виклики перед співтовариством⁴. В межах кожного пріоритету формуються численні галузеві ініціативи.

¹ UNIDO Statistics Data Portal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://stat.unido.org/>.

² Більш розгорнутий аналіз цих показників подано в роб. [6]

³ Селективна чи адресна державна допомога надається так званим «чутливим» галузям на їх підтримку (сільське, лісове, рибне господарство), розбудову (широкопasmові мережі, створення аудіовізуальної продукції, транспорт усіх видів), реструктуризацію та

закриття (металургія, вуглевидобуток). Legislation > Sector-specific rules / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/specific_rules.html (дата звернення: 12.12.2020).

⁴ На 2019-2024 рр. Єврокомісією визначено шість пріоритетів: 1) "Європейська зелена угода" (A European Green Deal) для трансформації європейського виробництва у кліматично нейтральне до 2050 р.; 2) "Європа, що пристосована до цифрової ери" (A Europe fit

Практична реалізація ініціатив передбачає покращення якісних характеристик промисловості, під що виділяються відповідні фінансові ресурси. Вони надаються підприємствам і галузям як фінансова допомога за умови її використання на створення нових технологій і продуктів, що втілюються у подальшу технологічну модернізацію виробництва, похідним результатом чого є зміна його структури.

Такий підхід до забезпечення структурних змін можна вважати проблемним, а не галузевим, коли напрям змін формується виходячи з тієї проблеми, що постала перед суспільством в даний час чи постане у майбутньому. Відповідно до наявної проблеми розгортаються наукові дослідження, створюються нові технології, моделі організації бізнесу і галузі виробництва, нові продукти, здійснюється підготовка кадрів за новими професіями і спеціальностями, впроваджуються нові регуляторні норми і стандарти (які часто обмежують доступ іноземної продукції на ринок ЄС через технічну невідповідність), надається безпосередня фінансова допомога виробникам і т. п.

Згідно з таким проблемним підходом, стратегія розвитку європейської промисловості, що відображена у відповідних комюніке Єврокомісії і визнається нею як підприємницька, передбачає, що розвиток галузі має бути інноваційним, сталим, «розумним», «зеленим», «кліматично нейтральним», «циркулярним», «цифровим», максимально локалізованим у межах ЄС, що повинно забезпечити «проривну індустріалізацію» ЄС, привести до створення нових робочих місць, дозволить підвищити

стійкість європейської економіки у відношенні до економік США та Китаю, нівелювати негативний техногенний вплив промислової діяльності на навколишнє природне середовище [10]. Підтримування розвитку своєї промисловості країни Євросоюзу також убачають у інтенсивному нарощуванні промислового експорту до країн, що розвиваються. Для цього ЄС просуває і закріплює вигідні для себе правила міжнародної торгівлі, отримує безперешкодний доступ на ринки «третьох країн» і одночасно обмежує їх вхід на власний внутрішній ринок через встановлення квот і нетарифних бар'єрів [11], що обґрунтовується необхідністю слідування вище переліченим стратегічним пріоритетам розвитку¹.

На відміну від розвинених індустріальних країн в Україні увага держави до розвитку власної промисловості не приділялась впродовж останніх трьох десятиліть. Замість державного підприємництва як інструменту, що за декілька десятиліть підтвердив свою високу ефективність, реформи в Україні стали уособленням т.зв. «Вашингтонського консенсусу» – сукупності неоліберальних підходів до переведення країн з перехідною економікою на ринкові засади господарювання. Їх практичне застосування спричинило руйнівні наслідки для перехідних економік. В Україні це вилилось у глибоку деіндустріалізацію і структурну деформацію економіки, масову бідність, безробіття, регулярні соціальні потрясіння, зробило Україну економічно і технологічно відсталою, фактично беззахисною перед зовнішньою воєнною агресією, оскільки поряд з деіндустріалізацією відбулась фактична

for the digital age) для більшого пристосування цифрових технологій до потреб людей і виробництва; 3) "Економіка, яка працює для людей" (An economy that works for people) для створення більш привабливого інвестиційного середовища для зростання і створення якісних робочих місць, особливо для молоді та малого бізнесу; 4) "Сильніша Європа у світі" (A stronger Europe in the world) для посилення впливу у світі, відстоювання багатосторонності і глобального порядку, заснованого на правилах; 5) "Просування європейського способу життя" (Promoting our European way of life) для захисту верховенства права, відстоювання справедливості і основних цінностей ЄС; 6) "Новий поштовх до європейської демократії" (A new push for European democracy) для надання європейцям більше права голосу

та захисту демократії від зовнішнього втручання. Пандемія КОВІД-19 не змінила ці пріоритети, водночас для їх досягнення на тлі необхідності подолання негативних для економіки наслідків пандемії ЄС ухвалило "План відновлення Європи" (Recovery plan for Europe), яким передбачено пакет стимулів на суму понад 2 трлн євро. – The European Commission's priorities. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_en (Дата звернення 16.04.2022); Recovery plan for Europe. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en (Дата звернення 16.04.2022).

¹ Прикладом таких обмежень є запровадження в ЄС механізму вуглецевого коригування імпорту СВМ (carbon border adjustment mechanism) як ініціативи в межах Європейської зеленої угоди.

руйнація вітчизняного оборонно-промислового комплексу, узалежнення країни від поставок зовнішніх критичних ресурсів з країни-агресора. Не дивлячись на негативні результати, ця політика продовжується в Україні. Її лейтмотив – дерегуляція та лібералізація господарських відносин, виведення держави з економіки. При цьому уряд ніколи не замислювався над питанням, як ці заходи мають і чи можуть взагалі змінити структуру економіки, підвищити її технологічність і продуктивність, вирішити наявні соціальні проблеми в суспільстві.

В Україні, на відміну від розвинених країн, структурна політика під впливом неоліберальних підходів набула зовсім іншого змісту, вона не пов'язувалася ні з інституційним, ні з секторальним контекстом проведення структурних змін. Під ними малися на увазі лише заходи з роздержавлення, становлення приватної власності, малого і середнього бізнесу (фактично без його підтримки державою), реформування державного управління, його децентралізації, зміни адміністративно-територіального устрою тощо.

Що стосується інституційної складової, то на необхідність підтримування і розбудови довгострокових фундаментальних факторів розвитку увага не зверталася взагалі протягом усього пострадянського періоду. Підтвердженням цього є масштабна деградація освіти, науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення, інфраструктури усіх типів. Усі ці сфери підтримувалися і фінансувалися державою за остаточним принципом з усталеною тенденцією до скорочення витрат на них.

Відповідна секторальній складовій змін секторальна структурна політика хоча і мала місце, проте її зміст був викривленим і суттєво відмінним від політики, що проводилася

розвинутими країнами і новими індустріальними лідерами світу. Про виділення і надання державної підтримки виробничим секторам, які б могли слугувати драйверами зростання, не йшлося. Натомість допомога надавалася бізнесу, наближеному до представників влади, причому вона де-факто переслідувала не мету модернізації відсталого виробництва, а підтримування його «на плаву» через субсидування, списання боргів, вигідні тарифи, захист від конкурентів, надання монопольного становища на ринку і т. п.

Україна зайняла пасивну позицію щодо розбудови вітчизняного виробництва, його підпорядкування насамперед споживчим, інвестиційним та оборонним потребам країни. Надмірні й невинуваті сподівання робились і продовжують робитися на іноземний бізнес та іноземного інвестора в розбудові вітчизняної економіки, при цьому за дужками залишається питання, як їх інтереси мають бути узгоджені чи підпорядковані національним інтересам країни, за замовчуванням, без обґрунтування приймається точка зору, що інтереси обох збігаються. Уряду нав'язано погляди стосовно необхідності розвитку економіки лише на основі використання поточних конкурентних переваг країни – дешевих природних, земельних і трудових ресурсів. Від представників держав – партнерів і донорів України постійно лунає теза про необхідність її спеціалізації на сільському господарстві, яка втілюється в різноманітні державні стратегії та програми¹. Водночас замовчується необхідність формування перспективних конкурентних переваг, заснованих на інноваціях і високих технологіях і, відповідно, на розбудові довгострокових фундаментальних факторів розвитку. Саме така позиція зумовила глибоку деіндустріалізацію, аграризацію і посилення сировинного ухилу національної економіки, що негативно позначилось на

¹ Доволі яскравим прикладом свідомого програмування майбутнього України як аграрної країни є оцінка попиту на інвестиції за секторами економіки до 2030 р., зроблена в проєкті Національної економічної стратегії 2030, запропонованої урядом Д. Шмигала восени 2020 р. Зокрема, як вважають урядовці, вітчизняний агросектор потребує 50 млрд дол. інвестицій, тоді як промисловість – лише 20 млрд дол., причому ці кошти мають бути направлені не на зміну секторальної структури, а лише на модернізацію виробничих потужностей, впровадження енергозберігаючих

технологій тощо. Ще 7 млрд дол. планується залучити у видобувний сектор. Водночас у вітчизняний IT-сектор планується направити у 3,5 рази більше, ніж у промисловість, – 70 млрд дол., а у розвиток транспорту – в 1,5 рази більше – 30 млрд дол. (Вектори економічного розвитку 2030 / Кабінет Міністрів України. – 2020. – с. 106. URL: <https://nes2030.org.ua>). З цього можна зробити висновок, що питання індустріалізації в Україні й відповідного зростання продуктивності та доходів населення не стоїть перед урядом на порядку денному.

економічній, соціальній та військовій стійкості країни.

Замість інституційних структурних змін, спрямованих на розбудову довгострокових фундаментальних факторів розвитку, уряд країни чи не головним завданням своєї діяльності вбачає дерегуляцію економіки, яка, за задумом, має забезпечити привабливість України для іноземних інвесторів. Як самоціль державою до останнього часу ставилось завдання постійного підвищення місця України в різноманітних міжнародних бізнес-рейтингах. Головним серед них був рейтинг Світового Банку «Doing Business», навіть не дивлячись на виявлені міжнародними експертами грубі фальсифікації даних у ньому, упередженість до окремих країн, недостатню обґрунтованість теоретичних та ідеологічних підвалин його складання, що зрештою стало підставою для Світового Банку відмовитись від нього у 2021 р.

Ці рейтинги, оцінюючи ступінь трудової лібералізації, податкового навантаження, безперешкодного доступу капіталу до природних та фінансових ресурсів, регуляторних бар'єрів, є відображенням класичного неоліберального підходу до економічної політики¹, у них осторонь залишаються питання зміни структури виробництва, забезпечення соціальної справедливості, майнової рівності, можливостей зростання доходів населення, розв'язання екологічних проблем. Зокрема, Україні за останні 10 років вдалося суттєво просунутись у рейтингу «Doing Business» – зі 152-го місця у 2012 р. до 64-го у 2020 р., але це не привело ні до прогресивного переструктурування виробництва (навпаки, поглибилась його деградація), ні до інвестиційного буму з боку вітчизняних компаній і бурхливого припливу іноземних інвестицій, ні, що головне, до суттєвого зростання доходів пересічних громадян. Водночас зовнішня трудова міграція лише посилилась, а присутність іноземних товарів на

внутрішньому ринку як один з прямих наслідків «покращення» позицій у рейтингу внаслідок дерегуляції та лібералізації збільшилася.

Перетворення у вітчизняній промисловості та надмірна орієнтація виробництва на зовнішні ринки не прив'язали розвиток галузі до потреб і доходів суспільства. Шокова лібералізація господарських відносин і зовнішньоекономічної діяльності на початку 1990-х років, неконтрольоване відкриття внутрішнього ринку для іноземних виробників утворили розрив, що постійно збільшується, між швидко зростаючими споживчими запитами суспільства і держави та непристосованістю й відповідною неспроможністю вітчизняного виробництва їх задовольнити. Тому вони почали задовольнятися за рахунок іноземного виробництва в обмін на вітчизняну сировину і продукцію неглибокої переробки, що поставлялися на зовнішні ринки.

Держава, тримаючи курс на дерегуляцію і лібералізацію господарської діяльності, фактично віддала внутрішній ринок на відкуп іноземному виробнику в ущемлення інтересів вітчизняного. В країні відбулася імплементація в законодавство принципів неолібералізму, чим було унеможливлено проведення секторальної структурної політики та застосування державою структурних чинників стимулювання економічного зростання². Будь-які спроби у вигляді поодиноких законодавчих ініціатив задіяти засоби секторальної структурної політики зустрічали відкритий політичний і дипломатичний спротив з боку наших західних країн-партнерів [13]. Поряд з тим, за відсутності уваги до розбудови довгострокових фундаментальних чинників розвитку держава фактично повністю позбавила себе можливостей здійснити прогресивне переструктурування економіки і подолати деіндустріалізацію. Своїми діями вона доволі часто і цілком свідомо, під тиском іноземних лобістів та різноманітних

¹ Досить критичне ставлення до орієнтації державного управління на підвищення позицій країни у рейтингу *Doing Business* висловлюють провідні вітчизняні вчені. Зокрема Б. Данилишин зауважує, що є чимало країн, які мають значно гірші порівняно з Україною позиції у цьому рейтингу, проте значно кращі показники економічного розвитку і залучають значно більше інвестицій (*Рейтинг Doing Business-2020. Достижения и проколы*

Украины / УНІАН. 2019. 30 жов. URL: <https://www.unian.net/economics/finance/10735767-reyting-doing-business-2020-dostizheniya-i-prokoly-ukrainy.html>).

² Приклад принципів неолібералізму, закладених у вітчизняне господарське законодавство, що обмежують застосування секторальної структурної політики, наведено в [12].

«громадських організацій», які нібито відстоювали права споживачів, «закривала» внутрішній ринок або суттєво звужувала його місткість для вітчизняної продукції¹. За таких обставин українська наука і освіта як фундаментальні фактори структурних змін виявилися незатребуваними внутрішнім сировинним виробництвом, що почало домінувати в країні внаслідок таких деструктивних дій і політики держави.

Загалом передчасна деіндустріалізація в Україні за зовнішньої відкритості та жорсткої конкуренції на світовому і внутрішньому ринках практично унеможливила проведення успішних перетворень, зникли стимули для інвестицій у створення нових робочих місць у середньо- і високотехнологічних секторах промисловості, через надмірну експортну орієнтацію виробництва послабився зв'язок між попитом і доходами. Втрата під тиском іноземної продукції внутрішнього ринку для вітчизняного виробника обмежила потенціал прояву ефекту масштабу виробництва і, відповідно, підвищення його продуктивності. Водночас скорочення внутрішнього сукупного попиту на вітчизняні промислові товари внаслідок збільшення імпорту і за відсутності дзеркального зростання експорту переробної промисловості виступило фактором поглиблення деіндустріалізації, оскільки відбулися розширення низькопродуктивних і низькооплачуваних видів діяльності в первинному секторі та сфері послуг, руйнування ланцюгового зв'язку між доходами, попитом, внутрішнім виробництвом і внутрішніми інвестиціями в нього. Фінансова лібералізація, у свою чергу, закріпила ці тенденції, обмеживши можливості як залучення капіталу у виробництво, так і формування валютного курсу на рівні, що підтримував би його цінову конкурентоспроможність за такої обмеженості.

Війна в Україні оголила ряд вкрай гострих недоліків вітчизняної економіки і організації оборони, що безпосередньо позначились на економічній і військовій спроможності країни протистояти агресії, а саме:

– суттєва структурно-просторова нерівномірність розміщення промислового потенціалу по території країни, його переважна сконцентрованість у східних регіонах країни, в окремих великих містах. Така нерівномірність призвела до непропорційно великого скорочення економічної активності і доходів бюджету країни у порівнянні з площею територій, де розміщені виробничі потужності і на яких ведуться активні бойові дії. Як приклад, раптова зупинка лише одного підприємства «Азовсталь» у м. Маріуполь під час воєнних дій зумовила скорочення виробництва усієї металопродукції країни одразу на 30% з відповідною втратою доходів бюджету і валютної виручки;

– вкрай низька диверсифікованість виробництва, переважання у випуску вузького асортименту промислової і аграрної продукції проміжного споживання низького ступеню переробки. Негативний ефект для економіки від цього внаслідок воєнних дій той самий, що і від надмірної просторової концентрації виробництва – різкі раптові економічні і бюджетні втрати через зупинку чи руйнацію виробничих потужностей з випуску такої продукції, які по суті нічим компенсувати;

– зовнішня критична залежність виробництва та оборони від постачання комплектуючих, монопольна зовнішня залежність від країни-агресора та її сателітів від постачання паливно-енергетичних ресурсів, зокрема газу та нафтопродуктів, на тлі закриття до війни більшості вітчизняних НПЗ та руйнування під час війни поодиноких НПЗ, що залишились (Кременчуцький НПЗ). На тлі одночасного знищення агресором складської інфраструктури і баз зберігання паливно-мастильних матеріалів по всій країні, відсутність власного виробництва цієї продукції та проблеми з диверсифікацією джерел її постачання і оплатою за неї, створюють високу загрозу раптового колапсу економік і оборони країни, загрозу продовольчій безпеці через унеможливлення сільськогосподарських робіт;

– негнучкість і вузькість за окремими елементами транспортно-логістичної

¹ Як приклад можна навести сумнозвісну історію 2018–2019 рр. з введенням спрощених вимог і зменшення вартості розмитнення придбаних за кордоном уживаних авто з іноземною реєстрацією при їх ввезенні

на митну територію України (так звані «євробляхи»). Це зумовило масований приплив у країну старих авто з ЄС та США на тлі фактичного зупинення вітчизняного автомобілебудування як наслідку таких дій держави.

інфраструктури при спрямуванні промислової і сільськогосподарської продукції на експорт і отриманні поставок за імпортом. Зокрема мова йде, по-перше, про зав'язаність залізничної і автодорожньої інфраструктури на морські порти, що виступали вузловими хабами для зовнішньої торгівлі України у довоєнний час; по-друге, наднизька пропускна здатність (вузькість) залізничної та автодорожньої інфраструктури, що не компенсує потужності портів через вимушене перенаправлення потоків вантажів закордон сухопутними маршрутами. Блокування і захоплення агресором морських портів, морського узбережжя і морських транспортних коридорів фактично зупиняють зовнішньоекономічну діяльність, від якої утворювалось близько 50% ВВП країни у довоєнний період. Висока зношеність і вкрай недостатня кількість залізничного і автомобільного парку, відсутність логістичних складських хабів, не пов'язаних з морем, не дозволяє країні швидко географічно і технічно переорієнтувати вантажообіг, зумовлений ЗЕД, на використання лише залізниці і автотранспорту, що створює додаткові загрози економічного колапсу країни;

– висока уразливість до руйнувань промислових, логістично-складських, комунальних об'єктів, житлових і соціальних будівель, внаслідок їх проектування і будівництва за нормами мирного часу, що не ураховували ймовірність значної руйнації внаслідок воєнних ударів. Цей факт обумовлює додаткові втрати економіки і подальші значні витрати на відновлення зруйнованого в умовах одночасного суттєвого звуження внаслідок війни ресурсної (фінансової, матеріально-технічної) бази для відновлення;

– критична залежність країни від зовнішньої воєнно-технічної допомоги країн-союзників, зокрема від поставок сучасної летальної зброї, нелетального воєнно-технічного обладнання, на тлі фактичного занепаду вітчизняного оборонно-промислового комплексу, не приділення державою достатньої уваги до проблем його реформування і модернізації, налагодження виробництва власних наявних науково-технічних розробок високотехнологічного і високоточного озброєння, при одночасному існуванні і

постійному загостренні зовнішньої воєнної загрози впродовж останніх десятиліть.

Через наявність перелічених недоліків поряд з технологічною і структурною відсталістю виробництва втрати економіки внаслідок воєнних дій і завданих ними руйнувань за перші півтора місяці війни, починаючи від моменту повномасштабного вторгнення РФ, за попередніми оцінками Міністерства економіки України вже становлять майже 600 млрд дол. США, що ураховують руйнування виробничих, воєнних, цивільних та інфраструктурних об'єктів. А загалом, за оцінками прем'єр-міністра України (згідно з ситуацією на початок квітня 2022 р.) втрати економіки можуть перевищити 1 трлн дол. США.

З метою запобігання колапсу економіки урядом на період воєнного стану було вжито ряд термінових заходів з дерегуляції господарської діяльності для підтримки бізнесу і населення. Зокрема: внесенні радикальні зміни у систему оподаткування з метою суттєвого зниження рівня податкового навантаження на суб'єктів, а для окремих категорій фізичних осіб-підприємців – скасування обов'язкової сплати податків; визначено перелік товарів критичного імпорту для уникнення зростання валютного курсу та інфляції від збільшення попиту на валюту для зовнішньоторговельних операцій за імпортом на тлі різкого падіння експорту та валютних надходжень, скасовано мита на імпорт та зведено до мінімуму процедури митного оформлення вантажів; запроваджено програму релокації виробництв з регіонів, де ведуться активні бойові дії, у регіони, де таких дій немає; розширено програму надання пільгового кредитування малого та середнього бізнесу та підвищено ліміти надання пільгових кредитів (до 60 млн грн); надано можливість торговельним мережам залучати пільгові кредити на суму до 1 млрд грн на один рік під 5%; запроваджено програму матеріальної і продуктової підтримки переселенців; започатковано будівництво тимчасового житла для переселенців тощо.

Зазначимо, що вжиті тимчасові заходи є продовженням політики дерегуляції, яка проводилась до війни. У них відсутні будь-які структурні акценти і вони не покликані змінити і покращити структуру економіки, якщо зважати

на ті підходи до структурних трансформацій в розвинених країнах, що були розглянуті вище. Швидке і недостатньо обґрунтоване запровадження окремих заходів ще більше відкрило вітчизняний ринок для імпорту, причому далеко не критичного і не важливого для воєнної економіки, що спричинило додатковий тиск на виробників¹. Зокрема затверджений перелік товарів критичного імпорту [14] налічує 89% від кількості позицій товарів довоєнного асортименту², а дозвіл на безмитне ввезення окремої продукції під виглядом гуманітарної допомоги відверто дискредитує Україну, зокрема йдеться про нові та вживані автомобілі іноземного виробництва (в т.ч. бізнес- та люкс-класу), зростання надходження яких в країну після відповідних рішень було лавиноподібне³.

Водночас по закінченню війни і воєнного стану уряд вже розглядає можливість узаконити вжиті заходи і зробити їх постійними, що, як вважають урядовці, допоможе забезпечити швидке повоєнне відновлення⁴. В його основу, як і до війни, вони закладають екзогенну модель зростання, а саме орієнтацію на ринки країн G7 та ЄС з розширенням експорту своєї традиційної продукції, за якою Україна вже має конкурентні переваги, а саме продовольство і метал [15]. Для них, як вбачають в уряді, ці країни мають скасувати імпортні квоти та мита. Щоб збільшити експортну спроможність Україна має розбудувати швидку логістику, а для зростання експортних надходжень при скороченні через війну фізичних обсягів продукції – стимулювати переробку аграрної сировини всередині країни і продаж закордон готової продукції з більшою доданою вартістю⁵. Для збільшення переробки,

як і до війни, ставка робиться на залучення іноземних інвестицій і технологій, подальшу дерегуляцію і лібералізацію господарських, трудових і земельних відносин, поглиблення децентралізації [16], збереження курсу на аграризацію економіки та виокремлення серед урядових пріоритетів «нової аграрної політики»⁶, – тобто на все те, що не дало позитивного результату для структурної трансформації економіки загалом та промисловості зокрема.

У цьому зв'язку зауважимо, що успішний досвід повоєнного відновлення країн вказує, що воно має відбуватися на основі мобілізаційної моделі розвитку з підвищенням координуючої і підприємницької ролі і частки держави в економічних процесах, чітким і всеосяжним плануванням і проектуванням збалансованого економічного, соціального і просторового розвитку, а не подальшої дерегуляції в умовах зруйнованих ринків, яка в Україні ще до війни призвела до слабкості та відсталості в економічному та воєнному плані. Повоєнне відновлення, як вже зазначалось, не повинно розглядатися лише як повернення економіки на довоєнний рівень, воно має бути спрямоване на його структурну трансформацію, реіндустріалізацію і кардинальне підвищення продуктивності. Тому політика повоєнного відновлення повинна мати інший зміст, будуватись на основі використання структурних та фундаментальних факторів розвитку. Це означає як виділення і державну підтримку секторальних пріоритетів розвитку, що стануть драйверами зростання, так і розбудову освіти, інфраструктури, розгортання НДДКР для отримання власних інноваційних продуктів і технологій цивільного

¹ В Україну просять не пускати імпорту молочку для збереження галузі / AgroPortal.ua. – 10 квітня 2022 р. URL: <https://agroportal.ua/news/zhyvotnovodstvo/v-ukrajinu-prosyat-ne-puskati-importnu-molochku-dlya-zberezhennya-galuzi>; Гетманців хоче скасувати спрощене митне оформлення гуманітарної допомоги / Цензор.НЕТ. – 21 квітня 2022 р. URL: https://biz.censor.net/news/3335778/getmantsiv_hoche_sk-asuvaty_sproschene-mytnye_oformlennya_gumanitarnoyi_dopomogy.

² Експертний звіт глави НБУ та професор Каліфорнійського університету рекомендують обмежити критичний імпорту і провести репрофайлінг євробондів / Інтерфакс-Україна. – 20 квітня 2022 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/825787.html>.

³ В Україну ввозять елітні автівки та телефони під виглядом "гуманітарки" / Дзеркало тижня. – 23 квітня 2022 р. URL: <https://zn.ua/ukr/article/print/UKRAINE/v-ukrajinu-vvozjat-elitni-avtivki-ta-telefoni-pid-vihljadom-humanitarki.html>.

⁴ Мінекономіки не виключає повної дерегуляції для бізнесу й після воєнного стану / РБК-Україна. 18 квітня. 2022 р. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minekonomiki-isklyuchaet-polnoy-deregulyatsii-1650268106.html>.

⁵ Кукурудзу і пшеницю пропонується переробляти на біоетанол, спирт, крохмаль, корм для сільськогосподарських тварин, білки для косметичної, фармацевтичної та харчової промисловості.

⁶ п.7 Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни [17].

і оборонного призначення. Розвиток має бути наздоганяючим з точки зору прискореного подолання відсталості від розвинених країн. Ураховуючи фактичну зруйнованість вітчизняної науки і відсутність готових до впровадження власних інноваційних розробок, він має здійснюватись на основі запозичення зарубіжних технологій і організації ліцензійного виробництва. Паралельно має розвиватись вітчизняна наука і генерувати власні розробки, впровадження яких буде необхідне після завершення наздоганяючого етапу і вичерпання потенціалу зростання за рахунок технологічних запозичень.

Перелік секторальних пріоритетів структурних трансформацій в промисловості має формуватись виходячи з раніше визначених ключових проблем, на розв'язання яких має бути спрямоване повоєнне відновлення, а також на формування нового високопродуктивного і технологічно передового переробного виробництва. Аналогічно до підходів ЄС вирішення цих проблем доцільно розглядати як стратегічні пріоритети розвитку країни, у організаційно-управлінському плані досягнення кожного з них слід здійснювати через відповідні національні проекти. Такими пріоритетами/проектами можуть бути:

– *нове житло і розумні міста* – відновлення житлового фонду зруйнованих міст і населених пунктів, заміна зношеного застарілого житлового фонду у містах, що не зазнали руйнацій внаслідок воєнних дій; використання концепції розумних помешкань і міст при плануванні житла і генеральних планів забудови, відмова від порочної практики хаотичної забудови, комплексне планування комфортного життєвого простору міст, перегляд норм будівництва житла у бік підвищення його енергоефективності, захищеності від вибухових руйнувань, введення норм щодо обов'язкової наявності облаштованих підземних бомбосховищ та укриттів у новобудовах; першочергове забезпечення власним житлом військовослужбовців, працівників медичної, освітньої, наукової сфер, ліквідація черг на житло; розбудова і модернізація комунального господарства міст, комунального транспорту, мереж багатоярусних паркінгів для приватного легкового автотранспорту;

– *логістика та інфраструктура* – модернізація діючих і будівництво нових міжнародних вантажних і пасажирських транспортних коридорів для морського, наземного та повітряного видів транспорту; повне оновлення і розширення залізничного парку вантажних та пасажирських вагонів, локомотивів, розвиток мережі швидкісного міжобласного залізничного сполучення; мережі міжобласних автобанів, обласної, районної і сільської мережі автошляхів з твердим покриттям; мережі міжрегіонального авіасполучення та регіональних аеропортів, створення національного пасажирського та вантажного авіаперевізника; будівництво мережі нових логістично-вантажних суходільних і портових хабів; створення регіональної мережі сховищ нафтопродуктів, захищених від вибухових руйнувань;

– *медицина* – модернізація діючих і будівництво нових лікарень, діагностичних центрів; розбудова санаторно-курортних і реабілітаційних центрів, розвиток медичного туризму; перегляд у бік розширення регіонально-просторової мережі лікувальних закладів з наближенням первинного медичного обслуговування до людей у малих містах і селах; створення національного виробництва медичного, діагностичного, реабілітаційного обладнання і виробів широкого асортименту; розширення розробок і випуску власних ліків, створення потужностей для виробництва власних основних фармацевтичних інгредієнтів, унезалежнення від зовнішніх поставок такої продукції; модернізація і розширення парку спеціального медичного автомобільного і авіаційного транспорту;

– *продовольча безпека* – зміцнення статусу країни як світового виробника і постачальника продовольства, переорієнтація на експорт готової до вживання продовольчої продукції з високою часткою доданої вартості, а не аграрної сировини; створення національного виробництва продовольства за повним циклом – власне виробництво повного спектру агротехніки, агрохімії, харчосмакових добавок, обладнання для збору, переробки, зберігання і транспортування продовольчої та агропродукції; створення регіональної мережі сховищ і баз для тривалого зберігання запасів

продовольства і агросировини, захищених від вибухових руйнувань;

– *національна оборона* – забезпечення потреб збройних сил у озброєнні за рахунок налагодження повного циклу розробки і виробництва власної зброї різних типів, в т.ч. стрілецької, ракетно-артилерійської, бронетехніки, бойової робототехніки, систем ППО та ПРО, транспортної та бойової пілотованої та безпілотної розвідувальної та ударної авіації, бойових суден, засобів розвідки та спостереження, радіолокаційного обладнання, засобів радіоелектронної боротьби; модернізація воєнної інфраструктури та логістики, воєнних полігонів та навчальних центрів; модернізація і будівництво нових баз розміщення та сховищ для консервації бойової наземної та авіаційної техніки з підвищеним ступенем захисту від авіаційних та ракетних ударів, захищених баз зберігання боєприпасів;

– *зелена економіка та циркулярне виробництво* – імплементація у національну економіку положень Європейської зеленої угоди, впровадження норм і стандартів щодо циркулярного виробництва, розширення виробництва електроенергії з відновлювальних джерел, запровадження національної системи управління відходами, створення регіональної мережі виробничих потужностей для повної переробки чи/та утилізації створюваних в країні усіх промислових та побутових відходів у повному обсязі, очищення і рекреація забруднених територій та водойм внаслідок промислової діяльності, випуск обладнання та техніки для переробки відходів та рекреації.

Слід наголосити, що категорично не варто робити ставку на відновлення лише на основі іноземної допомоги у вигляді постачання промислових товарів в Україну замість відбудови чи створення підприємств для виробництва аналогічних товарів в середині країни. Зовнішні поставки матимуть короткостроковий ефект поліпшення ситуації, тоді як запуск власного виробництва є умовою довгострокової стабільності і розвитку. Повоєнна реіндустріалізація національної економіки має змінити не лише і не стільки структуру вітчизняного експорту у бік суттєвого нарощування її промислової складової, причому переважно у вигляді складної високотехнологічної продукції кінцевого

споживання, але й орієнтуватися в першу чергу на розбудову переробних виробництв для споживчих, інвестиційних, соціальних, медичних потреб внутрішнього ринку, модернізацію інфраструктури усіх типів, максимальне забезпечення оборонних потреб держави, з урахуванням необхідності «зеленого переходу», декарбонізації виробництва, усунення зовнішньої енергетичної залежності та воєнних загроз.

Виходячи із перелічених стратегічних пріоритетів розвитку країни слід визначити секторальні пріоритети для випереджаючого розвитку окремих галузей та виробництв з наданням відповідної державної допомоги як на дослідження і розробки, так і на організацію виробництва. Слід урахувати, що чинне вітчизняне законодавство з державної допомоги, що адаптоване до аналогічного законодавства ЄС, було ухвалене в мирний час і не враховує можливості корекції форм та обсягів державної допомоги підприємствам, що зазнали руйнувань і збитків внаслідок воєнних дій, воно також не враховує гострий дефіцит інвестиційних і обігових коштів у підприємств не лише на дослідження і розробки, але і на організацію, модернізацію і розширення виробництва, який був до війни і збільшиться після неї.

Виходячи із першочерговості реалізації завдань повоєнного відновлення розбудову промисловості слід розділити на етапи.

Перший етап – у короткостроковій перспективі (1-3 роки) вирішення негайних проблем за рахунок відновлення і збільшення довоєнного виробництва з його модернізацією на основі запозичення технологій. Пріоритети:

– виробництво будівельних матеріалів і виробів для швидкого відновлення зруйнованого житлового фонду міст, забезпечення населення тимчасовим житлом, подальшої заміни зношеного і застарілого житлового фонду в містах;

– відновлення нафтопереробки для забезпечення економіки паливно-мастильними матеріалами;

– відновлення і розширення потужностей оборонно-промислового комплексу для подолання дефіциту озброєння. Запуск у виробництво готових вітчизняних розробок, налагодження ліцензійного виробництва зброї іноземних зразків, в т.ч. ударних пілотованих та

безпілотних літальних апаратів, далекобійної артилерії, бронетанкової техніки; завершення конструкторських робіт і випробування вітчизняних зразків і запуск у серійне виробництво ракетно-артилерійського озброєння, систем протиповітряної оборони, РЕР та РЕБ, бойової робототехніки;

– відновлення галузей, що мали експортну спрямованість виробництва до війни (металургія, АПК) для забезпечення валютних надходжень у повоєнний час та їх використання на подальшу розбудову промисловості на наступних етапах.

Другий етап – у середньостроковій перспективі (4-7 років) модернізація діючих, створення нових підприємств для закладання основ довгострокових структурних змін виробництва, реіндустріалізації і підвищення продуктивності економіки шляхом запозичення/придбання за рахунок державної допомоги зарубіжних технологій і ліцензій в умовах відсутності/дефіциту власних готових до впровадження науково-технічних розробок і технологій. Пріоритетами розбудови мають стати галузі машинобудування, хімії, виробництво харчових продуктів, текстильне виробництво та виробництво одягу, зокрема:

– транспортне машинобудування – виробництво транспортних засобів для автомобільних, водних та залізничних пасажирських та вантажних перевезень з огляду на необхідність відновлення і перебудову логістичної мережі України, модернізації залізничного парку. Основна увага має бути приділена відновленню потенціалу вітчизняного суднобудування, вагонобудування, розширенню лінійки продукції автомобільного транспорту. Збільшення асортименту та обсягів випуску продукції суднобудування можливе за рахунок випуску пасажирських і вантажних річкових і морських суден різних класів і типів, зокрема круїзно-туристичних, спеціальних суден для очистки і розширення русел річок і каналів, для ліквідації наслідків екологічних забруднень на воді, для транспортування рідини (нафти, рідкого газу), суден військового призначення. Розбудова вітчизняного автомобілебудування може відбуватись, зокрема, наприклад, через налагодження випуску вантажних автомобілів різного призначення та вантажопідйомності, автомобільної будівельної техніки, важкої

рятувальної техніки, великогабаритних комфортабельних автобусів для міжміського і міжнародного сполучення, спеціальної комунальної техніки для міського господарства, спеціального медичного транспорту («швидкі», реанімобілі, пересувні діагностичні центри, «клініки на колесах» і т.п.), міського пасажирського електротранспорту, спеціальної техніки для будівництва і ремонту автомобільних шляхів та залізничних колій;

– сільськогосподарське машинобудування – виготовлення складної сільськогосподарської техніки підвищеної ергономічності та економічності для обробки ґрунтів та рослин, посіву та збору врожаю, механізації у тваринництві, технологічне устаткування для меліорації земель, зберігання врожаю у сховищах, переробки сільгосппродукції та харчової промисловості;

– енергетичне машинобудування – збільшення виробництва продукції для модернізації існуючих і будівництва нових атомних, теплових та гідроелектростанцій, розширення чи започаткування випуску технологічного устаткування для виробництва електроенергії з альтернативних джерел, зокрема для вітрової, сонячної, водневої енергетики;

– верстатобудування і виробництво технологічного устаткування для модернізації основних галузей промисловості – вугільної, машинобудівної, металургійної, хімічної, фармацевтичної, легкої, деревообробної, целюлозно-паперової, будівельних матеріалів, – із підвищеними показниками ресурсо- та енергозбереження, екологічності та автоматизації технологічних процесів.

– «екологічне» машинобудування – спеціальні машини і устаткування для очистки ґрунтів, стічних промислових та побутових вод, повітря, роздільної переробки та утилізації промислових відходів, побутового сміття, старих предметів вжитку (побутової техніки, автомобілів, одягу і т.п.); системи контролю за рівнем забруднення навколишнього природного середовища;

– приладобудування – прилади контролю, вимірювання і регулювання для систем транспорту і зв'язку, управління технологічними процесами і роботизованими комплексами, створення джерел світла на основі нових матеріалів, удосконалення

керуючих електронних систем авіаційної, корабельної, залізничної та автомобільної техніки, розвитку навігаційних систем; виготовлення медичного діагностичного і лікувального обладнання та апаратури;

– високотехнологічне хімічне та нафтохімічне виробництво, зокрема, виробництво гумових та пластмасових виробів для промислових та побутових цілей, синтетичних волокон для виробництва тканин, вторинна переробка гуми та пластмаси; виробництво широкого спектру власних паливно-мастильних матеріалів за європейськими стандартами екологічної безпечності; розширення асортименту хімічної продукції для потреб АПК, зокрема перехід від виробництва переважно азотних до виробництва переважно комплексних та органічних мінеральних добрив, створення власних виробництв засобів захисту рослин та ґрунтів, харчових домішок для тваринництва, виробництво альтернативних і відновлювальних джерел енергії (біоетанолу, біогазу, синтез-газу);

– фармацевтичне виробництво – налагодження випуску всередині країни широкої лінійки генериків, впровадження власних передових фармацевтичних розробок, виробництво ліків для ветеринарної медицини; випуск власних активних фармацевтичних інгредієнтів та унезалежнення виробників ліків від їх зовнішніх поставок [18];

– текстильне виробництво та виробництво одягу – розвиток сировинної бази за рахунок поглибленої переробки льону, шкіряної сировини, відмова від давальницьких схем сировинного забезпечення виробництва; відновлення виробництва натуральних, синтетичних та комбінованих тканин, розвиток сфери дизайну одягу, просування на ринок власних брендів одягу для масового споживача.

Третій етап – у довгостроковій перспективі (від 7-10 років) переважний розвиток високотехнологічних виробництв відповідно до вище згаданих стратегічних пріоритетів країни на основі запозичених і власних «зелених», «циркулярних» і «смарт» технологій.

Розбудова відповідних пріоритетних секторів і виробництв має відбуватися за активної участі держави на основі реалізації концепції сучасного державного підприємництва, що

застосовується в ЄС, США, Китаї. У цьому зв'язку варто зосередитись на створенні власних «національних чемпіонів» – стратегічно важливих для економіки і безпеки держави великих підприємств та їх об'єднань у сфері промисловості та критичної (енергетичної, транспортної) інфраструктури з максимальною локалізацією технологічних ланцюгів виробництва всередині країни, мережею суміжних виробництв, що входять у ці технологічні ланцюги і поєднаних між собою на основі індустріально-регіональних кластерів, починаючи від видобутку і постачання мінеральних ресурсів, виготовлення проміжних товарів, закінчуючи випуском продукції кінцевого споживання для внутрішнього ринку і експорту. Держава має виступити організатором створення таких компаній на засадах публічно-приватного партнерства, участі (повної/часткової) у капіталі компаній, інвестиційної та інноваційної (із залученням розробок вітчизняних наукових установ, придбання іноземних ліцензій) підтримки діяльності компаній, у подальшому залишатися власником таких підприємств на правах повного чи часткового володіння ними із часткою не менше від розмірів контрольного чи блокуючого пакета акцій залежно від розміру підприємства та його значущості. Портфель таких підприємств слід регулярно переглядати відповідно до цілей їх створення і викликів перед суспільством.

Слід приділити особливу увагу утворенню ланцюгового зв'язку між виробництвом та споживанням продукції згаданих компаній, використовуючи інститут державного замовлення та публічних закупівель для відповідного формування ринків збуту у суміжно-пов'язаних секторах та сферах. Мова йде не лише про вимогу локалізації виробництва при закупівлі, а про паралельну із створенням виробництв реалізацію проектів розбудови і модернізації суміжних сфер, які стануть споживачами продукції цих виробництв. Зокрема, наприклад:

– розбудова транспортного машинобудування (залізничний, авіаційний, морський транспорт) має супроводжуватись одночасною розбудовою транспортної залізничної, авіаційної та портової інфраструктури, оновленням і розширенням рухомого складу залізниці, парку літаків

національних авіакомпаній, морських і річкових суден;

– розвиток медичного приладобудування та фармацевтики здійснювати при одночасній розбудові, модернізації і розширенні мережі державних і недержавних лікувально-медичних, діагностичних, реабілітаційних закладів, розширенні програми доступних ліків;

– виробництво пасажирського і спеціального комунального транспорту та устаткування здійснювати одночасно із реалізацією масштабних програм розбудови комунальної інфраструктури міст (оновлення і розширення комунального транспортного парку, розвиток мережі маршрутів комунального транспорту, модернізація систем життєзабезпечення міст);

– виробництво енергетичних установок для традиційної та відновлювальної енергетики слід супроводжувати одночасною програмою модернізації енергогенеруючих і енергорозподільчих компаній, розширення мережі компаній відновлювальної енергетики.

Доцільно націоналізувати великі приватні компанії у стратегічних секторах промисловості та інфраструктури (в першу чергу енергетичні) або увійти в капітал таких компаній шляхом застосування механізму конвертації державної допомоги та інвестицій у акції компаній у розмірі не менше контрольного чи блокуючого пакету. Це дозволить збільшити доходи бюджету, підпорядковувати діяльність компаній національним інтересам, запровадити довгострокове планування діяльності та розбудови компаній, зменшити негативні прояви ринкової влади та зловживань таких компаній по відношенню до інших суб'єктів та державного управління (нейтралізація явища олігархії), збільшити їх прозорість та підконтрольність перед суспільством.

Для забезпечення локалізації виробництва з використанням власної мінерально-сировинної бази слід переглянути нинішню політику щодо експорту критично-важливої для виробництва сировини (металобрухт, мінеральна руда для виробництва рідкоземельних і кольорових металів, деревина), щодо поспішної приватизації промислових підприємств (в тому

числі з видобутку зазначеної критично-важливої сировини), щодо державних закупівель (у частині встановлення вимог щодо локалізації), щодо державного програмування розвитку у частині законодавчо-нормативного забезпечення запуску та реалізації національних проектів і включення у їх реалізацію національної промисловості.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Повномасштабна війна проти України, розв'язана Російською Федерацією, викрила ряд суттєвих недоліків реформування національного господарства впродовж останніх десятиліть, що призвели до технологічної відсталості, економічної слабкості, воєнної вразливості. Політика повоєнного відновлення країни має урахувати попередні прорахунки розвитку, а саме відновлення слід розглядати як «вікно можливостей» для формування нової високопродуктивної і високотехнологічної «розумної» і «зеленої» економіки, важливою складовою якої має стати сучасна промисловість. Важливу роль у реіндустріалізації має відіграти держава, що підтверджено успішним досвідом розвинених країн. Державне підприємництво, як сучасна модель поведінки держави в економіці, що на практиці підтвердила свою ефективність, має закласти довгострокові позитивні тренди структурних індустріальних і суспільних трансформацій, заснованих на принципах раціоналізму, національних інтересів та загального добробуту. Досягнення стратегічних пріоритетів розвитку країни має відбуватись на основі комплементарного поєднання структурних та фундаментальних факторів розвитку у проведенні політики відновлення. Виділення секторальних пріоритетів як драйверів зростання та формування за цими пріоритетами великих національних компаній – основа структурних факторів. Стимулювання трансферу зарубіжних технологій на початкових етапах відновлення, одночасна розбудова власної науки та освіти, модернізація інфраструктури, розвиток медичної та соціальної сфер мають сформувати фундаментальні фактори довгострокового стійкого і сталого розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Смарт-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення: монографія / За ред. В. П. Вишневського; НАН України, Ін-т екон. пром-сті. Київ, 2019. 464 с.
2. Механізм державної підтримки реконструкції промисловості України: монографія / За ред. М. О. Кизима. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2020. 360 с.
3. Pidorycheva I. Yu., Antoniuk V. P. Modern development trends and prospects for innovation in the technology-intensive sectors of Ukraine's industry. *Science and Innovation*. 2022. Vol. 18, No. 1. P. 3–19. URL: <https://doi.org/10.15407/sci ne18.01.003>.
4. Саліхова О. Б., Курченко О. О. Ендогенізація розвитку промисловості через технологоорієнтовані стартапи: досвід США, уроки для України. *Економіка України*. 2020. № 11. С. 60–86. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.11.060>.
5. Reznikova N., Panchenko V., Bulatova O. The policy of economic nationalism: from origins to new variations of economic patriotism. *Baltic Journal Of Economic Studies*. Vol. 4, No. 4, 2018. P. 274–281. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-274-281>.
6. Кіндзерський Ю. Політика інклюзивної та сталої індустріалізації в Україні: виклики та пріоритети реалізації. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. С. 105–117. <http://dx.doi.org/10.35774/econa2020.01.01.105>.
7. McMillan M., Rodrik D., Sepulveda C. Structural change, fundamentals and growth: A framework and case studies / International Food Policy Research Institute. Washington, DC., 2017. 330 p.
8. Mazzucato M. The Entrepreneurial States. Debunking Public vs. Private Sector Myths. London: Anthem Press, 2013. 202 p.
9. Barton B., Manyika J., Koller T. Measuring the economic impact of short-termism / McKinsey Global Institute Discussion Paper. 2017. 16 p.
10. A New Industrial Strategy for Europe / European Commission; Communication from the commission COM(2020) 102 final. Brussels. 2020. Mar. 10. 17 p.
11. Rodrik D. Trade Strategy, Development, and the Future of the Global Trade Regime // Meeting Globalization's Challenges: Policies to Make Trade Work for All; [ed. by L. Catão, M. Obstfeld]. Princeton, Princeton University Press. 2019. 280 p. PP. 69–76.
12. Борисенко З. Чому Зеленський не має підписувати закон про підтримку значних інвестицій. *Дзеркало тижня*. 2021. 2 лют. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/chomu-zelenskij-ne-maje-pidpisuvati-zakon-pro-pidtrimku-znachnikh-investitsij.html>.
13. Кисилевський Д. Локалізація по-американськи. Як США використовують публічні закупівлі для захисту своїх виробників. *Дзеркало тижня*. 2021. 5 лют. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/lokalizatsija-po-amerikanski.html>.
14. Про перелік товарів критичного імпорту: постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2022-p>.
15. Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна? *Українська правда*. 2022. 21 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/>.
16. Нарис про відбудову України / Бекер Т. та ін.; Centre for Economic Policy Research. London, UK. С. 22–32. URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf.
17. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
18. Саліхова О., Гончаренко Д. Фармацевтика України: від залежності до ендогенного розвитку. *Економіка та прогнозування*. 2020. № 4. С. 7–35.

REFERENCES

1. Vyshnevskiy, V. P. (ed.) (2019). *Smart-promyslovist: napriamy stanovlennia, problemy i rishennia*. Kyiv: Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Kyzym, M. O. (ed.) (2020). *Mekhanizm derzhavnoi pidtrymky rekonstruktsii promyslovosti Ukrainy*. Kharkiv: FOP Liburkina L. M. [in Ukrainian].
3. Pidorycheva, I. Yu., & Antoniuk, V. P. (2022). Modern development trends and prospects for innovation in the technology-intensive sectors of Ukraine's industry. *Science and Innovation*. 18-1: 3–19. <https://doi.org/10.15407/sci.ne18.01.003>.
4. Salikhova, O. B., & Kurchenko, O. O. (2020). Endohenizatsiia rozvytku promyslovosti cherez tekhnolohoorientovani startapy: dosvid SShA, uroky dlia Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*. 11: 60–86 [in Ukrainian].
5. Reznikova, N., & Panchenko, V., Bulatova O. (2018). The policy of economic nationalism: from origins to new variations of economic patriotism. *Baltic Journal Of Economic Studies*. 4 (4): 274–281. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-274-281>.
6. Kindzerskyi, Yu. (2020). Polityka inkluzyvnoi ta staloi industrializatsii v Ukraini: vyklyky ta priorytety realizatsii. *Ekonomichniy analiz*. 30 (1): 105–117. <http://dx.doi.org/10.35774/econa2020.01.01.105> [in Ukrainian].
7. McMillan, M., Rodrik, D., & Sepulveda, C. (2017). Structural change, fundamentals and growth: A framework and case studies. International Food Policy Research Institute. Washington, DC.
8. Mazzucato, M. (2013). *The Entrepreneurial States. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London: Anthem Press.
9. Barton, B., Manyika, J., & Koller, T. (2017). Measuring the economic impact of short-termism. McKinsey Global Institute Discussion Paper.
10. European Commission (2020). A New Industrial Strategy for Europe. Communication from the commission COM(2020) 102 final. Brussels. Mar. 10.
11. Rodrik, D. (2019). Trade Strategy, Development, and the Future of the Global Trade Regime. *Meeting Globalization's Challenges: Policies to Make Trade Work for All*. Ed. by L. Catão, M. Obstfeld. Princeton, Princeton University Press. 69–76.
12. Borysenko, Z. (2021). Chomu Zelenskyi ne maie pidpysuvaty zakon pro pidtrymku znachnykh investysii. *Dzerkalo tyzhnia*. February 02. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/chomu-zelenskij-ne-maje-pidpisuvati-zakon-pro-pidtrimku-znachnykh-investitsij.html> [in Ukrainian].
13. Kysylevskyi, D. (2021). Lokalizatsiia po-amerykansky. Yak SShA vykorystovuiut publichni zakupivli dlia zakhystu svoikh vyrobnykiv. *Dzerkalo tyzhnia*. February 05. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/lokalizatsiya-po-amerikanski.html> [in Ukrainian].
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2022). Pro perelek tovariv krytychnoho importu, 153 [in Ukrainian].
15. Svyrydenko, Yu. (2022). Yak bude vidnovliuvatysia Ukraina? *Ukrainska pravda*. April 21. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/> [in Ukrainian].
16. Beker T. (n.d.). Narys pro vidbudovu Ukrainy; Centre for Economic Policy Research. London, UK. P. 22–32. Retrieved from: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf [in Ukrainian].
17. Ukaz Prezydenta Ukrainy. (2022). Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny, 266/2022 [in Ukrainian].
18. Salikhova, O., & Honcharenko, D. (2020). Farmatsevtika Ukraina: vid zalezhnosti do endohennoho rozvytku. *Ekonomika ta prohnozuvannia*. 4: 7–35 [in Ukrainian].

Yurii Kindzerskyi, Doctor of Sciences (Economics), Senior researcher, Leading researcher, Department of Economic Growth And Structural Changes In The Economy, State Organization «Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine», Ukraine

POSTWAR RECOVERY OF UKRAINE'S INDUSTRY: CHALLENGES AND FEATURES OF POLICY

Abstract

Introduction. The war of the Russian Federation against Ukraine encourages a rethinking of the model of national economic reform policy pursued in recent decades and has caused significant technological and economic backwardness of the country, making it vulnerable to external aggression. Policy miscalculations, especially in matters of industrial development, should be taken into account in shaping the directions of postwar recovery. The war of the Russian Federation against Ukraine encourages a rethinking of the model of national economic reform policy pursued in recent decades and has caused significant technological and economic backwardness of the country, making it vulnerable to external aggression. Policy miscalculations, especially in matters of industrial development, should be taken into account in shaping the directions of postwar recovery.

Purpose. Identify key challenges and outline the features of the policy of postwar recovery of Ukrainian industry.

Results. The exceptional importance of industry for the stability and state of the economy both in peacetime and in wartime is shown. The key indicators of Ukraine's industrial development in the pre-war period are analyzed, which testify to its significant backwardness from developed countries. Against this background, the approaches to the formation and implementation of industrial development policy in developed countries and in Ukraine are analyzed and compared. The essence of modern state entrepreneurship is briefly described and its important role in ensuring effective economic and industrial transformations in developed countries is shown. Attention is drawn to the need for a complementary combination of structural and fundamental factors of development and the allocation of its strategic priorities in the implementation of state entrepreneurship. The main shortcomings of Ukraine's economic policy that led to deindustrialization and lagging behind in the pre-war period are identified. The "bottlenecks" of Ukraine's economy, which appeared during the war and led to large-scale economic losses, are shown. It is pointed out that

overcoming the consequences of the war and post-war reconstruction should not be carried out by prolonging the pre-war approaches to economic management. Possibilities of implementation of the state entrepreneurship model to ensure effective recovery and accelerated development of the domestic economy are proposed. In this regard, the strategic priorities of the country's development, the corresponding sectoral priorities of the industry, its stages of recovery and the main organizational measures to be taken by the state to implement these priorities are highlighted.

Keywords: war; postwar recovery; economic policy; state entrepreneurship; industry; industrialization.

Cite as: Kindzerskyi, Yu. (2022). Postwar recovery of Ukraine's industry: challenges and features of policy. *Economic analysis*, 32 (2), 101-117. DOI: 10.35774/econa2022.02.101

DOI: 10.35774/econa2022.02.118

JEL classification: Q50, G22
UDC: 332:368:504

Світлана КОРОЛЬ

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра фінансів,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Україна

E-mail: svitlana.korol@nung.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-4804-7612

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAS-1978-2020>

ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ І СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Нові виклики сьогодення диктують зміни орієнтирів розвитку у площині екологічного страхування. Вкрай важливими чинниками, що продукують такі зміни, виступають екологічні проблеми. Крім цього, вони щоденно підсилюються наслідками повномасштабної російсько-української війни, яка триває й досі. Очевидно, що стратегічні напрями, які були окреслені задовго до її початку, втратили свою значимість і в певній мірі визначили нове коло проблем і їх наслідки. Зважаючи на окреслене коло проблем, особливої актуальності набуває екологічне страхування, яке зазнало змін, що продукують викликами сьогодення і тим самим зумовили визначення нових стратегічних орієнтирів їх розвитку.

Мета. Дослідити розвиток екологічного страхування у діапазоні вітчизняного та світового масштабу, що дасть змогу визначити стратегічні орієнтири його розвитку.

Метод (методологія). У процесі дослідження використано такі методи, як логічний, що дав змогу проаналізувати наукові праці у площині екологічного страхування; аналіз і синтез, що дали змогу виявити фактори впливу на екологічне страхування.

Результати. Охарактеризовано нормативно-правове підґрунтя для впровадження обов'язкового екологічного страхування. Зосереджено увагу на обов'язковій зміні попередньо заявлених стратегічних орієнтирів розвитку екологічного страхування із урахуванням військових ризиків в Україні. Визначено стратегічні орієнтири екологічного страхування в Україні, які оглядово охоплюють п'ять секторів: електроенергетика, нафтогазова галузь, комунальне господарство, промисловість і фінансова сфера, які потребують забезпечення у законодавчій площині. Запропоновано імплементувати привабливі умови екологічного страхування для «зелених» страхувальників в Україні. Встановлено, що практичні аспекти дослідження стратегічних орієнтирів розвитку екологічного страхування потребують подальшого вивчення у напрямі декарбонізації, що може бути можливим після завершення російсько-української війни.

Ключові слова: екологічне страхування; декарбонізація; екологічні проблеми; військові ризики; стратегічні орієнтири; «зелена» економіка.

Вступ

Враховуючи економічні, політично-військові та екологічні проблеми в Україні, постає необхідність визначення стратегічних орієнтирів розвитку екологічного страхування як найважливішого виклику сьогодення у світовому масштабі. Воно має глобальний характер, так як екологічні проблеми

створюють синергетичний ефект не тільки екологічних катастроф, але й природних лих.

Теоретична база досліджень екологічної проблематики і ролі страхування у ній представлена працями багатьох дослідників, серед яких М. Баянов, Д. Говорун, А. Дерев'янка, О. Евтеев, А. Зоркін, С. Казда, О. Кнейслер, С. Король, О. Криворучкіна, Я. Підвисоцький, Н. Спасів та інші, однак його

© Світлана Король, 2022

Отримано: 30.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Король С. Екологічне страхування: виклики сьогодення і стратегічні орієнтири розвитку. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 118-124. DOI: 10.35774/econa2022.02.118

застосування у вітчизняній практиці страховиків незначне.

Методологічну основу забезпечення нашого дослідження становлять основні постулати, теорії та концепції з проблематики впровадження екологічного страхування в Україні та світі.

Зважаючи на напрацювання науковців, необхідним є подальше дослідження екологічного страхування у практичній площині, що дасть змогу через перегляд стратегічних орієнтирів його розвитку, визначити його особливості в умовах сьогодення.

Мета та завдання статті

Мета статті – дослідити розвиток екологічного страхування у діапазоні вітчизняного та світового масштабу, що дасть змогу визначити стратегічні орієнтири його розвитку. Мета статті обумовила вирішення основних завдань, серед яких: охарактеризувати нормативно-правове підґрунтя для впровадження обов'язкового екологічного страхування, запропонувати зміни до попередньо заявлених стратегічних орієнтирів розвитку екологічного страхування із урахуванням військових ризиків в Україні, визначити стратегічні орієнтири екологічного страхування в Україні, запропонувати імплементацію привабливих умов екологічного страхування для «зелених» страхувальників в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

У грудні 2019 року Єврокомісія представила суспільству «Європейський зелений курс» (прийнятий Європарламентом у 2020 році) – набір політичних ініціатив, що має на меті зробити клімат Європи вуглецево-нейтральним, захистити біологічне різноманіття та екологізувати економіку до 2050 року. Прогнозується, що їх реалізація дасть можливість європейцям скоротити викиди парникових газів і заощадити всі види природних ресурсів з метою збереження клімату.

Крім того, 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив Національну транспортну стратегію держави на період до 2030 року. Проте цю стратегію було ухвалено до того, як Євросоюз запустив свою «Зелену угоду», яка

встановила жорсткі цілі декарбонізації (пом'якшення наслідків зміни клімату – дії з обмеження масштабів або темпів глобального потепління і пов'язаних з цим наслідків [1]).

Серед завдань стратегії – забезпечення комплексного інноваційного розвитку транспорту, оновлення міського транспорту з переважним переходом на електротранспорт, підвищення рівня екологічної безпеки на транспорті, зменшення обсягу викидів парникових газів в атмосферне повітря від пересувних джерел до 60 % від рівня 1990 року, зокрема завдяки збільшенню частки громадського транспорту та електротранспорту, електробусів, велосипедів тощо [4].

Рік перед цим, у 2017 р., Міністерством екології та природних ресурсів України було розроблено «Стратегію низьковуглецевого розвитку України до 2050 р.», у якій окреслено стратегічне бачення, передумови переходу до низьковуглецевого розвитку, декарбонізацію, скорочення викидів ПГ тощо. Так, згідно з документом передбачається на основі зростання продуктивності технологій і процесів виробництва отримати додатковий приріст доходів побутових споживачів до 2035р. у 8%, а до 2050р. – до 13%. У той же час у Стратегії не наведено жодних розрахунків і прогнозів залучення інвестиційних коштів у «зелені» технології [12].

Також у 2015 році Україна разом із 194 країнами світу підписала Паризьку кліматичну угоду – документ, яким усі підписантки погодилися зменшувати свій вплив на зміну клімату та не допустити підняття середньої глобальної температури вище, ніж на 1,5-2°C від доіндустріального рівня (середина XIX ст) [8].

Водночас європейські країни повсюдно впроваджують політику і програми з підвищення енергоефективності як складову більш широкого процесу декарбонізації економіки.

Одним із основних показників при визначенні енергоефективності економіки кожної окремої країни є енергоємність її ВВП. Чим більшим є цей показник, тим вищі витрати енергоресурсів на одиницю виробленої продукції, тим дорожча ця продукція і нижча конкурентоздатність як окремих підприємств, так і економіки в цілому [6].

Україна, синхронізуючи свою політику з ЄС, також має намір досягти кліматичної нейтральності. Власне, до початку війни Україна мала найбільш енергоємну економіку в Європі, оскільки у структурі промисловості домінували енергоємні галузі, зокрема металургія; мали місце великі втрати енергії в житлово-комунальному господарстві, що спричинено низькою якістю будівель, інших споруд та їх інженерних мереж; були величезні втрати під час транспортування теплової енергії через зношеність мереж [6]. Тому для зменшення енергоємності ВВП України та підвищення конкурентоспроможності української економіки на світовому ринку необхідно було провести докорінну модернізацію у всіх галузях економіки.

Очевидно, що наслідки війни, з одного боку, носять негативний економічний характер для нашої країни, а з іншого, – у період післявоєнного відновлення, дають унікальну можливість будувати новий технологічний рівень. Тому післявоєнний план відновлення України має ґрунтуватися на певних принципах, дотримання яких дозволить вивести вітчизняну економіку на рівень передових країн світу, зокрема зменшить її енергоємність та підвищить енергоефективність. В першу чергу мова йде про дотримання таких принципів Європейського зеленого курсу як відмова від викопного палива (насамперед вугілля), зменшення викидів CO₂, підвищення енергоефективності економіки та скорочення втрат енергії. Держава має підтримувати розвиток секторів з високою доданою вартістю та нових промислових галузей, таких як: будівництво енергоефективного житла; вуглецево-нейтральне сільське господарство і виробництво продуктів харчування; виробництво сталі на основі водню або електротермічної технології; енергоефективне машинобудування; відновлювана енергетика; електроніка та електромобільна промисловість [6].

Власне, виробництво водневих технологій, систем управління/автоматизації тощо, можливо не тільки завдяки водню, але й – біометану чи інших видів синтетичних газів. Серед переваг можна виділити [7]:

1. Водень як один із базових інструментів декарбонізації не тільки енергетики, а й усієї української економіки (використання водню як

нового виду палива для населення, промисловості, транспорту, теплокомуненерго тощо; використання водню в інших галузях як ресурсу для виробництва різного роду «зеленого товару» (будівельних матеріалів і різних видів металургійних товарів).

2. Водень як один із базових інструментів енергетичної стабільності та енергетичної безпеки України (стабілізатор газового балансу).

3. Закачування водню у газову систему (байдуже, чистого водню чи його суміші з природним газом) стане одним із базових драйверів для: масштабної автоматизації роботи газової інфраструктури; масштабного редизайну всієї української газової системи; принципової зміни ролей оператора ГРМ; принципової зміни ролі оператора ГТС.

4. Локальне виробництво водню та його постачання в газову інфраструктуру посилять тиск на децентралізацію газових мереж.

5. Виробничі потужності заводів, які будуть виробляти водень, потребуватимуть дефрагментації газової системи.

6. Таксономія ресурсів водню та її вплив на економіку України.

7. Співробітництво газового та електричного бізнесу дасть змогу оптимізувати витрати на трансформацію існуючої вуглецевої економіки на новий зелений безвуглецевий стандарт.

Цікавою є практика вуглецевих кредитів (сертифікат на підтвердження того, що уряд країни або компанія заплатили за видалення з навколишнього середовища певної кількості вуглекислого газу). Це загальний термін, який позначає величину скорочення або компенсації викидів парникових газів, зазвичай рівну тонні двоокису вуглецю. Інакше кажучи, сьогодні власник такого сертифіката має право на викид однієї метричної тонни CO₂ або ж еквівалентної кількості іншого парникового газу. При цьому даний сертифікат можна продавати на міжнародному ринку за його поточною ціною. Власники сертифікатів можуть викидати дозволenu кількість речовин або ж продавати свою квоту, скорочуючи викиди внаслідок модернізації виробництва) [3].

За результатами аналізу світового досвіду декарбонізації можна визначити стратегічні орієнтири в Україні, які оглядово охоплюють п'ять секторів: електроенергетика, нафтогазова галузь, комунальне господарство,

промисловість і фінансова сфера. Вони, власне, потребують забезпечення у законодавчій площині.

В Україні існує національна система юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону довкілля, правове регулювання якої передбачене кодексами, законами та підзаконними нормативно-правовими актами. До основних слід віднести: Закон України «Про страхування»; Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Закон України «Про екологічний аудит»; Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів»; Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»; Закон України «Про нафту та газ»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів» від 1 червня 2002 р. № 733; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів» від 19 серпня 2002 р. № 1219; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежо-вибухо-небезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» від 16 листопада 2002 р. № 1788. Чинне законодавство України не передбачає екологічної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, а серед науковців та практиків точаться дискусії самостійності такого виду відповідальності.

Згідно із законопроектом «Про екологічне страхування», екологічне страхування – це

страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну державі, життю, здоров'ю та майну фізичних і юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців у результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища [13].

Власне, згідно з чинним законодавством України до обов'язкових видів екологічного страхування, відносяться [11]:

- страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, якої може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежо-вибухо-небезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру;
- страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, якої може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів;
- страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів;
- страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, якої може бути заподіяно внаслідок ядерного інциденту;
- страхування цивільної відповідальності за завдання екологічної шкоди внаслідок аварій чи технічних неполадок при розробці нафтогазового родовища;
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, якої може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів.

Незважаючи на те, що екологічне страхування концептуально базується на принципах чинного законодавства про страхування, деякі положення законопроекту не узгоджуються з ним, наприклад: страховим випадком в екологічному страхуванні є набрання законної сили рішенням суду, а не сам факт події, із настанням якої виникає страховий обов'язок; екологічне страхування

пропонується віднести до видів добровільного страхування, хоча, фактично, воно буде обов'язковим для більш ніж 14 тисяч підприємств високого ступеня ризику, тощо. Окрім цього, документ містить велику кількість нечітких положень, що може призвести до різночитань, а відтак, створювати корупційні ризики. Зокрема, мова йде про такі аспекти [5]:

1) серед істотних умов договору екологічного страхування відсутні причини відмови у виплаті страхових сум за таким договором, що може призвести до нікчемності таких договорів;

2) відсутність визначених строків реєстрації договору страхування в Реєстрі, як обов'язкової умови набуття ним чинності, створює ризик того, що навіть після оплати за договором він вважатиметься нечинним;

3) відсутність методології розрахунку рентабельності страхових компаній – членів Бюро при встановленні зобов'язання підтримувати цільовий рівень рентабельності за рахунок коштів Бюро, не зовсім відповідає принципам комерційного страхування, а також може призвести до неконтрольованого виведення грошей з Бюро, і як результат – до зростання страхового тарифу;

4) відсутність законодавчого визначення заходів з модернізації та превентивної політики зменшення ймовірності настання страхових випадків, на які застраховані компанії зможуть, за відсутності страхових випадків протягом останніх 3 років, використати частину коштів Бюро, разом з відсутністю порядку отримання таких коштів може містити заангажованість та непрозорість у прийнятті рішень про видачу коштів;

5) надто широка відповідальність за порушення норм законопроекту, у тому числі відсутність визначення фактичних складів правопорушень, може мати наслідком те, що контролюючі органи матимуть змогу застосовувати положення Проекту Закону неоднозначно;

6) відсутність зобов'язання страховиків укладати договір екологічного страхування в разі наявності відповідної ініціативи підприємства та відсутність відповідальності за це для страховиків потенційно створює додаткові ризики не укладення такого договору;

7) неврегульованість питання щодо звільнення підприємства від відшкодування витрат, якщо шкода була спричинена третьою стороною всупереч вжитих ним належних заходів безпеки або є результатом дотримання владних розпоряджень чи інструкцій, може стати причиною для зловживань і блокування діяльності підприємств.

За таких умов вітчизняні страхові компанії для «зелених» страхувальників повинні створити привабливі умови для екологічного страхування. Власне, мова повинна йти про ті страхові компанії, які є фінансово стійкі і ті, які безпрецедентно застосовують новелізаційні тенденції [10; 9].

Наприклад, страхові компанії, зокрема СК «UNIQA» (Австрія) надають новим клієнтам зі страхування житла 100% знижку на перші два місяці, якщо вони використовують сонячні батареї та теплові насоси для опалення свого будинку чи квартири. Відмова від страхування майна вуглевидобувних підприємств та підприємств, які працюють на вугіллі. Лояльні страхові тарифи і найпривабливіші умови страхування для застрахованих об'єктів з виробництва відновлюваної енергії. У 2017 році СК «UNIQA» вперше в Україні запропонувала програму КАСКО для страхування електромобілів за спеціальною ціною. Крім цього послідовно реалізовує стратегію декарбонізації, – відмовляється від страхування об'єктів теплоенергетики та вугільної промисловості, віддаючи перевагу страхуванню відновлювальної енергетики, зокрема сонячним та вітряним електростанціям по всій Україні [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведені дослідження дозволили проаналізувати нормативно-правове підґрунтя для впровадження обов'язкового екологічного страхування. Зосередження уваги на обов'язковій зміні попередньо заявлених стратегічних орієнтирів розвитку екологічного страхування дозволило врахувати військові ризики в Україні. Крім того, у процесі дослідження були визначені стратегічні орієнтири екологічного страхування в Україні, однак вони потребують забезпечення у законодавчій площині. Привабливі умови екологічного страхування для «зелених» страхувальників в Україні потребують

зарубіжної імплементації. Водночас з акцентом на стратегічні орієнтири, екологічне страхування в Україні у подальшому повинно отримувати реальний економічний прибуток через мінімізацію екологічних наслідків реалізації господарської діяльності, в тому числі і через декарбонізацію.

Загалом практичні аспекти дослідження стратегічних орієнтирів розвитку екологічного страхування потребують подальшого вивчення у напрямі декарбонізації, що може бути можливим після завершення російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Intergovernmental Panel on Climate Change. Climate Change 2007. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. ISBN 978-0-511-54601-3.
2. «Thinking Green». Що це за слоган і до чого тут УНІКА? UNIQAБлог. 2020. URL: <https://uniqa.ua/blog/thinking-green-scho-tse-za-slogan-i-do-chogo-tut-uniqa/>.
3. Баянов М. Як заробити до 500 доларів з гектара на вуглецевих кредитах? *Куркуль*. 2022. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1250-yak-zarobiti-do-500-dolariv-z-gektara-na-vugletsevih-kreditah>.
4. Говорун Д., Евтеев О. Екограма. *Юридична практика*. 2021. №45-46. С. 1246-1247.
5. Дерев'яно А. В країні хочуть запровадити обов'язкове екологічне страхування – зауваження бізнесу враховані не були. *Європейська Бізнес Асоціація*. 2021. URL: <https://eba.com.ua/v-krayini-hochut-zaprovadyty-obov-yazkove-ekologichne-strahuvannya-zauvazhennya-biznesu-vrahovani-ne-buly/>.
6. Зоркін А. Якими мають бути принципи повоєнної відбудови України? *Діло*. 2022. URL: <https://delo.ua/uk/energetics/yakimi-mayut-buti-principi-povojennoyi-vidbudovi-ukrayini-395216/>.
7. Казда С. Водень на 7-му Українському газовому форумі – перехід від дискусії про химери до вирішення реальних завдань. *Нафтогазова галузь України*. 2021. №3 (51). URL: https://www.naftogaz.com/rails/active_storage/disk/eyJfcmFpbHMlOmsibWVzc2FnZSI6IkJBaDdDVG9JYTJWNVNlTSWhjM0YyTm5sa01teGhkeJpYldvNGJHUXhkbWQ1YjJWeE9HdHhad1k2QmtWVU9oQmthWE53YjNOcGRHbHZia2tpUzJsdWJHbHVhVHNnWm1sc1pXNWWhiV1U5SWVlclJqTXRNakF5TVVM1d1pHWWlPeUJtYVd4bGJtRnRaU285VlZSR0xUZ25KeVZGTWVlVNE5DVTVOak10TWpBeU1TNXdaR1lHT3daVU9oRmpjMjUwWlc1MFgzUjVjR1ZKSWhSaGNlQnNhV05oZEsdmJpOXdaR1lHT3daVU9oRnpaWEoyYVdObFgyNWWhiV1U2Q214dlkyRnMiLCJleHAiOm51bGwslNB1cil6lmJsb2Jfa2V5In19--f3d15911a2720722e7998028bf2f7b958c1ee302/%E2%84%963-2021.pdf.
8. Кліматична політика. *Екодія*. 2022. URL: <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/klim-polityka>.
9. Кнейслер О. В., Спасів Н. Я., Король С. В. Новелізаційні тенденції розвитку страхових компаній в Україні. *Світ фінансів*. Тернопіль. 2021. №2 (67). С. 106-117. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1440/1446>.
10. Король С. Оптимізація фінансової стійкості страхових компаній як запорука сценаріїв їх розвитку. *Економічний аналіз*. Тернопіль. 2021. Том 31. №1. С. 306-312. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1937/6565656987>.
11. Криворучкіна О. Екологічне страхування в Україні: перспективи та проблеми впровадження. *«ECOBUSINESS. Екологія підприємства»*. 2021. №5. URL: <https://ecolog-ua.com/articles/ekologichne-strahuvannya-v-ukrayini-perspektyvy-ta-problemy-vprovadzheniya>.
12. Підвисоцький Я. Новітні фінансові технології мобілізації інвестицій у «зелені» проекти. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. *Центр Разумкова*. 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_I_NVEST.pdf.
13. Проект Закону про екологічне страхування. 2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72713.

REFERENCES

1. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2007). Climate Change 2007. Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 978-0-511-54601-3 [in English].
2. «Thinking Green». Shcho tse za slohan i do choho tut UNIKA? (2020). UNIQAБлог. URL: <https://uniqa.ua/blog/thinking-green-scho-tse-za-slogan-i-do-chogo-tut-uniqa/> [in Ukrainian].

3. Bayanov, M. (2022). Yak zarobyty do 500 dolariv z hektara na vuhletsevykh kredyтах? *Kurkul'*. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1250-yak-zarobiti-do-500-dolariv-z-gektara-na-vugletsevih-kreditah> [in Ukrainian].
4. Hovorun, D., & Yevteev, O. (2021). Ekohrama. *Yurydychna praktyka*. 45-46. 1246-1247 [in Ukrainian].
5. Derevyanko, A. (2021). V krayini khochut' zaprovadyty obov'yazkove ekolohichne strakhuvannya – zavvazhennya biznesu vrakhovani ne buly. *Yevropeys'ka Biznes Asotsiatsiya*. URL: <https://eba.com.ua/v-krayini-hochut-zaprovadyty-obov-yazkove-ekologichne-strahuvannya-zavvazhennya-biznesu-vrahovani-ne-buly/> [in Ukrainian].
6. Zorkin, A. (2022) Yaki mayut' buty pryntsyipy povoyennoyi vidbudovy Ukrainy? *Dilo*. URL: <https://delo.ua/uk/energetics/yakimi-mayut-buti-principi-povoyennoyi-vidbudovi-ukrayini-395216/> [in Ukrainian].
7. Kazda, S. (2021). Voden' na 7-mu Ukrainys'komu hazovomu forumi – perekhid vid dyskusiyi pro khimery do vyrishennya real'nykh zavdan'. *Naftohazova haluz' Ukrainy*. 3 (51). URL: https://www.naftogaz.com/rails/active_storage/disk/eyJfcmFpbHMiOmsibWVzc2FnZSI6IkJBaDdDVG9JYTJWNVNlTSWhjM0YyTm5sa01teGhkeJpYldvNGJHUXhkbWQ1YjJWeE9HdHhad1k2QmtWVU9oQmthWE53YjNOcGRHbHZia2tpUzJsdWJHbHVaVHNnWm1sc1pXNWWhiV1U5SWVlclJqTXRNaF5TVm1d1pHWWIPeUJtYVd4bGJtRnRaU285VlZSR0xUZ25KeVZGTWVlNE5DVTVOak10TWpBeU1TNXdR1lHT3daVU9oRmpjMjUwWlc1MFgzUjVjR1ZKSWhSaGNlQnNhV05oZEdsdmJpOXdaR1lHT3daVU9oRnpaWEoyYVdObFgyNWWhiV1U2Q214dlkyRnMiLCJleHAiOm51bGwslNB1cil6lmJsb2Jfa2V5In19--f3d15911a2720722e7998028bf2f7b958c1ee302/%E2%84%963-2021.pdf [in Ukrainian].
8. Klimatychna polityka. (2022). *Ekodiya*. URL: <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/klim-polityka> [in Ukrainian].
9. Kneysler, O. V., Spasiv, N. Ya., Korol, S. V. (2021). Novelizatsiyi tendentsiyi rozvytku strakhovykh kompaniy v Ukraini. *Svit finansiv*. Ternopil'. 2 (67). 106-117. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1440/1446> [in Ukrainian].
10. Korol, S. (2021). Optymizatsiya finansovoyi stiykosti strakhovykh kompaniy yak zaporuka stsenariyiv rozvytku. *Ekonomichnyy analiz*. Ternopil'. 31 (1). 306-312. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1937/6565656987> [in Ukrainian].
11. Kryvoruchkina, O. (2021). Ekolohichne strakhuvannya v Ukraini: perspektyvy ta problemy vprovadzhennya. «*EKOBIZNES. Ekolohiya pidpryyemstva*». 5. URL: <https://ecolog-ua.com/articles/ekologichne-strahuvannya-v-ukrayini-perspektyvy-ta-problemy-vprovadzhennya> [in Ukrainian].
12. Pidvysotsky, YA. (2019). Novitni finansovi tekhnolohiyi mobilizatsiyi investytsiy u «zeleni» proekty. «Zeleni» investytsiyi u stalomu rozvytku: svitovyy dosvid ta ukraiyins'kyi kontekst. *Tsentr Razumkova*. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_I_NVEST.pdf [in Ukrainian].
13. Proyeckt Zakonu pro ekolohichne strakhuvannya. (2021). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72713 [in Ukrainian].

Svitlana Korol, PhD, Associated Professor, Department of Finance, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

ENVIRONMENTAL INSURANCE: CURRENT CHALLENGES AND STRATEGIC DEVELOPMENT GUIDELINES

Abstract

Introduction. Today's new challenges dictate changes in the guidelines of development in the field of environmental insurance. Environmental issues are extremely important factors in such changes. In addition, they are exacerbated daily by the effects of the full-scale Russian-Ukrainian war, which continues to this day. It is obvious that the strategic directions, which were outlined long before its beginning, have lost their significance and to some extent have identified a new range of problems and their consequences. Given the outlined range of problems, environmental insurance is especially relevant, which has undergone changes that are produced by today's challenges and thus led to the definition of new strategic guidelines for their development.

Purpose. Investigate the development of environmental insurance in the range of domestic and global scale, which will determine the strategic guidelines for its development.

Method (methodology). In the process of research such methods were used as logical, which allowed to analyze scientific works in the field of environmental insurance; analysis and synthesis, which made it possible to identify factors influencing environmental insurance.

Results. The normative and legal basis for the introduction of compulsory environmental insurance is described. The focus is on the mandatory change of previously announced strategic guidelines for the development of environmental insurance to take into account military risks in Ukraine. Strategic guidelines for environmental insurance in Ukraine have been identified, which cover five sectors: electricity, oil and gas, utilities, industry and finance, which need to be ensured in the legislative sphere. It is proposed to implement attractive environmental insurance conditions for «green» insurers in Ukraine. It is established that the practical aspects of the study of strategic guidelines for the development of environmental insurance require further study in the direction of decarbonization, which may be possible after the end of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: environmental insurance; decarbonization; environmental problems; military risks; strategic guidelines; "Green" economy.

Cite as: Korol, S. (2022). Environmental insurance: current challenges and strategic development guidelines. *Economic analysis*, 32 (2), 118-124. DOI: 10.35774/econa2022.02.118

DOI: 10.35774/econa2022.02.125

JEL classification: D41, L25, G32
UDC: 330.341.1:339.137.2

Андріана МАЗУР

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: andriana.v.mazur@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5985-5674
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/R-4342-2017/>

Соломія ПАПІРНИК

Національний університет «Львівська політехніка», Україна
E-mail: solomiia.papirnyk.mnfbm.2021@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5504-552X

ІННОВАЦІЇ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ДОМІНУВАННЯ КОМПАНІЇ НА РИНКУ

АНОТАЦІЯ

Вступ. У статті визначено особливості функціонування провідних технологічних компаній світу на цифрових ринках. Дослідження присвячене ідентифікуванню ключових критеріїв ринкового домінування на прикладі компаній GAFAM, зокрема охарактеризовано сферу діяльності кожної з них та темп приросту ринкової вартості. Досліджено, що попри високий рівень диверсифікації діяльності інтернет-компаній переважну частину своїх доходів та прибутків вони отримують від ведення основної діяльності. Для кожної компанії окреслено галузь, в якій вона виступає домінантом.

Мета. Ідентифікування інновацій як важливого фактора конкурентоспроможності та домінування компанії на ринку цифрових технологій; аналізування діяльності компаній GAFAM на предмет виявлення впливу інноваційності на ринкове домінування компаній за критеріями ключових індикаторів темпів приросту ринкової вартості та обсягу витрат на дослідження та розробки (R&D).

Метод (методологія). Під час дослідження були використані такі методи, як: діалектичний метод та методи аналізу та синтезу – для вивчення особливостей формування ресурсного потенціалу провідних інтернет-компаній світу; статистичний метод – аналізу темпів приросту ринкової вартості та обсягу витрат на НДДКР п'ятірки американських технологічних гігантів GAFAM; структурно-логічний аналіз – окреслення передових інновацій, згенерованих GAFAM, які безпосередньо чинять вплив на світову спільноту.

Результати. Наголошено на специфіці показника рентабельності основної діяльності технологічних компаній, в межах чого проведено аналіз та порівняння елементів стратегії розвитку корпорацій “Meta Platforms, Inc.” та “Amazon.com Inc.”. Наведено динаміку обсягів витрат інтернет-компаній на дослідження та розробки (R&D) за останні сім років. Визначено особливість ведення бухгалтерського обліку компанії “Amazon.com Inc.”, яка сприяє її лідерській позиції в галузі за критерієм обсягу витрат на НДДКР. Розглянуто ключові інноваційні продукти провідних технологічних компаній світу.

Ключові слова: технологічні компанії; GAFAM; ринкова вартість компанії; інновації; R&D.

© Андріана Мазур, Соломія Папірник, 2022

Отримано: 30.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Мазур А., Папірник С. Інновації як фактор конкурентоспроможності та домінування компанії на ринку. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 125-132. DOI: 10.35774/econa2022.02.125

Вступ

У сучасному мінливому та висококонкурентному бізнес-середовищі важливою умовою виживання компанії та її домінування на ринку є активне впровадження високоефективних інновацій. До використання цього методу вдаються найбільші технологічні корпорації світу. Завдяки постійному моніторингу ринку з наголосом на майбутні потреби широкого кола споживачів, мистецтву своєчасно і швидко адаптуватись до зміни ринкової кон'юнктури та відповідно до цього впроваджувати новітні технології, дані компанії стали провідними гравцями галузі. Окрім отримання конкурентних переваг на ринку, активна інноваційна діяльність дозволяє технологічним лідерам виступати безпосередніми учасниками процесу формування світової економічної системи. З огляду на це, значної актуальності набуває питання дослідження інноваційної компоненти в стратегії розвитку провідних технологічних гігантів та її впливу на лідерську позицію компанії на ринку.

Мета та завдання статті

Визначити специфіку діяльності та ресурсного забезпечення провідних інтернет-компаній, охарактеризувати сферу діяльності та проаналізувати темпи приросту ринкової вартості п'ятірки американських технологічних гігантів, дослідити динаміку обсягу витрат аналізованих корпорацій на дослідження та розробки (R&D), а також виділити передові інновації, згенеровані GAFAM, які безпосередньо впливають на світову спільноту в контексті спрощення життя та підвищення його якості.

Питання функціонування провідних інтернет-компаній та здійснення ними інноваційної діяльності привертає увагу багатьох науковців. Зокрема, Партин Г. О., Загородній А. Г. та Пилипенко Л. М. досліджували особливості функціонування та ресурсного забезпечення підприємств, в діяльності яких основним і визначальним критерієм формування вартості виступають цифрові технології [1]. У праці У. Долата здійснено аналіз концентрації цифрового ринку та досліджено стратегії провідних інтернет-компаній щодо розширення сфери діяльності, в

тому числі за рахунок активного впровадження інновацій [2]. Вдовиченко Ю. В. оцінив передумови формування цифрової економіки та сучасні показники розвитку цифрових технологій [3]. Запровадюк А. В. описала ключові фактори інноваційного лідерства глобальних корпорацій та охарактеризувала взаємозв'язок між процесом фінансування корпораціями високоризикових технологічних проектів і формуванням їх динамічних конкурентних переваг та стійких позицій на різних сегментах глобального ринку [4]. Тенденції розвитку цифрової економіки та можливість проривного розвитку економіки України шляхом її цифрової модернізації дослідив Ляшенко В. І. [5]. Оцінка ефективності застосування новітніх інформаційних технологій в економіці наведена в праці Довбенка В. І. [6]. Б. Імла в своїх напрацюваннях розкрив питання дослідження концепції цифрової економіки [7]. Ватанабе Ч. і Тоу Ю. проаналізували доцільність введення пропозицій щодо нової концепції НДДКР у цифровій економіці [8].

Виклад основного матеріалу дослідження

В економіці XXI століття своєрідним фундаментом економічної потужності як окремої компанії, так і окремої країни та світової економіки загалом виступає інноваційний тип розвитку, який передбачає ефективне та динамічне впровадження інновацій в усі сфери життя. Особливо показовим є світовий досвід впливу нововведень на позиціонування компанії на ринку та нарощення нею стратегічних конкурентних переваг у ринковій боротьбі. Наявні тенденції свідчать про те, що лідерами у сфері впровадження інновацій є високотехнологічні компанії, в діяльності яких основним і визначальним чинником формування вартості (продукції, послуги) виступають цифрові технології, або, інакше кажучи, цифрові компанії. Слід зазначити, що на відміну від підприємств традиційних галузей економіки, даним суб'єктам господарювання притаманний ряд специфічних особливостей, зокрема в контексті їх діяльності та ресурсного забезпечення [1]. По-перше, дані компанії характеризуються глобальним масштабом діяльності. При цьому віртуальний характер продуктів та відсутність фізичного контакту між

продавцем та покупцем продукції завдяки можливостям Інтернету – це перевага цифрових компаній, цінність якої є особливо помітною в умовах поширення пандемії та запровадження карантинних обмежень. По-друге, основним ресурсом підприємств цифрової економіки виступає інформація, якій, на відміну від традиційних видів ресурсів, притаманні унікальні можливості щодо власного збереження та примноження. По-третє, широкий попит на використання цифрових технологій дає можливість цифровим компаніям досягати динамічного зростання обсягів доходів та прибутків, не практикуючи при цьому суттєвого нарощення витрат. Ще одна характерна особливість, яка об'єднує технологічні компанії – це те, що в основі концепції їх діяльності лежать споживчі уподобання та відповідний їм вибір кінцевих користувачів, неорганізована та спонтанна

поведінка яких трансформується в масову та визначає своєрідні ринкові тренди. Саме ефективне та своєчасне прогнозування та управління цими тенденціями є передумовою економічного успіху всесвітньо відомих технологічних брендів [2].

До числа основних представників провідних цифрових компаній світу належать: “Apple Inc.”, “Amazon.com Inc.”, “Alphabet Inc. (Google)”, “Microsoft Corp.” та “Meta Platforms, Inc.”. Всі ці компанії одночасно входять до переліку топ-10 найдорожчих брендів світу. Дана взаємозалежність вкотре доводить той факт, що ефективне та динамічне впровадження інновацій сприяє нарощенню економічної потужності компанії та покращує її становище на ринку. Характеристику названих корпорацій із зазначенням їх ринкової вартості наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Характеристика провідних цифрових компаній світу

Компанія	Рік створення	Сфера діяльності	Ринкова вартість компанії млрд дол.			Темп приросту ринкової вартості компанії, %	
			2022р.	2021р.	2020р.	2022р.	2021р.
“Apple Inc.”	1976	Проектування та розробка побутової електроніки, програмного забезпечення й онлайн-сервісів, цифрова дистрибуція	355,08	263,40	140,52	34,81	87,44
“Amazon.com Inc.”	1994	Електронна комерція	350,27	254,20	220,79	37,79	15,13
“Alphabet Inc. (Google)”	1998	Пошукові та рекламні технології (інтернет-сервіси, додатки, відеохостинг YouTube)	263,43	191,20	188,51	37,77	1,43
“Microsoft Corp.”	1975	Виробництво програмного забезпечення	184,25	140,40	117,07	31,23	19,93
“Meta Platforms, Inc.”	2004	Соціальні медіа та реклама	101,20	81,476	79,804	24,21	2,10

**Джерело: складено авторами за даними [3; 9].*

За даними таблиці 1 ми бачимо, що серед аналізованих цифрових компаній першу сходинку за рівнем капіталізації займає “Apple Inc.”, яка вважається найдорожчим брендом світу. Високі темпи зростання ринкової вартості компанії дозволили їй досягти почесного

статусу – “Apple Inc.” стала першою компанією, ринкова оцінка якої перевищила 3 трильйони доларів США [10]. Успіх компанії, яку заснував Стів Джобс, значною мірою зумовлений дивовижним рівнем лояльності до бренда, основу якого складає репутація якості та

інновацій. Apple стала своєрідним культурним феноменом завдяки багаторічному відточуванню позиціонування її основного бренду. У другому кварталі 2021 фінансового року продажі iPhone, які складають близько половини загальних продажів корпорації, виросли на 65,5% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. На 70,1% збільшився обсяг продаж комп'ютерів Mac і iPad [11]. Не останню роль у зростанні бізнесу Apple відіграла пандемія COVID-19, яка підштовхувала споживачів та компанії до купівлі комп'ютерів у зв'язку з необхідністю працювати вдома. Окрім динамічного зростання ринкової вартості, Apple також характеризується значним рівнем рентабельності власного капіталу. До прикладу, у 2021 році значення показника досягло 150% [12]. З огляду на зазначені факти, в цілому зрозумілою стає стратегія Уорена Баффета – одного з найуспішніших та найбагатших у світі інвесторів, компанія якого володіє приблизно 5,5% акцій Apple, що станом на кінець 2021 року еквівалентно майже 48% в загальній структурі інвестиційного портфеля “Berkshire Hathaway Inc.” [13]. Тобто, наразі інвестори вважають дану компанію відносно безпечним активом для вкладення грошей в умовах високого рівня волатильності ринків.

Слідом за “Apple Inc.” другою компанією, яка подолати позначку в 3 трлн. дол. США, стала заснована Джеффрі Безосом американська компанія “Amazon.com Inc.”. Слід наголосити, що в сучасних умовах 3 трлн. дол. США – це сума, яка перевищує обсяг усього ринку акцій Німеччини та є масштабнішою, ніж уся економіка Великобританії [10]. Вважаючи логістику ключовим фактором у нарощенні ефективності своєї діяльності, Amazon активно розвиває власний наскрізний ланцюг поставок. Інвестиції бренду у власний логістичний підрозділ протягом 2020 та 2021 років склали приблизно 80 мільярдів доларів США [9]. Таким чином, подолання проблеми глобального ланцюга поставок відіграло значну роль у зростанні компанії, темп приросту ринкової вартості якої у 2022 році становить 37,8%. Окрім того, потужні перспективи «Amazon.com Inc.» у сфері роздрібної торгівлі базуються на грамотно побудованій стратегії компанії, яка передбачає застосування різного роду знижок і програм лояльності щодо постійних клієнтів.

Якщо у 2021 році темп приросту ринкової вартості компанії “Alphabet Inc.” становив лише 1,43%, то у 2022 році значення аналогічного показника досягло позначки в майже 38% [9]. Тобто, яскраво вираженим є позитивний вплив пандемії на функціонування цього технологічного гіганта, переважна частина доходів якого генерується на основі надання рекламних послуг. Тренд на нарощення ринкової вартості зберігається й у випадку “Microsoft Corp.” – однієї з найстаріших компаній технологічного сектору, яка, однак, докладає значних зусиль для просування свого бренду. Протягом останніх років спостерігається своєрідна трансформація культури компанії, зокрема з акцентом на командну роботу, інновації та інклюзивність, що, у свою чергу, має на меті розширення можливостей корпорації. Замикає п'ятірку американських інтернет-гігантів, яку узагальнено називають “GAFAM” (акронім, утворений ініціалами компаній), корпорація “Meta Platforms, Inc.”, співзасновником якої є американський медіамагнат та інтернет-підприємець Марк Цукерберг. Активно експериментуючи в галузі штучного інтелекту, “Meta Platforms, Inc.” позиціонує себе як багатопланову та динамічну компанію, чим власне приваблює широке коло потенційних інвесторів.

Не зважаючи на те, що проаналізовані компанії характеризуються високим рівнем диверсифікації діяльності, переважну більшість своїх доходів і прибутків вони все ж таки отримують від ведення традиційного, основного бізнесу. Більше того, динамічне та ефективне здійснення інноваційної діяльності в межах основної сфери діяльності дає змогу технологічним компаніям закріпити за собою статус своєрідного монополіста в галузі. До прикладу, у сегменті пошукових систем як квазімонополіст глобально домінує Google, на яку припадає понад 90% усіх пошукових запитів. Провідним постачальником комунікацій та побутової електроніки все ще залишається Apple, а Microsoft все ще є компанією, яка займається програмним забезпеченням. Подібно до домінування Google на ринку пошукових систем, Facebook і дві його дочірні компанії (WhatsApp та Instagram) в даний час домінують у секторі соціальних мереж. Доменом Amazon є

електронна комерція, в якій компанія ще у 2013 році генерувала вищий оборот у глобальній роздрібній торгівлі, ніж дев'ять найбільших (після Amazon) інтернет-ритейлерів разом узятих [2].

Цікавою для аналізу є рентабельність основної діяльності цифрових компаній, яка зазвичай є на порядок вищою, аніж у представників певних традиційних галузей економіки. Яскравим прикладом є компанія «Meta Platforms, Inc.», рентабельність основної діяльності якої за період 2016 – 2021 років коливається від 400 до 650% [12]. Даний феномен полягає у тому, що в основі зростання обсягу чистого доходу цифрової платформи лежить збільшення числа підписників, водночас тенденцій щодо одночасного значного зростання собівартості не спостерігається. На відміну від своїх конкурентів, «Amazon.com Inc.» не демонструє значних досягнень у нарощенні показника рентабельності основної діяльності, значення якого протягом останніх років коливається навколо позначки 15% [12]. Однак, дана ситуація є не свідченням неефективного функціонування компанії на ринку, а лише результатом обраної нею стратегії здійснення

своїї діяльності. Так, продукти «Amazon.com Inc.» продаються з великою знижкою, внаслідок чого їх ціна часто виявляється нижчою, ніж собівартість. Це, в свою чергу, стимулює зростання попиту з боку споживачів на безліч супутніх товарів. Як наслідок, продаж продукції за зниженими цінами приносить компанії прибутки та створює перспективи для нарощення її частки на ринку.

Високий рівень прибутковості технологічних компаній сприяє нарощенню їх фінансової потужності. За рахунок цього вони мають можливість на безперервній основі інвестувати значні суми коштів у власні дослідження та розробки, що, у свою чергу, виступає їх ключовою конкурентною перевагою перед новачками. При цьому інноваційна діяльність даних компаній, окрім вдосконалення уже існуючих продуктів, передбачає також здійснення розробок у принципово нових галузях з метою задоволення майбутніх потреб споживачів, що сприяє розширенню діапазону їх діяльності. Проаналізуємо динаміку обсягу витрат аналізованих компаній на здійснення власних досліджень та розробок, тобто на НДДКР (Research & Development (R&D)) за останні сім років (див. рисунок 1).

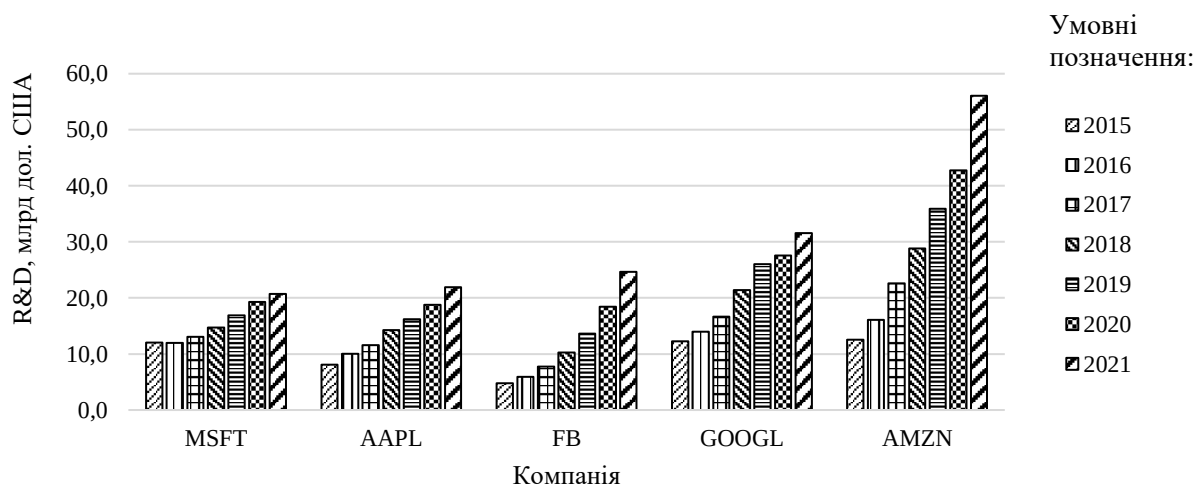

Рис. 1. Динаміка обсягу витрат провідних технологічних компаній на дослідження та розробки за період 2015-2021 рр.

* Джерело: побудовано авторами за даними [12].

Рисунок 1 демонструє позитивну постійно зростаючу тенденцію обсягів інвестування технологічними компаніями коштів на здійснення НДДКР. Абсолютним лідером впродовж усіх років залишається «Amazon.com Inc.», яка у 2021 році на дослідження проектів

витратила 56,05 млрд дол. США. Слід уточнити, що особливістю ведення бухгалтерського обліку в «Amazon.com Inc.» є виокремлення витрат на технології та контент, які при аналізі звітності ототожнюються з витратами на дослідження та розробки [8]. Відповідно, у дану

статтю включені значні суми на здійснення операцій, які за традиційним підходом не належать до досліджень та розробок. Звичайно, Amazon все ще витрачає мільярди доларів щороку на справжні R&D. Скільки саме – невідомо, але це точно менше, ніж 56,05 мільярда доларів, тобто приблизно на рівні інших компаній [14]. Другу позицію з невеликим відривом від конкурентів стабільно займає “Alphabet Inc.”, яка на дослідження та розробки щорічно витрачає близько 15% свого загального доходу. Слідом за Google активну інноваційну діяльність здійснює корпорація “Microsoft Corp.”, 13% щорічного доходу якої спрямовується на R&D. Четверте місце за критерієм витрат на дослідження та розробки в доларовому еквіваленті займає “Apple Inc.”. При цьому 21,91 млрд дол. США, отриманих компанією в рамках здійснених інноваційних розробок у 2021 році, еквівалентні лише 6% в загальному обсязі її доходів, що є суттєво нижчим показником у порівнянні з конкурентами. Однак, такий низький, на перший погляд, відсоток досліджень і розробок у загальному обороті Apple не слід інтерпретувати як слабкість. По-перше, це зумовлено непомірним зростанням доходів компанії, базовий темп приросту яких за 20 останніх років перевищив 6500% [12]. По-друге, стратегія корпорації передбачає зростання не обсягу інноваційного портфеля як кількісного показника, а насамперед ефективності цього портфеля як його якісної характеристики. Цікавою є ситуація у випадку “Meta Platforms, Inc.”, яка на ряду з найменшим порівняно з конкурентами показником обсягу витрат на НДДКР у доларовому еквіваленті, витрачає близько 21% свого загального доходу на дослідження та розробки, тобто більше, ніж будь-яка інша проаналізована компанія. Це свідчить про динамічність інноваційної діяльності корпорації та пріоритетність інновацій у загальній стратегії її розвитку.

Таким чином, представлені компанії високотехнологічного сектора є лідерами за витратами на дослідження та розробки. При цьому значні обсяги витрат на R&D – не єдиний фактор високого рівня їх інноваційного розвитку. Інші характеристики, що сприяють інноваційному лідерству інтернет-компаній – це швидкість впровадження інновацій, ефективність витрат на дослідження та

розробки, гнучкість бізнесу, а також своєчасне та результативне дослідження нових ринків з подальшим ефективним їх освоєнням [4]. Саме описані критерії інноваційного лідерства, властиві передовим технологічним компаніям, стали основою для забезпечення світової спільноти безліччю інноваційних продуктів, які значно спрощують життя та підвищують його якість. До прикладу, результатом невпинної зосередженості компанії «Amazon.com Inc.» на з’ясуванні того, що потрібно клієнту, стало створення Amazon Go – мережі продуктових магазинів з потенційно революційною функцією: відсутністю черг на касі. Інший приклад – Amazon Kindle – найуспішніший пристрій для читання електронних книг, коли-небудь створений. Значне спрощення процесів комунікації між людьми стало можливим завдяки інноваційним продуктам Facebook – Instagram та WhatsApp, які сьогодні, окрім першочергового призначення, відіграють роль потужного розважального майданчика. Філософія Apple, заснована на погляді у майбутнє, подарувала світові iPhone – легендарний смартфон, перше покоління якого справило неймовірний фурор та дало початок новій епосі повноекранних смартфонів. Популярне слово молодіжного сленгу – “гуглити” – безпосередньо асоціюється з компанією Google, яка надає безцінні послуги з пошуку необхідної інформації в інтернеті, а без операційних систем для комп’ютерів, розроблених корпорацією Microsoft та еволюційного оновлення для командної роботи у вигляді Microsoft Teams важко уявити сучасні процеси ефективного навчання і працевлаштування, тим паче в умовах карантинних обмежень та реаліях воєнного часу.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Підсумовуючи, слід наголосити, що в умовах глобалізації та невпинного загострення конкуренції динамічне та ефективне впровадження інновацій дає змогу компаніям займати гідне становище у світовому бізнес-середовищі. Яскравим прикладом даної залежності слугує досвід п’ятірки провідних технологічних гігантів. Своєчасно прогножуючи ринкові тренди та ефективно управляючи ними, дані корпорації досягли неабиякого

економічного успіху та стали всесвітньо відомими брендами. Один із секретів полягає в тому, що їхні інноваційні продукти є блискучою відповіддю на досі незадоволені потреби з боку споживачів, а не створеною в лабораторних умовах абстрактною ідеєю, відірваною від реальної ситуації щодо попиту на ринку. Сучасні тренди свідчать про те, що провідні світові інвестори активно диверсифікують свій інвестиційний портфель шляхом включення до нього акцій інтернет-

компаній, тобто майбутнє зростання “GAFAM” є очевидним.

Подальші дослідження цієї тематики є надзвичайно актуальними, особливо в сучасних умовах стрімкого розвитку цифровізації та з огляду на безпосередню участь технологічних лідерів у процесі формування світової економічної системи, а основний напрям досліджень – необхідність запозичення досвіду аналізованих компаній українськими підприємствами задля ефективного розвитку вітчизняної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Партин Г. О. Загородній А. Г., Пилипенко Л. М. Підприємницькі структури цифрової економіки та проблеми оцінювання ефективності їхньої діяльності. *Фінанси України*. 2021. № 1. С. 103-116. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4775.
2. Dolata U. Apple, Amazon, Google, Facebook, Microsoft: Market concentration-competition-innovation strategies. Stuttgarter Beiträge zur Organisations- und Innovationsforschung. *SOI Discussion Paper*. 2017. No. 2017-01. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/152249>.
3. Вдовиченко Ю. В. Цифрові технології як основа та рушійна сила розвитку сучасної глобальної економіки. *Економіка та держава*. 2018. № 1. С. 79-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2018_1_17.
4. Запроводиук А. В. Корпоративний венчурний бізнес у стратегіях розвитку найбільш інноваційних компаній світу. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 7. С. 6-11. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/7-2016/3.pdf>.
5. Ляшенко В. І., Вишневецький О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. *НАН України, Ін-т економіки пром-сті*. Київ, 2018. 252 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2017/Lyashenko_Vishnevsky_2018.pdf.
6. Довбенко В. І. Оцінювання ефективності застосування новітніх інформаційних технологій в економіці. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології: матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 19–20 верес. 2019 р. Київ, 2019. С. 92–95.*
7. Imlah B. The Concept of a Digital Economy / Oxford Digital Economy Collaboration Group. URL: <https://web.archive.org/web/20131022003036>.
8. Watanabe, C., & Tou, Y. Transformative direction of R&D—lessons from Amazon's endeavor. *Technovation*. 2019. Vol. 88, URL: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2019.05.007>.
9. Brand Finance Global 500, 2022. URL: <https://brandirectory.com/rankings/global>.
10. Jeran Wittenstein and Thyagaraju Adinarayan. Apple Nears \$3 Trillion in Market Value. Here's Some Context. *Bloomberg*. 2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-12-08/apple-bulldozes-its-way-towards-3-trillion-value-tech-watch?srnd=premium-europe&sref=Y0jVLcFo>.
11. Куницький О. Apple збільшила доходи майже на 54%. Левову частку зростання забезпечив продаж iPhone. *Forbes*. 2021. URL: <https://forbes.ua/news/apple-zbilshila-dokhodi-mayzhe-na-54-levovu-chastku-zrostannya-zabezpechiv-prodazh-iphone-29042021-1504>.
12. Офіційний сайт Yahoo! URL: <https://www.yahoo.com/>
13. Офіційний сайт Buffett.Online. URL: <https://www.buffett.online/portfolio>.
14. Green, T. How Much does Amazon Spend on R&D? Less than You Think. *The Motley Fool*. 2018. URL: <https://www.fool.com/investing/2018/06/13/how-much-does-amazon-spend-on-rd-less-than-you-thi.aspx>.

REFERENCES

1. Partyn, H., Zahorodnii, A. & Pylypenko, L. (2021). Entrepreneurial structures of the digital economy and problems of evaluating the effectiveness of their activities. *Finansy Ukrainy*, 1, 103-116. Retrieved from: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4775.
2. Dolata, U. (2017). Apple, Amazon, Google, Facebook, Microsoft: Market concentration – competition – innovation strategies. *Stuttgarter Beiträge zur Organisations- und Innovationsforschung, SOI Discussion Paper*, [Online], No. 2017–01, Retrieved from: <https://www.econstor.eu/handle/10419/152249>.
3. Vdovychenko, Yu. (2018). Digital technologies as the basis and driving force of modern global economy, *Ekonomika ta derzhava*, 1, 79-82. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2018_1_17.
4. Zaproviadiuk, A. (2016). Corporate venture business in the development strategies of the most innovative companies in the world. *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, 6-11, Retrieved from: <http://bses.in.ua/journals/2016/7-2016/3.pdf>.
5. Liashenko, V. & Vyshnevskiy, O. (2018). *Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy iak mozhylyst' proryvnoho rozvytku* [Digital modernization of Ukraine's economy as an opportunity for breakthrough development], NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, Kyiv, Ukraine.
6. Dovbenko, V. (2019). Evaluating the effectiveness of the latest information technologies in the economy, *Pobudova informatsijnoho suspil'stva: resursy i tekhnolohii: materialy XVIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Building an information society: resources and technologies: materials of the XVIII International. scientific-practical conf.]*, September 19- 20, 2019. Kyiv, Ukraine, pp. 92–95.
7. Imlah, B. (n. d.) (2013). The Concept of a Digital Economy. Oxford Digital Economy Collaboration Group, Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20131022003036>.
8. Watanabe, C., & Tou, Y. (2019). Transformative direction of R&D—lessons from Amazon's endeavor, *Technovation*, [Online], Vol. 88, Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2019.05.007>.
9. Brand Finance (2022), Brand Finance Global 500 2022, Retrieved from: <https://brandirectory.com/rankings/global>.
10. Jeran, Wittenstein & Thyagaraju, Adinarayan. (2021). Apple Nears \$3 Trillion in Market Value. Here's Some Context, *Bloomberg*, [Online], Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-12-08/apple-bulldozes-its-way-towards-3-trillion-value-tech-watch?srnd=premium-europe&sref=Y0jVLcFo>.
11. Kunytskyi, O. (2021). Apple increased revenue by almost 54%. The lion's share of growth was provided by iPhone sales, *Forbes*, [Online], Retrieved from: <https://forbes.ua/news/apple-zbilshila-dokhodimayzhe-na-54-levovu-chastku-zrostannya-zabezpechiv-prodazh-iphone-29042021-1504>.
12. The official site of Yahoo! (2022), Retrieved from: <https://www.yahoo.com/>.
13. The official site of Buffett.Online (2022), Retrieved from: <https://www.buffett.online/portfolio/>.
14. Green, T. (2018). How Much does Amazon Spend on R&D? Less than You Think, *The Motley Fool*, Retrieved from: <https://www.fool.com/investing/2018/06/13/how-much-does-amazon-spend-on-rd-less-than-you-thi.aspx>.

Andriana Mazur, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Solomiia Papirnyk, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

INNOVATION AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS AND COMPANY'S MARKET DOMINANCE

Abstract

Introduction. The article identifies the features of the functioning of the world's leading technology companies in digital markets. The study is devoted to the identification of key criteria of market dominance on the example of GAFAM companies, in particular, the scope of each company and the growth rate of market value are described. It is investigated that despite the high level of diversification of Internet companies, most of their income and profits they receive from the main activity. For each company, the industry in which it is dominant is outlined.

Purpose. Identification of innovations as an important factor of competitiveness and dominance of the company in the digital technology market; analysing the activities of GAFAM companies to identify the impact of innovation on market dominance of companies on the criteria of key indicators of market value growth rates and research and development (R&D) costs.

Метод (методологія). During the research such methods were used as: dialectical method and methods of analysis and synthesis – to study the peculiarities of the formation of resource potential of the world's leading Internet companies; statistical method – analysis of the growth rate of market value and R&D expenditures of the five American technology giants GAFAM; structural and logical analysis – outlining the advanced innovations generated by GAFAM that directly affect the world community.

Results. Emphasis is placed on the specifics of the profitability of the main activities of technology companies, within which the analysis and comparison of elements of the development strategy of corporations Meta Platforms, Inc. and Amazon.com Inc. are made. The dynamics of Internet companies' expenditures on research and development (R&D) for the last seven years is given. The peculiarity of Amazon.com Inc.'s accounting, which contributes to its leading position in the industry in terms of R&D expenditures, has been identified. The key innovative products of the world's leading technology companies are considered.

Keywords: technology companies; GAFAM; market value of the company; innovation; R&D.

Cite as: Mazur, A. & Papirnyk, S. (2022). Innovation as a factor of competitiveness and company's market dominance. *Economic analysis*, 32 (2), 125-132. DOI: 10.35774/econa2022.02.125

DOI: 10.35774/econa2022.02.133

JEL classification: G32, M21, M41
UDC: 657(470+571)

Юлія МАНАЧИНСЬКА

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри обліку і оподаткування,

Чернівецький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, Україна

E-mail: yu_manachynska@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9155-3417

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/S-7080-2017>

АКТУАРНИЙ ЗВІТ ПРО ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ В СИСТЕМІ АКТУАРНОГО ОБЛІКУ

АНОТАЦІЯ

Вступ. У статті досліджено особливості складання другої форми актуарної фінансової звітності. Ефективність вартісно-орієнтованого управління виходить на перший план в умовах прояву аспектів нестабільності національної економіки. В умовах воєнного стану, бізнес потребує всебічної підтримки та додаткового фінансування. Підвищити імідж інвестиційної привабливості здатна актуарна фінансова звітність, яка за своїм змістовим наповненням здатна врегулювання агентські відносини між власниками бізнесу та менеджерами вищих ланок управління. В силу таких тенденцій традиційна фінансова звітність потребує нагальної трансформації в актуарну. Окреслено особливості структури Актуарного звіту про фінансові результати (Актуарного звіту про сукупний дохід), який складається з двох розділів: розділ I. «Операційна діяльність», розділ II «Фінансова діяльність». Запропоновано авторську методику трансформації традиційного Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), типова форма №1 в актуарний.

Мета статті – дослідити специфіку трансформації Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), тип. Форма №1 в Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід), тип. Форма №1-а на прикладі вітчизняного сільськогосподарського підприємства.

Метод (методологія). Включає загальнонаукові методи – елементи теорії логіки; методи теоретичного узагальнення та абстрактнологічний; методи порівняння та групування; метод класифікації.

Результати. В результаті проведеного дослідження отримано елементи наукової новизни, що полягають у наступному: запропоновано методику трансформації Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), тип. Форма №1 в Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід), тип. Форма №1-а на базі врахування зарубіжного досвіду; окреслено особливості дихотомії операційної та фінансової діяльності в Актуарному звіті про фінансові результати (Актуарному звіті про сукупний дохід), які врегульовують конфлікт інтересів акціонерів та топ-менеджерів при керуванні бізнес-процесами, окрім того саме таке інформаційне наповнення здатне створити сприятливий ґрунт для залучення інвестицій, тобто зацікавити потенційного постачальника капіталу на активному фінансовому ринку.

Отже, практична значущість проведеного дослідження полягає в розробці рекомендацій для забезпечення більше ефективного функціонування вітчизняних сільськогосподарських підприємств за рахунок активного впровадження у практику застосування актуарного обліку, що сприятиме необхідного обсягу інвестицій у розвиток та сприятиме підвищенню продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану.

Ключові слова: актуарний облік; актуарна звітність; операційна діяльність; фінансова діяльність; фінансові результати.

Вступ

Продовольча безпека держави займає вагомим місце в ефективній системі забезпечення підтримки національної економіки. Першочергово вона передбачає

захист життєвих інтересів громадян, зокрема щодо надання безперешкодного доступу до продуктів харчування. Вирішальну роль у її забезпеченні відіграють вітчизняні сільськогосподарські підприємства, які в

© Юлія Маначинська, 2022

Отримано: 03.05.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Маначинська Ю. Актуарний звіт про фінансові результати: трансформація в системі актуарного обліку. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 133-139. DOI: 10.35774/econa2022.02.133

умовах фінансово-економічної нестабільності потребують всебічної підтримки та додаткового фінансування. Дослідження можливостей додаткового залучення фінансових інвестицій у вітчизняний аграрний сектор є важливою проблемою в умовах воєнного стану в Україні. Її ефективне вирішення дозволить закласти міцний фундамент обґрунтування економічної стратегії діяльності аграріїв на майбутнє. Підвищити імідж інвестиційної привабливості вітчизняних сільськогосподарських підприємств здатна актуарна фінансова звітність, оскільки кризь призму її змістового наповнення інвестор одразу бачить додаткову вигоду од вкладання тимчасово вільних фінансових ресурсів. Таким чином, практичне впровадження актуарного обліку та актуарної звітності на вітчизняних аграрних підприємствах здатне прямо вплинути на рівень інвестиційної привабливості як окремого аграрного суб'єкта ринку, так і регіону, країни загалом.

Мета та завдання статті

Мета та завдання статті – дослідити специфіку трансформації Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), тип. Форма №1 в Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід), тип. Форма №1-а на прикладі вітчизняного сільськогосподарського підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Традиційна система бухгалтерського обліку та звітності спрямована на фактичну констатацію фактів минулих подій, та фактично не спроможна задовольнити всезростаючі інтереси не дійсних акціонерів, власників бізнесу, але й реальних чи потенційних інвесторів. Саме тому, в епоху XXI століття на перший план виходить інноваційна актуарна облікова парадигма, яка формує уявлення про результати господарської діяльності підприємства у багатовимірному просторі, розширюючи горизонти його далекоглядності. Актуарний облік здатен відобразити зміни економічної вартості бізнесу на довготривалу перспективу та акцентувати увагу на цілковитому розмежуванні операційної та фінансової діяльності. Окрім того, саме кризь

призму актуарної фінансової звітності можна здійснити оцінку вартості підприємства в умовах його продажу, як цілісного майнового комплексу, при цьому практично не потрібно традиційних бухгалтерських проведення. Адже складання актуарної звітності відбувається шляхом їх оминання та базується та певній методиці трансформації традиційних звітних форм. Виключенням слугує лишень складання Актуарного балансу (Актуарного звіту про фінансовий стан), тип. Форма №1-а, коли оцінка вартості довгострокових активів та зобов'язань здійснюється за теперішньою (дисконтованою) вартістю, про, що вже йшлося у наших попередніх дослідженнях.

Вагомий внесок у дослідження питання актуарного обліку та актуарної звітності зробили такі відомі вітчизняні вчені, як: Ф. Ф. Бутинець [1], Л. Л. Горецька [1], К. В. Гульпенко [2], М. В. Кужельний [4], С. А. Кузнецова [3], О. Л. Лаговська [6], С. О. Левицька [7], Я. В. Лебедзевич [7], О. О. Осадча [7], Т. М. Сльозко [9], З. С. Туякова [10], І. Й. Яремко [11] та інші. Щодо зарубіжного теоретичного та практичного досвіду впровадження актуарного обліку, то особливої уваги заслуговують роботи В. Б. Івашкевича [12], Л. І. Куликової [13], М. І. Кутера [5], Н. Б. Семеніхіної [13], С. Г. Пенмана [14], Ж. Рішара [12], А. І. Шигаєва [12], оскільки автори найдетальніше розкривають змістове наповнення сучасного виду обліку – актуарного – як нової шаблони розвитку бухгалтерського обліку, а також детально описують методологію його побудови та основоположні аспекти практичної апробації. Проте детально та всебічно в Україні методика трансформації традиційної фінансової звітності в актуарну не розглядалася, що і викликало необхідність у проведенні досліджень у даному напрямі.

Результати використання операційних та фінансових активів та зобов'язань в операційній та фінансовій діяльності знаходять відображення в Актуарному звіті про фінансові результати (Актуарному звіті про сукупний дохід) (Форма №2-а) [12].

Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід) (Форма №2-а) розкриває результати використання операційних та фінансових активів та зобов'язань на надавати розрахунок сукупного фінансового результату (сукупного прибутку чи

збитку) за звітний період по операційній та фінансовій діяльності.

Складання Актуарного звіту про фінансові результати (Актуарного звіту про сукупний дохід) може бути шляхом трансформації традиційного Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) шляхом виконання наступних двох кроків:

1) в актуарному звіті про фінансові результати включаються фінансові результати, які віднесені безпосередньо на рахунки обліку власного капіталу та відображені у Звіті про зміни у власному капіталі;

2) всі статті доходів і витрат перегруповуються по операційній та фінансовій діяльності та визначається чистий фінансовий результат (ЧФР) по кожному із цих двох видів діяльності, а також сукупний прибуток в цілому по сільськогосподарському підприємстві [12, с. 96].

Тому за даними Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) ПАТ «Агрофірми «Провесін» (м. Львів), складемо Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід) шляхом побудови трансформаційної табл. 1.

Таблиця 1. Трансформаційна таблиця Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) в Актуарний звіт про сукупний прибуток на прикладі ПАТ «Агрофірми «Провесін» (м. Львів), на 01.01.20XX р., тис. грн.

№ з/п	Актуарний звіт про сукупний прибуток, форма №2-а		3D-звіт про фінансові результати (про сукупний дохід), назва статті, код рядка	Сума, тис. грн.	
	Назва розділу	Назва статті, код рядка		За звітний період	За попередній період
1	2	3	4	5	6
1.	І. ОПЕРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (р. 6000)	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), р.2000 (форма №2)	7246	6012
		Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) (р.6050)	Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), р.2050 (форма №2)	(9950)	(8305)
		в т. ч.			
		амортизація основних засобів (р. 6055)	Амортизація, р.2515 (форма №2)	724	702
		матеріальні витрати (р. 6056)	Матеріальні затрати, р.2500 (форма №2)	5928	5003
		витрати на оплату праці (р. 6057)	Витрати на оплату праці, р.2505 (форма №2)	2977	2157
		Інші операційні доходи, (р. 6060)	Інші операційні доходи, р.2120 (форма №2)	1377	2708
		Операційні витрати, (р. 6065)	Адміністративні витрати, р. 2130 (форма №2) + Витрати на збут, р. 2150 (форма №2)	(2593)	(1851)
		Інші операційні витрати, (р. 6070)	Інші операційні витрати, р. 2180 (форма №2)	(1391)	(2655)
		Операційний прибуток (збиток), (р.6100)		(5311)	(4091)
		р.6100 = (р.6000 – р.6050) + р.6060 – р.6065 – р.6070			

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
2.	II. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	Фінансові доходи, (р.6150)	Дохід від участі в капіталі, р.2200 (форма №2) + Інші фінансові доходи, р.2220 (форма №2)	-	-
		Фінансові витрати, (р.6160)	Фінансові витрати, р.2250 (форма №2) + Втрати від участі в капіталі (р.2255) (форма №2)	(456)	(560)
		Чистий фінансові доходи, (р.6170) або / чисті фінансові витрати, (р.6175)	Фінансові доходи, (р.6150) (форма №2-а) – Фінансові витрати, (р.6160) (форма №2-а) + Інші доходи (р.2240) (форма №2) – Інші витрати (р.2270) (форма №2)	813	(568)
		р.6170 (+) або р.6175 (-) = р.6150 – р.6160 + р.2240 – р.2270			
		Сукупний прибуток (збиток) за рік, (р.6200)			(5767)
р.6200 = (р.6100 – р.6170)					

Джерело: складено автором за офіційними даними SMIDA [15].

Представлена в табл. 1 методика трансформації Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) ПАТ «Агрофірми «Провесін» (м. Львів), в Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід) є авторською розробкою та базується на зарубіжному досвіді побудови актуарних звітних форм, а також враховує особливості вітчизняного нормативного простору щодо узагальнення та традиційного представлення звітної інформації.

Підготовлений таким чином Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід) (Форма №2-а) містить всі дані, які необхідні для виокремлення у складі кінцевого фінансового результату показників сукупного операційного прибутку та чистих фінансових доходів (витрат), які передбачені динамічним бухгалтерським рівнянням актуарного обліку [12, с. 97].

Узагальнення проведеної трансформації у формі Актуарного звіту про фінансові результати (Актуарного звіту про сукупний

дохід), тип. Форма №2-а представлено в табл. 2.

З даних табл. 2 помітно, що Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід), тип. Форма №2-а базується на «дихотомії» операційної та фінансової діяльності та містить два однойменних розділи. Аналогічно, до Актуарного балансу (Актуарного звіту про фінансовий стан), тип. форма №1-а таке розмежування вищезгаданих видів діяльності створює сприятливу основу для задоволення інтересів власників бізнесу, менеджерів та постачальників капіталу (інвесторів). Актуарна звітність складається на базі традиційної фінансової звітності, та базується на зрозумілих алгоритмах щодо її трансформації, один з яких був нами представлений у табл.1. Відповідно практичне впровадження актуарного обліку та звітності на аграрних підприємствах сприятиме підвищенню іміджу їх інвестиційної привабливості на ринку аграріїв.

Таблиця 2. Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний дохід) ПАТ «Агрофірми «Провесін» за 20XX рік, тис. грн.

Стаття	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4
I. Операційна діяльність			
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	6000	7246	6012
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	6050	(9950)	(8305)
<i>в т.ч.</i>			
<i>амортизація основних засобів</i>	6055	724	702
<i>матеріальні витрати</i>	6056	5928	5003
<i>витрати на оплату праці</i>	6057	2977	2157
Інші операційні доходи	6060	1377	2708
Операційні витрати	6065	(2593)	(1851)
Інші операційні витрати	6070	(1391)	(2655)
<i>Операційний прибуток (збиток)</i>	6100	(5311)	(4091)
II. Фінансова діяльність			
Фінансові доходи	6150	-	-
Фінансові витрати	6160	(456)	(560)
<i>Чисті фінансові доходи (витрати)</i>	6170	(813)	(568)
Сукупний прибуток (збиток) за рік	6200	(5767)	(4659)

Джерело: складено автором за офіційними даними SMIDA [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок

У статті здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення завдання, яке полягає в обґрунтуванні методичних засад структурної переорієнтації бухгалтерського обліку в рамках актуарного підходу, що сприятиме зростанню інвестиційної привабливості аграрних підприємств, як на вітчизняному та світових фінансових ринках. Впровадження розробленого підходу щодо методики трансформації традиційної фінансової звітності в актуарну, зокрема Звіту про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) в Актуарний звіт про фінансові результати (Актуарний звіт про сукупний прибуток) створює сприятливе інформаційне наповнення для залучення необхідного обсягу

інвестицій у розвиток досліджуваного сектору економіки. Це в комплексному виразі забезпечить підвищення продовольчої безпеки України, в складних умовах, що склалися під час воєнного стану. Таким чином цілковита переорієнтація системи обліку в межах актуарної складової забезпечить створення сприятливого інформаційного підґрунтя для формування перспективної картини прибутковості бізнесу та залучення інвестицій у подальший розвиток. Більш глибокий аналіз діяльності підприємств агросектору дозволить систематизувати існуючі підходи щодо визначення стратегії розвитку таких підприємств, що знаходяться у кризовому стані та запропонувати механізми покращення їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутинець Ф. Ф., Горецька Л. Л. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах: навч. посіб. Житомир: ПП «Рута». 2019. 544 с.
2. Гульпенко К. В. Развитие учета для целей управления в современных условиях. Материалы XI международной научно-практической конференции (16 марта 2012 г.); в 3 т. СПб.: Изд-во МБИ, 2012. Т. 3. 2012. С. 15–18.
3. Кузнецова С. А. Перспектива бухгалтерського обліку: стратегічність, електронна комерція та соціальна спрямованість. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2014. № 1(16). С. 73–83.
4. Кужельний М. В., Левицька С. О. Організація обліку: навч. підручн. Рівне: НУВГП, 2010. 352 с.
5. Кутер М. И., Ешугова Б. С., Комкова Ж. Л., Шихиди А. Г. Исследование и развитие теоретических основ финансового результата. *Вектор науки ТГУ*. 2009. № 7(10). С. 115–116.
6. Лаговська А. О. Актуарна концепція бухгалтерського обліку. URL: www.lac.lviv.ua/LCA_Oblic_Materialy_konf_25.04.2014.pdf.
7. Левицька С. О., Лебедзевич Я. В., Осадча О. О. Звітність підприємств: підручн. Острог: НУ «Острозька академія», 2012. 230 с.
8. Ришар Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика / Под ред. Я.В. Соколова; пер. с фр. М.: Финансы и статистика, 2000. 160 с.
9. Сльозко Т. М. Бухгалтерський облік в умовах інституційних перетворень: теорія і практика: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
10. Туяков З. С. Системный подход к классификации стоимостных оценок в бухгалтерском учете. *Вестник ОГУ*. № 10. Октябрь. 2006. Ч. 2. С. 312–321.
11. Яремко І. Й. Концепції і парадигми бухгалтерського обліку як система наукових основ теорії. URL: <http://ena.lp.edu.ua>.
12. Шигаев А. И. Актуарный учет и использование его данных для управления; под ред. д-ра экон. наук, проф. В. Б. Ивашкевича. Москва: Магистр: ИНФРА-М, 2011. 224 с.
13. Куликова Л. И., Семенихина Н. Б. Актуарный баланс и использование его данных для оценки финансового положения предприятия как имущественного комплекса. Москва: монография. 2013. 86 с.
14. Penman S.H. Financial Statement Analysis and Security Valuation. 3rd ed. New York: McGraw-Hill/ Irwin, 2007. 241 p.
15. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України (АПФРУ) / Stock market infrastructure development agency of Ukraine (SMIDA): офіційний web-сайт. URL: <https://smida.gov.ua/>.
16. Голикова К.П. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, 2012, вип. 22, ч. II. С.1 – 5. URL: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/67.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/67.pdf).

REFERENCES

1. Butynets, F. F., Horetska, L. L. (2019). *Bukhhalterskyi oblik u zarubizhnykh krainakh*. Zhytomyr: PP «Ruta». [in Ukrainian].
2. Hulpenko, K. V. (2012). *Razvytye ucheta dlia tselei upravleniya v sovremennykh usloviakh*. SPb.: Yzd-vo MBY. [in Russian].
3. Kuznetsova, S. A. (2014). Perspektiva bukhhalterskoho obliku: stratehichnist, elektronna komertsia ta sotsialna spriamovanist. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, 1(16), 73–83. [in Ukrainian].
4. Kuzhelnyi, M. V., Levytska, S. O. (2010). *Orhanizatsiia obliku*. Rivne: NUVHP. [in Ukrainian].
5. Kuter, M. Y., Eshuhova, B. S., Komkova, Zh. L., Shykydy, A. H. (2009). Issledovanie i razvitie teoreticheskikh osnov finansovoho rezultata. *Vektor nauky THU*, 7(10), 115–116. [in Russian].
6. Lahovska, A. O. (2014). *Aktuarna kontseptsii bukhhalterskoho obliku*. Retrieved from: www.lac.lviv.ua/LCA_Oblic_Materialy_konf_25.04.2014.pdf. [in Ukrainian].
7. Levytska, S. O., Lebedzevych, Ya. V., Osadcha, O. O. (2012). *Zvitnist pidpriemstv*. Ostroh: Ostrozka akademiia. [in Ukrainian].
8. Ryshar, Zh. (2000). *Bukhhalterskyi uchets: teoriya y praktyka*. Moscow: Finansy i statistika. [in Russian].
9. Slozko, T. M. (2013). *Bukhhalterskyi oblik v umovakh instytutsiinykh peretvoren: teoriia i praktyka*. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
10. Tuiakov, Z. S. (2006). Systemnyi podkhod k klassifikatsii stoimostnykh otsenok v bukhhalterskom uchete. *Vestnyk OHU*, 10, 2, 312–321. [in Russian].
11. Yaremko, I. Y. (n.d.). *Kontseptsii i paradyhmy bukhhalterskoho obliku yak systema naukovykh osnov teorii*. Retrieved from: <http://ena.lp.edu.ua>. [in Ukrainian].
12. Shyhaev, A. Y. (2011). *Aktuarnyi uchets i ispolzovanie eho dannykh dlia upravleniya*. Moscow: Mahistr: INFRA-M. [in Russian].

13. Kulykova, L. Y., Semenykhyna, N. B. (2013). *Aktuarnyi balans y ispolzovanie eho dannykh dlia otsenky fynansovoho polozheniya predpriyatiya kak imushchestvennogo kompleksa*. Moscow. [in Russian].
14. Penman, S. H. (2007). *Financial Statement Analysis and Security Valuation*. New York: McGraw-Hill/ Irwin.
15. Ahentstvo z rozvytku infrastruktury fondovoho rynku Ukrainy (ARIFRU) / Stock market infrastructure development agency of Ukraine (SMIDA): ofitsiyni web-sait. Retrieved from. <https://smida.gov.ua/>. [in Ukrainian].
16. Holikova, K. P. (2012). Prodovolcha bezpeka derzhavy: sutnist, struktura ta osoblyvosti yii zabezpechennia. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 22, ch. II, 1–5. Retrieved from: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/67.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/67.pdf). [in Ukrainian].

Yulia Manachynska, PhD in Economics, Associate Professor, Lecturer, Department of Accounting and Taxation, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, Ukraine

ACTUARY REPORT ABOUT FINANCIAL RESULTS: TRANSFORMATION IN THE ACTUARY ACCOUNTING SYSTEM

Abstract

Introduction. The article examines the features of the second form of actuarial financial reporting. The effectiveness of cost-oriented management comes to the fore in the face of aspects of instability of the national economy. Under martial law, businesses need comprehensive support and additional funding. Actuarial financial reporting is able to increase the image of investment attractiveness, which in its content is able to regulate the agency relationship between business owners and senior managers. Due to such trends, traditional financial reporting needs to be urgently transformed into an actuarial one. The peculiarities of the structure of the Actuarial Report on Financial Results (Actuarial Report on Total Income), which consists of two sections: section I. "Operating activities", section II "Financial activities". The author's method of transformation of the traditional Statement of financial results (Statement of comprehensive income), standard form №1 into actuarial is proposed.

The purpose of the article is to investigate the specifics of the transformation of the Statement of financial performance (Statement of comprehensive income), type. Form №1 in Actuarial Report on Financial Results (Actuarial Statement of Aggregate Income), type. Form №1-a on the example of a domestic agricultural enterprise.

Method (methodology). Includes general scientific methods - elements of the theory of logic; methods of theoretical generalization and abstract; methods of comparison and grouping; classification method.

Results. As a result of the research, the elements of scientific novelty were obtained, which are as follows: the method of transformation of the Statement of financial results (Statement of comprehensive income), type. Form №1 in Actuarial Report on Financial Results (Actuarial Statement of Aggregate Income), type. Form №1-based on foreign experience; outlines the dichotomy of operating and financial activities in the Actuarial Report on Financial Results (Actuarial Report on Total Income), which resolves conflicts of interest of shareholders and top managers in managing business processes, in addition, such information content can create a favorable environment for investment that is, to interest a potential supplier of capital in an active financial market.

Thus, the practical significance of the study is to develop recommendations to ensure more efficient functioning of domestic agricultural enterprises through the active implementation of actuarial accounting, which will contribute to the necessary investment in development and improve food security in Ukraine under martial law.

Keywords: actuarial accounting; actuarial reporting; operational activity; financial activities; financial results.

Cite as: Manachynska, Y. (2022). Actuary report about financial results: transformation in the actuary accounting system. *Economic analysis*, 32 (2), 133-139. DOI: 10.35774/econa2022.02.133

DOI: 10.35774/econa2022.02.140

JEL classification: M21,Q01
UDC: 338.5

Ольга МОГИЛЕВСЬКА

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки, підприємництва та менеджменту,
Київський міжнародний університет, Україна
E-mail: olgaym1993@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8482-7950

Анна СЛОБОДЯНИК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу,
Національний авіаційний університет, Україна
E-mail: slobodyanikann@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6437-0033
ResearcherID: D-8624-2018

Ольга ДАНИЛЕВСЬКА-ЖУГУНІСОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри глобальної економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна
E-mail: danilevska_olha@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2637-4572

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЦІНОУТВОРЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МАРКЕТИНГОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ

Вступ. У статті досліджено основні ключові аспекти ціноутворення на продукцію, що являється головним елементом маркетингової політики підприємства. Авторами зацентовано увагу на тому, що ціноутворення на продукцію переробного підприємства є одним із важливих шляхів використання економічних законів для дальшого розвитку виробництва. Окреслено основні цілі цінової політики на підприємстві, до яких належать: максимізація прибутку підприємства; забезпечення виживання підприємства у ринкових умовах; утримання сегмента ринку, на якому функціонує підприємство. Доведено, що підвищення ціни на продукцію також може призвести до збільшення або зменшення обсягу загального прибутку підприємства, тут все залежить від обґрунтованості цінової політики, аналізу чутливості ринку до цін та, найголовніше, обробки та аналізу інформації щодо ситуації економічного стану в макросередовищі. Адже, при формуванні ефективної цінової політики підприємства мають володіти відповідним інформаційним забезпеченням, враховувати принципи її формування, дотримуватися чинної нормативно-правової бази з державного регулювання цін, здійснювати моніторинг чинників впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. Запропоновано алгоритм процесу формування цінової політики на підприємстві, що забезпечить підприємствам зростання обсягу товарообігу, оптимізації витрат обігу та збільшення чистого прибутку.

Мета статті – полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів цінової політики та комерційної діяльності підприємств та визначення особливостей формування цінової політики для досягнення високого рівня товарності та рентабельності підприємства.

Метод (методологія). У процесі проведення досліджень використовувались системний підхід та наступні методи: монографічний (при дослідженні стану проблеми; для теоретичних узагальнень, опрацювання висновків); теоретичного узагальнення, опису (при дослідженні наукової проблематики з питань ціноутворення

© Ольга Могилевська, Анна Слободяник, Ольга Данилевська-Жугунісова, 2022

Отримано: 03.05.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Могилевська О., Слободяник А., Данилевська-Жугунісова О. Ключові аспекти ціноутворення як елемент маркетингової політики підприємства. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 140-145. DOI: 10.35774/econa2022.02.140

продукції підприємства); абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення, формулювання висновків, наведення рекомендацій щодо удосконалення ціноутворення як елемента комерційної діяльності).

Результати. В результаті проведеного дослідження отримано елементи наукової новизни, що полягають у наступному: розкрито економічну сутність ціни як інструменту комерційної політики переробного підприємства; розглянуто формування і реалізацію цінової політики підприємства; визначено методи аналізу комерційної діяльності та цінової політики на підприємствах; здійснено характеристику ціноутворення як елемента комерційної діяльності підприємства та перспективи удосконалення його маркетингової діяльності. Відтак, практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання теоретико-методичних розробок та практичних рекомендацій щодо удосконалення ціноутворення як елемента комерційної діяльності.

Ключові слова: цінова політика; ціноутворення; маркетингова політика.

Вступ

Загострення конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках робить для українських виробників актуальною задачу підвищення їх конкурентоспроможності, дотримання якої можливе за умов удосконалення цінової політики, а також підвищення якості продукції. В сучасних умовах фактори цінової політики характеризуються динамічністю, високим ступенем взаємовпливу. Ці фактори потребують управлінського впливу з боку керівництва підприємств. Проведення комплексних маркетингових досліджень факторів ціноутворення, а також управління ними сприятимуть як підвищенню дієвості цінової політики, так і досягненню конкурентних переваг на ринку.

Мета та завдання статті

Мета та завдання статті полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів цінової політики та комерційної діяльності підприємств та визначення особливостей формування цінової політики для досягнення високого рівня товарності та рентабельності підприємства.

Виклад основного матеріалу

В умовах панування в економіці ринкових відносин ціна є одним із найважливіших економічних явищ. Без її економічного обґрунтування неможливе нормальне функціонування суб'єктів господарювання і цілих галузей економіки та забезпечення матеріального добробуту населення.

Кожна сфера підприємницької діяльності (виробництво матеріальних благ, надання послуг) пов'язана з формуванням ціни, від величини та обґрунтованості якої залежить реалізація основних цілей підприємства: рентабельність, конкурентоспроможність,

обсяг реалізації, прибуток.

Ціна виступає важливим інструментом комерційної політики фірми, оскільки саме вона дозволяє підприємцю отримувати прибуток. Встановлено, що існує декілька трактувань ціни як економічної категорії, зокрема:

1) ціна – грошовий вираз вартості товару;

2) ціна – грошове вираження цінності, яка потенційно може задовольнити конкретну потребу споживача.

Іншими словами, ціна – сума всіх витрат покупця, прямо чи непрямо пов'язаних з придбанням товару.

По серед загальноприйнятих функцій ціни виділяє ще функцію вимірювально-інформаційну. Ця функція полягає у вираженні в єдиній грошовій формі різних за своєю натуральною формою товарів (послуг) [1].

Таким чином, існує дві основні теорії ціни. Перша виходила з об'єктивної вартості і того, що її джерелом є праця, витрачена на виробництво товару. Сюди можна віднести теорії трудової вартості, витрат виробництва, трьох чинників виробництва. Представники другої теорії вважали вартість суб'єктивною категорією, що впливає з корисності товару в порівнянні з корисністю інших благ. Ці підходи втілені в теорії граничної корисності; теорії визначення ціни, виходячи з коливання попиту і пропозиції.

Важливе значення ціноутворення як інструменту впливу на економічну діяльність підприємства полягає в тому, що воно безпосередньо впливає на результати його фінансової діяльності у вигляді отриманого прибутку.

Ціна є економічною категорією, від якої залежить діяльність підприємства та його ефективність. Процес встановлення й розробки

ціни називається ціноутворенням. Процес ціноутворення здійснюється на основі методології, тобто сукупності загальних принципів, правил, методів розробки ціни, формування концепції ціноутворення, визначення системи цін у державі. Методологія процесу ціноутворення є єдиною для будь-якої системи незалежно від того, хто їх встановлює, від терміну дії, сфери діяльності підприємства. На основі методології формується політика ціноутворення підприємства, а також її стратегії.

Для здійснення процесу ціноутворення в ринковій економіці безпосередньо на підприємстві потрібні певні умови:

1. Економічна самостійність підприємства як суб'єкта ринкових відносин. Підприємство повинно мати свободу щодо вибору сфери діяльності, встановлення обсягів виробництва й ціни, визначення ринків збуту готової продукції, пошуку джерел сировини та матеріалів тощо.

2. Комерційні основи діяльності підприємства. Підприємство повинно мати змогу самостійно обирати партнерів для співробітництва з огляду на власну економічну стратегію та економічну ефективність, укладати угоди з будь-якими підприємствами з урахуванням економічної вигоди, умов постачання та можливих витрат.

3. Захищеність підприємства. Держава має створити умови, коли всі угоди або контракти, укладені підприємством у процесі господарської діяльності, будуть захищеними юридично й обов'язковими для виконання. Якщо угода не виконується, підприємству має бути гарантовано відшкодування збитків або втраченого можливого прибутку чи користі.

4. Конкуренція на ринку. Підприємство повинно працювати в конкурентному середовищі, для того щоб мати змогу вільно обирати як напрями діяльності, так і економічну стратегію, а також поведінку як суб'єкта господарювання, не зазнаючи тиску з боку монополістів. Дотримання цієї умови можливе лише в державі, яка має відповідне антимонопольне законодавство та здійснює контроль за його виконанням.

5. Рівновага ринку. Ця умова досягається в точці рівноваги, тобто коли попит споживачів на будь-який товар відповідає його пропозиції. Характер ціноутворення змінюється залежно від типу ринку.

Ціноутворення на продукцію підприємства здійснюється з урахуванням рівня її собівартості, яка відображає фактичні витрати виробництва. У зв'язку з цим економічно обґрунтовані ціни реалізації продукції повинні перевищувати рівень її собівартості, що забезпечує не тільки відшкодування витрат, а й одержання необхідних нагромаджень.

Ціноутворення на продукцію підприємства є одним із важливих шляхів використання економічних законів для дальшого розвитку виробництва. Інтереси виробництва вимагають, щоб при обґрунтуванні цін враховувалися різні об'єктивні умови і обставини, тобто всі ціноутворюючі фактори, які зумовлюють рівень цін.

Вдосконалення цінової політики прямо пропорційно впливає і на прибуток від реалізації підприємства. Необґрунтоване зниження ціни на продукцію зменшує прибуток та може призвести до того, що підприємство не буде в змозі покривити усі витрати та не досягне точки беззбитковості [2].

Підвищення ціни на продукцію також може призвести до збільшення або зменшення обсягу загального прибутку підприємства. Все залежить від обґрунтованості цінової політики, аналізу чутливості ринку до цін та, найголовніше, обробки та аналізу інформації щодо ситуації економічного стану в макросередовищі. Ефективність діяльності підприємства, перш за все, залежить від правильності обраної стратегії щодо змін у ціні на товар [3].

Методики формування цінової політики відрізняються між собою за видами оцінюваної продукції та за її призначенням, тобто куди вона надходить — на зовнішній чи на внутрішній ринок.

Алгоритм процесу формування цінової політики підприємств, наведений на рис. 1.

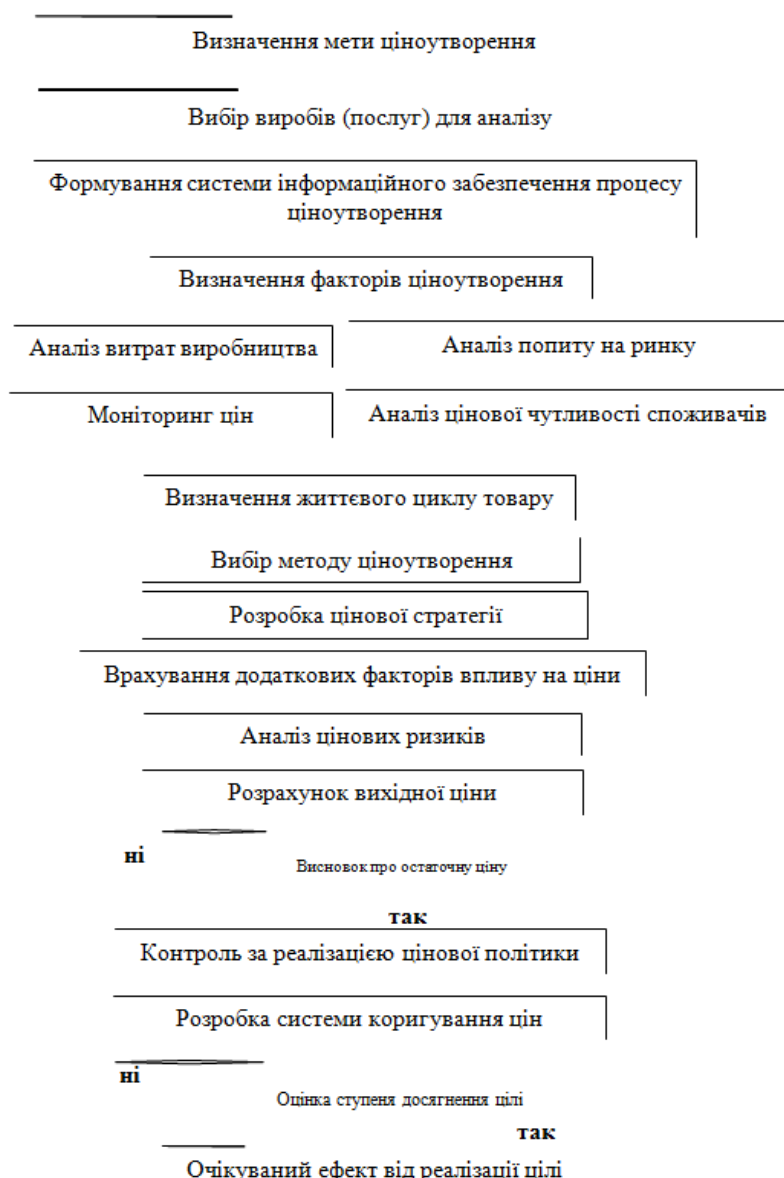

Рис. 1. Алгоритм процесу формування цінової політики підприємства

На ціну впливають численні та різноманітні фактори, їх можна класифікувати наступним чином:

- об'єктивні (споживчі властивості товару, наявність сталих міжнародних товаропотоків, загальні попит та пропозиція);
- суб'єктивні (досвід та комерційні знання контрагентів, наявність у них технічних засобів реалізації угоди);
- тривалі (такі, що характеризують стабільні вартісно-економічні відносини);
- кон'юнктурні (пов'язані з валютними коливаннями, поточною зміною обсягів виробництва та споживання);
- економічні (цінова політика конкурентів; заходи державного контролю за цінами; тощо);
- позаекономічні (стихійні лиха, збройні конфлікти, техногенні події) [4].

Залежно від аспектів дослідження проблеми ринкового ціноутворення в економічній літературі існує багато підходів до визначення основних етапів формування цінової політики підприємства. Цінова політика підприємства має циклічний характер.

Відповідно до економічних факторів, дію яких відчують учасники угод, особливостей виробництва товару, що є предметом трансакції, характеру самого товару, наявної інформації про використовувані ціни, а також

доцільних методик укладання конкретних контрактів використовуються різні способи визначення ціни.

Відтак, при формуванні ефективної цінової політики підприємства мають володіти відповідним інформаційним забезпеченням, враховувати принципи її формування, дотримуватися чинної нормативно-правової бази з державного регулювання цін, здійснювати моніторинг чинників впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. Ефективно розроблена та запроваджена цінова політика забезпечить переробним підприємствам зростання обсягу товарообігу, оптимізації витрат обігу та збільшення чистого прибутку.

За умов стрімкого розвитку маркетингових комунікацій реальність на вітчизняному ринку є такою, що конкуренція і ефективні технології призводять до зникнення відчутної різниці між продуктами як такими. Майже в кожній категорії існують десятки товарів-клонів з одними й тими ж перевагами, за однією ціною. Тому, для досягнення бажаних успіхів на ринку, позиціонування і диференціацію бренду на основі особливостей товару, його вигоди або способу використання необхідно розглядати у взаємозв'язку з позиціонуванням на основі споживача, враховуючи соціально-демографічні і психологічні особливості [5, 6].

Аналізуючи ситуації, що виникають в процесі поточної діяльності, менеджери постійно мають справу з вибором рішень щодо питання розробки стратегії ціноутворення. Вибір моделі формування ціни, яка приносить цінність й відповідала б реаліям маркетингової політики підприємств пивоварної промисловості на вітчизняному ринку є одним з найбільш цінних стратегічних рішень тактичного характеру в

структурі програмованого (системного) менеджменту. При застосуванні методів, орієнтованих на витрати, під час розрахунку кінцевої ціни продажу, визначають витрати, до яких додають націнку або розрахункову норму прибутку.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Ціна є економічною категорією, від якої залежить діяльність підприємства та його ефективність. Процес встановлення й розробки ціни називається ціноутворенням. Процес ціноутворення здійснюється на основі методології, тобто сукупності загальних принципів, правил, методів розробки ціни, формування концепції ціноутворення, визначення системи цін у державі. На основі методології формується політика ціноутворення підприємства, а також її стратегії. Одним із найбільш істотних факторів, що визначають ефективність діяльності підприємства, є цінова політика на товарних ринках. Через ціни реалізуються кінцеві комерційні цілі, визначається ефективність діяльності всіх ланок виробничо-збутової структури підприємства. При формуванні ефективної цінової політики підприємства мають володіти відповідним інформаційним забезпеченням, враховувати принципи її формування, дотримуватися чинної нормативно-правової бази з державного регулювання цін, здійснювати моніторинг чинників впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. Ефективно розроблена та запроваджена цінова політика забезпечить переробним підприємствам зростання обсягу товарообігу, оптимізації витрат обігу та збільшення чистого прибутку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Слободяник А. М., Сиза В. О. Удосконалення моделі інтегрованої системи менеджменту якості на агропромислових підприємствах. *Агросвіт*. 2021. № 4. С. 45–50.
2. Слободяник А. М., Семижон Є. М. Маркетингові аспекти ключових проблем промислових підприємств України. *Агросвіт*. 2021. № 3. С. 55–65.
3. Abuselidze, G., & Slobodanyk, A. (2022). Marketing Aspects of the Key Issues of Agricultural Machinery in the Industrial Enterprises. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 15(1), 311-320.
4. Slobodanyk, A., Abuselidze, G., & Lymar, V. (2021). Economic efficiency of oilseed production in Ukraine. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 234, p. 00001). EDP Sciences.
5. Могилевська О. Ю. Теоретичні підходи до процесу формування організаційної культури в стратегії інноваційного розвитку промислових комплексів. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2014. № 22. С. 72–75.

6. Mohylevskaya O. Yu., Romanova L. V., Slobodyanik A. N., Mohylevskiy Yu. V., Shtanko A. I. Marketing approach to the management by innovative development of the region. *Sustainable economic development of regions: collective monograph*. Austria, Vienna. 2016. Vol.10. pp. 55–63.

REFERENCES

1. Slobodianyk, A. and Syza, V. (2021). Improvement of the model of the integrated quality management system at agro-industrial enterprises. *Agrosvit*, 4, 45-50.
2. Slobodianyk, A. and Semyshon, Y. (2021). Marketing aspects of key problems of industrial enterprises of Ukraine. *Agrosvit*, 3, 55-65.
3. Abuselidze, G., & Slobodianyk, A. (2022). Marketing Aspects of the Key Issues of Agricultural Machinery in the Industrial Enterprises. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 15(1), 311-320.
4. Slobodianyk, A., Abuselidze, G., & Lymar, V. (2021). Economic efficiency of oilseed production in Ukraine. In *E3S Web of Conferences*, 234, 00001. EDP Sciences.
5. Mohylevska, O. (2014). Teoretychni pidkhody do protsesu formuvannia orhanizatsiinoi kultury v stratehii innovatsiinoho rozvytku promyslovykh kompleksiv. [The theoretical approaches to the process of forming of organizational culture in strategy of innovative development of industrial complexes]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. Kyiv, 22, 72–75.
6. Mohylevskaya, O., Romanova, L., Slobodyanik, A., Mohylevskiy, Yu., Shtanko, A. (2016) Marketing approach to the management by innovative development of the region. *Sustainable economic development of regions* [a collective monograph]. Austria, Vienna. Vol.10. pp. 55-63.

Olga Mogilevska, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management, Kyiv International University, Ukraine

Anna Slobodyanyk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Marketing, National Aviation University, Ukraine

Olga Danilevska-Zhugunisova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Global Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

KEY ASPECTS OF PRICING AS AN ELEMENT OF ENTERPRISE MARKETING POLICY

Abstract

Introduction. The article examines the main key aspects of product pricing, which is the main element of marketing policy of the enterprise. The authors emphasize that pricing for the products of the processing plant is one of the important ways to use economic laws for further development of production. The main goals of the pricing policy at the enterprise are outlined, which include: maximization of the enterprise profit; ensuring the survival of the enterprise in market conditions; maintenance of the market segment in which the company operates. It is proved that raising the price of products can also increase or decrease the total profit of the enterprise, it all depends on the soundness of pricing policy, analysis of market sensitivity to prices and, most importantly, processing and analysis of information on the economic situation in the macro environment. After all, when forming an effective pricing policy, enterprises must have appropriate information support, take into account the principles of its formation, adhere to the current legal framework for state regulation of prices, monitor the factors of internal and external environment. enterprises to increase turnover, optimize turnover costs and increase net profit.

The purpose of the article is to substantiate the theoretical aspects of pricing policy and commercial activities of enterprises and determine the features of the formation of pricing policy to achieve a high level of marketability and profitability of the enterprise.

Method (methodology). In the process of conducting research, a systematic approach and the following methods were used: monographic (in the study of the problem; for theoretical generalizations, elaboration of conclusions); theoretical generalization, description (in the study of scientific issues on the pricing of enterprise products); abstract-logical (for theoretical generalization, formulation of conclusions, recommendations for improving pricing as an element of commercial activity).

Results. As a result of the research, the elements of scientific novelty were obtained, which are as follows: the economic essence of the price as an instrument of commercial policy of the processing enterprise is revealed; the formation and implementation of the pricing policy of the enterprise are considered; methods of analysis of commercial activity and pricing policy at enterprises are determined; the characteristic of pricing as an element of commercial activity of the enterprise and prospects of improvement of its marketing activity is carried out. Therefore, the practical significance of the obtained results lies in the possibility of using theoretical and methodological developments and practical recommendations for improving pricing as an element of commercial activity.

Keywords: price; commercial policy; pricing policy of the enterprise; commercial activity; marketing activity.

Cite as: Mogilevska, O., Slobodyanyk, A., and Danilevska-Zhugunisova, O. (2022). Key aspects of pricing as an element of enterprise marketing policy. *Economic analysis*, 32 (2), 140-145. DOI: 10.35774/econa2022.02.140

DOI: 10.35774/econa2022.02.146

JEL classification: B40, O20, O38
UDC: 001:608.1

Людмила МУСІНА

кандидат економічних наук,
завідувач сектором інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності,
Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, Україна
E-mail: musina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7706-3451
ResearcherID: CAF-6964-2022

Тетяна КВАША

завідувач відділом прогнозно-аналітичних досліджень науково-технологічного розвитку,
Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, Україна
E-mail: tkvasha13@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1371-3531
ResearcherID: R-4526-2017

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ІЗ РОЗРОБЛЕННЯ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ НТІ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ

Предмет дослідження: використання науки, технологій та інновацій для досягнення національних Цілей сталого розвитку (ЦСР) в Україні.

Мета: розроблення методичних рекомендацій із формування дорожньої карти НТІ для досягнення завдань національних ЦСР як стратегічного інструменту узгодження політики НТІ з національною політикою розвитку; мобілізації потенціалу НТІ для відновлення розвитку економіки України від наслідків агресивної війни російської федерації проти України.

Методи: форсайтні дослідження, аналіз літератури, бізнес та інформаційна аналітика, аналітика інтелектуальної власності.

Результати роботи: Розроблено методичні рекомендації для побудови дорожньої карти із використання НТІ для досягнення національних ЦСР, які передбачають шість послідовних етапів діяльності: (1) визначення цілей, конкретних завдань і сфер застосування дорожньої карти НТІ для ЦСР; (2) аналіз поточної ситуації та нових тенденцій у сфері НТІ; (3) розроблення бачення, завдань та пріоритетів використання НТІ для досягнення ЦСР; (4) оцінка альтернативних шляхів; (5) розроблення комплексної дорожньої карти НТІ для ЦСР; (6) створення системи моніторингу і оцінки прогресу з виконання дорожньої карти НТІ.

Сформовано проєкт переліку пріоритетних напрямів науково-технічної та інноваційної діяльності для досягнення ЦСР на основі методичних рекомендацій із визначення пріоритетних напрямів науково-технічної та інноваційної діяльності.

Розроблено форму паспортів для здійснення аналізу поточної ситуації та нових тенденцій у сфері НТІ відповідно до завдань ЦСР.

Сфера застосування результатів: нормативно-правове регулювання сфери НТІ, розроблення проєктів дослідницько-інноваційних стратегій смарт-спеціалізації пілотних регіонів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Представлені методологічні рекомендації включають обґрунтування бачення, завдань та пріоритетів розвитку системи НПІ для досягнення національних цілей ЦСР на основі діагностики сильних і слабких сторін НТІ, а також результатів обговорення відповідних заходів національних стратегічних документів із політикою та інструментами стимулювання досліджень та інновацій із зацікавленими сторонами з уряду, бізнесу та дослідницьких спільнот тощо.

© Людмила Мусіна, Тетяна Кваша, 2022

Отримано: 30.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Мусіна Л., Кваша Т. Методичні рекомендації із розроблення дорожньої карти НТІ для досягнення цілей сталого розвитку України. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 146-160. DOI: 10.35774/econa2022.02.146

Подальші дослідження повинні бути направлені на розроблення дорожньої карти використання НТІ для досягнення національних завдань Цілей сталого розвитку, розроблення індикаторів для моніторингу та оцінювання прогресу з виконання дорожньої карти НТІ.

Ключові слова: післявоєнне відновлення; Цілі сталого розвитку; дорожня карта НТІ; політика трансформаційних інновацій.

Вступ

Глобальний Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року, позиціонує науку, технології та інновації (НТІ) як ключовий засіб досягнення багатоаспектних ЦСР, які формують попит на розвиток і використання широкого кола технологічних і нетехнологічних інновацій в економічній, соціальній та екологічній сферах [1]. Рішеннями Багатосторонніх Форумів ООН з НТІ, зокрема Третього Форуму (м. Нью-Йорк, США, 5-6 червня 2018 р.) країнам – членам ООН рекомендовано розробляти дорожні карти або плани дій з розвитку НТІ для досягнення ЦСР [2] у якості стратегічних інструментів для узгодження політики НТІ з державною політикою на національному, галузевому та місцевому рівнях. Пандемія, викликана COVID-19, загальмувала досягнення ЦСР в багатьох країнах. Для надолуження відставання ООН закликає країни перейти до економіки нового типу, яка спирається на науково-технічні досягнення та інновації і нові форми соціальної організації [3]. Дорожні карти мають забезпечити такий перехід шляхом узгодження національних стратегічних документів з інструментами та ресурсами сфери НТІ та створення партнерств з бізнесовою та науковою спільнотою.

Запуск Глобальної програми розроблення дорожніх карт НТІ для ЦСР у п'яти пілотних країнах відбувся у 2019 р. У лютому 2021 р. Україна стала шостим учасником цієї Глобальної програми поряд з Ганою, Ефіопією, Кенією, Індією і Сербією [4]. На доручення Міністерства освіти і науки України Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації (УкрІНТЕІ) підготовлено методичні рекомендації з розроблення дорожньої карти НТІ для ЦСР з метою більш ефективного використання потенціалу України у сфері НТІ для виконання завдань, визначених Національною доповіддю «Цілі сталого розвитку: Україна» [5] та реалізації Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності України на період до 2030 року [6]. Актуальність дослідження зростає у зв'язку підготовкою

плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України по завершенні агресивної війни російської федерації проти України, розпочатої 24 лютого 2022 р. [7].

На сьогодні у світі накопичений значний досвід розроблення дорожніх карт як інструменту стратегічного планування та управління у різних сферах діяльності. Методичні питання розроблення технологічних дорожніх карт в енергетиці розглянуто в [8; 9; 10]. Дорожнім картам довгострокового розвитку корпорацій присвячені дослідження [11], а трансформації промислових галузей у відповідь на зростаючі екологічні та цифрові виклики ХХІ століття – [12; 13]. Питання розроблення дорожніх карт розвитку дослідницько-інноваційних структур розглянуто в [14; 15; 16; 17]. Підходи та досвід реалізації широких суспільних програм та ініціатив на основі теорії змін розкрито у [18; 19]. Протягом 2021 року вийшло декілька публікацій з аналізом підходів міжнародних організацій та окремих країн до розроблення дорожніх карт НТІ [20; 21; 22]. Використання стратегій смарт-спеціалізації для реалізації ЦСР на національному та місцевому рівнях отримали потужний імпульс з прийняттям Європейської зеленої угоди та проблемно-орієнтованої політики, що реалізується у Програмі досліджень та інновацій Horizon Europe [23; 24; 25; 26; 27].

Про інструменти стратегічного планування та управління існує багато публікацій як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі [напр., 28; 29; 30; 31 та ін.], але стратегічне планування науки на основі методології побудови дорожніх карт в українській науковій літературі не освітлювалося, що додатково підтверджує актуальність та важливість даної роботи.

Мета дослідження

Головна мета дослідження – розробити методичні рекомендації із формування дорожньої карти НТІ для досягнення завдань національних ЦСР як стратегічного інструменту узгодження політики НТІ з національною

політикою розвитку; забезпечити мобілізацію потенціалу науки, технологій та інновацій для досягнення завдань національних ЦСР до 2030 р., відновлення розвитку економіки України від пандемії та наслідків агресивної війни російської федерації проти України, розпочатої 24 лютого 2022 р.

Методичні підходи до виконання дослідження включають: (1) визначення тематичних пріоритетів розвитку науки та інновацій в Україні методом форсайтних досліджень з урахуванням національних завдань за 11 ЦСР до 2030 р. (табл. 1) та потреб післякризового відновлення економіки за раніше розробленою методологією [32; 33]; (2) розроблення методології комплексної дорожньої карти НТІ для досягнення визначених національних ЦСР з використанням методів аналізу наукових публікацій, інформаційної та бізнес-аналітики, аналітики інтелектуальної власності і шляхом обговорення та узгодження завдань відповідних проектів та ключових індикаторів результативності із завданнями національних стратегічних документів розвитку України, у тому числі зі Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності до 2030 року.

Виклад основного матеріалу

Цінність картування (англ. – roadmapping) як координаційного інструменту полягає в його спроможності підтримувати інтеграцію завдань стратегій, процесів та інструментів їх реалізації в динаміці, особливо коли це стосується таких багатоаспектних проблем як забезпечення сталого розвитку. За висновком Генерального директорату з досліджень та інновацій Єврокомісії трансформаційна політика досліджень та інновацій може стати ключовим фактором європейського процесу координації політики ЦСР [34]. Така політика реалізує проблемно-орієнтований підхід, інтегрований у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», та має більшу спрямованість на сталий розвиток та системну трансформацію в багатьох секторах і ланцюгах створення вартості. Це й обумовлює вибір дорожньої карти як інструменту координації завдань національних та галузевих стратегій, спрямованих на досягнення ЦСР в Україні.

Розроблення дорожніх карт актуально для України, враховуючи часті зміни завдань

стратегічних документів розвитку країни та їх недостатню координацію, низьку ефективність державних цільових програм, зокрема науково-технічних, та слабкі вимоги до їх моніторингу та оцінки результатів. Додає актуальності розширення кількості проектів міжнародних організацій, джерел їх фінансування та інструментів політики, особливо в контексті реалізації широкого кола ЦСР.

В Україні цільові завдання щодо використання інноваційних технологій та створення інноваційної інфраструктури для досягнення ЦСР у різних секторах були визначені під час широких обговорень проекту Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», що відбулися у липні-серпні 2016 г. в регіонах країни за участю більш як 800 представників органів державної влади та місцевого самоврядування, експертного середовища, студентства, інститутів громадянського суспільства. За результатами цих обговорень визначено 86 завдань та 176 індикаторів (наразі їх 183) по 17 ЦСР, з них 21 завдання з 11 ЦСР стосуються інноваційних технологій (табл. 1). Національній академії наук України доручено враховувати ЦСР під час визначення напрямів наукових досліджень відповідно до Указу Президента України [35].

Дорожня карта НТІ як координаційний документ має зосередитися на напрямках та шляхах переходу системи НТІ від поточного до того стану у 2030 р., що описується її баченням. Важливу стратегічну роль виконує форсайт, який генерує уявлення про майбутні виклики та нові ідеї для розробки політики реалізації Порядку денного – 2030 [36]. Розроблення такої дорожньої карти НТІ повинно здійснюватися шляхом обговорення із зацікавленими учасниками різних способів досягнення результатів та інструментів для більш повного використання потенціалу НТІ з урахуванням часу, а також припущень щодо умов їх впровадження, у тому числі доступних ресурсів.

Процес розроблення дорожньої карти НТІ для ЦСР пропонувано здійснювати у шість етапів, напрями та зміст діяльності за якими стисло представлено у табл. 2.

Таблиця 1. Національні Цілі Сталого Розвитку для України до 2030 р. та завдання щодо розвитку інноваційних технологій

Національні ЦСР	Ключові національні завдання, що вимагають розвитку та використання інноваційних технологій
ЦСР 2. Ліквідація голоду, розвиток сільського господарства	2.2. Підвищити вдвічі продуктивність с/г., в першу чергу за рахунок інноваційних технологій (далі – ІТ). 2.3. Забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, передусім за рахунок ІТ
ЦСР 3. Міцне здоров'я і благополуччя	3.3. Зупинити епідемії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, у т.ч. за рахунок інноваційних практик і засобів лікування
ЦСР 4. Якісна освіта	4.4. Підвищити якість вищої освіти, забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню міст освіти і науки
	4.7. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів
ЦСР 6. Чиста вода та належні санітарні умови	6.1. Забезпечити будівництво та реконструкцію систем централізованого питного водопостачання із застосуванням новітніх технологій та обладнання. 6.2. Забезпечити будівництво та реконструкцію водозабірних та каналізаційних очисних споруд із застосуванням новітніх технологій. 6.3. Зменшити обсяги скидання неочищених стічних вод, з використанням інноваційних технологій.
ЦСР 7. Доступна та чиста енергія	7.1. Розширити інфраструктуру та модернізувати мережі для забезпечення надійного та сталого енергопостачання на основі впровадження інноваційних технологій
ЦСР 8. Гідна праця та економічне зростання	8.1. Забезпечити стійке зростання ВВП на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, виведення на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості. 8.2. Підвищувати ефективність виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв
ЦСР 9. Промисловість, інновації та інфраструктура	9.1. Розвивати якісну, надійну, сталу та доступну інфраструктуру, яка базується на використанні інноваційних технологій, у т.ч. екологічно чистих видів транспорту. 9.3. Забезпечити доступність дорожньо-транспортної інфраструктури, яка базується на використанні ІТ. 9.4. Сприяти прискореному розвитку високо- та середньо-високо-технологічних секторів переробної промисл. на основі ланцюгів «освіта-наука-виробництво» та кластерного підходу за напрямками: розвиток інноваційної екосистеми; високотехнологічне машинобудування; фармацевтика та біоінженерія; створення нових матеріалів; 9.5. Створити фінансову та інституційну системи (інноваційну інфраструктуру), які забезпечать розвиток наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок.
ЦСР 11. Сталий розв. міст	11.5. Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин, у т.ч. на довкілля міст, з використанням ІТ.
ЦСР 12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва	12.1. Знизити ресурсомісткість економіки 12.3. Забезпечити стаке використання хімічних речовин на основі інноваційних технологій і виробництв 12.4. Зменшити обсяг утворення відходів і збільшити обсяг їх переробки і повторного використання на основі інноваційних технологій і виробництв
ЦСР 14. Збереження і стаке викорис. морських ресурсів	14.2. Забезпечити стаке використання і захист морських та прибережних екосистем, підвищення їх стійкості та відновлення на основі інноваційних технологій
ЦСР 15. Захист та віднов- лення екосистем суші	15.3. Відновити деградовані землі та ґрунти з використанням інноваційних технологій

Джерело: Цілі Сталого Розвитку: Україна. Мінекономрозвитку України: <http://bit.ly/SDGsUkraine>.

Таблиця 2. Етапи розроблення дорожньої карти НТІ для досягнення ЦСР в Україні

Назва етапу	Напрями та зміст діяльності з підготовки дорожньої карти
<i>Етап 1.</i> Визначення цілей, конкретних завдань і сфер застосування дорожньої карти НТІ для ЦСР	<i>Цілі:</i> Координація дій та інструментів, що ведуть до досягнення визначених ЦСР найбільш раціональним шляхом, з урахуванням можливостей створення партнерств з бізнесом і громадянськістю. Збільшення внеску системи НТІ у досягнення національних ЦСР. <i>Сфери застосування:</i> Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності (ІД) на період до 2030 р.; заходи стратегічних документів щодо використання НТІ в інтересах ЦСР; моніторингові звіти щодо досягнення ЦСР та реалізації пріоритетних напрямів НТІ в Україні.
<i>Етап 2.</i> Аналіз поточної ситуації та нових тенденцій у сфері НТІ	Діагностика існуючого стану, сильних і слабких сторін системи НТІ, інструментів політики, їх спрямованості на реалізацію ЦСР, зокрема: – визначення проблем та перешкод в управлінні сферою НТІ; – визначення прогалин в інструментах впливу НТІ на досягнення ЦСР
<i>Етап 3.</i> Розроблення бачення, завдань та пріоритетів розвитку НТІ в інтересах ЦСР	Прогнозно-аналітичні дослідження (технологічний форсайт) з пріоритетних напрямів розвитку науки та інноваційної діяльності: (i) орієнтація на тематичні напрями досліджень по всіх ЦСР; (ii) оцінювання відповідності світовим трендам, з використанням баз даних Web of Science, Derwent Innovation, Scopus, Web of Science; (iii) діалог та широкі консультації із зацікавленими сторонами.
<i>Етап 4.</i> Оцінка альтернативних шляхів	Здійснюється за наявності різних альтернатив рішень для покращання використання досягнень НТІ для ЦСР з оцінкою впливу зовнішніх ризиків (енергетична, економічна криза, бюджетні обмеження). Критерії: досягнення справедливості, інклюзивності та економічності.
<i>Етап 5.</i> Розроблення комплексної дорожньої карти НТІ для ЦСР:	Координація заходів стратегічних документів з досягнення ЦСР із заходами та інструментами сприяння дослідженням і інноваціям (ДіР) шляхом вироблення узгоджених позицій з представниками органів влади, бізнесу, наукових кіл, донорської спільноти. По кожній ЦСР – огляд проектів і програм з науково-інноваційної підтримки, індикаторів ефективності та їх узгодження із завданнями стратегічних документів, у т.ч. Стратегію розвитку сфери ІД до 2030 р <i>Документи для обговорення:</i> – паспорти завдань ЦСР, що потребують підтримки з боку НТІ; – переліки проблем і перешкод для бажаних змін (дерево проблем) та інструментів і заходів політики в НТІ (дерево рішень) за ЦСР; – матриця результатів: завдання – проекти – інструменти – результати.
<i>Етап 6.</i> Створення системи моніторингу і оцінки (МіО) прогресу з виконання дорожньої карти НТІ	Відстеження, періодичний перегляд та оцінка виконання дорожньої карти забезпечується шляхом узгодження показників результатів за ключовими видами діяльності за ЦСР та оцінки впливу на них НТІ (міжнародні публікації, патенти, продуктивність, додана вартість...) <i>I крок.</i> Оцінка ступеню імплементації завдань ЦСР з підтримки НТІ; <i>II крок:</i> МіО результатів виконання дорожньої карти НТІ для ЦСР; <i>III крок:</i> МіО врахування органами влади пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в інтересах ЦСР

Бачення майбутнього розвитку сфери НТІ в інтересах ЦСР (*етап 3*) формується на основі рекомендацій Національної доповіді «Цілі

сталого розвитку: Україна», першого Добровільного Національного огляду України щодо ЦСР, представленого у липні 2020 р. на

Політичному Форумі Високого Рівня ООН за сталого розвитку [37], та завдань і заходів національних стратегічних документів, які потребують науково-інноваційної підтримки, зокрема, Національної економічної стратегії на період до 2030 р., Стратегії економічної безпеки на період до 2030 р.; Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 р.; Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 р.; Стратегії людського розвитку; Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр., тощо. Слід зауважити, що протягом 2021 р. перелік та зміст стратегічних документів суттєво оновлено.

Формування бачення розвитку системи НТІ базується на результатах діагностики існуючого стану, її сильних і слабких сторін (*етап 2*). Український інститут науково-технічної експертизи та інформації (УкрІНТЕІ) готує щорічно аналітичні довідки про стан науково-інноваційної діяльності [38], про реалізацію пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності [39], веде на доручення МОН базу даних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (БД НДДКР) та захищених дисертацій, базу даних технологій, реєстр технологій, створених/придбаних за бюджетні кошти, створених/придбаних підприємствами державної власності, реєстр фахових наукових видань. Сформована база даних є основою оцінки результативності сфери НТІ в Україні, виявлення нових тенденцій, прогалин та факторів впливу на сталий розвиток та досягнення ЦСР.

Добровільний огляд щодо ЦСР засвідчив, що за підсумком 2019 р. Україна у цілому досягла прогресу за 15-ма з 17-ти ЦСР, однак на шляху розвитку залишається низка перешкод, зокрема, неефективність державного управління, недостатнє ресурсне забезпечення та обмежене фінансування. На наступне десятиліття визнано необхідним прискорення трансформаційних процесів: посилення партнерства держави і бізнесу у сфері науки та впровадження інновацій, оновлення пріоритетів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в інтересах ЦСР, реалізація інфраструктурних проєктів; зростання ступеню переробки та продуктивності в аграрно-промисловому

комплексі; здійснення структурних зрушень в економіці та промисловості шляхом диверсифікації, цифрової трансформації та ефективного управління ресурсами; створення на цій основі нових гідних робочих місць, тощо.

Для бачення майбутнього сфери НТІ важливо врахувати рекомендації Політичного Форуму Високого рівня ООН зі сталого розвитку [3] щодо розширення акцентів політики у сфері НТІ від суто економічних цілей у бік забезпечення інклюзивності інновацій і технологій, здійснення зеленої та цифрової трансформації, посилення екологічної безпеки, впровадження інновацій в управлінні.

Підтримуючи ці рекомендації вважаємо, що в Україні інноваційна політика післявоєнної відбудови має стати також більш трансформаційною та виконувати роль драйвера всієї економіки у бік сталого розвитку, оскільки відбудова інфраструктури і систем життєзабезпечення на місцях вимагатиме узгодження заходів по всіх трьох складових сталого розвитку (економічної, соціальної та екологічної), не втрачаючи при цьому головної цілі – модернізації країни та розбудови інноваційної нації.

Аналіз перспективного бачення та напрямів (сценаріїв) розвитку НТІ для ЦСР здійснено УкрІНТЕІ з використанням методів технологічного форсайту [32; 33]. Проведення форсайтних досліджень для визначення пріоритетних напрямів розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є одночасно основою для обґрунтування перспективних цілей дорожньої карти НТІ та напрямів руху системи НТІ від поточного до очікуваного стану у 2030 р. Це досягається завдяки, по-перше, орієнтації Форсайту на тематичні напрями досліджень, що охоплюють всі національні завдання ЦСР, по-друге, оцінюванню його результатів з точки зору відповідності світовим трендам наданих науковцями пропозицій, базуючись на використанні таких баз даних, як Scopus, Web of Science, Derwent Innovation, тощо.

Такий підхід до визначення пріоритетів НТІ є новим для України і передбачає послідовний процес відбору 30 найбільш прийнятних пропозицій по кожному з семи тематичних напрямів шляхом проведення п'яти етапів обговорень та оцінок. Сім тематичних напрямів охоплюють енергетику, раціональне

природокористування, ІКТ, науки про життя (включаючи 2 сфери – медицину та агропродовольчий комплекс), індустрію, суспільно-гуманітарну сферу, національну безпеку. Базуючись на затверджених Експертними радами переліках науково-технічних та інноваційних пріоритетів, Міністерством освіти і науки розроблено проект закону «Про основні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні», який наразі знаходиться на розгляді у

Верховній Раді України за реєстраційним № 6418 від 10.12.2021 р.

В результаті проведених етапів анкетування і обговорень в УкрІНТЕІ сформована база даних паспортів всіх запропонованих технологій і розробок, які окрім оцінок, отриманих на всіх етапах дослідження, містять інформацію про відповідність технологій і розробок напрямам наукових досліджень та номерам завдань з виконання національних ЦСР (формат паспорту наведено у таблиці 3).

Таблиця 3. Форма паспорту досліджуваних технологій і розробок

№ з/п	№ завдання ЦСР	Напрямок наукового дослідження	Нова технологія / розробка	Інноваційна продукція / послуга	Оцінка I етапу експертного опитування	Потенціал української науки	Оцінка зовнішньої конкурентоспроможності	Оцінка II етапу експертного опитування	Загальний бал	Кінцевий ранг

Така структура бази даних дозволяє здійснювати групування та оцінку пропозицій з технологій і розробок в розрізі національних ЦСР та тематичних напрямів досліджень, а крім того, оцінювати наявний потенціал української науки.

Загалом в обговореннях взяло участь понад 2,5 тис. учасників, в тому числі 1556 експертів-науковців та 1062 експерти-практики. За підсумками анкетування отримано 2852 пропозиції з технологій/ розробок та інноваційної продукції, які відповідають на глобальні виклики та знаходяться у світових трендах.

Розроблення комплексної (детальної) дорожньої карти НТІ для ЦСР (етап 5) визначається як процес координації (інтеграції) дій та заходів національних стратегічних документів, що потребують науково-інноваційної підтримки для досягнення ЦСР, із

заходами та інструментами сприяння дослідженням і інноваціям (ДіР) шляхом вироблення узгоджених позицій з представниками органів влади, бізнесу, наукових кіл, донорської спільноти. Доцільним є розгляд дорожніх карт по кожній ЦСР та їх узгодження із завданнями стратегічних документів, у т. ч. зі Стратегією розвитку сфери інноваційної діяльності (ІД) до 2030 року.

Передбачається підготовка наступних робочих документів для обговорення:

- паспорт кожного завдання ЦСР (табл. 4), що потребує підтримки НТІ для його реалізації: включає суть завдання ЦСР, його зв'язок з пріоритетами НТІ, науковий потенціал для реалізації завдання, перелік стратегічних документів та їх заходів, що потребують підтримки НТІ; очікувані результати та терміни виконання заходів; потребу у фінансових ресурсах.

Таблиця 4. Форма паспорту завдання ЦСР, що потребує наукової, технологічної та інноваційної підтримки для реалізації

№ за/п	Реквізити паспорту		Джерела інформації, зміст відповідних індикаторів результатів
A	Суть завдання ЦСР та його зв'язок з пріоритетами НТІ		
1	Ціль сталого розвитку, номер та назва завдання	Роз'яснення очікуваних результатів	
2	Кількісний індикатор виконання завдання ЦСР	Національна доповідь ЦСР: Україна	
3	Взаємозв'язок з ішими завданнями цієї ЦСР	-"-	
4	Взаємозв'язок із завданнями інших ЦСР	Аналіз та оцінка	
5	Пріоритетний/і напрям/и наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності		Відповідно до діючого законодавства
Б	Науковий потенціал для реалізації завдання		
6	Кількість експертів з НУ та ЗВО, що подавали пропозиції з технологічних та інноваційних розробок за пріоритетним напрямом НТІ.	Дані УкрІНТЕІ	
7	Кількість наукових статей, опублікованих українськими авторами за тематичним напрямом: - в українських журналах	Науково-технічна бібліотека, Бібліотека ім. Вернадського	
8	- у міжнародних журналах	Scopus, Web of Science (2019-2020 pp.)	
9	Кількість завершених науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), виконаних за державним замовленням за тематичним напрямом		База даних УкрІНТЕІ
10	Кількість поданих заявок та отриманих свідоцтв на патенти за тематичним напрямом	дані Укрпатенту / ВОІВ (2019-2020 pp)	
В	Обсяги фінансових ресурсів з різних джерел для реалізації завдання за ЦСР		
11	Обсяг фінансових ресурсів з державного бюджету за пріоритетним напрямом у 2021 р. (моніторинг УкрІНТЕІ)		В рамках виконання державного замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію
12	Обсяг коштів з Національного фонду досліджень, спрямованих на проекти за пріоритетним напрямом, у 2021 р.		
13	Обсяг коштів з Фонду стартапів, наданих на проекти за пріоритетним напрямом, 2021 р.		
14	Перелік проектів міжнародної технічної допомоги (МТД) за ЦСР: ЄС, ЮНІДО, ПРООН, USAID, GIZ	Цільові індикатори та обсяги фінансування (за наявності даних)	
Г	Перелік заходів стратегічних /програмних документів та планів дій щодо їх реалізації, які впливають на досягнення ЦСР та потребують науково-інноваційної підтримки **		
15	Перелік стратегічних (програмних) документів, які містять заходи з науково-інноваційної підтримки ЦСР		
16	Назва заходу (заходів) стратегічного документа, що містить заходи з науково-інноваційної підтримки ЦСР		
17	Значення кількісного індикатора виконання заходу в стратегічному/ програмному документі		
18	Очікуваний результат та термін виконання заходу(ів)		
19	Фактичний стан виконання заходу (заходів)		
20	Перелік стратегічних (програмних) документів, у яких завдань щодо науково-технічної та інноваційної підтримки ЦСР не імplementовано		

* Джерело: Національна доповідь Цілі сталого розвитку: Україна, 2017. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

** Включити інформацію про всі стратегічні/ програмні документи та плани дій щодо їх реалізації, які забезпечують або впливають на досягнення зазначеної ЦСР та потребують науково-інноваційної підтримки.

- переліки проблем і перешкод для здійснення бажаних змін в системі НТІ для досягнення ЦСР (дерево проблем) та інструментів і заходів політики досліджень та інновацій (дерево рішень) за кожною ЦСР по напрямках політики (інноваційна інфраструктура, співпраця у трикутнику знань «наука-освіта-інновації», комерціалізація результатів досліджень, базове та конкурсне фінансування, гранти, ваучери, кластери, наукові парки, центри Індустрії 4.0, тощо);
- перелік наукових установ та закладів вищої освіти за регіонами України, які мають потенціал здійснити дослідження і розробки для реалізації завдань ЦСР;
- перелік цільових індикаторів для оцінки результатів впливу системи НТІ на досягнення ЦСР на макроекономічному та галузевому рівнях.

За результатами обговорення з експертами припущень щодо впровадження політики та інструментів підтримки реалізації ЦСР з боку системи НТІ здійснюється обґрунтування вибору найбільш прийнятних шляхів досягнення результатів відповідно до визначених критеріїв та представлення проекту дорожньої карти та аналітичної записки Міністерству освіти і науки, громадськості та бізнесу.

Аналітична записка містить аналіз поточної ситуації у сфері НТІ, оцінку ступеню досягнення завдань по кожній із визначених національних ЦСР з урахуванням їх науково-технічної та інноваційної підтримки, пояснення причинно-наслідкових зв'язків невиконання завдань або недостатнього прогресу по окремих ЦСР, ідентифікацію найбільш проблемних ЦСР з точки зору їх науково-технічного та інноваційного забезпечення та подальших шляхів розвитку НТІ. Включення України до Глобальної програми ООН з дорожніх карт НТІ для ЦСР у 2021 р., підтримане Спільним дослідницьким центром (СДЦ) Європейської комісії та ЮНІДО, передбачає використання підходу смарт-спеціалізації для імплементації дорожньої карти на рівні країни та регіонів за координуючої ролі Міністерства економіки Збільшення впливу НТІ на сталий та інноваційний розвиток регіонів і реалізацію ЦСР передбачається забезпечувати шляхом

розроблення дослідницько-інноваційних стратегій смарт-спеціалізації (далі – S4).

Для розроблення таких стратегій для кожного регіону може бути сформовано перелік наукових установ та закладів вищої освіти, які мають потенціал здійснити дослідження і розробки, та перелік підприємств, які потребують таких розробок і можуть їх впровадити у виробництво. За результатами проведеного технологічного форсайту найбільший науково-технічний та інноваційний потенціал у 2021 р. продемонстрували м. Київ (33 заклади вищої освіти, 112 академічних та 35 неакадемічних науково-дослідних організацій), Харківський регіон (26, 28 та 7), Одеський (15, 9 та 7), Дніпропетровський (13, 6 та 2) та Львівський (8, 12 та 1).

Ефективне використання наукового та інноваційного потенціалу таких регіонів для їх розвитку буде забезпечене під час розроблення їх стратегій смарт-спеціалізації.

Моніторинг і оцінка (*етап 6*) є важливим інструментом управління, який забезпечує стимули для досягнення узгоджених цілей, підзвітність, зворотний зв'язок та прозорість у використанні ресурсів. Система моніторингу і оцінки (MiO) проекту повинна вирішувати три основних завдання:

- забезпечувати ефективну реалізацію дорожньої карти НТІ для ЦСР,
- оцінювати ступінь імплементації завдань з науково-інноваційної підтримки виконання національних ЦСР та надавати пропозиції щодо удосконалення показників оцінки впливу інноваційних технологій на досягнення ЦСР;
- здійснювати моніторинг реалізації пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в інтересах ЦСР.

Слід зауважити, що з переліку 11 ЦСР, які потребують науково-інноваційної підтримки, менше половини завдань має прямі вимірювані кількісні показники результату, який готовий відстежити Держстат України. Зазвичай вплив наукової та інноваційної діяльності на економіку та екологію є непрямим і потребує додаткових обстежень. Це кількість публікацій у фахових національних та міжнародних журналах, кількість отриманих патентів на винаходи, зростання доданої

вартості та продуктивності від впровадження/комерціалізації розробки, тощо. Відстеження, періодичний перегляд та оцінка виконання дорожньої карти здійснюватиметься шляхом обґрунтування переліку показників результатів за ключовими видами діяльності, що забезпечують реалізацію кожної ЦСР, та оцінки впливу на них НТІ.

Результатом цієї роботи будуть рекомендації щодо додаткових індикаторів або проведення додаткових досліджень для оцінки впливу сфери НТІ на вимірювані результати в економіці, довкіллі та соціо-гуманітарній сфері.

Оцінка доповнює моніторинг, надаючи інформацію про те, що спрацювало, а що не спрацювало в процесі виконання дорожньої карти, і чому це сталося. Критеріями оцінки прогресу є: *відповідність* поставленому завданню із вирішення проблеми, *результативність* (ступінь виконання заданих індикаторів), *ефективність* (співвідношення витрат та результатів), *вплив науки та інновацій* на динаміку змін у середньостроковій перспективі. Рекомендується здійснювати оцінку один раз на два роки, починаючи з 2023 р.

Коригування дорожньої карти здійснюється у випадку незначних змін у стратегічних документах розвитку та у переліку пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності (ННТІД), тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розроблення дорожніх карт як інструменту координації завдань стратегій, а також процесів та інструментів їх реалізації актуально для України, враховуючи часті зміни стратегічних документів розвитку, їх недостатню координацію, а також низьку ефективність державних цільових програм, зокрема науково-технічних. Дорожня карта використання НТІ для ЦСР має своєю метою координоване виконання широкого кола завдань з досягнення багатоаспектних ЦСР до 2030 р., які потребують науково-інноваційної підтримки та передбачені заходами стратегічних документів національного та галузевого рівня.

Представлені методичні рекомендації охоплюють шість взаємопов'язаних етапів

розроблення дорожньої карти НТІ (табл. 2) в ітеративному процесі, який включає формування варіантів бачення, завдань та пріоритетів розвитку системи НТІ в напрямі досягнення визначених національних ЦСР на основі діагностики її сильних та слабких сторін, та обґрунтування комплексної дорожньої карти НТІ шляхом узгодження заходів стратегічних документів з досягнення ЦСР із заходами та інструментами стимулювання досліджень та інновацій в процесі обговорень пропозицій з представниками органів влади, бізнесу, наукових кіл, тощо.

Визначення пріоритетних напрямів розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, орієнтованих на досягнення ЦСР, та напрямів розвитку системи НТІ від поточного до очікуваного стану у 2030 р. вперше здійснено шляхом проведення форсайтних досліджень. Такий підхід до визначення пріоритетів НТІ є новим для України і передбачає послідовний процес відбору 30 найбільш прийнятних пропозицій під час проведення п'яти етапів обговорень та оцінок по семи тематичних напрямках. За результатами проведених етапів анкетування і обговорень в УкрІНТЕІ сформовано базу даних паспортів всіх 2852 запропонованих технологій і розробок, які відповідають на глобальні виклики та знаходяться у світових трендах.

Розроблення комплексної дорожньої карти НТІ для ЦСР передбачає аналіз по кожній ЦСР проєктів і програм з науково-інноваційної підтримки, індикаторів результативності та їх узгодження із завданнями стратегічних документів, зокрема зі Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності до 2030 р. На даний час по кожній національній ЦСР підготовлено паспорти завдань, що потребують підтримки з боку НТІ, в стадії підготовки – переліки проблем і перешкод для бажаних змін (дерево проблем) та інструментів і заходів політики в НТІ (дерево рішень) за ЦСР 9 та ЦСР 2. За результатами обговорень згаданих документів з експертами буде підготовлено матрицю результатів (завдання – проєкти – інструменти – результати).

Подальші дослідження включають розроблення індикаторів для моніторингу та оцінювання прогресу з виконання дорожньої карти НТІ і розроблення дорожньої карти використання НТІ для досягнення національних

завдань Цілей сталого розвитку. Підготовка плану післявоєнної відбудови України, ймовірно, вимагатиме внесення змін до чинних стратегічних документів розвитку України та розроблення нових документів та планів заходів.

Робота над дорожньою картою НТІ для ЦСР отримає додатковий імпульс та оновлені завдання, пов'язані з активним зеленим та цифровим переходом, розвитком високотехнологічного сектора, а також сталим розвитком регіонів України з урахуванням завдань за Цілями сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года. A/Res/70/1. URL: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ar-es70d1_ru.pdf.
2. Многосторонний форум по науке, технике и инновациям в интересах достижения целей в области устойчивого развития. Записка Секретариата. E/HLPF/2018/6. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf/2018/documentation>.
3. Многосторонний форум по использованию научно-технических достижений и новаторства в интересах достижения целей в области устойчивого развития. Записка Секретариата. E/HLPF/2021/6. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/128/13/PDF/N2112813.pdf?OpenElement>
4. High-level Dialogue on the Partnership in Action on Science, Technology and Innovation for SDGs Roadmaps. URL: <https://sdgs.un.org/events/high-level-dialogue-partnership-action-science-technology-and-innovation-sdgs-roadmaps-33359>.
5. Національна доповідь Цілі сталого розвитку: Україна, 2017. URL: [SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf](https://sdgs.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/128/13/PDF/N2112813.pdf?OpenElement) (un.org)
6. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності України на період до 2030 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р. URL: Про схвалення Стратегії розвит... | від 10.07.2019 № 526-р (rada.gov.ua)
7. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Указ Президента України від 21.04.2022 р. № 266. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
8. Energy Technology Roadmaps – A guide to Development and Implementation. IEA, 2014. URL: Technology Roadmap – A Guide to Development and Implementation – Analysis – IEA
9. Towards an Integrated Strategic Energy Technology (SET) Plan: Accelerating the European Energy System Transformation. Communication from the Commission. European Commission. Brussels, 15.9.2015 C(2015) 6317 final. Retrieved from: https://energy.ec.europa.eu/system/files/2015-09/1_EN_ACT_part1_v8_0_0.pdf.
10. Theme report on innovation, technology and data towards the achievement of SDG7 and net-zero emissions. United Nations, 2021. Retrieved from: 2021-twg_4-062121.pdf (un.org) .
11. Тычинский А.В. Управление инновационной деятельностью компаний: современные подходы, алгоритмы, опыт. Таганрог: ТРТУ, 2006.
12. Юрчак О. Зачем нужны дорожные карты цифровой трансформации. 19 березня 2019 р. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/03/19/why-we-need-digital-transformation-roadmap-in-manufacturing/>.
13. Mining Equipment, Technology and Services. A Roadmap for unlocking future growth opportunities for Australia. 2017 CSIRO. URL: Mining Equipment, Technology and Services Roadmap – CSIRO.
14. Miedzinski, M., Mazzucato, M. and Ekins, P. A framework for mission-oriented innovation policy roadmapping for the SDGs: The case of plastic-free oceans. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337567183_A_framework_for_mission-oriented_innovation_policy_roadmapping_for_the_SDGs_The_case_of_plastic-free_oceans. DOI:10.13140/RG.2.2.32445.82404/
15. Australia 2030: prosperity through innovation. Innovation and Science Australia 2017. Summary. Australian Government. URL: Australia 2030: Prosperity through Innovation SUMMARY (industry.gov.au)
16. Conclusions of the Council of the European Union of 26 May 2014 on Implementation of the roadmap for the European Strategy Forum on Research Infrastructures. Council of the European Union. 2014. URL: [council_conclusions_2014_ri_0.pdf](https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/research_and_innovation/esfri-roadmap-2018.pdf) (europa.eu).
17. ESFRI Roadmap 2018. European Strategy Forum on Research Infrastructures. 2018. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/research_and_innovation/esfri-roadmap-2018.pdf .

18. Theory of change UNDAF companion guidance. UN Sustainable Development Group. 2017. URL: UNSDG | THEORY OF CHANGE UNDAF COMPANION GUIDANCE.
19. Isabel Vogel. Review of the use of 'Theory of Change' in international development. 2012. URL: <https://www.theoryofchange.org/pdf/DFID_ToC_Review_VogelV7.pdf>
20. Guidebook for the Preparation of Science, Technology and Innovation (STI) for SDGs Roadmaps. European Union and United Nations Inter-Agency Task Team, 2021. URL: GUIDEBOOK_COMPLETE_V03.pdf (un.org).
21. Matusiak M., Ciampi Stancova K., Dosso M., Daniels C. and Miedziński M. Background paper: Overview of the existing STI for SDGs roadmapping methodologies, 2021. URL: Overview of the existing STI for SDGs roadmapping methodologies – Background paper – Smart Specialisation Platform (europa.eu)
22. Progress Report of the Global Pilot Programme on STI for SDGs Roadmaps. UNCTAD, UNIDO, 2021. URL: Progress Report of Global Pilot Programme of STI Roadmaps_2021_1.pdf (un.org)
23. McCann P., Soete L. Place-based innovation for sustainability. 2020. URL: Place-based innovation for sustainability – Smart Specialisation Platform (europa.eu).
24. Matusiak M., Fuster Martí E., Massucci F., Quinquillà A., Bosch J., Duran N., Amador R., Multari F., Iriarte M. Pilot methodology for mapping Sustainable Development Goals in the context of Smart Specialisation Strategies. 2021. URL: Pilot methodology for mapping Sustainable Development Goals in the context of Smart Specialisation Strategies – Publications Office of the EU (europa.eu).
25. Victor Nedovich, Smart Specialisation for Sustainable Development Goals: Serbian pilot. November 23, 2021, JRC E-Talks. URL: 836ba480-5379-0ef1-2048-2d8d49fb05ba (europa.eu)
26. Michal Miedziński, Katerina Ciampi Stancova, Monika Matusiak, Lars Coenen, Addressing Sustainability Challenges and Sustainable Development Goals via Smart Specialisation. Towards a Theoretical and Conceptual Framework. 2021. URL: Addressing sustainability challenges and Sustainable Development Goals via Smart Specialisation. Towards a theoretical and conceptual framework – Smart Specialisation Platform (europa.eu).
27. Егоров І. Ю., Бажал Ю. М., Хаустов В. К., Черненко С. М. та ін. Формування «розумної спеціалізації» в економіці України: колективна монографія. НАН України, ДУ «Ін-т. екон. та прогнозів. НАН України», 2020. 278 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/331.pdf>
28. Tama J. The Politics of Strategy: Why Government Agencies Conduct Major Strategic Reviews. Journal of Public Policy. 2017. Volume 37. Issue 1. Pp. 27-54. DOI: 10.1017/S0143814X15000148
29. Пила В. І., Майстер Т. В. Сутність, завдання та основні етапи стратегічного планування в державному управлінні. Формування ринкових відносин в Україні, 2011. № 6. С. 3-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_6_3
30. Wu J. Strategic Planning of Space Science in China. In: Introduction to Space Science. Springer Aerospace Technology. Springer, Singapore, 2021. pp 179-188.
31. Мусіна Л.А., Кваша Т.К., Березняк Н.В. та ін. Механізми державного управління науково-технологічною сферою (світовий та вітчизняний досвід): монографія. 2009. 228 с.
32. Писаренко Т.В., Кваша Т.К. Критичні технології: результати форсайтного дослідження в Україні у 2021 році. Наука, технології, інновації, 2022. № 1(21). С. 38-45.
33. Kvasha T., Musina L. Foresight as a tool of public administration in the field of science, technology and innovation. ECONOMICS, ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT Vol. 8, No 1, 2021. P. 90-97.
34. Science, Research and Innovation Performance of the EU, 2020. A fair, green and digital Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. С. 15. URL: Science, Research and Innovation Performance of the EU 2020 (europa.eu).
35. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30.09.2019 р. №722. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
36. Strategic foresight for the post-2015 development agenda. Report of the Secretary-General. Commission on Science and Technology for Development. Geneva, 4–8 May 2015. E/CN.16/2015/3. URL: United Nations
37. Добровільний Національний огляд Цілі сталого розвитку: Україна, 2020. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-10/VNR%20SDG%20Ukraine%202020.pdf>
38. Науково-аналітична записка «Стан науково-інноваційної діяльності в Україні у 2020 році». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/06/23/AZ.nauka.innovatsiyi.2020-29.06.2021.pdf>.
39. Аналітична довідка. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2020 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/09/02/Analit.dov.Real.seredn.pr.napr.2020.02.09.pdf>.

REFERENCES

1. United Nations (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. A/Res/70/1. Retrieved from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N15/285/73/PDF/N1528573.pdf?OpenElement>
2. United Nations (2018). Multi-stakeholder forum on science, technology and innovation for the Sustainable Development Goals. Note by the Secretariat. E/HLPF/2018/6. Retrieved from: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/HLPF/2018/6&Lang=E.
3. United Nations (2021). Multi-stakeholder forum on science, technology and innovation for the Sustainable Development Goals. Note by the Secretariat. E/HLPF/2021/6. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf/2021-outcome> <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/128/11/PDF/N2112811.pdf?OpenElement>.
4. United Nations (2021). High-level Dialogue on the Partnership in Action on Science, Technology and Innovation for SDGs Roadmaps. Retrieved from: <https://sdgs.un.org/events/high-level-dialogue-partnership-action-science-technology-and-innovation-sdgs-roadmaps-33359>.
5. Ministry of economic development and trade of Ukraine (2017). Sustainable Development Goals: Ukraine. National baseline report. Retrieved from: [SDGs_NationalReportEN_Web.pdf \(un.org\)](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/128/11/PDF/N1712811.pdf?OpenElement)
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2019). Strategy for the development of the sphere of innovation activity of Ukraine for the period up to 2030. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 № 526-r. Retrieved from: Про схвалення Стратегії розвит... | Від 10.07.2019 № 526-р (rada.gov.ua)
7. President of Ukraine (2022). Issues of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. Decree of the President of Ukraine dated April 21, 2022 № 266. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
8. IEA (2014). Energy Technology Roadmaps – A guide to Development and Implementation. OECD/IEA, 2014. Retrieved from: Technology Roadmap – A Guide to Development and Implementation – Analysis – IEA
9. European Commission (2015). Towards an Integrated Strategic Energy Technology (SET) Plan: Accelerating the European Energy System Transformation. Communication from the Commission, Brussels, 15.9.2015 C(2015) 6317 final. Retrieved from: [1_EN_ACT_part1_v8_0_0.pdf \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/energy/sites/default/files/20150915_set_plan_en.pdf)
10. United Nations (2021). Theme report on innovation, technology and data towards the achievement of SDG7 and net-zero emissions. Retrieved from: [2021-twg_4-062121.pdf \(un.org\)](https://www.un.org/development/desa/pubs/2021/twg_4-062121.pdf).
11. Tychynskii, A. V. (2006). Management of innovative activities of companies: modern approaches, algorithms, experience. Taganrog. TRTU.
12. Yurchak, O. (2019). Why digital transformation roadmaps are needed. March 19, 2019. Retrieved from: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/03/19/why-we-need-digital-transformation-roadmap-in-manufacturing/>.
13. CSIRO (2017). Mining Equipment, Technology and Services. A Roadmap for unlocking future growth opportunities for Australia. Retrieved from: Mining Equipment, Technology and Services Roadmap – CSIRO .
14. Miedzinski, M., Mazzucato, M. and Ekins, P. (2019). A framework for mission-oriented innovation policy roadmapping for the SDGs: The case of plastic-free oceans. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/337567183_A_framework_for_mission-oriented_innovation_policy_roadmapping_for_the_SDGs_The_case_of_plastic-free_oceans. DOI:10.13140/RG.2.2.32445.82404
15. Australian Government, Innovation and Science Australia (2017). Australia 2030: prosperity through innovation, Summary. Retrieved from: Australia 2030: Prosperity through Innovation SUMMARY (industry.gov.au)
16. Council of the European Union (2014). Conclusions of the Council of the European Union of 26 May 2014 on Implementation of the roadmap for the European Strategy Forum on Research Infrastructures. Retrieved from: [council_conclusions_2014_ri_0.pdf \(europa.eu\)](https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10257-2014-INIT/en/pdf) <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10257-2014-INIT/en/pdf>.
17. European Strategy Forum on Research Infrastructures (2018). ESFRI Roadmap 2018. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/research_and_innovation/esfri-roadmap-2018.pdf.
18. UN Sustainable Development Group (2017). Theory of change UNDAF companion guidance. Retrieved from: UNSDG | THEORY OF CHANGE UNDAF COMPANION GUIDANCE
19. Isabel, Vogel (2012). Review of the use of 'Theory of Change' in international development. Retrieved from: https://www.theoryofchange.org/pdf/DFID_ToC_Review_VogelV7.pdf
20. European Union and United Nations Inter-Agency Task Team (2021). Guidebook for the Preparation of Science, Technology and Innovation (STI) for SDGs Roadmaps.. Retrieved from: [GUIDEBOOK_COMPLETE_V03.pdf \(un.org\)](https://www.un.org/development/desa/pubs/2021/guidebook-complete-v03.pdf).

21. Matusiak, M., Ciampi, Stancova, K., Dosso, M., Daniels, C. and Miedziński, M. (2021). Background paper: Overview of the existing STI for SDGs roadmapping methodologies. Retrieved from: Overview of the existing STI for SDGs roadmapping methodologies – Background paper – Smart Specialisation Platform (europa.eu) .
22. UNCTAD, UNIDO (2021). Progress Report of the Global Pilot Programme on STI for SDGs Roadmaps. Retrieved from: Progress Report of Global Pilot Programme of STI Roadmaps_2021_1.pdf (un.org)
23. McCann, P., Soete, L. (2020). Place-based innovation for sustainability. Retrieved from: Place-based innovation for sustainability – Smart Specialisation Platform (europa.eu).
24. Matusiak, M., Fuster Martí, E., Massucci F., Quinquillà A., Bosch J., Duran N., Amador R., Multari F., Iriarte M. (2021). Pilot methodology for mapping Sustainable Development Goals in the context of Smart Specialisation Strategies. Retrieved from: Pilot methodology for mapping Sustainable Development Goals in the context of Smart Specialisation Strategies – Publications Office of the EU (europa.eu) .
25. Victor, Nedovich (2021). Smart Specialisation for Sustainable Development Goals: Serbian pilot. November 23, 2021, JRC E-Talks. Retrieved from: 836ba480-5379-0ef1-2048-2d8d49fb05ba (europa.eu)
26. Miedzinski, Michal, Ciampi Stancova, Katerina, Matusiak, Monika, Coenen, Lars (2021). Addressing Sustainability Challenges and Sustainable Development Goals via Smart Specialisation. Towards a Theoretical and Conceptual Framework. Retrieved from: Addressing sustainability challenges and Sustainable Development Goals via Smart Specialisation. Towards a theoretical and conceptual framework – Smart Specialisation Platform (europa.eu).
27. Yegorov, I. Yu., Bazhal, Yu. M., Khaustov, V. K., Chernenko, S. M. at al. (2020). Formation of "smart specialization" in the Ukraine economy: a collective monograph. NAS of Ukraine, The State Organization «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». 278 p. Retrieved from: <http://ief.org.ua/docs/mg/331.pdf>
28. Tama, J. (2017). The Politics of Strategy: Why Government Agencies Conduct Major Strategic Reviews. Journal of Public Policy. Volume 37. Issue 1. P. 27-54. DOI: 10.1017/S0143814X15000148
29. Pila, V. I., Maister, T. V. (2011). The essence, tasks and main stages of strategic planning in public administration. Market Relations Development in Ukraine. Vol. 6. P. 3-6. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_6_3
30. Wu, J. (2021). Strategic Planning of Space Science in China. In: Introduction to Space Science. Springer Aerospace Technology. Springer, Singapore. P. 179-188.
31. Musina, L.A., Kvasha, T.K., Berezhnyak, N.V. at al. (2009). Mechanisms of the scientific and technological sphere state management (world and state experience): monograph. 228 p.
32. Pisarenko, T.V., Kvasha, T.K. (2022). Critical technologies: results of a foresight study in Ukraine in 2021. Science, Technologies, Innovations. No. 1(21). P. 38-45.
33. Kvasha, T., Musina, L. (2021). Foresight as a tool of public administration in the field of science, technology and innovation. Economics, Entrepreneurship, Management. Vol. 8, No 1, 2021. P. 90-97.
34. European Union (2020). Science, Research and Innovation Performance of the EU, 2020. A fair, green and digital Europe. P. 15. Retrieved from: Science, Research and Innovation Performance of the EU 2020 (europa.eu) .
35. President of Ukraine (2019). On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030. Decree of the President of Ukraine dated September 9, 2019 №722. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
36. Commission on Science and Technology for Development (2015). Strategic foresight for the post-2015 development agenda. Report of the Secretary-General. Geneva, 4–8 May 2015. E/CN.16/2015/3. Retrieved from: United Nations.
37. Voluntary National Review Sustainable Development Goals: Ukraine, 2020. Retrieved from: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-10/VNR%20SDG%20Ukraine%202020.pdf>
38. Scientific and analytical note "The state of scientific and innovative activities in Ukraine in 2020". Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/06/23/AZ.nauka.innovatsiyi.2020-29.06.2021.pdf>.
39. Analytical note "Implementation of priority areas of science and technology development and results obtained in 2020". Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/09/02/Analit.dov.Real.seredn.pr.napr.2020.02.09.pdf>.

Liudmyla Musina, PhD in Economic Sciences, Head of the Sector of Information and Analytical Support of Innovation Activity, Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information, Ukraine

Tetiana Kvasha, Head of the Department of forecasting and analytical research of scientific and technological development, Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information, Ukraine

METHODOLOGICAL GUIDELINES FOR THE STI ROADMAP DEVELOPMENT TO ACHIEVE THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF UKRAINE

Abstract

The object of research is the use of science, technology and innovation (STI) to achieve the national Sustainable Development Goals (SDGs).

Purpose: developing the methodological guidelines for the STI roadmap formation to achieve the national SDGs as a strategic tool for aligning STI policy with national development policy; mobilizing the STI potential to restore the Ukraine's economy development from the effects of the Russian Federation's aggressive war against Ukraine.

Methods: foresight research, literature analysis, business and information analytics, intellectual property analytics.

Work results: 1. Guidelines for developing the roadmap for the STI use to achieve the national SDGs have been developed, including six sequential steps: (1) defining the objectives, specific targets and scope of the STI Roadmap for SDGs; (2) analysis of the current situation and new trends in the STI sphere; (3) developing a vision, objectives and priorities for the STI use to achieve SDGs; (4) assessment of alternative pathways; (5) development of a comprehensive STI roadmap for SDGs; (6) establishing a system for monitoring and evaluating progress in implementing the STI Roadmap. 2. The draft list of scientific and technical and innovative activity priority directions for the SDGs achievement based on the methodical recommendations for defining the scientific and technical and innovative activity priority directions was formed. 3. The form of passports to analyze the current situation and new trends in STI according to the SDG targets have been developed.

Scope of the results application: the STI sphere normative-legal regulation; developing the drafts of smart specialization research and innovation strategies for pilot regions.

Conclusions and prospects for further explorations. The presented methodological recommendations include substantiation of the vision, tasks and priorities of STI system development to achieve the national SDG targets, based on diagnostics of STI strengths and weaknesses as well as the results of discussing the relevant measures of national strategic documents with policies and tools to stimulate research and innovation with stakeholders from government, business and research communities, etc.

Further research should focus on developing the STI roadmap to achieve the national SDG targets, developing indicators for monitoring and evaluating progress in implementing the STI roadmap.

Keywords: post-war reconstruction; Sustainable Development Goals; STI Roadmap; Transformational Innovation Policy.

Cite as: Musina, L., and Kvasha, T. (2022). Methodological guidelines for the STI roadmap development to achieve the sustainable development goals of Ukraine. *Economic analysis*, 32 (2), 146-160. DOI: 10.35774/econa2022.02.146

Марина НАГАРА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: nahara.marina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3052-6911
ResearcherID I-3955-2017

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ

Вступ. Досліджено феномен екологічної стійкості як наряду поєднання соціально-економічної діяльності підприємства й екологічної безпеки. Доведено посилення впливу екологічної стійкості на економічні результати функціонування підприємства. Здійснено порівняльний аналіз методик оцінки екологічної стійкості. Розроблено концептуальну модель екологічної стійкості підприємства, що відображає ефективну й екологічнобезпечну взаємодію бізнес-процесів та навколишнього середовища.

Предметом дослідження є аналіз методологічних засад екологічної стійкості підприємства.

Метою дослідження є оцінювання методик встановлення рівня екологічної стійкості підприємства, пошук нових методологічних орієнтирів для забезпечення стійкості еколого-економічної системи.

Метод (методологія). Для обґрунтованості положень статті використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: історико-логічний – при вивченні теоретичних основ екологічної стійкості підприємства; аналізу і синтезу – для співставлення основних підходів економічного аналізу природоохоронної діяльності підприємства; графічний метод – для наочного представлення розробленої моделі; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення і формулювання висновків.

Результати. Розкрито особливості методологічного забезпечення екологічної стійкості підприємства. Уточнено поняття екологічної стійкості як якісної характеристики економічної системи підприємства, що поєднує екологічну, економічну, соціальну та інституційну складові. Обґрунтовано, що прогресивні зміни кількісно-якісних характеристик екологічної стійкості потребують відповідних умов забезпечення та досягнення цілей ефективного ресурсо- й енергоспоживання. Розроблено концептуальну модель екологічної стійкості підприємства, яка передбачає комплексність соціально-організаційних та економіко-екологічних процесів створення і поширення екоінновацій на всіх рівнях управління.

Сфера застосування результатів. Запропоновані розробки сприяють підвищенню обґрунтованості управлінських рішень в сфері екологічної стійкості та соціально-еколого-економічної системи підприємства.

Ключові слова: екологічна стійкість; сталий розвиток; екологічні індикатори; екологічний аудит; екологічна ефективність; екоінновації.

Вступ

Феномену екологічної стійкості підприємства приділяється дедалі більше уваги як у науковій, так і практичній сферах, завдяки чому поняття “екологічна стійкість” перестає бути “*sui generis*” і стає основою для деривацій, формуючи найновіші визначення та методологічні підходи до вивчення цієї категорії. Спостерігається зростання інтересу інвесторів щодо компаній, орієнтованих на

сталий екологічний розвиток. На думку представників міжнародної консалтингової компанії “PricewaterhouseCoopers”, “підприємства, які є лідерами у досягненні цілей сталого розвитку, в тому числі екологічних, отримують підтримку від інвесторів, партнерів, споживачів, співробітників та суспільства загалом” [1].

Вченими економістами-екологами серед сучасних проблем суспільства детерміновані найбільш актуальні завдання ощадного

© Марина Нагара, 2022

Отримано: 20.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Нагара М. Методологічні аспекти екологічної стійкості підприємства. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 161-168. DOI: 10.35774/econa2022.02.161

виробництва, дієвого ресурсозбереження, розвитку екологічної безпеки й формування концепції екологічної стійкості. Практика забезпечення екологічної стійкості дедалі частіше визнається найважливішою серед загальних аспектів сталого розвитку. Виробничі підприємства по всьому світу намагаються вирішити екологічні проблеми, застосовуючи різні екологічно безпечні методи роботи. Наприклад, “зелені” ланцюги поставок, більш екологічне та чисте виробництво, “ощадливі та зелені” системи, екологічну оцінку життєвого циклу підприємства та зворотну логістику.

Розробка методологічних підходів до економічного аналізу природоохоронної діяльності підприємства, спрямованих на вирішення завдань сталого розвитку, є актуальною і викликає науковий інтерес. Значний внесок у вивчення цього питання зробили А. І. Білоусов, Л. В. Близько, А. В. Гарманов, Д. А. Єндовіцький, В. Г. Когденко, Л. С. Коробейнікова, М. В. Мельник, М. М. Редіна, Є. А. Рідко, Н. М. Сисіна, Г. Г. Усачов, А. П. Хаустов, Л. В. Чхутіашвілі, А. Д. Шеремет, Є. А. Шелухіна та ін. [2-9]. Однак роботи авторів з даної проблеми мають багатовекторний характер і різний рівень обґрунтованості.

Мета та завдання статті

Метою статті є систематизація основних підходів щодо методологічних основ екологічної стійкості підприємства та розробка концептуальної моделі, яка сприяє переходу до сталого екологічного розвитку, впровадженню екологічно збалансованої системи природокористування та забезпечення екологічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Стійкість еколого-економічної системи підприємства є основою цілісності та ефективності функціонування, що передбачає забезпечення оптимальної взаємодії людини з навколишнім середовищем. Розвиток еколого-економічної системи можна визначити збалансованістю економічних та екологічних параметрів і характеристик. Враховуючи соціально-еколого-економічні показники, можна стверджувати, що еколого-економічна система розвивається за певними

закономірностями, правилами та законами основними з яких є:

- розвиток еколого-економічної системи здійснюється за допомогою збереження її цілісності та забезпечення рівноваги всіх підсистем як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі;
- зростання показників і характеристик еколого-економічної системи, що сприяють сталому розвитку;
- відповідність фактичних і потенційних виробничих потужностей природно-ресурсному потенціалу.

Варто зазначити, що екологічна стійкість – це синтез соціально-економічної діяльності підприємства й екологічної безпеки; мінімізація шкідливого впливу виробничо-господарської діяльності на навколишнє середовище. З точки зору екологічної стійкості, розвиток підприємства може набувати різних форм та відображатися такими основними індикаторами: коефіцієнтом природоохоронних заходів, коефіцієнтом ресурсозберігаючих технологій, коефіцієнтом забруднення навколишнього природного середовища, коефіцієнтом природомісткості тощо.

Розглянемо існуючі підходи до аналізу екологічної стійкості. М. М. Редіна та А. П. Хаустов пропонують використовувати три групи показників, які дозволяють згрупувати дані фінансової та управлінської звітності [2, с. 93]. Сутність цього підходу полягає у комплексності аналізу показників виробничої, природоохоронної та еколого-економічної діяльності. Розроблена авторами система індикаторів є діагностичним інструментом оцінки раціонального природокористування та визначення рівня екологічної конкурентоспроможності підприємства. Однак дана система індикаторів має суттєві недоліки, що виражається в неможливості визначення для кожного показника діапазону реальних значень, у межах якого забезпечується стійкість.

А. Д. Шеремет стверджує, що “...сьогодні відбувається перехід до четвертого етапу розвитку аналізу господарської діяльності – економіко-соціально-екологічного аналізу показників сталого розвитку підприємства. Потрібно удосконалювати методи аналізу впливу екологічних та соціальних індикаторів

на фінансово-економічні показники діяльності підприємства, що буде доповненням до класичного комплексного економічного аналізу” [3, с. 165].

Методика аналізу екологічної стійкості, запропонована А. Д. Шеремет, комплексно оцінює показники господарської діяльності підприємства: сезонні фактори і ступінь їх впливу на бізнес-процеси; показники екологізації всіх складових господарської діяльності; рівень прогресивності ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій; розвиток системи оплати за використання природних ресурсів; умови відшкодування екологічних збитків за забруднення довкілля; систему нормативів у галузі охорони навколишнього середовища; рівень екологічної безпеки населення. Ця методика містить складові сучасної концепції екологічної стійкості, а саме інтеграційний підхід, що передбачає реалізацію цілей діяльності підприємства з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в здоровому і безпечному навколишньому середовищі.

М. В. Мельник, В. Г. Когденко, дослідивши вплив екологічних показників на економічні результати діяльності підприємства, зробили висновок, що оцінка їх наслідків має спільні елементи з методикою аналізу виробничого капіталу. Авторами запропоновано показник природовіддачі, що розраховується як відношення виручки від реалізації продукції до обсягу (вартості) використаного природного капіталу. Цей показник дає можливість детермінувати інтенсивність використання природного капіталу, тобто сукупності природних багатств та послуг, які продукуються екосистемами різних рівнів [4, с. 100].

Є. А. Жидко, використовуючи напрацювання М. В. Мельник, В. Г. Когденко, запропонував методику аналізу екологічної стійкості підприємства, що включає три взаємодоповнюючих етапи [5, с. 68]:

1. Збір й обробка абсолютних економічних та екологічних показників діяльності підприємства – здійснюється загальна характеристика функціонування підприємства; проводиться порівняння з аналогічними показниками підприємств-конкурентів.

2. Розрахунок відносних показників – передбачає диференціацію підприємств за

критеріями можливостей модифікації вироблених продуктів. З метою проведення ґрунтовного аналізу необхідно зробити розрахунок показників для кожного виду ресурсів, продукції, а також для визначення рівня забруднення навколишнього природного середовища. Даний процес є трудомістким і для отримання коректного результату необхідне формування екологічного балансу, як складової частини основного балансу підприємства. Екологічний баланс відображатиме вихідні та кінцеві матеріали виробничого процесу, що дасть змогу визначити економічну корисність та відповідність вимогам охорони навколишнього середовища.

3. Визначення рівня екологічної стійкості підприємства – встановлюється на основі зіставлення фактичних та планових показників одного економічного суб’єкта.

На думку А. І. Білоусова, Є. А. Шелухіна, Л. В. Близько, виробничо-господарська діяльність підприємства “характеризується складною системою взаємопов’язаних процесів: економічних, виробничо-технологічних, соціальних та екологічних процесів”. Виробничо-технологічні, соціальні та екологічні процеси прямо чи опосередковано включені в систему вартісних характеристик розвитку підприємства. Головною метою здійснення екологічного аналізу є дослідження особливостей природокористування підприємств з позицій підвищення їх екологічної безпеки та стійкості. Також необхідно встановити рівень впливу еколого-економічних процесів на фінансово-господарські перспективи розвитку економічних суб’єктів. Аналіз здійснюється за таким основними етапами [6, с. 120]:

1. Комплексна оцінка ефективності природокористування в процесі життєвого циклу підприємства, його адаптаційної активності та інвестиційної привабливості; аналіз капітальних витрат природоохоронного характеру; аналіз ефективності природоохоронних основних засобів; аналіз поточних природоохоронних витрат.

2. Аналіз фінансово-економічної результативності природоохоронної діяльності: аналітична оцінка фінансових результатів від природоохоронної діяльності; матричне

моделювання природоохоронних витрат у міжгалузевому просторі.

3. Інформаційне забезпечення керівництва підприємства та інших зацікавлених груп.

4. Аналіз екологічного ризику та якості управлінських рішень, пов'язаних з процесами природокористування, імплементацією ресурсозберігаючих технологій і виробництв з утилізації та переробки відходів.

5. Оцінка ефективності екологічного оподаткування та інших зобов'язань природоохоронного характеру.

6. Моделювання та прогнозування еколого-економічних процесів та оцінка їх впливу на перспективний сталий розвиток підприємства.

Зазначені етапи аналізу набувають особливої актуальності у зв'язку з об'єктивною необхідністю у проведенні комплексного аналізу результатів діяльності підприємства крізь призму екологічних показників з метою підтримки стабільності екосистем, впровадження енергоефективних заходів та екологічно безпечних технологій.

Н. М. Сісіна у своїй монографії "Обліково-аналітичне та контрольне забезпечення природоохоронної діяльності економічних суб'єктів для цілей їх сталого розвитку" зазначає, що "галузеві відмінності підприємств-природокористувачів, – надрокористувачів та пов'язані з ними особливості здійснюваних природоохоронних заходів, а також умови формування об'єктів бухгалтерського обліку та звітності, є головними перешкодами у розробці єдиної методики економічного аналізу природоохоронної діяльності економічних суб'єктів та оцінки її ефективності". Аналіз природоохоронної діяльності підприємства є науково-обґрунтованим економічним дослідженням, що формується у зв'язку з необхідністю вирішення завдань сталого розвитку, спрямоване на збереження природно-ресурсного потенціалу, збалансованість економіки та інноваційний характер її зростання [7, с. 161].

Н. М. Сісіна вважає, що аналіз природоохоронної діяльності підприємства складається з наступних комплексних етапів [7, с. 163]:

– аналіз та оцінка виконання плану природоохоронних заходів;

- встановлення причин невиконання природоохоронних заходів чи перенесення термінів їх реалізації;
- оцінка витрат на здійснення природоохоронної діяльності та розмірів екологічних платежів підприємства;
- аналіз збалансованості результатів природоохоронної діяльності підприємства з економічними та соціальними результатами;
- розробка науково-обґрунтованого стратегічного плану природоохоронних заходів та його гармонізація з інвестиційним, фінансовим планами, а також планом соціального розвитку колективу.

Перший етап здійснюється за допомогою методу порівняння, коли отримані в аналізованому періоді результати діяльності порівнюються з базовими нормативами підприємства. Аналіз заходів проводиться за об'єктами навколишнього середовища, які охороняються. При цьому кожен захід повинен бути чітко сформульований, передбачати деталізацію досягнення екологічного результату, містити конкретизований розрахунок витрат.

У рамках другого етапу встановлюються підстави невиконання плану природоохоронних заходів або його пролонгації. Причини порушення встановлених нормативів можуть мати як об'єктивний (соціальні, економічні, природно-кліматичні), так і суб'єктивний (пов'язані з внутрішніми ресурсами підприємства) характер. Найбільш дієвим методом виявлення факторів невиконання природозахисних дій є, на думку автора, застосування аналітичних таблиць, в яких чітко сформульовані невиконані або перенесені на інший термін заходи, згруповані об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу.

Третій етап включає аналіз екологічних витрат і платежів підприємства. Він є актуальним і важливим не лише для забезпечення поточної та майбутньої природоохоронної діяльності, але й для виробничо-господарської та соціальної системи підприємства. Аналізу витрат на охорону навколишнього середовища починається з дослідження їх складу, структури та динаміки за аналізований період. Оцінюються екологічні платежі підприємства за

користування та забруднення природних ресурсів. За результатами проведеного аналізу формується план зниження розмірів екологічних платежів та розробляються поточні природоохоронні заходи. Результат імплементації природозахисних та екологічно превентивних інструментів відображається у зростанні прибутку підприємства. При цьому домінуючим фактором є оцінка ефективності природоохоронних витрат.

Четвертий етап передбачає встановлення результатів природоохоронної діяльності. Екологічний результат, на думку Н. М. Сисіної, “це зниження рівня шкідливих речовин, що продукуються підприємством в процесі функціонування та потрапляють в різні системи навколишнього природного середовища. Екологічний результат вимірюється натуральними показниками” [7, с. 166].

Економічний результат, який досягається в результаті реалізації природоохоронних заходів, може бути виражений як:

- вартість взятих на облік основних засобів природоохоронного призначення;
- додатковий прибуток, отриманий від використання технологічних відходів у власному виробництві;
- додатковий прибуток, отриманий від продажу утилізованих технологічних відходів власного виробництва;
- зниження розміру екологічних платежів за використання та забруднення природних ресурсів.

Розробка удосконаленого плану природоохоронних заходів здійснюється на п'ятому етапі. Також обґрунтовується необхідність та доцільність модифікованих природозахисних дій, їхня технічна характеристика та ресурсна забезпеченість.

Дослідження у сфері екологічного аналізу А. Д. Шеремета, М. В. Мельник, Є. В. Савіцької показують, що екологічні процеси повинні виражатися в збалансованому поєднанні соціально-економічних факторів, у тому числі й процесів природокористування, при чому особливу увагу слід приділяти структурно-динамічним змінам в сфері екології та їх впливу на кінцеві фінансово-економічні результати підприємств [3; 4; 8].

Л. В. Чхутіашвілі у своїй монографії “Теорія і методологія екологічного аудиту” показує залежність між екологічною стійкістю підприємства та вдосконаленням екологічних умов і, відповідно, зміцненням економічної стійкості. При цьому економічна стійкість впливає на вдосконалення екологічних факторів функціонування підприємства та зростання рівня екологічної стійкості [9, с. 202].

Слід зауважити, що розвиток економічної науки з метою пошуку вирішення проблем суспільного розвитку, джерел їх виникнення, наслідків їх існування, взаємодоповнення та взаємозалежності сприяло розгляду питань екологічної стійкості в рамках екології, світової, національної та регіональної економіки, економіко-математичного моделювання та інших дисциплін, що призвело до розуміння екологічної стійкості як балансу параметрів функціонування виробничо-управлінської системи підприємства.

В контексті системного підходу екологічна стійкість трактується як якісна характеристика економічної системи підприємства, що є синтезом екологічної, економічної, соціальної та інституційної складових. З одного боку, екологічна стійкість підприємства залежить від рівня забруднення довкілля, а з іншого – від рівня розвитку утилізації й знешкодження виробництва та споживання. Екологічна стійкість детермінується як здатність підприємства підтримувати стан динамічної рівноваги під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, що постійно змінюються.

Прогресивні зміни кількісно-якісних характеристик екологічної стійкості потребують відповідних умов забезпечення та досягнення цілей її максимізації, ефективного ресурсо- й енергоспоживання. Необхідною є концептуальна модель конструювання дій та окреслена послідовна етапність процесів.

В зв'язку з цим на рис. 1 представлена розроблена нами концептуальна модель екологічної стійкості підприємства, яка відображає взаємовплив соціально-економічних умов функціонування суб'єкта господарювання та екологічної ефективності господарської діяльності й рівня конкурентоспроможності підприємства.

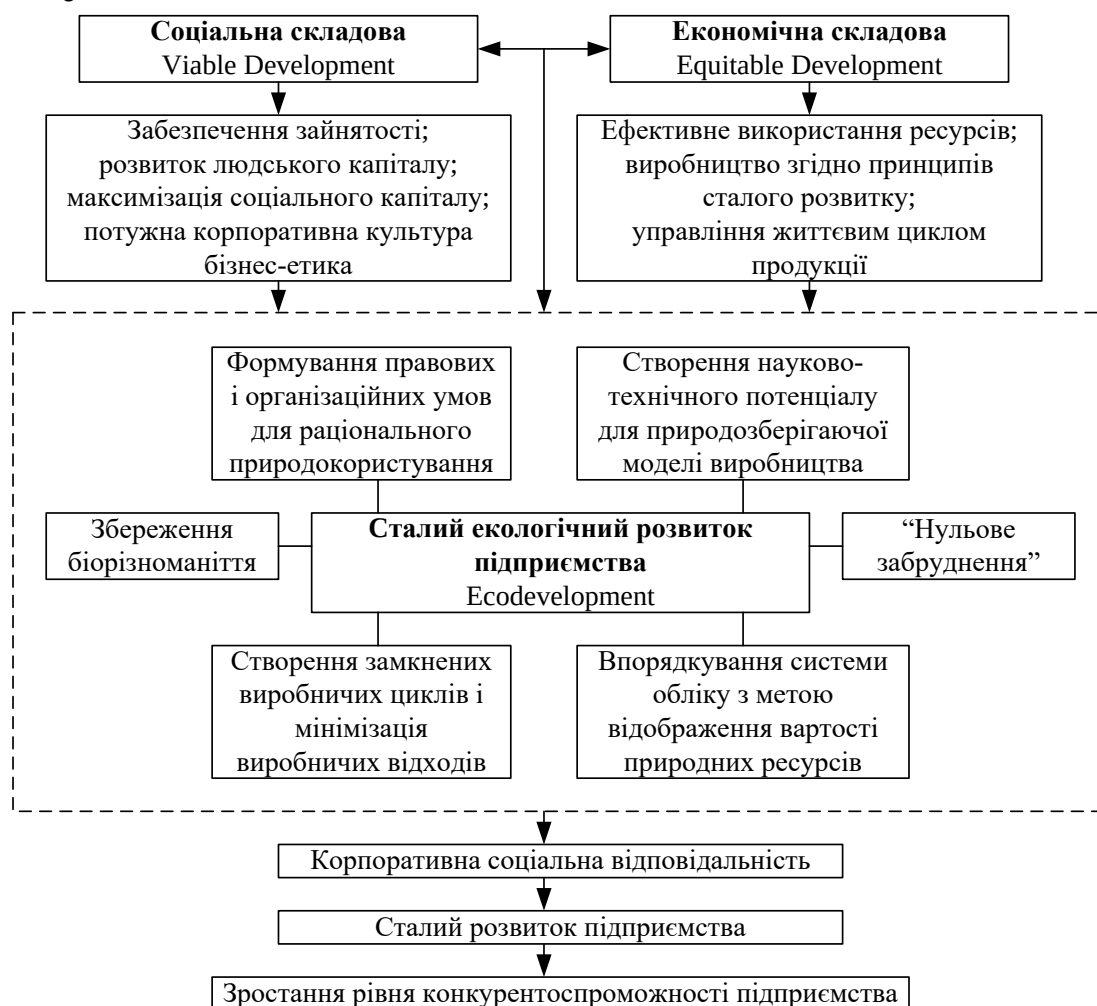

Рис. 1. Концептуальна модель екологічної стійкості підприємства

Джерело: побудовано автором.

Запропонована концептуальна модель екологічної стійкості підприємства це соціально-еколого-економічна система, що відображає взаємодію бізнес-процесів підприємства та навколишнього середовища, передбачаючи зростання рівня конкурентоспроможності підприємства й збалансоване, взаємозумовлене відтворення його основних джерел – людського, економічного та екологічного капіталів, що забезпечують стабільне задоволення матеріальних і духовних потреб теперішнього та майбутніх поколінь.

Варто зазначити, що модель екологічної стійкості підприємства потребує системного управлінського підходу, що виражається в комплексності соціально-організаційних, економіко-екологічних процесів створення і поширення екоінновацій на всіх рівнях

управління. Крім того, максимізація екологічної стійкості спрямована на спільну діяльність підприємств і споживачів з метою пошуку нових технологій для зменшення різних видів забруднень, наслідком чого є скорочення витрат на охорону навколишнього середовища.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, резюмуючи сказане вище, можна зробити висновок, що методологічні аспекти екологічної стійкості підприємств сприяють детальнішому генезису поняття “сталий розвиток” та мають практичне значення, оскільки дають змогу об’єктивніше здійснити оцінку рівня екологічної стійкості, визначити її результативність, сформулювати напрями впровадження прогресивних і ощадливих екотехнологій. Це, в свою чергу, допоможе підприємствам змінити концепцію

“технологічного прориву” на концепцію “ринкового екопоштовху”, який орієнтований на природоохоронний ефект та передбачає імплементацію інновацій з високим ступенем екологічності та соціально-економічної ефективності.

Теоретична наповненість екологічної стійкості підприємства повинна доповнюватися

розробкою якісних та кількісних показників, які дадуть змогу комплексно оцінити процеси досягнення та утримання високого рівня сталого розвитку підприємства. Це визначає напрями подальших наукових досліджень у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sustainability and Climate Change Services. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/sustainability.html>.
2. Редіна М. М., Хаустов А. П. Економічні критерії у діагностиці еколого-економічної стійкості підприємств. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва*. Серія “Економічні науки”. 2018. № 2. С. 92-102.
3. Шеремет А. Д. Комплексний аналіз показників сталого розвитку підприємства. *Економічний аналіз: теорія та практика*. 2019. № 5 (96). С. 163-171.
4. Мельник М. В., Когденко В. Г. Основні елементи стійкості економіки в сучасних умовах. *Облік. Аналіз. Аудит*. 2020. № 4. С. 98-105.
5. Жидко Є. А. Екологічний менеджмент як фактор еколого-економічної стійкості підприємства: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2019. 315 с.
6. Білоусов А. І., Шелухін Є. А. Еколого-економічний аналіз : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2017. 360 с.
7. Сисіна Н. Н. Обліково-аналітичне та контрольне забезпечення природоохоронної діяльності економічних суб'єктів для цілей їх сталого розвитку : монографія. Вінниця: Астеріон, 2018. 328 с.
8. Савіцька Г. В. Комплексний аналіз господарської діяльності підприємства: підручник. Київ : ІНФРА-К, 2017. 608 с.
9. Чхутіашвілі Л. В. Теорія і методологія екологічного аудиту: монографія. Харків : ХНПУ, 2019. 335 с.

REFERENCES

1. Sustainability and Climate Change Services (2022). Retrieved from: <https://www.pwc.com/gx/en/services/sustainability.html>. [in English].
2. Redina, M. M. and Haustov, A. P. (2018). Ekonomichni kryteriyi u diahnozytsi ekoloho-ekonomichnoyi stiykosti pidpryyemstv. [Economic criteria in the diagnosis of environmental and economic sustainability of enterprise]. *Bulletin of KhNAU named after V.V. Dokuchaeva. Economic Sciences Series*, 2, 92-102. [in Ukrainian].
3. Sheremet, A. D. (2019). *Kompleksnyy analiz pokaznykiv staloho rozvytku pidpryyemstva* [Comprehensive analysis of indicators of enterprise sustainable development]. *Economic analysis: theory and practice*, 5 (96), 163-171. [in Ukrainian].
4. Melnik, M. V. and Kogdenko, V. H. (2020). Osnovni elementy stiykosti ekonomiky v suchasnykh umovakh. [The main elements of economic stability in modern conditions] *Accounting. Analysis. Audit*, 4, 98-105. [in Ukrainian].
5. Zhidko, E. A. (2019). *Ekolohichnyy menedzhment yak faktor ekoloho-ekonomichnoyi stiykosti pidpryyemstva*. [Ecological management as a factor of ecological and economic stability of the enterprise]. Poltava: PUET. [in Ukrainian].
6. Bilousov, A. I. and Shelukhin, E. A. (2017). *Ekoloho-ekonomichnyy analiz*. [Ecological and economic analysis]. Kyiv, Condor. [in Ukrainian].
7. Sysina, N. N. (2018). *Oblikovo-analitychne ta kontrol'ne zabezpechennya pryrodookhoronnoyi diyal'nosti ekonomichnykh sub'yektiv dlya tsiley yikh staloho rozvytku*. [Accounting, analytical and control support of nature protection activities of economic entities for the purposes of their sustainable development]: monograph. Vinnytsia, Asterion [in Ukrainian].
8. Savitska, G. V. (2017). *Kompleksnyy analiz hospodars'koyi diyal'nosti pidpryyemstv*. [Comprehensive analysis of enterprise economic activity]. Kyiv: INFRA-K. [in Ukrainian].
9. Chkhutiasvili, L. V. (2019). *Teoriya i metodolohiya ekolohichnoho audytu*. [Theory and methodology of environmental audit]. Kharkiv: KhNPU. [in Ukrainian].

Maryna Nahara, PhD in Economics, Associate Professor, Department of International Tourism and Hospitality, West Ukrainian National University, Ukraine

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ENTERPRISE ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY

Abstract

Introduction. The phenomenon of ecological stability as a direction of combination of enterprise social and economic activity and ecological safety is investigated. The strengthening of the influence of ecological sustainability on enterprise economic results is proved. A comparative analysis of methods for environmental sustainability assessing is carried out. A conceptual model of enterprise environmental sustainability is developed. The model reflects the effective and environmentally friendly interaction of business processes and the environment.

The subject of research is the analysis of methodological bases of enterprise ecological stability.

The purpose of research is to evaluate the methods of establishing the level of enterprise environmental sustainability; the search of new methodological guidelines to ensure the sustainability of the environmental and economic system.

Method (methodology). For the validity of the provisions of the article scientific and special research methods were used: historical and logical – to study the theoretical foundations of enterprise environmental sustainability; analysis and synthesis - to compare the main approaches to economic analysis of environmental activities of the enterprise; graphic method - for visual presentation of the developed model; abstract and logical - for theoretical generalization and formulation of conclusions.

Results. Features of methodological support of enterprise ecological stability are revealed. The concept of ecological sustainability as a qualitative characteristic of enterprise economic system is specified. The concept combines ecological, economic, social and institutional components. It is substantiated that progressive changes in the quantitative and qualitative characteristics of environmental sustainability require appropriate conditions to ensure and achieve the goals of efficient resource and energy consumption. A conceptual model of enterprise ecological sustainability is proposed. It provides the complexity of social, organizational, economic and ecological processes of creation and dissemination of eco-innovations at all management levels.

Scope of results. The proposed developments help to increase the validity of management decisions in the field of environmental sustainability and social, ecological and economic system of the enterprise.

Keywords: ecological stability; sustainability; environmental indicators; environmental audit; environmental efficiency; eco-innovation.

Cite as: Nahara, M. (2022). Methodological aspects of enterprise environmental sustainability. *Economic analysis*, 32 (2), 161-168. DOI: 10.35774/econa2022.02.161

Інна ІРТИЦЕВА

доктор економічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи та інноваційної діяльності,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Україна
E-mail: innauamd@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7025-9857

Володимир КРИЛЕНКО

доктор економічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної та адміністративної роботи,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Україна
ORCID: 0000-0002-1980-5533

Сергій РОМАНЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри спортивних ігор,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Україна
E-mail: management@nuos.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4446-9244

ФІНАНСУВАННЯ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Війна Росії проти України вплинула на економічне і політичне життя останнім часом, що суттєво відгукнулося на фінансуванні сфери спортивно-оздоровчих послуг. Цей вплив, зачіпає всі елементи соціально-економічного механізму функціонування галузі: типи та види суб'єктів спортивно-оздоровчої діяльності, джерела їх фінансування, умови господарювання, особливості проведення державної політики у цій галузі тощо. Збільшення видатків на економічну діяльність, безпеку, судову владу та оборону призвело до суттєвого скорочення видатків на духовний та фізичний розвиток.

Метою статті є аналіз фінансування спортивно-оздоровчої діяльності на макро- та мезорівнях.

Метод (методологія). У дослідженні застосовані загальнонаукові методи, зокрема: порівняння - для зіставлення середніх показників пріоритетних державних видатків в Україні та країнах Організації економічного співробітництва та розвитку; статистичного аналізу – аналізу фінансування спортивно-оздоровчої діяльності в Україні.

Результати. Аналіз результатів порівняння середніх показників пріоритетних державних видатків в Україні та країнах Організації економічного співробітництва та розвитку демонструють значні відхилення саме у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано, що Україна виділяє значно менше коштів (майже на 5% менше у відсотковому значенні витрат Державного бюджету) на охорону здоров'я ніж країни Організації економічного співробітництва та розвитку.

Аналіз показав, що у 2021 році порівняно із 2020 роком найбільше зросли витрати Державного бюджету на підготовку та участь національних збірних в Параолімпійських та Дефлімпійських іграх (+4546,5%), витрати на підготовку та участь національних збірних в міжнародних змаганнях (Олімпійські ігри, Всесвітні ігри та ін.) зросли на 542,4%, витрати на розвиток спорту серед осіб з інвалідністю, їхня фізкультурно-спортивна реабілітація зросли на 169,9%, державна підтримка фізкультурно-спортивного товариства «Динамо» зросла на 147,6%. Наголошено, що виявлені тенденції нарощування обсягів бюджетного фінансування розвитку спорту та фізичної культури в

© Сергій Романенко, 2022

Отримано: 05.05.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Іртицева І., Криленко В., Романенко С. Фінансування спортивно-оздоровчої діяльності на макро- та мезорівнях. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 169-175. DOI: 10.35774/econa2022.02.169

Україні дозволить досягти попередньо поставлених амбітних цілей стосовно проведення Олімпійських ігор у 2030-2032 роках саме в Україні.

Ключові слова: фінансування; бюджет; витрати; спортивно-оздоровча діяльність; макро- та мезорівні.

Вступ

Війна Росії проти України вплинула на економічне і політичне життя останнім часом, що суттєво відгукнулося на фінансуванні сфери спортивно-оздоровчих послуг. Цей вплив, зачіпає всі елементи соціально-економічного механізму функціонування галузі: типи та види суб'єктів спортивно-оздоровчої діяльності, джерела їх фінансування, умови господарювання, особливості проведення державної політики у цій галузі тощо. Збільшення видатків на економічну діяльність, безпеку, судову владу та оборону призвело до суттєвого скорочення видатків на духовний та фізичний розвиток.

Питання фінансування спортивно-оздоровчої діяльності в Україні попередньо досліджували відомі учені України, зокрема: К. Богатирьов, І. Бошинда, І. Іртищева,

І. Крамаренко, Ю. Наумко, М. Стегней, М. Третьякова, І. Лапичка, С. Цимбалюк та ін. В сучасних умовах реформування постає питання щодо поглиблення аналізу фінансування спортивно-оздоровчої діяльності на макро- та мезорівнях.

Мета дослідження

Метою статті є аналіз фінансування спортивно-оздоровчої діяльності на макро- та мезорівнях.

Виклад основного матеріалу

Для об'єктивної оцінки державного фінансування спортивно-оздоровчої сфери в Україні, доцільним вдається порівняння рівня загальних державних видатків на пріоритетні сфери розвитку в Україні та країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (рис. 1).

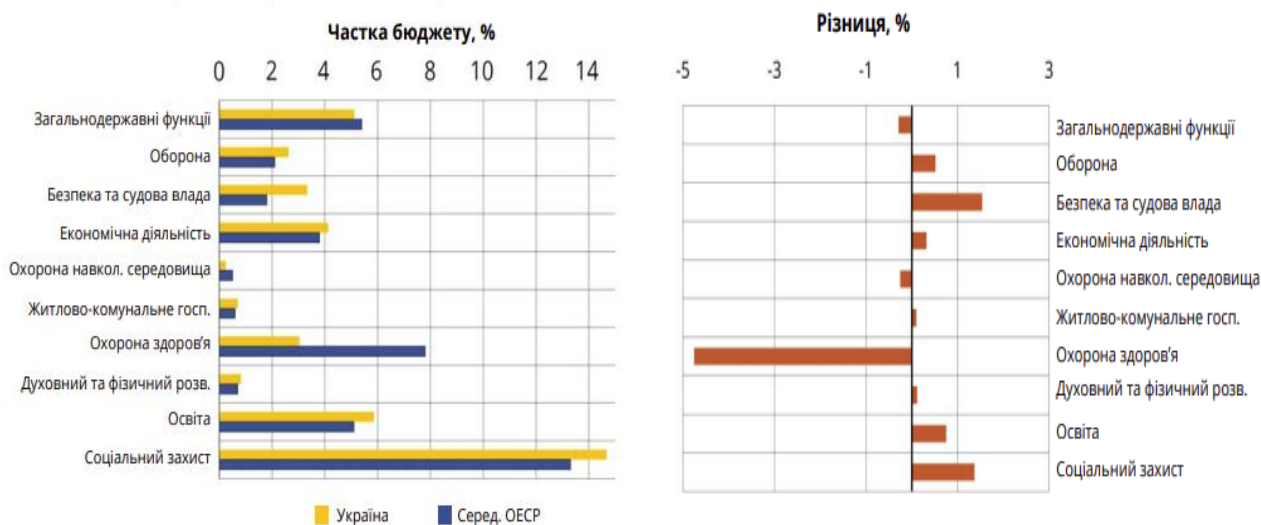

Рис. 1. Порівняння середніх показників пріоритетних державних видатків в Україні та країнах Організації економічного співробітництва та розвитку

Джерело: дані ОЕСР Панорама державного управління та Державна казначейська служба України [1].

Результати порівняння середніх показників пріоритетних державних видатків в Україні та країнах Організації економічного співробітництва та розвитку демонструють значні відхилення саме у сфері охорони

здоров'я. Україна виділяє значно менше коштів (майже на 5% менше у відсотковому значенні витрат Державного бюджету) на охорону здоров'я ніж країни Організації економічного співробітництва та розвитку. Поряд із цим

фактом, спостерігається значне перевищення витрат Державного бюджету України (у %) на соціальний захист, освіту, безпеку, судову владу, оборону ніж у країн Організації економічного співробітництва та розвитку.

Спорт потрапляє до сфери духовного та фізичного розвитку, для якої в Україні середні показники пріоритетних державних видатків дещо перевищують відповідні показники у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку.

За даними Міністерства молоді та спорту України у 2020 році було передбачено суттєве зростання витрат на розвиток спорту та фізичної культури (табл. 1): «за період з 2021-го по 2024

роки загальні витрати повинні становити 69,35 млрд гривень, тоді як з 2017 по 2020 роки вони склали 25,3 млрд гривень. Вже 2021-го року витрати держбюджету на спорт та фізичну культуру мали становити 7,736 млрд гривень, тоді як у 2020-му вони склали 2,577 млрд гривень. З місцевих бюджетів у 2021 році було передбачено виділити 8,541 млрд гривень (у 2020-му — 3,824 млрд гривень). При цьому серйозне збільшення фінансування передбачає зростання кількості спортивних клубів чи людей, котрі займаються спортом. Додаткові кошти будуть спрямовані на фінансування ДЮСШ та підготовку збірних команд» [2].

Таблиця 1. Динаміка та прогнозні значення витрат на розвиток спорту та фізичної культури за джерелами фінансування

Джерело фінансування	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.*	2022 р.**	2023 р.**	2024 р.**
Державний бюджет	2182625,0	2004450,3	2061014,1	2577389,8	7736204,7	6818401,8	6771363,5	7588859,2
Місцеві бюджети	2983585,1	3277919,4	3565381,6	3824629,2	8541348,1	9211136,8	9663679,2	7599859,2
Інші джерела	533276,3	743852,0	694236,7	895670,2	691180,9	717932,7	714788,5	703906,0
Усього	5699486,4	6026221,7	6320632,4	7297689,2	16968733,7	16747471,3	17149831,2	18486264,6

*-оціночне значення;

** - прогнозне значення.

Джерело: [2]

Дані Міністерства молоді та спорту України засвідчують більш сприятливу поточну ситуацію для розвитку фізичної культури та спорту ніж для охорони здоров'я, проте залишається відкритим питання пріоритетності в цілому спортивно-оздоровчої сфери та сфер економічної діяльності, соціального захисту, освіти, безпеки, судової влади та оборони.

За даними Державної казначейської служби України у 2021 році відбулося зростання витрат Державного бюджету за всіма напрямками фінансування розвитку спорту та фізичної культури порівняно із 2020 роком (табл. 2).

За абсолютним вираженням дані щодо фінансування розвитку спорту та фізичної культури з різних джерел (Міністерства молоді та спорту України та Державної казначейської

служби України) дещо відрізняються, проте справедливою і очевидною є тенденція сильного зростання видатків Державного бюджету на розвиток спорту та фізичної культури за 2020-2021 роки. Так, у 2021 році порівняно із 2020 роком найбільше зросли витрати Державного бюджету на підготовку та участь національних збірних в Параолімпійських та Дефлімпійських іграх (+4546,5%), державна підтримка фізкультурно-спортивного товариства «Динамо» зросла на 147,6%, витрати на фізичну та спортивну

підготовку учнівської та студентської молоді зросли на 64,7%, витрати на розвиток спорту серед осіб з інвалідністю, їхня фізкультурно-спортивна реабілітація зросли на 169,9%, витрати на розвиток фізкультури, спорту вищих досягнень та резервного спорту зросли на 78,9%, фінансова підтримка громадських об'єднань фізкультурно-спортивного спрямування збільшилася на 18,2%, витрати на підготовку та участь національних збірних в міжнародних змаганнях (Олімпійські ігри, Всесвітні ігри та ін.) зросли на 542,4%.

Таблиця 2. Видатки Державного бюджету на розвиток спорту та фізичної культури за 2020-2021 роки, млн грн

Напрямок фінансування	2020 р.	2021 р.	2021 р. у % до 2020 р.
Державна підтримка фізкультурно-спортивного товариства «Динамо»	20,2	49,9	+ 147,6
Фізична та спортивна підготовка учнівської та студентської молоді	145,3	239,3	+64,7
Реалізація спортивних інфраструктурних проектів	10,8	10,8	0
Розвиток спорту серед осіб з інвалідністю, їхня фізкультурно-спортивна реабілітація	417,8	1127,7	+169,9
Підготовка та участь національних збірних в Параолімпійських та Дефлімпійських іграх	50,8	2359,9	+4546,5
Розвиток фізкультури, спорту вищих досягнень та резервного спорту	1564,9	2799,7	+78,9
Фінансова підтримка громадських об'єднань фізкультурно-спортивного спрямування	55,1	65,1	+18,2
Підготовка та участь національних збірних в міжнародних змаганнях (Олімпійські ігри, Всесвітні ігри та ін.)	69,7	447,8	+542,4
Реконструкція СК «Атлет» у м. Києві		75,8	-
Будівництво плавального комплексу олімпійського класу ОНСЦ «Конча-Заспа» у м. Києві		200	-

Джерело: сформовано за даними Державної казначейської служби України [3].

Окрім того за рахунок бюджетних коштів у 2021 році було здійснено реконструкцію СК «Атлет» у м. Києві (75,8 млн грн) та будівництво плавального комплексу олімпійського класу ОНСЦ «Конча-Заспа» у м. Києві (200 млн грн).

Взагалі, тенденція зростання витрат Державного та місцевих бюджетів на розвиток спорту та фізичної культури спостерігається ще з 2007 року (табл. 3).

За період 2007-2020 роки відсутність приросту фінансування спорту та фізичної культури з Державного бюджету порівняно із попереднім роком спостерігалася лише у 2011 та 2016 роках, але за ці роки відбувалося зростання видатків місцевих бюджетів порівно із попереднім роком. Відсутність приросту фінансування сфери спорту є характерною ознакою для років, що слідують після олімпіад

або після активних підготовчих дій до олімпіад і супроводжується попередніми посиленими видатками Державного бюджету. Так, незначне зменшення фінансування сфери спорту у 2011 році порівняно із попереднім роком спостерігалось після Олімпійських ігор 2010 року в канадському місті Ванкувері та у 2016 році після рекордних сум видатків на підготовку до літніх Олімпійських ігор 2016 року у Ріо-де-Жанейро в Бразилії, коли на розвиток спорту за 2015 рік витратили 3,65 млрд грн коштів Державного бюджету та 2,47 млрд грн Державного бюджету що склало 80,5% передбаченого державного бюджетного фінансування.

З 2016 року після реформ децентралізації фінансів спостерігається інтенсивне нарощування видатків місцевих бюджетів на розвиток спорту та фізичної культури.

У проекті Державного бюджету на 2022 рік передбачено 11,3 млрд грн на розвиток спорту та фізичної культури. «3,4 млрд грн піде на

проведення 1700 спортивних заходів, 1,5 млрд грн - на участь України в зимових Олімпійських та Параолімпійських іграх, а також літніх Дефлімпійських іграх, 1,1 млрд грн - на ремонт, реконструкцію 14 баз олімпійської підготовки, 650 млн гривень - на будівництво, ремонт, реконструкцію 200 спортивних об'єктів, 384,9 млн грн - на розвиток олімпійського, параолімпійського, фізкультурно-спортивного, учнівського, студентського спортивного руху і 267,4 млн гривень - на проект "Активні парки України". У ремонт і реконструкцію баз олімпійської підготовки закладені гроші на бази "Конча-Заспа", "Заросляк" і "Атлет", а також на стадіон "Арена-Львів" і Палац спорту» [4].

Виявлені тенденції нарощування обсягів бюджетного фінансування розвитку спорту та фізичної культури в Україні дозволить досягти попередньо поставлених амбітних цілей стосовно проведення Олімпійських ігор у 2030-2032 роках саме в Україні.

Таблиця 3. Динаміка витрат Державного та місцевих бюджетів на фінансування спорту та фізичної культури

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2020 р.
Рівень витрат Державного бюджету, млрд грн	0,52	0,84	1,46	2,81	1,41	1,98	2,45	3,65	1,41	2,38	2,15
% виділених коштів	99,3	91,2	218	445,9	100,2	87,7	88,4	80,5	80,0	98,7	92,3
Рівень витрат місцевих бюджетів, млрд грн	1,02	1,23	1,23	1,48	1,6	1,95	1,83	2,47	3,12	4,57	7,24
% виділених коштів	104,7	98,8	98,8	98,2	96,2	96	85	98,6	99,0	98,1	89,6

Джерело: Сформовано за даними Державної казначейської служби України [3].

У Державному бюджеті України 2022 року ситуація із фінансуванням сфери охорони здоров'я не така втішна, як із сферою спорту та фізичної культури. В абсолютному вираженні видатки зростають, проте надалі не досягають рівня 5% ВВП, що закріплено ЗУ «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування

населення». «Видатки на сферу охорони здоров'я зросли на 3,1 млрд грн. 2 млрд грн заплановано на підвищення оплати праці медичних працівників, що не підпадають під Програму медичних гарантій (ПМГ), до мінімальних стандартів, встановлених указом Президента України від 18.06.2021 р. № 261

(для лікарів не менше 20 тис. грн, для середнього медичного персоналу — не менше 13,5 тис. грн.). На 300 млн грн збільшено видатки для надання високоспеціалізованої медичної допомоги, закупівлі лікарських засобів. На 244 млн грн збільшено видатки на централізовану закупівлю медичного обладнання. 100 млн грн передбачено для виплат медичним працівникам у зв'язку з переїздом на нове місце роботи та перекваліфікацію» [5].

Основним фактором збереження певного економічного балансу у другій половині 2020 року та у першій половині 2021 року було приватне споживання, яке становило левову частку у ВВП. Зберегти рівень споживання вдавалося завдяки збереженню тенденції зростання середнього рівня заробітних плат, який у номінальному вираженні склав 14345 грн за липень 2021 року. Підвищення середнього рівня заробітних плат забезпечувалося зростанням мінімальної заробітної плати та посиленням конкуренції за рахунок притоку трудових мігрантів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Аналіз результатів порівняння середніх показників пріоритетних державних видатків в Україні та країнах Організації економічного співробітництва та розвитку демонструють значні відхилення саме у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано, що Україна виділяє значно менше коштів (майже на 5% менше у відсотковому значенні витрат Державного бюджету) на охорону здоров'я ніж країни Організації економічного співробітництва та розвитку.

Аналіз показав, що у 2021 році порівняно із 2020 роком найбільше зросли витрати Державного бюджету на підготовку та участь національних збірних в Паралімпійських та Дефлімпійських іграх (+4546,5%), витрати на підготовку та участь національних збірних в міжнародних змаганнях (Олімпійські ігри, Всесвітні ігри та ін.) зросли на 542,4%, витрати на розвиток спорту серед осіб з інвалідністю, їхня фізкультурно-спортивна реабілітація зросли на 169,9%, державна підтримка фізкультурно-спортивного товариства «Динамо» зросла на 147,6%. Наголошено, що виявлені тенденції нарощування обсягів бюджетного фінансування розвитку спорту та фізичної культури в Україні дозволить досягти попередньо поставлених амбітних цілей стосовно проведення Олімпійських ігор у 2030-2032 роках саме в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюджетний простір для системи охорони здоров'я в Україні. Програмний документ для підтримки діалогу щодо підготовки бюджету на 2021 рік. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/463872/UKR-Budgetary-space-for-health-ukr.pdf.
2. Державні витрати на спорт в Україні зростають понад у два рази. URL: <https://sport.ua/news/514637-gosudarstvennye-rashody-na-sport-v-ukraine-vyrastut-bole-chem-v-dva-raza>.
3. Скільки коштів витратила Україна на фізкультуру та спорт за останні 14 років. URL: <https://www.slovodilo.ua/2021/02/11/infografika/finasny/skilky-koshtiv-vytratyla-ukrayina-fizkulturu-ta-sport-ostanni-14-rokiv>.
4. На розвиток спорту в бюджеті-2022 передбачено 11,3 млрд гривень. URL: https://censor.net.ua/news/3288506/na_rozvytok_sportu_v_byudjeti2022_peredbacheno_113_mlr_d_gryven.
5. Парламент ухвалив державний бюджет на 2022 р. URL: <https://www.apteka.ua/article/619631>.
6. Kramarenko I. Development of Educational and social Inclusion in Conditions of Social Transformation of Ukraine. *Bridges/Tiltai*. 2015. Том 72. №. С.83-89;
7. Kramarenko I. Social-economic and intellectual development of Ukraine: Regional and national aspect. *Danish scientific journal*. 2017. №1. С.20-28;
8. Irtysheva I., Stehnei M., Popadynets N., Bogatyrev K., Boiko Ye., Kramarenko I., Senkevich O., Hryshyna N., Kozak I., Ishchenko O. The effect of digital technology development on economic growth. *International Journal of Data and Network Science*. 2021. Том 5. №1. С.25-36
9. Melikh O., Irtysheva I., Bogatyrev K. Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, No. 5. pp.79-83

10. Melikh O., Bogatyrev K., Irtyshcheva I. Conceptual approaches to the development of health-improving tourism. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, No. 2. pp.131-136

REFERENCES

1. Budget space for the health care system in Ukraine. A policy document to support the dialogue on the preparation of the 2021 budget, available at: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/463872/UKR-Budgetary-space-for-health-ukr.pdf [in Ukrainian].
2. Public spending on sports in Ukraine will more than double, available at: <https://sport.ua/news/514637-gosudarstvennye-rashody-na-sport-v-ukraine-vyrastut-bolee-chem-v-dva-raza> [in Ukrainian].
3. How much money has Ukraine spent on physical education and sports over the past 14 years, available at: <https://www.slovoudilo.ua/2021/02/11/infografika/fi-nansy/skilky-koshtiv-vytratyta-ukrayina-fizkulturu-ta-sport-ostanni-14-rokiv> [in Ukrainian].
4. The budget for 2022 provides for 11.3 billion hryvnias for the development of the variety, available at: https://censor.net/ua/news/3288506/na_rozvytok_sportu_v_byudjeti2022_peredbacheno_113_mlr_d_gryven [in Ukrainian].
5. The Parliament approved the state budget for 2022, available at: <https://www.apteka.ua/article/619631> [in Ukrainian].
6. Kramarenko, I. (2015). Development of Educational and social Inclusion in Conditions of Social Transformation of Ukraine, *Bridges/Tiltai*, 72, part 1, 83-89 [in English].
7. Kramarenko, I. (2017). Social-economic and intellectual development of Ukraine: Regional and national aspect, *Danish scientific journal*, vol.1, pp.20-28 [in English].
8. Irtyshcheva, I., Stehnei, M., Popadynets, N., Bogatyrev, K., Boiko, Ye., Kramarenko, I., Senkevich, O., Hryshyna, N., Kozak, I., Ishchenko, O. (2021). The effect of digital technology development on economic growth, *International Journal of Data and Network Science*, 5, part 1, 25-36 [in English].
9. Melikh, O., Irtyshcheva, I., Bogatyrev, K. (2019). Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities, *Baltic Journal of Economic Studies*, 5, part 5, 79-83 [in English].
10. Melikh, O., Bogatyrev, K., Irtyshcheva, I. (2019). Conceptual approaches to the development of health-improving tourism, *Baltic Journal of Economic Studies*, 5, part 2, 131-136 [in English].

Inna Irtyshcheva, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research and Teaching and Innovation, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Ukraine

Volodymyr Krylenko, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Scientific, Pedagogical and Administrative Work, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Ukraine

Serhii Romanenko, PhD (Candidate of Philosophical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sport Games, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Ukraine

FINANCING OF SPORTS AND HEALTH ACTIVITIES AT MACRO AND MESO LEVELS

Abstract

Introduction. Russia's war against Ukraine has affected the economic and political life of recent times, which is well considered in the financial sphere of sports and security services. This influence affects all elements of the socio-economic mechanism of the industry: types and kinds of subjects of sports and health activities, sources of funding, economic conditions, features of public policy in this area and more. Increased spending on economic activity, security, the judiciary and defense has led to a significant reduction in spending on spiritual and physical development.

The purpose of the article is to analyze the financing of sports and health activities in the macro and meso levels.

Method (methodology). The study uses general scientific methods, in particular: comparison - to compare the averages of the best government spending in Ukraine and the Organization for Economic Cooperation and Development; statistical analysis - analysis of the financing of sports and health activities in Ukraine.

Results. The analysis of the results of the comparison of the average indicators of the best public expenditures in Ukraine and the countries of the Organization for Economic Cooperation and Development shows significant deviations in the field of health care. analyzed that Ukraine has significantly less money (almost 5% less as a percentage of the State budget) for health care than the country of the Organization for Economic Cooperation and Development.

The analysis showed that in 2021, in connection with the year 2020, the largest expenditures of the State Budget for the preparation and participation of national teams in the Paralympic and Deaflympic Games (+ 4546.5%), the costs of preparation and participation of national teams in international competitions games, games, etc.) increased by 542.4%, expenditures on the development of sports among people with disabilities, their physical rehabilitation increased by 169.9%, state support of the sports association "Dynamo" increased by 147.6% . It is emphasized that the expressed tendencies of increasing the amount of budget funding for the development of sports and physical culture in Ukraine will allow to achieve the previously set ambitious goals for the Olympic Games in 2030-2032 in Ukraine.

Keywords: financing; budget; expenses; sports and health-improving activity; macro- and meso-levels.

Cite as: Irtyshcheva I., Krylenko V., & Romanenko S. (2022). Financing of sports and health activities at macro and meso levels. *Economic analysis*, 32 (2), 169-175. DOI: 10.35774/econa2022.02.169

Андрій САМОЙЛОВСЬКИЙ

кандидат економічних наук, доцент, Україна

E-mail: yandreysamal@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8132-5995

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ АЛГОРИТМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

АНОТАЦІЯ

На поточний момент в Україні в цілому недооцінюються можливості страхування як впливового інструменту розвитку національної економіки. Не використовується на повну потужність потенціал страхування, який спрямований на створення ринкової системи захисту майнових прав і інтересів власників, підтримання соціально-економічної стабільності у суспільстві. На страхування як невід'ємну складову фінансового сектору економіки припадає вкрай незначна частка у структурі ВВП.

Входження України до системи світових господарських зв'язків та перебудова її економіки на ринкових засадах вимагає розвитку страхової справи в Україні. Автор виходить з того, що найбільш ефективним кроком при вирішенні зазначених проблем має стати державне регулювання страхової діяльності в Україні.

В статті викладені основні невідомі теоретичні та практичні питання державного регулювання страхової діяльності в Україні. Запропоновані шляхи та напрямки підвищення ефективності страхової діяльності та вдосконалення державного регулювання страхової діяльності в Україні. Досліджено місце та роль державних інститутів у формуванні та регулюванні страхового ринку. Проаналізовано функціонування системи державного регулювання страхової діяльності в Україні, а також обґрунтовано можливі напрями її вдосконалення. Висвітлено особливості державної страхової політики в Україні та заходи щодо її поліпшення. Розглянуто та проаналізовано основні методи та інструменти державного регулювання вітчизняного страхового ринку. З'ясовано чинні в світовій практиці системи організації та нагляду за страховою діяльністю. Оцінено зарубіжний досвід державного регулювання страхової діяльності в контексті можливостей його застосування в Україні за сучасних умов функціонування вітчизняного страхового ринку. При цьому, обґрунтовано, що без постійної активної участі держави неможливо з успіхом вирішувати невідкладні завдання соціально-економічного характеру, спрямовані на розвиток страхової діяльності, підвищення її ефективності та впливу на економіку країни.

Ключові слова: державне регулювання; страхування; страховий ринок; страхова діяльність; страховик; страхувальник.

Вступ

Здійснення процесу ринкових перетворень в Україні вимагає створення дієвої системи захисту майнових інтересів підприємців, посилення соціального захисту громадян та їх сімей, забезпечення економічної та екологічної безпеки держави, що неможливо без ефективного функціонування страхової діяльності в Україні. Водночас сучасний стан страхової діяльності характеризується повільністю, складністю і суперечливістю щодо свого розвитку. Одним з головних показників

рівня розвитку страхування як важливого соціально-економічного інституту є частка сукупної страхової премії у ВВП. Можна констатувати, що по цьому важливому показнику Україна відстає від розвинених країн в десятки разів, що пов'язано насамперед з недооцінкою загальної ролі страхового сектору економіки як дійового ринкоутворюючого фактора. Однак, сучасна економічна ситуація в Україні вимагає негайного розв'язання багатьох теоретичних та практичних питань розвитку страхової діяльності. За цих умов першочергової ваги набуває проблема

© Андрій Самойловський, 2022

Отримано: 30.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Самойловський А. Імітаційне моделювання алгоритму державного регулювання фінансової стійкості страхової компанії. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 176-182. DOI: 10.35774/econa2022.02.176

побудови механізму державного регулювання страхової діяльності на новій основі з урахуванням специфіки перехідного періоду, тобто шляхом органічного поєднання активного державного впливу з ринковими засобами регулювання економіки.

Слід наголосити, що вищезазначені питання перебували в колі наукових інтересів багатьох українських та закордонних вчених, а саме Осадця С. С., Внукової Н. М., Базилевича В. Д., Залєтова О. М., Грушка В. І., Лутака М. Д., Яковенка І. В., Воблого К. Г., Василика О. Д., Клапківа М. С. та інших науковців.

Мета статті

Мета статті – дослідження основ державного регулювання страхової діяльності. Домінантною основою при цьому є дослідження основних засад забезпечення платоспроможності страховика з метою захисту інтересів страхувальника.

Виклад основного матеріалу

Зараз в усьому світі законодавчі та контролюючі органи, що відповідають за регулювання ринку страхових послуг, розглядають закони про неплатоспроможність страхових компаній, особливо на предмет наявної ефективності управління фінансовою стійкістю страхових компаній.

Режими державного регулювання, що застосовуються в різних країнах, відрізняються, починаючи з дуже активного державного регулювання у Сполучених Штатах, і закінчуючи консервативним контролем у Японії. Незважаючи на це, платоспроможність страховика завжди залишається головною турботою будь-якого органу нагляду за сектором страхових послуг, адже банкрутство страхових компаній та інших фінансових установ перешкоджає здоровому росту економіки, а у деяких випадках спричиняє суспільну нестабільність. Тому конче важливо швидко створити ефективну систему нагляду на належному законодавчому фундаменті.

Для забезпечення ефективного управління платоспроможності та фінансової стійкості страхових компаній орган нагляду за діяльністю страхових компаній має зосередити свої зусилля та увагу на таких основних функціональних заходах (рис. 1) як: сувора система ліцензування та здійснення поточного

нагляду за діяльністю страхових компаній.

Спочатку розглянемо систему ліцензування страхових компаній. Відкриття страхової компанії вимагає значної суми капіталу, спеціальних знань, надійного керівництва та детальної бізнес-стратегії. З цією метою компанії, які прагнуть займатись страховою діяльністю, повинні отримувати ліцензії. Ліцензування є основним засобом запобігання вступу на ринок „не здорових” страхових компаній. Воно дозволяє органам нагляду зосереджуватись на профілактичних заходах, радше ніж витратити багато часу та енергії на допомогу страховим компаніям, які мають фінансові проблеми. Операції з страхування життя і операції, не пов'язані з страхуванням життя, повинні бути відокремлені, так щоб один з цих видів діяльності не міг підтримувати ресурсами інший.

Досить жорсткі умови щодо (формального) схвалення страхових компаній слугують гарантією захисту користувачів страхових послуг і забезпечують існування справедливих умов конкуренції між компаніями на внутрішньому ринку.

У більшості країн ЄС для кожного класу страхових послуг видаються окремі ліцензії (або для кількох класів, об'єднаних у одну категорію). Як правило, такі ліцензії є постійними. Експерти погоджуються на певній кількості критеріїв, яким має відповідати страхова компанія, що ліцензується.

Першим серед цих критеріїв можна назвати ретельну перевірку характеру та відповідності фінансових ресурсів страхових компаній на час, коли вони починають свою діяльність шляхом проведення аналізу їхніх бізнес-планів і встановлення вимог до мінімальних розмірів капіталу.

У додаток до цих фінансових стандартів можуть використовуватись інші критерії для отримання ліцензій. Зокрема:

- юридичні вимоги, тобто, зокрема, відповідність організаційної форми компанії; подання до відповідних органів копій статуту і загальних умов страхових полісів; подання переліку послуг, з яких спеціалізується компанія;
- вимоги до ведення бухгалтерського обліку, тобто, подання бухгалтерського балансу на початок звітного періоду; подання бюджету і звіту про прибутки та збитки;

представлення доказів того, що компанія має необхідний мінімум капіталу, тощо;

- технічні вимоги, тобто, подання ставок страхових премій для інформації або для схвалення, якщо необхідно; подання бази,

яка використовується для встановлення тарифів і планування технічних резервів; а також подання відомостей про договори перестрахування.

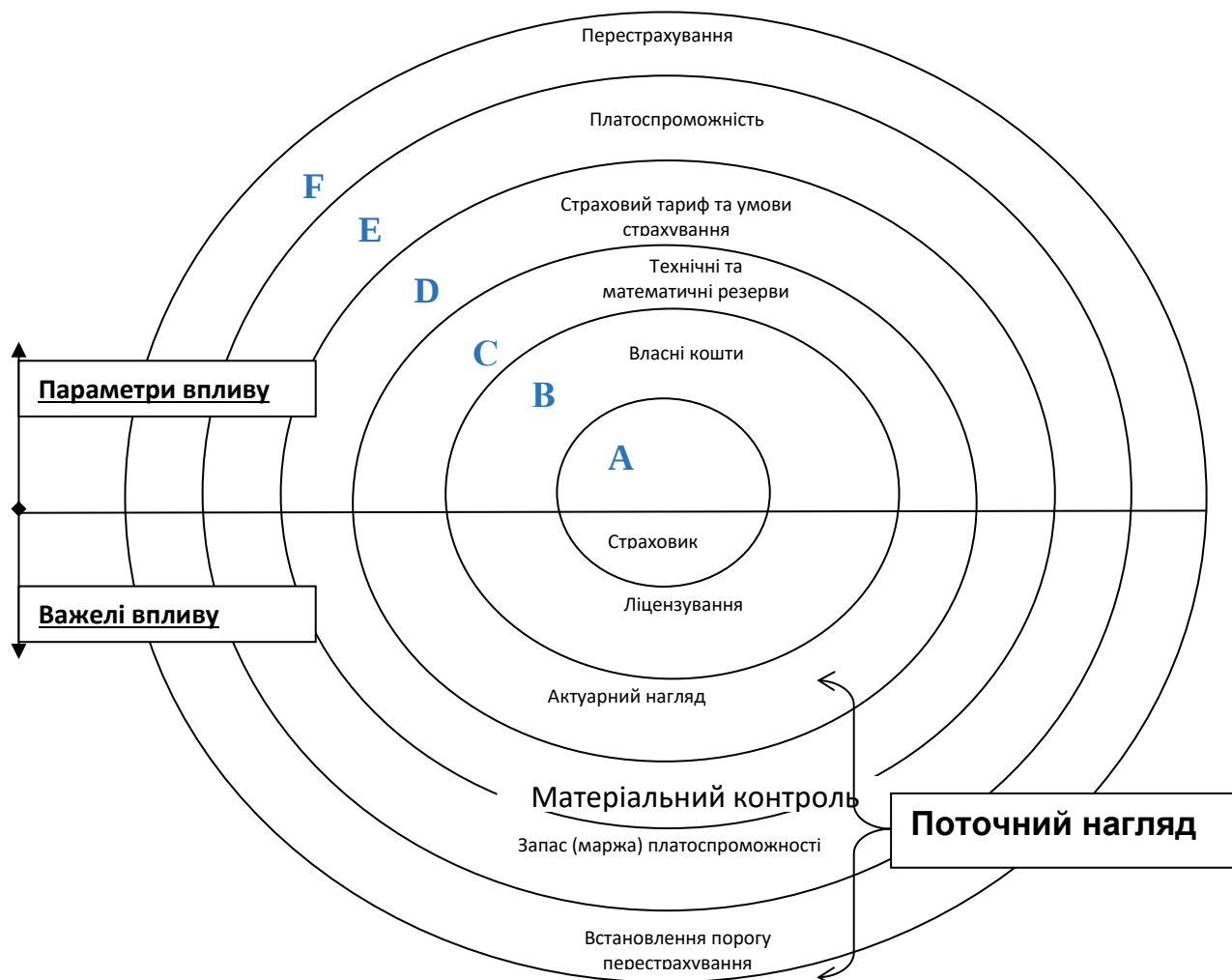

Рис. 1. Основні функціональні заходи органу нагляду за діяльністю страхових компаній

В свою чергу, практика здійснення поточного нагляду будується на таких складових елементах.

Поточний нагляд слід здійснювати за різними аспектами діяльності страхової компанії - моральними, правовими, технічними і фінансовими. Зокрема, орган нагляду за діяльністю страхових компаній повинен забезпечувати дотримання страховими компаніями відповідних правил, що застосовуються до страхової діяльності. Більш конкретно, йому слід забезпечувати, щоб страхові компанії:

- виконували свої договірні зобов'язання перед застрахованими особами (правовий контроль);
- у будь-який час мали фінансову змогу виконати свої зобов'язання (контроль платоспроможності).

З огляду на це, система поточного нагляду має зосереджуватись на створенні технічних (математичних) резервів, достатніх для того, щоб у будь-який час виконати зобов'язання компанії перед застрахованими особами - це перший крок і є центральним моментом страхової діяльності. Неадекватні технічні

резерви часто спричиняють фінансові труднощі або стають причиною неплатоспроможності.

Для забезпечення того, щоб страхові компанії мали достатні технічні резерви, орган нагляду за діяльністю страхових компаній повинен встановити такі правила:

- правила стосовно визначення того, що включається до технічних резервів, наприклад: взяті але не виплачені зобов'язання, взяті але не включені до звітів зобов'язання, страхові внески, отримані авансом, а також математичні резерви;
- правила, у яких встановлюються стандарти підрахунку розмірів технічних резервів.

До актуарного нагляду відноситься і контроль за ставками страхових премій та умовами страхових полісів, проте, на нашу думку, його слід розглядати як окремий напрямок нагляду „матеріальний контроль”. Ставки страхових внесків повинні бути адекватними, не надмірними і не дискримінаційними.

Тому, є бажаним подавати ставки страхових премій для узгодження до органу нагляду за страховою діяльністю. Ця практика ефективно охоронятиме фінансове здоров'я страхових компаній, які інакше можуть бути втягнутими у війну ставок і, в результаті, поставити під загрозу свою платоспроможність. З іншого боку, надмірно високі тарифи будуть не виправданим тягарем для власників страхових полісів. Важливіше за все те, що можлива така ситуація, за якої відсутність досвіду у керівництва страхових компаній разом з браком основних статистичних даних, таких як дані про частоту та серйозність збитків, можуть зробити важким або навіть неможливим завдання встановлення ставок страхових премій на основі реального ризику.

Тому, органи контролю та нагляду мають або створювати правила стосовно ставок страхових премій на основі припущень щодо вірогідності виникнення страхових випадків або компенсувати труднощі, з якими зустрічається фізична особа при зборі даних, шляхом створення національного статистичного органу.

Подібним чином, бажано, щоб органи нагляду здійснювали перевірку умов страхових послуг, які пропонуються страховими компаніями, так щоб невідповідні умови страхових полісів не завдали шкоди

споживачам. Адекватні тарифи і технічні резерви, забезпечені достатньою сумою активів, залишаються основними стовпами платоспроможності.

Поряд з цим, орган нагляду за діяльністю страхових компаній повинен приділяти особливу увагу запасу платоспроможності (адекватності капіталу). Запас платоспроможності включає фінансові ресурси (запас), що діють як буфер проти можливих негативних змін у зобов'язаннях та інших негативних обставин, таких як зміни у системі судових позовів або непередбачені витрати, тощо. Таким чином, він надає інформацію про фінансовий стан компанії і попереджає органи нагляду про необхідність вжити запобіжні заходи з метою захисту власників страхових полісів. Вимоги до запасу платоспроможності мають бути чітко визначені і вказувати мінімальні рівні капіталу або депозитів, які слід підтримувати. Вони повинні відображати розміри, складність і бізнес-ризиків страхової компанії.

Одночасно, слід наголосити, що запас платоспроможності – це лише інструмент вимірювання платоспроможності та стеження за нею. Проте, цей показник не слід вважати кінцевим результатом управління активами та зобов'язаннями або безпомилковим показником фінансового здоров'я страхових компаній.

Органам нагляду слід приділяти пильну увагу такій важливій складовій поточного нагляду як контроль за операціями перестрахування.

Звичайною роллю перестрахування є підтримка стабільних результатів андеррайтингу шляхом розподілу ризиків, тому страхові компанії мають особливі стимули для придбання послуг з перестрахування. Таким чином, операції з перестрахування можуть використовуватись для запобігання ерозії здатності власного удержання ризиків страховими компаніями.

Адекватне та ефективне перестрахування дозволяє страховим компаніям ділити ризики з іншими та обмежувати збитки від великих ризиків, а у більш загальному плані – підвищувати ефективність свого портфелю ризиків і розподіляти технічний дохід і витрати по звітних періодах. У багатьох аспектах такі цілі несумісні з правилами, що усе ще діють у

деяких країнах з перехідною економікою, зокрема, з правилами стосовно обов'язкового передання угод перестрахування. Лише через вільний доступ до ширшого міжнародного ринку послуг з перестрахування компанія, яка передає угоду перестрахування, може бути впевненою у тому, що вона отримає найкращу послугу за конкурентною ціною.

Поряд з цим, органи нагляду повинні захищати страхові компанії від банкрутств компаній перестрахування. Органи нагляду можуть почати з того, що контролюватимуть операції з перестрахування шляхом проведення аудиту фінансової звітності компаній, що передають угоди перестрахування, та приміток до такої фінансової звітності (особливо угод перестрахування). Також доцільно зібрати якомога більше інформації про компанії перестрахування, їхню платоспроможність і ліквідність (включаючи інформацію, надану рейтинговими бюро), а також, у більш загальному плані, про вплив ризиків, пов'язаних з переданням угод перестрахування. Слід брати до уваги усі значні операції по відношенню до вимог, комісійних і брокерської винагороди. Органи нагляду різних країн можуть розглянути можливість щільної співпраці у цій сфері.

Органи нагляду повинні бути наділені також повноваженнями здійснювати втручання, якщо операції з перестрахування компанії не відповідають принципам здорового управління. Іншими словами, органи нагляду повинні стежити за переданими і взятими на себе ризиками з метою забезпечення того, що компанія залишається платоспроможною. Зокрема, взяття на себе ризиків перестрахування з-за кордону може бути ризикованою діяльністю. Деякі види перестрахування мають великі коливання у річному рівні збитків та/або виникненні довгострокових зобов'язань, і багато компаній перестрахування зазнали великих збитків у результаті андерайтингу міжнародних ризиків перестрахування. Взяття на себе ризиків перестрахування страховими компаніями, які займаються безпосередньо страхуванням споживачів, може поставити під загрозу безпеку власників страхових полісів. Тому, діяльність компаній, які беруть на себе ризики перестрахування, включаючи компанії, що

спеціалізуються на перестрахуванні, має підлягати ретельному контролю.

Одночасно, розміщення перестрахування не слід надмірно регулювати. У принципі, ринок сам повинен вирішувати, де саме розміщувати перестрахування. Для керівництва страхової компанії основною метою розміщення перестрахування є безпека за підходящою ціною. Контроль не повинен втручатись у здорові рішення страхових компаній. Слід уникати обов'язкової передачі полісів перестрахування національним компаніям перестрахування або дискримінаційних режимів оподаткування відносно розміщення перестрахування у закордонних компаніях.

Крім того, поточний контроль вимагає існування незалежних та надійних засобів перевірки інформації, яка була розкрита у звітах, зокрема, адекватності технічних резервів і правильності оцінки активів. У цьому відношенні особливе значення мають перевірки на місці. Вони дають змогу органу нагляду оцінити ефективність роботи керівництва та додержання ним стандартів на тих ринках, де слабкі сторони систем бухгалтерського обліку та звітності послаблюють ефективність перевірок, що проводяться з центру.

Це дозволить запобігти фінансовим проблемам страхових компаній, але також, у більш загальному плані, сприяти довірі громадськості до страховиків. Такі перевірки мають суттєве значення для оцінки знань і ефективності роботи керівників страхової компанії, а також того, наскільки вона виконує вимоги до розмірів капіталу. Певною мірою можна скористатись послугами зовнішніх аудиторів або актуаріїв, якщо існують розвинуті професії аудиторів і актуаріїв і якщо аудитори та актуарії цілком підзвітні.

Проте, навіть на ринках страхових послуг, за якими здійснюється постійний нагляд, страхова компанія може зустрітись з фінансовими труднощами, які призведуть до неплатоспроможності. З цієї причини має існувати чітко визначена політика стосовно корективних заходів, а у випадках, якщо страхова компанія не може продовжувати свою діяльність, повинна існувати політика впорядкованого виходу з ринку.

Особливе значення у цьому контексті мають виправні процедури, спрямовані на вирішення

фінансових проблем, що виникають у окремих страхових компаній. Законодавство має містити чіткі вказівки з цього приводу. Вони повинні регулювати питання управління компаніями, що мають фінансові проблеми, а саме: стандарти, що застосовуються при здійсненні контролю за платоспроможністю; підстави, на яких вибирається шлях реорганізації або ліквідації; доступні заходи по відновленню; скасування ліцензій; умови, за яких портфель страхових полісів може бути передано здоровій компанії; роль ліквідатора і пріоритетність вимог кредиторів. Через те, що довгі затримки можуть збільшити витрати, пов'язані з вирішенням кризи, дуже корисно мати наготові практичні процедури для швидких корективних дій. Ключову роль відіграватиме постійний профілактичний нагляд із застосуванням перевірок на місці та перевірок з центру. Корективні процедури, основані на правилах, можуть допомогти знизити політичний тиск.

Тобто, повинні існувати чіткі вказівки стосовно того, що слід робити з неплатоспроможними страховими компаніями. Законодавство, яке містить такі вказівки, має охоплювати усі питання, пов'язані з управлінням компаніями, що мають фінансові проблеми, включаючи стандарти встановлення факту неплатоспроможності; основу, на якій слід робити вибір між реабілітацією та ліквідацією; доступні заходи з фінансового відновлення (підвищення ставок страхових премій, блокування активів, запити щодо складення планів перестрахування, вливання капіталу, тощо); скасування ліцензій; умови, за яких поліси можуть передаватись здоровій компанії (що часто представляє собою охорону прав власників страхових полісів); роль ліквідатора; і пріоритетність вимог кредиторів.

Водночас, органам влади потрібно:

- по-перше, зберігати достатню свободу власного розсуду для того, щоб гнучко вирішувати проблеми, що виникають, і

мати змогу адаптувати виправні заходи до ринкових обставин;

- по-друге, заохочувати галузь страхових послуг до встановлення приватних механізмів і установ, які створюватимуть керівні принципи і кодекс поведінки з метою усунення шкідливої практики. Домовленості щодо саморегулювання та відповідні організації, включаючи професійні, можуть бути корисним додатком до державної системи нагляду. Проте, органам нагляду слід пильно стежити за такими домовленостями з метою забезпечення того, що вони сприяють ефективному функціонуванню ринку.

Висновки

Треба відмітити, що хоча можна викласти загальні керівні принципи, які будуть корисні для органів контролю та нагляду у країнах з перехідною економікою, застосовувати ці принципи можна лише якщо їх буде пристосовано до економічного середовища, а також до історичного та культурного контексту кожної країни. Якщо говорити конкретно, ряд нормативних вимог, що виконуються у країнах, де сектор страхових послуг досяг значної зрілості, можуть запроваджуватись у інших країнах лише поступово. Також, деякі нормативні положення, що існували у країнах ЄС довгий час, але зараз вже більше не виправдовують себе завдяки змінам у економічному та законодавчому середовищі цих країн, можуть бути доречними у світлі поточного стану економічного розвитку деяких країн з перехідною економікою. Отже, органи нагляду та контролю повинні завжди пам'ятати специфічні умови кожного ринку страхових послуг, а правила, які регулюють ринок страхових послуг, повинні бути гнучкими і розвиватись відповідно до змін економічного середовища та ринка страхових послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Самойловський А. Л. Менеджмент страхування: монографія. Київ.: ТОВ «Видавничий дім «Корпорація», 2007. 317 с.
2. Жабинець О. Й. Державне регулювання страхової діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою». Львів: ЛФМл при ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 21 с.

3. Базилевич В. Д. Страхова справа: підручник. Київ: Знання, 2008. 352 с.
4. Внукова Н. М., Корват О. В., Опешко Н. С. Пруденційний нагляд у сфері страхування: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 260 с.
5. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економ. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит». Київ: Ін-т економіки та прогнозування Нац. акад. наук України, 2006. 36 с.

REFERENCES

1. Samoilovskyi, A. L. (2007). *Menedzhment strahuvannia [Insurance management]*. Kyiv: LLC Publishing House Corporation [in Ukrainian].
2. Zhabinets, O. Y. (2006). Derzhavne reguliuvannia strahovoi diyalnosti v Ukrainy [State regulation of insurance activity in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: LFMI at LNU name Ivan Franko [in Ukrainian].
3. Bazylevych, V. D. (2008). *Strahova sprava [Insurance business]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Vnukova, N. M., Korvat, O. V., Opeshko, N. S. (2016). *Prudencyjni nagliad u sferi strahuvannia [Prudential supervision in the field of insurance]*. Kharkiv: KhNEU named after S. Kuznets [in Ukrainian].
5. Furman, V. M. (2006). Strahovyi rynek v Ukraini: problemy stanovlennia ta strategiiia rozvytku [Insurance market in Ukraine: problems of formation and development strategy]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Inst. of Economics and Forecasting Nat. acad. Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Andrii Samoilovskyi, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Ukraine

SIMULATION MODELLING OF THE ALGORITHM OF STATE REGULATION OF FINANCIAL STABILITY OF AN INSURANCE COMPANY

Abstract

At present, Ukraine as a whole underestimates the possibilities of insurance as an influential tool for the development of the national economy. The potential of insurance, which is aimed at creating a market system of protection of property rights and interests of owners, maintaining socio-economic stability in society, is not used at full capacity. Insurance, as an integral part of the financial sector of the economy, accounts for a very small share in the structure of GDP.

Ukraine's entry into the system of world economic relations and restructuring of its economy on a market basis requires the development of insurance business in Ukraine. The author proceeds from the fact that the most effective step in solving these problems should be the state regulation of insurance activities in Ukraine.

Article main unresolved theoretical and practical issues of Government regulation insurance activities in Ukraine. It proposes ways and orientations of increasing the efficiency of insurance activities in Ukraine. Role of public institutions in formation and regulation of insurance market are investigated. Functioning of system of state regulation of insurance activities is analysed; ways and possibilities of its improvements are found. Peculiarities of official insurance policy are revealed. Main methods and instruments of state regulation of insurance activities are considered. Existing in world practice systems of organization of regulation and control over insurance activities are covered. Foreign experience of state regulation of insurance activities is evaluated in terms of possibilities of its adaptation to national economy of Ukraine under present conditions of its national insurance market. Moreover, is justifies that without continuing active role of the Government it is impossible to successfully resolve urgent issues of economic and social nature focused on the development of insurance activities, increasing its effectiveness and impact on the economy.

Keywords: government regulation; insurance; insurance market; insurance activities; insurer; insurant.

Cite as: Samoilovskyi, A. (2022). Simulation modelling of the algorithm of state regulation of financial stability of an insurance company. *Economic analysis*, 32 (2), 176-182. DOI: 10.35774/econa2022.02.176

Мар'ян ТРІПАК

Заслужений працівник освіти України,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри інклюзивної економіки, кібернетики та комп'ютерних наук,
в. о. ректора,
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна

Ярослава ТОПОРІВСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Україна

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ІНКЛЮЗИВНИХ ОСВІТНІХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ТА ОЗДОРОВЧОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Проблема інклюзивної освіти в сучасному українському освітньому просторі набуває особливої ваги з огляду на те, що інтегрування осіб з особливими потребами у соціокультурне й соціально-економічне середовище соціалізації є сьогодні надзвичайно актуальним.

Мета. Мета освітньої інклюзії полягає в проведенні відповідних заходів щодо пошуку соціально-економічних та фінансово-психологічних механізмів соціалізації інклюзивних вузів загальнодержавного значення.

Результати. У статті проведено комплексний системний моніторинг соціально-економічної та фінансово-психологічної інклюзивної соціалізації. Визначено пріоритетність інклюзивної соціалізації суб'єкта соціуму з обмеженими фізичними можливостями в економічній системі. Репрезентована економічна модель соціалізації інклюзивних вузів загальнодержавного значення.

Ключові слова: інклюзивна освіта; вища освіта; соціалізація; економічна соціалізація; соціалізації інклюзивних вузів.

Вступ

Адаптація осіб з інвалідністю у суспільство в сучасних умовах економіки шляхом їх навчання для подальшого працевлаштування є проблемою будь-якої держави. Сьогодні державними органами влади прийнято ряд правових актів, розроблено спеціальні програми для розвитку інклюзивної освіти щодо забезпечення доступу до навчальних закладів, проте в Україні гостро відчувається проблема надання освітніх послуг недостатньо мобільним особам, тобто людям, не здатним пересуватися без додаткових засобів. Підставою для цього є неспроможність перебудови навчальних приміщень відповідно до встановлених державними органами влади

норм та стандартів, через відсутність фінансування з боку держави. Саме це вимагає внесення змін у законодавство, яке регулює перерозподіл бюджетних коштів, за допомогою яких можна вирішити проблему інклюзивного навчання в Україні.

Фінансування освітньої сфери та науки, і зокрема інклюзивної освіти досліджували українські економісти: В. Андрущенко, Т. Боголіб, Є. Бойко, О. Васирик, Т. Гребнева, В. Дем'янин, В. Журавський, А. Крисоватий, О. Кириленко, П. Коваль, Т. Лев, Ю. Лисенко, О. Навроцький, В. Новіков, К. Павлюк, В. Федосов, А. Шевцов, В. Шпотенко, О. Шашкевич, А. Чернобай, С. Юрій, М. Яструбський та ін. Наукові здобутки згаданих учених є значним внеском у теорію,

© Мар'ян Тріпак, Ярослава Топорівська, 2022

Отримано: 30.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Тріпак М., Топорівська Я. Оптимізація фінансування державних інклюзивних освітніх інституцій в умовах соціально-культурної та оздоровчої реабілітації. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 183-194. DOI: 10.35774/econa2022.02.183

методологію й організацію фінансування та функціонування вищої освіти.

Однак питання комплексного системного управління фінансовими ресурсами інклюзивних вищих навчальних закладів, що передбачає формування обґрунтованої концепції реформування економічного механізму їхнього функціонування, розроблені ще недостатньо.

Разом із тим, незважаючи на важливість і актуальність інклюзивної освіти, науковці констатують серйозні проблеми в її науковій розробці та практичній реалізації.

Дані обставини визначили актуальність теми дослідження та необхідність пошуку економіко-організаційних важелів та моделі впливу на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні через оптимізацію державного фінансування. У зв'язку з цим, метою даної праці і є оптимізація та модернізація «ланцюжкового» перерозподілу видатків кошторису загального фонду закладу вищої освіти в умовах соціально-культурної та оздоровчої реабілітації студента.

Незважаючи на важливість і актуальність інклюзивної освіти, науковці констатують серйозні проблеми в її науковій розробці та практичній реалізації. Дані обставини визначили актуальність теми дослідження та необхідність пошуку економіко-організаційних важелів впливу на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні через механізм системної соціально-економічної та фінансово-психологічної інклюзивної соціалізації спеціальних вищих навчальних закладів. У зв'язку з цим, метою даної статті є визначення пріоритетності інклюзивної соціалізації спеціалізованих навчально-реабілітаційних вищих навчальних закладів в Україні.

Виклад основного матеріалу

На сьогоднішній день в Україні пріоритетним джерелом фінансування освіти залишається бюджетне фінансування, що здійснюється на основі єдиного кошторису доходів та видатків. Джерелами формування кошторису є як бюджетні кошти, так і кошти, отримані з інших джерел. При цьому співвідношення між бюджетними та позабюджетними фінансовими ресурсами змінюється залежно від наявності бюджетних ресурсів та адекватної державної політики у

сфері освіти, темпів економічного розвитку, форми власності навчального закладу, співвідношення між державним та недержавним секторами економіки та ін.

Створення та утримання державою інклюзивного освітнього середовища в системі освіти, зокрема в системі вищої освіти України, є ключовим чинником, що впливає на інтенсивне реформування традиційної вищої школи, уможливлуючи доступ до якісної освіти особам з особливими освітніми потребами. Збільшення фактичної чисельності дітей, у яких констатовано інвалідність, та інтенсивність інтеграції таких дітей в загальноосвітній простір вимагають ефективного фінансування інклюзивного освітнього середовища. Це дасть змогу забезпечити неперервність навчання, створити можливості для самореалізації дітей та молоді з особливими освітніми потребами. Сьогодні саме якісна освіта виступає передумовою успішної самореалізації людини в суспільстві. Численні дослідження свідчать про те, що вища освіта входить у десятку цінностей, найбільш важливих для молоді.

Освіта для людини з інвалідністю – це шлях до інтеграції, до здобуття економічної незалежності. Прикладом інклюзивного вузу в Україні є Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» (Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж до кінця 2021 року), де елементи інклюзивної освіти впроваджуються послідовно і цілеспрямовано з початку його заснування у 1971 р. За роки діяльності заклад освіти пройшов ще такий невеликий, але славний шлях становлення та розвитку від Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму-інтернату до Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, впродовж 50 років активно вдосконалювався попри всі негаразди. Довгі роки розвитку міжнародних відносин, налагодження партнерських зв'язків, впровадження кращих світових практик, реалізації наукових проектів – ось лише декілька векторів діяльності професійної і дружньої команди.

В історії закладу освіти для осіб з особливими освітніми потребами починається новий виток – під час засідання Кабінету

міністрів України 12 травня 2021 року відбулася надзвичайно важлива подія не тільки для Поділля, а для України загалом – створення Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільського державного інституту». За цим державним визнанням – натхнення праця науково-педагогічних працівників, високі досягнення студентів та зростаючий авторитет випускників.

Створений інститут віднесли до сфери управління Міністерства освіти і науки. Крім того, урядом було проголосовано за реорганізацію Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу та приєднання його до створеного інклюзивного інституту. Вагомий науковий потенціал, інноваційні технології, новаторські проекти, реалізування яких буде продовжувати інститут, збереження та примноження багаторічних традицій, зміцнення матеріально-технічної бази, висококваліфікований кадровий потенціал – усе це вигартовувало і зміцнило справді заслужений авторитет і загальне визнання, дало змогу крокувати в ногу з часом і утримувати лідерські позиції серед закладів вищої освіти України. Ця подія є знаменною не лише всіх поколінь працівників закладу освіти, а й у житті вітчизняної науки та освіти, адже поєднання навчання з фізичної реабілітацією, соціальною адаптацією, створення усіх необхідних для навчання здобувачів з особливими освітніми потребами умов, які реалізовані у нашому закладі освіти, наочно демонструють кроки щодо вирішення важливого соціального завдання – розвитку соціальної інклюзії.

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж був вкрай необхідний для навчання молодих людей з інвалідністю. Даний коледж був інклюзивним центром надання освітніх послуг вищої освіти для всієї України. Підтвердженням цього є той факт, що у коледжі навчались студенти з різних куточків України, а саме: Хмельницька, Вінницька, Чернівецька, Закарпатська, Одеська, Івано-Франківська, Тернопільська, Житомирська, Київська,

Волинська, Луганська, Рівненська, Миколаївська, Запорізька, Кіровоградська, Львівська області. Якісна освіта для осіб з інвалідністю – це синтетичний феномен, який складається з двох компонентів: з одного боку, якості освіти, що є результатом діяльності вишу; з іншого – особистісної діяльності самої людини з обмеженими можливостями.

50-річна освітня діяльність Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу підтверджує переваги інклюзивної освіти, а саме: активна взаємодія дітей з особливими освітніми потребами з іншими дітьми, налагодження між ними дружніх стосунків; демонстрація здоровими дітьми відповідної моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами, а в результаті взаємодії мотивація їх до розвитку; підвищення самооцінки дітей з особливими освітніми потребами.

Як свідчать соціологічні дослідження (проведено анкетування випускників коледжу, на сьогодні здобувачів вищої освіти університетів), у своїй переваженій більшості інститути, університети зреалізували вимоги інклюзивної освіти, однак, потреба в спеціальних закладах вищої освіти на сьогодні досить висока. Це дає підстави стверджувати про потребу та доцільність функціонування на сучасному етапі в Україні спеціальних навчально-реабілітаційних закладів вищої освіти. В даний час заклад вищої освіти проводить прикладні наукові дослідження та має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення для створення належних умов навчання, соціальної, фізичної та медичної реабілітації студентів з інвалідністю. Фінансування коледжу здійснювалось за рахунок коштів Державного бюджету України.

Проведемо аналіз виконання плану надходжень загального фонду кошторису коледжу шляхом співставлення планових кошторисних показників з фактичними надходженнями коштів Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу (див. табл. 1).

Таблиця 1. Доходи і видатки загального і спеціального фондів кошторису інклюзивного ЗВО, грн.

Показники	Роки				Відношення 2020 р. до 2019 р., %	Відношення 2020 р. до 2017 р., %
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.		
Отримані доходи за загальним фондом	6213106	7464707	8924203	11411743	143,6	183,6
Отримані доходи за спеціальним фондом	112350	146112	247968	625934	в 2,2 р.	в 5,5 р.
Видатки за загальним фондом	6213106	7464707	8924203	11411743	144,0	183,6
Видатки за спеціальним фондом	160327	159026	234806	526239	146,5	в 3,3 р.

Як видно з даних таблиці, обсяг фінансування і власні доходи коледжу протягом чотирьох останніх років зростають.

Результати фінансової діяльності Коледжу з кожним роком покращуються.

Таблиця 2. Рух матеріалів і продуктів харчування інклюзивного ЗВО, грн.

Показники	Роки				+/-
	2017	2018	2019	2020	
Матеріалів і продуктів харчування на поч. звітнього року, всього	247611,78	335525,29	326426,8	459223,3	+211611,52
Надходження за звітний період, всього	1047847,2	1210458,1	1812217,1	1660306	+612458,8
Витрачено на потреби установи за звітний період, всього, в т. ч.:	959933,69	1219556,6	1679420,6	1679538	+719604,31
– продукти харчування	887216,79	1108979,8	1514610,4	1445882	+558665,21
– медикаменти і перев'язувальні засоби	30234,44	43420,15	48644,36	49577	+19342,56
– господарські матеріали і канцелярське приладдя	28837,14	54551,23	75256,05	159716	+130878,86
– паливо, горючі і мастильні матеріали	9722,32	12113,33	38013,83	8344	-1378
– тара	–	100	–	24	+24
– запасні частини до транспортних засобів, машин і обладнання	53,0	392	2896	12445	+12392
– інші матеріали	3870	–	–	3550	-320
Матеріалів і продуктів харчування на кінець звітнього періоду, всього	335525,29	326426,8	459223,3	439991,3	+104466,01

Отже, спостерігається щорічний ріст обсягу фінансування в порівнянні з кожним попереднім роком. Збільшення обсягів фінансування оцінюється позитивно оскільки, перш за все, свідчить про збільшення обсягів

діяльності Коледжу та зростання його значення в загальній сукупності навчальних закладів по Україні.

Реалізуючи вищевказані види видатків по відповідних групах, на основі принципу

субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача, щодо необхідності першочерговості формування та фінансування кошторису вузу пропонується оптимізувати видатки в умовах обмеженості бюджетних ресурсів.

Запропоновано логічні ланцюжки структури ефективного планування та фінансування видатків кошторису, які повинні позитивно впливати на стан розвитку вузу. Отож, видатки загального фонду кошторису Подільського

спеціального навчально–реабілітаційного соціально–економічного коледжу були заплановані і традиційно спрямовувались – на оплату праці і нарахування на зарплату; видатки на державне управління; видатки на охорону здоров'я та реабілітацію; оплату комунальних послуг та енергоносіїв; на соціальний захист, харчування та соціальне забезпечення студентів; на виховну, гурткову роботу та фізкультурну реабілітацію (див. табл. 2).

Таблиця 2. Планові видатки загального фонду кошторису інклюзивного ЗВО на плановий рік, грн.

Показники	план	%
Оплата праці і нарахування на зарплату працівникам що надають освітні та інші послуги в коледжі	7576580	47,5
Видатки на державне управління	1472420	9,2
Видатки на охорону здоров'я та реабілітацію	560000	3,5
в тому числі на медикаменти та перев'язувальні матеріали	80 000	
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	1210800	7,6
Теплопостачання	974 200	
Водопостачання та водовідведення	56 600	
Електроенергія	180 000	
Соціальний захист, харчування та соціальне забезпечення студентів	5061000	31,7
Продукти харчування	2 484 600	
Стипендія	2 447 256	
Виплати студентам–сиротам	129 144	
Виховна та гурткова робота	41000	0,3
Фізкультурна реабілітація	20000	0,2
Усього	15941800	100

Отже, проаналізуємо взаємовплив названих видатків кошторису у контексті вибору альтернативних програм оптимізації їх планування та фінансування.

До однієї з найвизначальніших видів видатків кошторису можна віднести фінансування «виховної та гурткової роботи», яка здатна формувати й переформовувати світогляд студентів вищого навчального закладу. Світогляд має фундаментальне значення, оскільки від нього залежить самооцінка соціальними суб'єктами свого стану, їх бажання до розвитку або до пасивності, яка призводить в решті решт до деградації. Без бажання до саморозвитку ніяка фінансова підтримка соціальних програм не

буде використана ефективно. У плані формування активного й соціально прийнятного світогляду величезне значення має духовність, якщо вона набуває соціально прийнятних форм.

Тому розвиток виховної та гурткової роботи у вузі можна започаткувати з фінансування альтернативної програми духовно–оздоровчого розвитку студентів, яка має бути спрямована на закріплення соціально–прийнятних норм поведінки в практичній діяльності аналізованого вузу.

Так, як слушно зазначають, що через недостатню виховну роботу, особливо з молоддю в ідеологічному напрямку, відповідний вакуум, який утворився, був

заповнений ідеологією верховенства товарів, моралі, стилю життя інших народів ми практично не помічаємо, яких втрат зазнають місцевий бюджет, державний бюджет, а заодно і зведений бюджет, від засилля товарів електронного, матеріального чи фінансового змісту.

Розвиток і стимулювання окремих програм в галузі формування видатків бюджету на підготовку студентів, виховну та гурткову роботу у вузі взаємопов'язаний з видатками кошторису на фізкультурну реабілітацію, оскільки позитивні емоції, отримані особистістю в її культурному розвитку, сприятимуть зміцненню фізичного здоров'я і скріплюватимуть позитивну соціальну орієнтацію, яка закладається духовною спрямованістю.

Така позитивно соціально–зорієнтована особистість студента є конкурентоспроможною на ринку праці, а також може сама брати активну участь у створенні робочих місць. Програми такого соціального розвитку забезпечать позитивну соціальну орієнтацію студентів–випускників, що повинно привести до зменшення кількості злочинів, а значить і до зменшення навантаження на видатки бюджету на громадський порядок (муніципальну міліцію), безпеку та судову владу. Позитивна орієнтація буде підсилюватися програмами культурно–виховного розвитку територіальної громади.

Важливим позитивним результатом такої діяльності є і те, що фізична реабілітація студентів та профілактична робота зменшать фінансування кошторису на охорону здоров'я. Тому збільшення видатків кошторису загального фонду коледжу є визначальним при оптимізації фінансування видатків на охорону здоров'я та реабілітацію.

В умовах реформування охорони здоров'я в країні, яка на основі використання програмно–цільового методу забезпечить комплексний підхід до збереження та зміцнення здоров'я людей Кабінет Міністрів України затвердив план реалізації заходів Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація". Рішення прийнято з метою створення в суспільстві умов для оздоровчої рухової активності та здорового способу життя заради

формування здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності в державі. Прийняття зазначеного акта дозволить виконати завдання, визначені Національною стратегією. Зокрема, забезпечити скоординовану діяльність суб'єктів різних секторів соціально–економічної сфери державної політики для заохочення зміни поведінки співгромадян на користь оздоровчої рухової активності та ведення здорового способу життя.

Тому перед тим, як запропонувати оптимальні напрямки перерозподілу фінансових ресурсів ЗВО, вважаємо за доцільне визначити підсумкові показники видів видатків кошторису, з врахуванням впливу всіх чинників, які визначають їх стан. Так зокрема, для оптимізації фінансування видатків на охорону здоров'я та реабілітацію коледжу можна запропонувати – частоту захворюваності студента у інклюзивному вузі. Тоді як, структура видатків кошторису загального фонду коледжу у процесі підготовки та навчання студента становить у відсотках: оплата праці і нарахування на зарплату – 47,5%; видатки на державне управління – 9,2%; видатки на охорону здоров'я та реабілітацію – 3,5%; оплата комунальних послуг та енергоносіїв – 7,6%; соціальний захист, харчування та соціальне забезпечення студентів – 31,7%; а також на виховну, гурткову роботу та фізкультурну реабілітацію – 0,5%.

Отже, для ефективного перерозподілу коштів кошторису загального фонду коледжу використовуємо математичну модель, яка визначає основні фактори діяльності ЗВО в умовах соціально–культурної та оздоровчої реабілітації. Як підсумкові показники пропонуються частоти «бажаних та небажаних» чинників, що характеризують стан функціональної класифікації видатків кошторису, а також їх співвідношення до кількості задіяних видатків кошторису, тобто показники інтенсивності.

Зокрема, частота H прояву результатуючих чинників видів видатків кошторису коледжу може бути оцінена таким чином:

$$H_{ij} = \frac{Kf_{ij}}{Gsk}, \quad (1)$$

де i – код виду видатків кошторису;

j – номер підсумкового показника виду видатків кошторису;

K_f – кількість проявів фактора;

Gsk – контингент студентів у коледжі.

Показник інтенсивності In інклюзивного навантаження за цим чинником можна визначити так:

$$In_{ij} = \frac{H_{ij}}{V_i}, \quad (2)$$

де V_i – чисельність студентів з фізичними обмеженими можливостями i .

Високі частотні показники при таких же показниках їх інтенсивності інклюзивного навантаження – свідчення ефективної організації праці у структурі видатків кошторису, вони становлять предмет спеціального вивчення фактичного стану справ, аналізу причин високої ефективності й узагальнення позитивних новацій та розповсюдження їх в інклюзивній освітній діяльності України. Високі частотні показники при низькій інтенсивності дають можливість зробити можливі висновки, щодо підвищення інтенсивності без шкоди для результуючих показників, так і стосовно збереження цієї інтенсивності, як бажаної для конкретного виду видатків кошторису. Низькі відносні показники – свідчення неефективної організації праці та необхідності впровадження передового світового досвіду.

При цьому доцільно зазначити, що в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів необхідно обережно ставитися до кадрових питань і зберігати кваліфіковані кадри, можливо збільшивши ефективність їх праці та вкладу в покращення результуючих показників оптимізації структури видатків кошторису коледжу. На основі запропонованих формул розглянемо показники діяльності виду видатків

кошторису на охорону здоров'я та реабілітацію інклюзивного вузу. Таким чином, визначаються логічні ланцюжки структури загального фонду кошторису, які мають позитивно впливати на стан соціального розвитку інклюзивного вузу. Це ніяк не применшує ролі традиційних програм бюджетування охорони здоров'я, освіти, державного управління, культури та мистецтва, фізичної культури і спорту, інших напрямів. Вони закладають основу соціального саморозвитку громад та попереджають прояви й наслідки негативних явищ у їхньому житті, не маючи можливості безпосередньо впливати на їх причини. Тому формування оптимальної моделі кошторисного фінансування інклюзивного ЗВО, щодо запобігання соціально небажаних явищ у коледжі, пропонуємо здійснювати шляхом оптимізації структури видатків загального фонду кошторису коледжу. Надзвичайно важливо стимулювати діяльність адміністрації коледжу (відповідних структурних управлінь вузу) з позитивною соціальною програмою індивідуального розвитку особистості (студента, працівника коледжу).

У спеціальному навчально-реабілітаційному закладі вищої освіти створене «оздоровчо-реабілітаційного управління», де працюють медичні працівники (лікарі різних кваліфікаційних категорій, медсестри), які здійснюють цілодобове медичне обслуговування; працівники харчоблоку (шеф-кухар, дієтсестра) для організації збалансованого дієтичного харчування; фахівці-реабілітологи, викладачі лікувальної фізичної культури з кваліфікацією реабілітолога. Основні показники «оздоровчо-реабілітаційного управління» коледжу показано в таблиці 3.

Таблиця 3. Інтенсивність інклюзивної реабілітації студентів інклюзивного ЗВО

Показники	2018 р	2019 р.	2020 р.
Контингент студентів у коледжі (чол.)	183	293	453
Кількість звернень до лікаря (медичного працівника)	330	347	395
Частота загальної захворюваності	1,8	1,79	1,5
Чисельність студентів з фізичними обмеженими можливостями (чол.)	148	138	144
Інтенсивність інклюзивного навантаження по захворюваності	0,012	0,013	0,010

Отже, побудуємо оптимізаційну економіко-математичні моделі, які б дали змогу

обґрунтовувати оптимізацію планування відповідних коштів загального фонду

кошторису коледжу на оздоровчо-реабілітаційного управління. З цією метою оцінимо видатки кошторису для блокування соціально небажаних явищ (наркотична, алкогольна залежність, схильність до правопорушень, висока захворюваність). Введемо в розгляд коефіцієнти ймовірності соціально небажаних явищ snj_i :

$$snj_i = \frac{KNNJ_i}{Gsk}, \quad (3)$$

де i – вид небажаного явища;

$KNNJ$ – кількість носіїв небажаних явищ у коледжі;

Gsk – контингент студентів у коледжі.

На наступному етапі оцінимо середні витрати кошторису на блокування небажаного явища $svknj_i$:

$$svknj_i = \frac{SKBNJ_i}{KNNJ_i}, \quad (4)$$

де $SKBNJ$ – стаття кошторису для боротьби з небажаними явищами.

Припустимо, що серед студентів коледжу k коефіцієнти ймовірності соціально-небажаних явищ $kisnj_{k,i} \leq ssk_i$ значно нижчі від середньостатистичних коефіцієнтів. В цьому випадку у вузі оптимізовано економія коштів загального фонду кошторису коледжу на суму:

$$Ekzfk_k = \sum_i (kisnj_{k,i} - ssk_i) \cdot svknj_i \quad (5)$$

Отже, як відрізати значущі відхилення статистичних показників від випадкових коливань.

Для усунення впливу випадковостей доцільно використовувати усереднені дані. Таке усереднення можна здійснювати методом ковзного середнього.

При цьому останні спостереження потрапляють до розряду крайніх точок і їм віддається преференція перед попередніми значеннями за рахунок спеціально підібраних ваг. Для забезпечення чутливості методу до реальних змін доцільно використовувати згладжування невисокого порядку. Для більшого ефекту згладжування можна проводити повторно.

З врахуванням вищесказаного здійснимо згладжування раніше поданих показників:

$$SNJ_i = \frac{1}{W} \sum_{m=-1}^1 w_m snj_i, \quad (6)$$

$$KISNJ_{k,i} = \frac{1}{W} \sum_{m=-1}^1 w_m kisnj_{k,i}, \quad (7)$$

$$W_i = \sum_{m=-1}^1 w_m, \quad (8)$$

де w_i – вагові коефіцієнти трьох-крапкового шаблону методу ковзного середнього.

Модифікуємо попередні розрахункові формули, замінивши поточні значення показників snj_i , $kisnj_i$ їх згладженими значеннями SNJ_i , $KISNJ_i$.

Якщо інклюзивний заклад вищої освіти додатково отримуватиме бюджетні асигнування, або додаткові субвенції з бюджету в сумі

$$ds_k = r \cdot dek_k, \quad (9)$$

то держава стимулюватиме інклюзивну вищу освіту країни, а вуз отримає тенденцію до зменшення негативних соціальних явищ. Тут коефіцієнтом r позначено частку від зекономлених коштів, яку виділяють для стимулювання інклюзивного закладу вищої освіти (коледжу).

Отже, продемонструємо використання запропонованої методики для аналізу особливостей стимулювання інклюзивного ЗВО (коледжу) при умові спостережуваного ефекту їхньої діяльності.

Для проведення такого аналізу використаємо певну статистичну інформацію щодо діяльності «оздоровчо-реабілітаційного управління» Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, яка наведена в таблиці 4.

На основі показника захворюваності студентів у ЗВО за допомогою методу експертних оцінок згенеровано можливі ряди значень захворюваності в коледжі упродовж трьох періодів спостереження. В результаті порівняння усереднених коефіцієнтів захворюваності студентів в коледжі встановлено суттєве зменшення цієї величини. Помножуючи цю величину на кількість студентів коледжу, вартість одного ліжка-дня та середню кількість ліжка-днів, що припадає на одного хворого, отримуємо орієнтовну величину економії бюджетних видатків.

Таблиця 4. Орієнтовні обсяги економії коштів кошторису при умові ефективної реабілітації та відчутного покращення стану здоров'я студентів ЗВО

Показники	2018	2019	2020
Роки			
Видатки на охорону здоров'я та реабілітацію, всього (грн.)	370640	412206	476223
Кількість медичних працівників (медсестри), (штатні од.)	5	5	5
Кількість лікарських посад (од.)	2	3	3
Видатки на медикаменти (грн.)	50000	60000	80000
Видатки на харчування (грн.)	1204124	1633727	1666087
Кількість реабілітованих студентів (осіб)	330	347	395
Кількість ліжко-днів (днів)	45700	24700	23300
Вартість витрат на охорону здоров'я та реабілітацію на 1 хворого на 1 ліжко-день	9,20	19,12	23,87
Вартість витрат на харчування на 1 хворого на 1 ліжко-день	26,35	66,14	71,50
Коефіцієнт умовно-середньої схильності до захворювання в коледжі (вроджена, або природна)	0,81	0,72	0,54
Частота загальної захворюваності	1,8	1,79	1,5
Інтенсивність інклюзивного навантаження по захворюваності	0,012	0,013	0,010
Усереднений коефіцієнт захворюваності студентів	0,018	0,017	0,008
Коефіцієнт зменшення захворюваності	0,009 (1%)		
Кількість студентів коледжу (чол.)	453		
Середня вартість одного ліжко-дня (за останні три роки), (грн.)	33,27		
Середня кількість ліжко-днів (за останні три роки)	87,5		
Економія бюджетних витрат (грн.)	6890		

Висновки

Отже, враховуючи вищезазвану методику зекономлено біля 7 тис.грн коштів загального фонду кошторису закладу вищої освіти. Така ж гранична економія коштів може бути досягнута за рахунок статей підтримки фінансування на виховну, гурткову та фізкультурну реабілітацію, де має активно генерувати програма розвитку соціальної активності студентів коледжу.

Із врахуванням вищевказаних факторів максимальна економія коштів може бути на рівні 7%, що дорівнюватиме біля 50 тис.грн.

На викладацьку та наукову діяльність працівників та їх заробітну плату видатків не рекомендується зменшувати. Оскільки, крім основної роботи викладача в навчально-реабілітаційному ЗВО, викладач висловлює пропагування та підтримку ініціативних програм на формування світоглядних позицій, які сприяють зниженню захворюваності в коледжі.

Варто зазначити, що це лише один з можливих напрямків економії бюджетних коштів.

Не менша економія коштів оцінюється від позитивного впливу працівників ЗВО – психолога та соціального педагога на ситуацію у коледжі. Окрім того, покращення стану здоров'я та психологічного клімату в сім'ях стимулюватиме ширше залучення студентів до занять спортом, культурно-естетичного та професійного самовдосконалення як за рахунок бюджетних коштів, так і на платній основі, що стимулюватиме розвиток як загального так і спеціального фондів коледжу.

Варто також зазначити, що згадані оцінки отримано за умови достатньо значного зменшення захворюваності, близько 15%. Це доволі високий, але досяжний показник, враховуючи комплексний характер оздоровчих програм та значну активізацію діяльності самих індивідів для її досягнення. Однак у початковий період діяльності таких радикальних зрушень очікувати не варто. Тому також проведено додаткові дослідження з метою аналізу

можливостей стимулювання ЗВО, її розгортання при значно меншому впливі на показники захворюваності студентів коледжу.

Отже, навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», як правонаступник «Подільського коледжу», надалі працюватиме

над впровадженням кращих підходів та вдосконаленням надання освітньо-наукових та реабілітаційних послуг для здобувачів освіти з інвалідністю, стоятиме на захисті прав та можливостей, робитиме значний внесок і докладатиме зусилля у розвиток сучасного інклюзивного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Ю. Д., Бородіна О. С., Микитюк О. М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: монографія. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. 117 с.
2. Кравцова А. О. Розвиток інклюзивної освіти в умовах ринкової економіки. Наукові праці. Економіка. Випуск 177. Том 189. Retrieved from: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2012/189-177-29.pdf>.
3. Фінансова звітність Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу. Retrieved from: <http://posek.km.ua/images/stories/doc/statut.pdf>.
4. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2005. 642 с.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. №548-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація" на 2018 рік». Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250213047>.

REFERENCES

1. Boychuk, Y. D., Borodina, O. S., & Mykytyuk, O. M. (2015). Inkluzivna kompetentnist maibutnjogo vthytelja osnov zdorovja: monografija [Inclusive competence of the future teacher of the basis of health: a monograph]. Kharkiv: KhNPU them. GS Pansy. [in Ukrainian].
2. Kravtsova, A. O. (2012). Rozvytok inkluzyvnoi osvity v umovah rynkovoї ekonomiky [Development of inclusive education in a market economy]. www.racurs.ua. Retrieved from: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2012/189-177-29.pdf>. [in Ukrainian].
3. Finansova zvitnist Podilskogo spetsialnogo navthalno-reabiltatsinogo sotsialno-ekonomichnogo koledgu [Financial reporting of the Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College]. www.racurs.ua. Retrieved from: <http://posek.km.ua/images/stories/doc/statut.pdf>. [in Ukrainian].
4. Pasichnyk, Y. V. (2005). Budjetnyi potentsial ekonomichnogo zrostannja v Ukraini: monografija [The budget potential of economic growth in Ukraine. Donetsk: South-East Ltd. [in Ukrainian].
5. Rozporjadjennja Kabinetu Ministriv «Pro zatverdghennja planu zahodiv shodo realizatsii Natsionalnoi strategii z ozdoroivtoї ruhovoi aktivnosti v Ukraini na period do 2025 «Ruhova aktyvnisti – zdorova natsija» na 2018 rik [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 18, 2017 No.548-r "On Approval of the Plan of Measures for the Implementation of the National Strategy for Motor Reactivity in Ukraine until 2025" Motor Activity – a Healthy Lifestyle – a Healthy Nation "for 2018. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250213047>. [in Ukrainian].

Marian Tripak, Honored Worker of Education of Ukraine, PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Inclusive Economics, Cybernetics and Computer Science, Acting Rector of Kamyanets-Podilsky State Institute, Ukraine

Yaroslava Toporivska, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatiuk, Ukraine

OPTIMIZATION OF FINANCING OF STATE INCLUSIVE EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF SOCIO-CULTURAL AND HEALTH REHABILITATION

Abstract

Introduction. The problem of inclusive education in the modern Ukrainian educational space is of particular importance given that the integration of people with special needs in the socio-cultural and socio-economic environment of socialization is extremely relevant today.

Purpose. The purpose of educational inclusion is to carry out a number of activities aimed at the search for socio-economic and financial-psychological mechanisms for the socialization of inclusive universities of nation-wide importance.

Results. The article provides a comprehensive systemic monitoring of socio-economic and financial-psychological inclusive socialization. The priority of inclusive socialization of the subject of a society with limited physical abilities in the economic system is determined. Represented economic model of socialization of inclusive universities of national importance.

Keywords: inclusive education; higher education; socialization; economic socialization; socio-economic; socialization of inclusive universities.

Cite as: Tripak, M., & Toporivska, Y. (2022). Optimization of financing of state inclusive educational institutions in the conditions of socio-cultural and health rehabilitation. *Economic analysis*, 32 (2), 183-194. DOI: 10.35774/econa2022.02.183

Алла ФАТЕНОК-ТКАЧУК

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна
E-mail: Fatenok-Tkachuk.Alla@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6200-4873

Дарина МЕЛЬНИК

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна
E-mail: sonechkodasha15@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8654-1021

СТАН СЕРЕДОВИЩА ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

АНОТАЦІЯ

Предметом статті теоретичні та прикладні засади облікового супроводу пенсійного забезпечення в Україні. Метою публікації є формування теоретико-методичних та прикладних аспектів облікового-податкового супроводу пенсійного забезпечення в Україні.

У процесі дослідження використовувались такі методи, як: систематизування та узагальнення, ретроспективний аналіз стану пенсійного забезпечення.

Розглянуто основні аспекти забезпечення пенсійного страхування в Україні. Актуалізовано питання сутнісних характеристик та структури пенсійної системи відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Ідентифіковано основна проблематика сьогодишнього стану пенсійного забезпечення, а саме: незбалансованість надходжень бюджету Пенсійного фонду з його видатками, що призводить до постійного дефіциту коштів в ньому; різке підвищення, в результаті пенсійної реформи 2011 року, пенсійного віку та трудового стажу; стрімке зростання співвідношення між громадянами працездатного та непрацездатного віку; досить великий відсоток сплати грошових внесків до пенсійного фонду; низький рівень пенсійних виплат, випадками менший від рівня прожиткового мінімуму; нерозвинута система недержавного пенсійного забезпечення та необізнаність громадян України з пенсійною системою. Наведено основні аспекти пенсійної реформи в Україні та виокремлено основні засади, що сприятимуть поліпшенню ситуації. До таких, зокрема, можна віднести такі, як: перерахунок пенсій з використанням сучасних показників зарплатної бази; посилення вимог до страхового стажу. Під час дослідження наукових праць виявлено види недержавних пенсійних фондів, доцільність та ефективність здійснення ними їхньої діяльності, систематизовано переваги створення підприємствами забезпечень майбутніх витрат та платежів. У статті досліджено особливості створення на підприємстві забезпечення пільгових пенсій, викладено основні аспекти обліку пенсійного забезпечення, оподаткування внесків до недержавних пенсійних фондів, узагальнено вплив витрат, понесених при створенні забезпечення пенсійних виплат на розрахунок податку на прибуток.

Ключові слова: пенсійного страхування; забезпечення пенсійних виплат; загальнодержавне пенсійне страхування; недержавне пенсійне забезпечення; страховий стаж; соціальні внески.

Вступ

Головним напрямком соціального забезпечення в Україні, згідно із законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» є система пенсій. На жаль, наша

пенсійна система потребує фундаментальних реформ. Стійкість фінансування пенсійного фонду досягає низьких рівнів. І у такій ситуації рятунком від старості у злиднях виступає додаткове пенсійне забезпечення громадян пенсійними фондами, які створюються

© Алла Фатенок-Ткачук, Дарина Мельник, 2022

Отримано: 30.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Фатенок-Ткачук А., Мельник Д. Стан середовища облікового забезпечення пенсійного страхування. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 195-203. DOI: 10.35774/econa2022.02.195

підприємствами, так званими корпоративними фондами. Така практика набуває дедалі більшого поширення, адже це сприятиме зменшенню плінності висококваліфікованих кадрів. А у випадку звільнення працівника підприємство матиме нагромаджену частину капіталу, яку воно зможе використати для власних потреб. До того ж такі підприємства матимуть пільги щодо нарахування та сплати податків. Але до сьогодні не завершено є методологія облікового забезпечення процесу пенсійного страхування свого персоналу самими підприємствами та система оподаткування таких внесків.

Дослідженням проблем пенсійного забезпечення займалися низка українських та іноземних вчених. Зокрема, Є. В. Болотіна, Л. О. Бившева, О. В. Шубна, Г. М. Колесникова. У своїй статті [1, с. 162-169] науковці розглянули основні проблеми та недоліки пенсійної системи в Україні. Наталія Похил у своїй публікації [2, с. 234-238] дослідила напрями модернізації загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і запропонувала шляхи зміни та покращення недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Фінансування пенсійної системи досліджували І. Чугунов та О. Насібова. Вивченням проблем пенсійного забезпечення займалися також Б. Зайчук, Б. Надточій,

А. Бабенко, В. Новиков, Л. Ткаченко, Е. Лібанова, Л. Баранник, В. Дем'янішин, О. Степанова, І. Корчинський та інші.

Не зважаючи на ґрунтовність зазначених досліджень залишаються питання у напрямку обліку та оподаткування забезпечення пенсійного страхування працівників.

Мета статті

Метою та завданням публікації є формування теоретико-методичних та прикладних аспектів облікового-податкового супроводу пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Важливою ознакою економічно розвинутої країни є ефективне функціонування системи соціального захисту населення, на яку покладено завдання щодо підвищення добробуту і рівня життя громадян. Складовою цієї системи є система пенсійного забезпечення або, як можна зустріти в інших джерелах, забезпечення пенсійного страхування. На сьогодні пенсійні виплати становлять основний дохід більш як чверті людей нашої країни.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [3] забезпечення пенсійного страхування в Україні поділяється на три рівні (рис. 1).

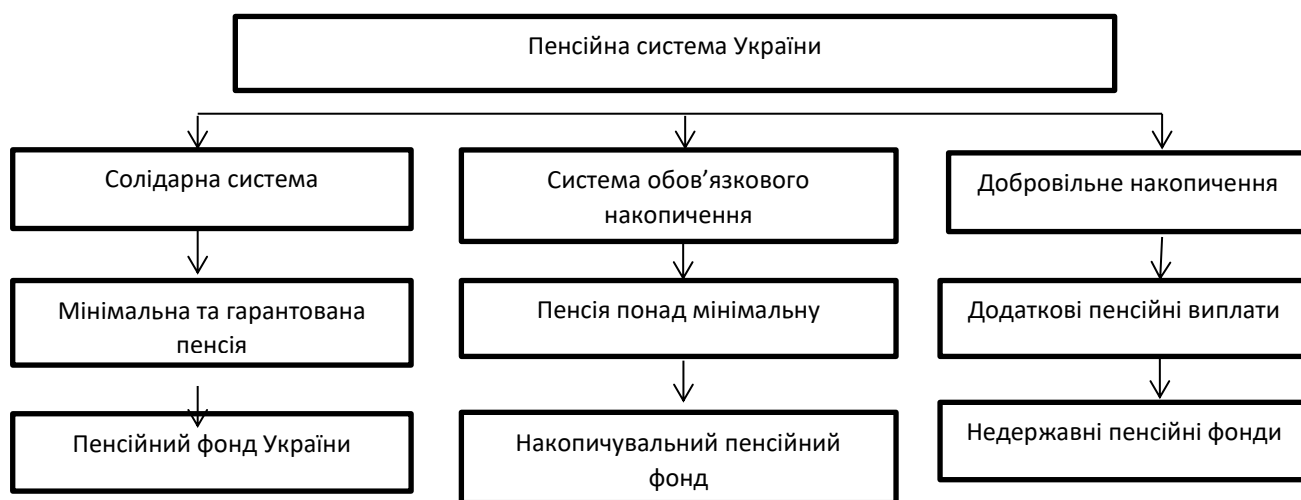

Рис. 1. Структура пенсійної системи України

I рівень – солідарна система страхування, яка ґрунтується на здійсненні виплат пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Він формується на основі страхових внесків громадян та/або

роботодавців, а також за рахунок коштів державного бюджету і є гарантом захисту від бідності. Розмір пенсії залежить від вкладу учасників до Пенсійного фонду.

II рівень – накопичувальна система пенсійного страхування, яка ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованими особами у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах. Формування системи II рівня відбувається за рахунок страхових внесків громадян та/або роботодавців.

III рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що ґрунтується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат. Система III рівня формується на основі власних заощаджень громадян.

Разом I та II рівень становлять загальнодержавне пенсійне страхування, а II та III – накопичувальне пенсійне страхування.

Сьогодні в Україні працюють тільки перший і третій рівні, запровадження другого рівня пенсійної системи знову відтермінують.

Станом на 01.01.2022 року загальна чисельність пенсіонерів склала 10 841 117 осіб, середній розмір пенсії склав 3 991,53 грн, а близько 50 % пенсіонерів отримують пенсію менше 3 000 грн. Ситуація із розміром пенсій виглядає так:

- до 2 000 грн – отримують 13,4 % пенсіонерів;
- від 2 001 до 3 000 грн – 35,6 %;
- від 3 001 до 4 000 грн – 21,2 %;
- від 4 001 до 5 000 грн – 9,7 %;
- від 5 001 до 10 000 грн – 15,4 %;
- понад 10 000 – 4,7 % [4].

Дивлячись на ці дані, ми бачимо, що значна частина людей отримують пенсійні виплати у розмірі, що нижчий від прожиткового мінімуму встановленого на 01.01.2022 р., а це 2481 грн.

Кошти у Пенсійному фонді України постійно перебувають у дефіциті. Це зумовлює значне фінансування пенсій ще й з державного бюджету, який не спроможний забезпечити необхідний для життя розмір пенсійних виплат. Внаслідок чого зростають борги Пенсійного фонду перед державним бюджетом. Державні позики на покриття касових розривів стали

методом приховування дефіциту Пенсійного фонду та його додаткового дотування не лише за рахунок прямих асигнувань державного, а й місцевих бюджетів.

Основним джерелом надходжень до Пенсійного фонду в Україні є надходження від сплати єдиного соціального внеску (22 % від заробітної плати) і становить приблизно 85,6 % загальних надходжень. 15 березня 2022 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо дії норм на період дії воєнного стану», який став доповненням до Закону № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Відповідно до пункту 9-19 Розділу VIII Закону № 2464-VI тимчасово, з 1 березня 2022 року до припинення або скасування воєнного стану в Україні та протягом 12 місяців після припинення або скасування воєнного стану, особи, які провадять незалежну професійну діяльність (у тому числі нотаріальну), мають право не нараховувати, не обчислювати та не сплачувати єдиний внесок за себе [5]. Ці зміни досить негативно вплинули на наповнення Пенсійного фонду коштами, яке вже й до цього було зменшене через закони, які приймалися під час пандемії коронавірусу.

Ще однією причиною дефіциту коштів можна вважати прискорену індексацію пенсій. Внаслідок її проведення значно зросли видатки Пенсійного фонду. Іншими словами, це кошти, які ПФ мусить витратити, але джерел фінансування для цього не має. Виникає касовий розрив, який вирішується шляхом надходження коштів з Єдиного казначейського рахунку. Це є досить негативне явище, яке потребує негайного вирішення.

Борги пенсійного фонду перед державою (єдиним казначейським рахунком) ми можемо простежити на рисунку 1.

На 1 січня 2021 року сума непогашених позик Пенсійного фонду за минулі роки сягнула 62 млрд грн.

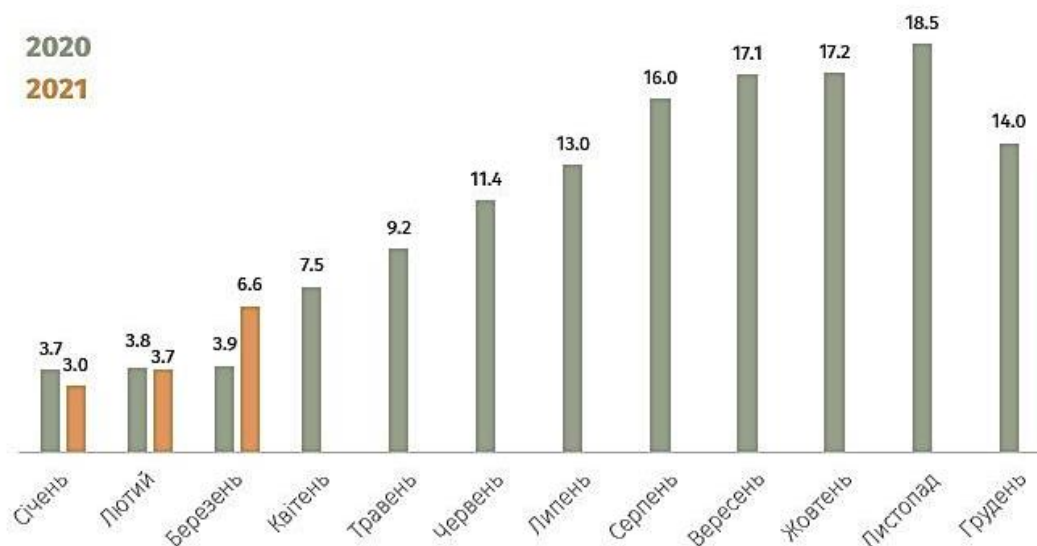

Рис. 1. Залишок непогашених позик з єдиним казначейським рахунком, накопичених підсумком, млрд грн

Джерело: [6].

Щоб оптимізувати ситуацію з забезпеченням пенсійного страхування, в Україні у 2017 році була розпочата пенсійна реформа. Пенсійна реформа 2017 передбачає: оновлення розмірів пенсій, які були призначені в минулих роках з урахуванням показника середньої заробітної плати за 2014, 2015, 2016 роки (3764,40 грн) та із застосуванням величини оцінки одного року страхового стажу у розмірі 1%. Акценти зроблено на здійсненні перерахунку пенсій з використанням більш актуальних показників зарплатної бази (так зване осучаснення) та посилення вимог до страхового стажу. Осучаснення пенсій має

компенсувати втрати пенсіонерів від тривалого замороження індексації пенсій та усунути розрив між новими й раніше призначеними пенсіями. Посилення вимог до страхового стажу має сприяти посиленню зв'язку між страховою участю та розміром пенсії, а також стимулювати легалізацію зайнятості та доходів. Ці два напрями стали основою для розроблення урядового проекту пенсійної реформи [7].

Згідно з чинним законодавством, щоб вийти на пенсію у 60, 63 та 65 років потрібно мати страховий стаж, який наведений у табл. 1.

Таблиця 1. Страховий стаж, необхідний для виходу на пенсію за віком

Рік виходу на пенсію	Вік та страховий стаж		
	60 років	63 роки	65 років
2022	29	19-29	15-19
2023	30	20-30	15-20
2024	31	21-31	15-21
2025	32	22-32	15-22
2026	33	23-33	15-23
2027	34	24-34	15-24
2028	35	25-35	15-25

Джерело: [8].

Слід зазначити, що до позитивних змін можна віднести те, що під час нарахування пенсії за віком до страхового стажу будуть зараховуватися ведення підприємницької діяльності із застосуванням спрощеної системи оподаткування та проходження військової служби [9, с. 1227]. Проте не буде зараховуватися навчання у вищих навчальних закладах на денній формі навчання у період 2004–2017 рр. включно; перебування у відпустці по догляді за дитиною до досягнення нею шести років з 2014 р. до моменту сплати страхових внесків для жінок, які перебувають у відпустці по догляді за дитиною до виповнення їй трьох років, а також перебування у відпустці у зв'язку із вагітністю та пологами з 2004 р. по 30 червня 2017 р.

Солідарна система пенсійного забезпечення не є перспективним напрямом розвитку пенсійної системи, але на сучасному етапі економічного розвитку наявність такої системи є необхідністю через потребу в соціальному забезпеченні теперішніх пенсіонерів.

Більш перспективним є впровадження в дію II та III рівнів, які становлять систему накопичувального пенсійного страхування. У разі застосування II рівня – системи обов'язкового накопичення, застрахована особа в разі досягнення пенсійного віку має право отримувати довічну пенсію або одноразову виплату за рахунок коштів Накопичувального фонду, які обліковуватимуться на її накопичувальному пенсійному рахунку.

Кошти Накопичувального фонду використовуються на: інвестування з метою отримання доходу на користь застрахованих осіб; оплату договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат; оплату послуг компаній з управління пенсійними активами Накопичувального фонду; оплату послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом; оплату послуг радника (радників) з інвестиційних питань; оплату послуг зберігання коштів; оплату послуг із проведення планової аудиторської перевірки [10, с. 142].

Безперечно, ця система має більш сучасний вигляд. Вона слугує механізмом забезпечення безбідної старості і є надбавкою до базового

розміру пенсії. Однак в Україні така система ще не функціонує. Не розроблено законодавчі акти, які б її регламентували. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [3], прийняття закону про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюється лише за умови економічного зростання країни протягом двох останніх років, а саме якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростає не менше ніж на 2,0 % порівняно з попереднім роком.

У багатьох розвинених країнах світу пенсійне страхування здійснюється недержавними пенсійними фондами. У такому випадку розмір пенсійної виплати залежить лише від суми коштів, які накопила особа на своєму індивідуальному рахунку.

Недержавне пенсійне страхування може здійснюватися недержавними пенсійними фондами, банківськими установами, страховими організаціями та навіть підприємствами.

Недержавний пенсійний фонд – це фінансова установа, метою діяльності якої є накопичення коштів на недержавну додаткову пенсію та здійснення пенсійних виплат учасникам фонду.

Існує кілька різновидів недержавних пенсійних фондів. Зокрема, відкритий, корпоративний, професійний пенсійні фонди та пенсійні накопичення.

Відкритий недержавний пенсійний фонд створюється будь-якими юридичними особами, за виключенням тих, фінансування яких здійснюється за рахунок державного або місцевих бюджетів. Учасниками відкритого фонду можуть бути будь-які фізичні особи.

Професійний недержавний пенсійний фонд можуть створювати об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки, чи фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності. Учасниками такого фонду можуть бути тільки фізичні особи, у яких ознаки їх професійної діяльності співпадають з ознаками, визначеними в статуті фонду [11].

Корпоративний недержавний пенсійний фонд створюється одним або кількома роботодавцями. Учасниками такого фонду можуть бути фізичні особи, які перебувають чи коли-небудь перебували у трудових відносинах

з роботодавцями-засновниками чи роботодавцями-платниками такого фонду.

Пенсійні накопичення учасників недержавного пенсійного фонду формуються за рахунок пенсійних внесків, які могли бути здійснені як самими учасниками такого пенсійного фонду, так і роботодавцями, членами сім'ї. Також може формуватися за рахунок інвестиційного доходу, отриманого від інвестування коштів. Збереження пенсійних накопичень та їх примноження за рахунок інвестиційного прибутку знаходиться в розпорядженні та під контролем фінансових установ, на які покладено виконання завдань з управління активами недержавного пенсійного фонду. Як наслідок, від результативності роботи таких установ залежить здатність фонду здійснювати пенсійні виплати. Недержавні, тобто приватні пенсійні фонди відповідно згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [12] є неприбутковими установами. Вони здійснюють свою діяльність виключно накопичуючи пенсійні внески учасників фонду і здійснюючи управління цими активами. Вони мають значні об'єми коштів в своєму розпорядженні і можуть вкладати їх у нерухомість, цінні папери такі, як акції, облігації. Здійснюючи інвестиції, пенсійні фонди не отримують прибуток а збільшують розміри вкладень своїх учасників.

Досить перспективним для роботодавця є пенсійне забезпечення громадян пенсійними фондами, які створюються підприємствами. Це сприятиме зменшенню плінності висококваліфікованих кадрів та такі підприємства матимуть пільги щодо нарахування та сплати податків. Корпоративний пенсійний фонд створюється на підставі рішення засновників та оформляється зазвичай протоколом установчих зборів або рішенням уповноваженого органу засновника. Особливості здійснення відрахувань оформляють відповідними наказами, а такі відносини між роботодавцем і підлеглим – пенсійними контрактами чи договорами.

Банківським установам не вигідно розвивати напрямок пенсійного забезпечення. Вони мають обмеження щодо заснування та ведення пенсійних рахунків. Вони можуть відкривати банківські депозитні вклади тільки в розмірі фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Внески, які здійснюються до недержавних пенсійних фондів не можуть перевищувати 15 % нарахованої працівникові зарплати та 2,5 мінімальних заробітних плат (станом на 01.01.2022 р. це 16250 грн. Якщо сума внеску задовольняє ці умови, то вона не підлягає оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб. У випадку невиконання одної чи двох умов податок розраховуватиметься від суми, що перевищує менший обмежувачий показник. Сума таких внесків підлягають оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб за ставкою 18 %. Військовий збір розраховується за ставкою 1,5 %, але від суми здійснених внесків за вирахуванням податків на доходи фізичних осіб. Щодо єдиного соціального внеску, то на такі операції він не нараховується та не сплачується.

Якщо роботодавець бере на себе обов'язок щодо перерахування таких внесків до недержавного пенсійного фонду, тоді така операція не вважатиметься об'єктом оподаткування податком на додану вартість.

Якщо працівник звільняється і порушено вимоги договору з такими фондами, то роботодавець повинен виконати наступні дії:

- збільшити фінансовий результат звітного періоду таких сплачених платежів;
- нарахувати пеню в розмірі 120 % облікової ставки Національного банку України, яка діяла на кінець звітного періоду, у якому розірваний договір.

Облік забезпечення майбутніх витрат і платежів здійснюють на пасивному рахунку IV класу рахунків 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів», а облік реалізації програми на додаткове пенсійне забезпечення – на рахунку 472 «Додаткове пенсійне забезпечення». За кредитом рахунку 472 «Додаткове пенсійне забезпечення» відображається нарахування додаткового пенсійного забезпечення, а за дебетом – його використання.

Рахунок 472 кореспондує по кредиту з дебетом рахунків 23 «Виробництво», 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності», 952 «Інші фінансові витрати» та 442 «Непокритий збиток». По дебету рахунок 472 кореспондує з кредитом рахунків 651 «За розрахунками із загальнообов'язкового

державного соціального страхування» та 441 «Прибуток нерозподілених».

Суми додаткового пенсійного забезпечення включаються до:

- виробничої собівартості (Дт 23, 91);
- витрат адміністрації чи збуту, якщо діяльність працівника пов'язана з управлінням підприємством чи збутом продукції (Дт 92, 93).
- Сума виплат таких пенсій відображається проведенням Дт 472 Кт 651.

У разі, коли підприємство не здатне розрахувати забезпечення під виплату пільгових пенсій, то забезпечення створюватися не буде, а витрати на виплату пільгових пенсій та їх доставку

обліковуватимуться на рахунку 949 «інші витрати операційної діяльності». У такому випадку складатимуть бухгалтерське проведення Дт 949 Кт 651.

Суми забезпечень під пільгові пенсії безпосередньо впливають на розмір прибутку, що оподатковується. Тому витрати на формування забезпечень пільгових пенсій включаються до витрат при розрахунку податку на прибуток.

Коригувальні різниці, які описані в пп. 139.1.1 і 149.1.2 Податкового кодексу України для забезпечення під виплату пенсій не застосовуються [13].

Облік пенсійних забезпечень на підприємстві відображено у табл. 2.

Таблиця 2. Облік пенсійного забезпечення

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
1	Нараховано внесок на загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення	23, 91, 92, 93	651
2	Сплачено внесок на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	651	311
3	Нараховане додаткове пенсійне забезпечення	23, 91, 92, 93	472
4	Використано забезпечення на виплату пільгових пенсій	472	651
5	Відображення дисконтування довгострокових пенсійних забезпечень	952	472
6	Відображено сукупний дохід щодо довгострокових пенсійних забезпечень	472	441
7	Відображено сукупний збиток щодо довгострокових пенсійних забезпечень	442	472
8	Нараховано пільгову пенсію без створення забезпечення майбутніх витрат і платежів	949	651
9	Віднесено на фінансовий результат витрати, пов'язані зі сплатою внесків до пенсійного фонду	791	23,91,92,93,94

Висновки

Забезпечення пенсійного страхування в Україні поділяється на три рівні: солідарна система, система обов'язкового та добровільного накопичення. Разом I та II рівень становлять загальнодержавне пенсійне страхування, а II та III – накопичувальне пенсійне страхування. На сьогодні в Україні діють лише перший та третій рівні, а запровадження другого рівня відтермінують. Солідарна система має низку недоліків. Через зменшення надходжень та прискорену індексацію пенсій кошти у державному

Пенсійному фонді перебувають у дефіциті. Щоб оптимізувати ситуацію з забезпеченням пенсійного страхування, в Україні у 2017 році була розпочата пенсійна реформа. Більш перспективним є впровадження в дію II та III рівнів, які становлять систему накопичувального пенсійного страхування. У разі застосування II рівня – системи обов'язкового накопичення, застрахована особа в разі досягнення пенсійного віку має право отримувати довічну пенсію або одноразову виплату за рахунок коштів Накопичувального фонду, які обліковуватимуться на її накопичувальному

пенсійному рахунку. У багатьох розвинених країнах світу пенсійне страхування здійснюється недержавними пенсійними фондами. У такому випадку розмір пенсійної виплати залежить лише від суми коштів, які накопичила особа на своєму індивідуальному

рахунку. Недержавне пенсійне страхування здійснюється недержавними пенсійними фондами, банківськими установами, страховими організаціями та навіть підприємствами. Саме воно стає гарантом безбідної старості дня пенсіонерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болотіна Є. В., Шубна О. В., Бившева Л. О., Колесникова Г. М. Проблеми розвитку пенсійного забезпечення України в контексті соціального захисту. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 1(63). С.162-169.
2. Похил Н. Шляхи модернізації загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 234-238.
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
4. Пенсійне забезпечення у 2022 році або як збільшити розмір майбутньої пенсії. URL: <https://taslife.com.ua/blog/pensijne-zabezpechennya-u-2022-rocz-i-abo-yak-zbilshyty-rozmir-majbutnoyi-pensiyi>.
5. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо дії норм на період дії воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.
6. Сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/state-treasury>.
7. Ткаченко Л. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. Friedrich ebert stiftung. 2018.
8. Який потрібно мати страховий стаж для виходу на пенсію за віком? URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/yakyj-potribno-maty-strahovyj-stazh-dlya-vyrodu-na-pensiyu-za-vikom/>.
9. Ставерська Т.О., Шевчук І.Л. Етапи пенсійної реформи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. №13. С.1227.
10. Шепель І.В. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2018. Том 29 (68). № 6. С. 142.
11. Накопичувальна система пенсійного страхування. URL: <https://v.gd/2ovAz7>.
12. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
13. Забезпечення під пільгові пенсії: хто створює і в чому плюс. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2018/october/issue-80/article-39728.html>.

REFERENCES

1. Bolotina, E. V., Shubna, O. V., Bivsheva, L. O., & Kolesnikova, G. M. (2021). Problemy rozvytku pensijnoho zabezpechennya Ukrayiny v konteksti sotsialnoho zakhystu [Problems of development of pension provision of Ukraine in the context of social protection] *Ekonomichnyy visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 1, 63, 162-169. [in Ukrainian].
2. Pokhil, N. (2018). Hlyakhy modernizatsiyi zahalnoobov'yazkovoho derzhavnoho pensijnoho strakhuvannya ta nederzhavnoho pensijnoho zabezpechennya v Ukrayini [Ways of modernization of compulsory state pension insurance and non-state pension provision in Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 234-238. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrayiny «Pro zahalnoobov'yazkove derzhavne pensijne strakhuvannya» [Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>. [in Ukrainian].
4. Pensijne zabezpechennya u 2022 rotsi abo yak zbilshyty rozmir maybutnoyi pensiyi [Pension provision in 2022 or how to increase the size of future pensions]. Retrieved from: <https://taslife.com.ua/blog/pensijne-zabezpechennya-u-2022-rocz-i-abo-yak-zbilshyty-rozmir-majbutnoyi-pensiyi>. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv shchodo diyi norm na period diyi voyennoho stanu» [Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts Concerning the Validity of Norms for the Period of Martial Law"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>. [in Ukrainian].
6. Sayt Derzhavnnoi kaznacheyskoyi sluzhby Ukrayiny [Website of the State Treasury Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://mof.gov.ua/uk/state-treasury>. [in Ukrainian].
7. Tkachenko, L. (2018). Pensijna systema ta pensijna reforma v Ukrayini [Pension system and pension reform in Ukraine]. Friedrich ebert stiftung. [in Ukrainian].

8. Yakyy potribno maty strakhovyy stazh dlya vykhodu na pensiyu za vikom? [Which insurance experience you need to have to retire by age?] Retrieved from: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/yakyj-potribno-maty-strahovyy-stazh-dlya-vykhodu-na-pensiyu-za-vikom/>. [in Ukrainian].
9. Staverskaya, T. O., Shevchuk, I. L. (2017). Etapy pensynoyi reformy v Ukraini [Stages of pension reform in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 13, 1227. [in Ukrainian].
10. Shepel, I. V. (2018). Rozvytok systemy pensynoho zabezpechennya v Ukraini [Development of the pension system in Ukraine]. *Bukhhalters'kyi oblik, analiz ta audyt – Accounting, analysis and audit*, 29 (68), 6, 142. [in Ukrainian].
11. Nakopychualna systema pensynoho strakhuvannya [Accumulative pension insurance systems]. Retrieved from: <https://v.gd/2ovAz7>. [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro nederzhavne pensyne zabezpechennya» [Law of Ukraine "On Non-State Pension Provision"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>. [in Ukrainian].
13. Zabezpechennya pid pilhovi pensiyi: khto stvoryuyuye i v chomu plyus [Provision for preferential pensions: who creates and what is the plus]. Retrieved from: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2018/october/issue-80/article-39728.html>. [in Ukrainian].

Alla Fatenok-Tkachuk, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Accounting and Taxation Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

Daryna Melnyk, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

THE STATE OF THE PENSION INSURANCE ACCOUNTING PROVISION ENVIRONMENT

ABSTRACT

The subject of the article is theoretical and applied principles of accounting support of pension provision in Ukraine.

The purpose of the publication is the formation of theoretical and methodological and applied aspects of accounting and tax support of pensions in Ukraine.

In the course of the research such methods were used as: systematization and generalization, retrospective analysis of the state of pension provision. The main aspects of providing pension insurance in Ukraine are considered. The issue of essential characteristics and structure of the pension system in accordance with the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance" was updated. The main problems of the current state of pension provision have been identified, namely: imbalance of the Pension Fund budget revenues with its expenditures, which leads to a constant deficit of funds in it; a sharp increase, as a result of the 2011 pension reform, retirement age and length of service; rapid growth of the ratio between citizens of working and working age; a fairly high percentage of payment of cash contributions to the pension fund; low level of pension benefits, sometimes less than the subsistence level; underdeveloped system of private pension provision and ignorance of Ukrainian citizens with the pension system. The main aspects of pension reform in Ukraine are presented and the main principles that will help to improve the situation are highlighted. These include, in particular, such as: recalculation of pensions using modern indicators of the salary base; strengthening the requirements for insurance experience. The research of scientific works revealed the types of private pension funds, the expediency and efficiency of their activities, systematized the benefits of creating enterprises to ensure future costs and payments. The article examines the peculiarities of creating preferential pensions at the enterprise, outlines the main aspects of accounting for pensions, taxation of contributions to private pension funds, summarizes the impact of costs incurred in creating the provision of pension benefits for income tax.

Keywords: pension insurance; provision of pension benefits; national pension insurance; private pension provision; insurance experience; social contributions.

Cite as: Fatenok-Tkachuk, A., Melnyk, D. (2022). The state of the pension insurance accounting provision environment. *Economic analysis*, 32 (2), 195-203. DOI: 10.35774/econa2022.02.195

Fertas Nadjib

PhD Student,

Department of Management and Administration,

State University «Kryvyi Rih National University», Ukraine

E-mail: fertasnadjib@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0160-7632

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/ABD-2800-2021>

COMPREHENSIVE INTEGRAL ASSESSMENT OF COMPETITIVENESS OF RESOURCE POTENTIAL OF AN ENTERPRISE

ABSTRACT

The current conditions of operation of Ukrainian enterprises are burdened by a number of negative trends that negatively affect the level of efficiency of their management and competitiveness, and therefore require appropriate research and development. The main purpose and main task of the article is to study the existing and develop an improved approach to a comprehensive integrated assessment of the competitiveness of the resource potential of an enterprise, taking into account today's features of its economic activity.

The article, based on the previously developed structure, proposes a multiplicative integrated indicator for assessing the competitiveness of the resource potential of the enterprise for individual components, which comprehensively takes into account all the aspects. For each component the number of the most significant partial indicators is determined with the corresponding calculation of normalized partial indicators of the respective component and coefficients of taking into account the impact (weight) of individual partial indicators on the effective integral value of the respective components of resource potential of an enterprise. Keeping this in mind, the quantitative values of indicators are estimated by comparing them with regulatory (recommended) values, or with the average ones in the industry, calculated on the basis of the data from leading companies in the field. Detailed formulas of calculations of the indicators characterizing each component of structure of resource potential of an enterprise according to the offered structure are resulted.

Using the data of financial statements, the calculation of quantitative values of the multiplicative integrated indicator of competitiveness of the resource potential of the enterprise is made.

Calculations of quantitative values of the complex integrated indicator of competitiveness of resource potential of an enterprise in the context of dynamics of intensity of markets of commodity products (pellets) of PJSC "Poltava GZK" are made according to the proposed formulas in the context of the criterion "marginal revenue – marginal costs" in retrospective of 2014-2020.

Based on the results of calculations there were built graphical interpretations of the dynamics of functional components in the integrated assessment of the adjusted level of competitiveness of resource potential of an enterprise, the dynamics of trends in the competitiveness of the resource potential of an enterprise on its effective integrated assessment and the dynamics of the complex integrated indicator of the level of competitiveness of the resource potential of an enterprise within the threshold limits for the data of PJSC "Poltava GZK".

Keywords: competition; resource potential; enterprise; innovation; innovation needs; marginal revenue; marginal cost.

Formulation of the problem

Peculiarities of the functioning of large single-product industrial enterprises are intense competition in world commodity markets. Modern geopolitical circumstances of their

economic activity emphasize the need and importance of studying and researching the assessment of the competitiveness of the resource potential of an enterprise. Due to the complexity and comprehensive nature of this concept, it is necessary to assess the individual

© Fertas Nadjib, 2022

Received: 16.04.2022 p.

Accepted: 11.05.2022 p.

Published: 19.05.2022 p.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Cite as: Fertas Nadjib. (2022). Comprehensive integral assessment of competitiveness of resource potential of an enterprise. *Economic analysis*, 32 (2), 204-216. DOI: 10.35774/econa2022.02.204

components, which will allow to conduct a factor analysis to identify growth reserves and problem areas in the organization of enterprises.

The use in the activities of industrial enterprises of a comprehensive assessment of the level of competitiveness of the resource potential of an enterprise for individual components will increase the efficiency and profitability of its activities.

Analysis of recent research and publications

The analysis of literature sources has shown that today the theoretical principles of assessing the competitiveness of the resource potential of an enterprise for individual components are still insufficiently studied. Although there are some scientific developments on this issue, namely of V. Gorbokon [2], O. Dobykina [7], S. Kapitula [1, 3], O. Korenkov [4], N. Mitsenko [5], A. Predein [8], O. Sushchenko [9] and others. However, despite such a wide range of scientists who have studied this issue, most aspects of assessing the competitiveness of the resource potential of the enterprise still remain undisclosed, and therefore

need further development.

The purpose and objectives of the article

Given the current situation in the economy, as well as based on the study of relevant scientific sources, it can be argued that the main purpose and main objective of the article is to study existing and develop an improved approach to complex integrated assessment of competitiveness of the resource potential of an enterprise taking into account today's features of its economic activity.

Presentation of the main material of the study

Assessing the level of competitiveness of the resource potential of an enterprise for individual components requires a study of the relevant components. Unfortunately, today there are no generally accepted approaches to this, so the author of this work conducted relevant studies [6; 10; 11], which proposed a classification of components of the resource potential of an enterprise in the form of an appropriate structure (Table 1).

Table 1. Indicators of the components of assessing the competitiveness of the resource potential of an enterprise

I. FINANCIAL COMPONENT			
№	Index	Calculation method	Normative (recommended) value
1	2	3	4
1.1	Return on assets, %	Net profit (loss) / Balance sheet	$\geq AIV$
1.2	Return on equity, %	Net profit (loss) / Total by section I (Equity)	$\geq AIV$
1.3	Total liquidity ratio (coverage), share of units	Total by Section II (Current Assets) / Total by Section III (Current Liabilities and Provisions)	$> 1, (1 \div 2)$
1.4	Rapid (current) liquidity ratio, share of units	(Total by Section II (Current Assets – Inventories) / Total by Section III (Current Liabilities and Provisions)	$0,6 \div 2,3$
1.5	Absolute liquidity ratio, share of units	[Current financial investments + Cash and cash equivalents] / Total by section III (Current liabilities and collateral)	$0,1 \div 0,7$
1.6	Coefficient of financial stability, share of units	Total by Section I (Equity) / [Total by Section II (Long-term liabilities and collateral) + Total by Section III (Current liabilities and collateral)]	≥ 1
1.7	Coefficient of autonomy (financial independence), share of units	Total by section I (Equity) / Balance sheet	$\geq 0,5$

Continuation of Table 1

1	2	3	4
1.8	Capitalization rate, share of units	Financial result from operating activities: Profit / Initial cost	$\geq$ AIV
1.9	Ratio of inventory funds relative to units	Total by section II (Current assets) / Inventories	$\geq$ AIV
1.10	Coefficient of financial dependence, share of units	Balance Sheet / Total by Section I (Equity)	≤ 2
1.11	Financial leverage (loan-to-equity ratio), share of units	[Total by Section II (Long-term liabilities and collateral) + Total by Section III (Current liabilities and collateral)] / Total by Section I (Equity)	0,25÷1
II. PRODUCTION COMPONENT			
2.1. Fixed assets			
2.1.1	Return on investment, share of units	Net income from sales of products (goods, works, services) / Average annual cost of fixed assets	$>$ AIV
2.1.2	Renewal rate of fixed assets, share of units	Net income from sales of products (goods, works, services) / initial cost	$>$ AIV
2.1.3	Wear coefficient, share of units	Depreciation / Initial cost	$< 0,5$
2.1.4	Coefficient of suitability of fixed assets, share of units	$1 - (\text{Depreciation} / \text{Initial cost})$	$> 0,5$
2.1.5	Yield ratio of non-current assets, share of units	Net income from sales of products (goods, works, services) / Non-current assets	$>$ AIV
2.1.6.	Profitability of means of production,%	Net profit (loss) / [Initial cost (beginning of year) / 2 + Initial cost (end of year) / 2 + Inventories (beginning of year) / 2 + Inventories (end of year) / 2 + Work in progress (pr) / 2 + Incomplete production (cr) / 2] * 100	$>$ AIV
2.1.7.	Level of utilization of production capacity, share of units.	Method of expert assessments	1
2.1.7.1	Level of utilization of the value of production capacity (Concentrate), share of units	Commodity concentrate, thousand tons / Production capacity (Concentrate), thousand tons	1
2.1.7.2	Level of utilization of the value of production capacity (pellets) (Concentrate)	Rolls, thousand tons / Production capacity (pellets), thousand tons	1
2.2. Working capital			
2.2.1	Coefficient of inventory turnover, share of units	Cost of goods (goods, works, services) sold / [(Inventories (pr) / 2 + Inventories (cr) / 2 + Work in progress (pr) / 2 + Work in progress (cr) / 2)]	$>$ AIV
2.2.2	Material efficiency, share of units	Finished products / Elements of operating costs	$>$ AIV
2.2.3	Return on current assets,%	Net financial result: profit / Total by section II (Current assets)) * 100	$>$ AIV

Continuation of Table 1

1	2	3	4
III. PERSONNEL COMPONENT			
3.1	Capital armament, share of units	Average annual cost of fixed assets / Average number of employees	> AIV
3.2	Staff turnover rate,%	5%	Reduction
3.3	Salary, relative units.	[Net income from sales of products (goods, works, services) – Labour costs] / Labour costs	> AIV
3.4	Labour productivity, million UAH / person	Net income from sales of products (goods, works, services) / Average number of employees	> AIV
3.5	Rate of change in productivity, share of units	Rate of change in productivity	> AIV
IV. MANAGEMENT COMPONENT			
4.1	Turnover ratio of current assets (number of turnovers), share of units.	Net income from sales of products (goods, works, services) / Total by section II (Current assets)	> AIV
4.2	Profitability of management costs,%	Net profit (loss) / [Administrative expenses + Sales expenses + Other operating expenses + Labour expenses] * 100	> AIV
4.3	Profitability of operational management,%	Net profit (loss) / [Elements of operating expenses] * 100	> AIV

Note: AIV – average industry value.

According to the proposed structure, an integrated indicator for assessing the competitiveness of the resource potential of an enterprise (КРПП) for individual components is:

$$III_{C_i} = \frac{1}{2} \sum_{j=1}^{n^{(i)}} (1 + a_j^{(i)}) \beta_j^{(i)}, \quad i = \overline{1, N}; \quad j = \overline{1, n^{(i)}}; \quad \sum_j \beta_j^{(i)} = 1' \quad (1)$$

where III_{C_i} – normalized quantitative value of the integrated indicator КРПП, share of units; N – the number of components in the integrated indicator КРПП; $n^{(i)}$ – the number of partial indicators in the relevant component of КРПП (for each component is determined by the number of the most significant partial indicators: ΦC , $n^{(i)} = 11$; BC (fixed assets), $n^{(i)} = 7$; BC (working capital), $n^{(i)} = 3$; KC , $n^{(i)} = 5$; YC , $n^{(i)} = 3$; ...), where ΦC is financial component; BC – production component; KC – personnel component; YC – management component); $a_j^{(i)}$ – normalized

partial indicators of the relevant component of КРПП; $\beta_j^{(i)}$ – coefficients of taking into account the impact (weight) of individual partial indicators on the effective integrated value of the relevant components КРПП.

In the calculations there is a relative normalization of both partial and generalizing indicators, where the desired (reference) value is taken as "1". Quantitative values of indicators are estimated by comparing them with regulatory (recommended) values, or with the average ones in the industry, calculated on the basis of the data from leading companies in the field.

Thus, the multiplicative integrated indicator КРПП has the following look by the set of components:

$$MIII_{CKPPIII} = f(\Phi_C, B_C, K_C, Y_C, \dots) = \frac{1}{2^N} \prod_{i=1}^N (1 + III_{C_i}) \quad (2)$$

where $MIII_{CKPPIII}$ – normalized quantitative value of the integrated indicator КРПП, share of

units; $\frac{1}{2^N}$ – a multiplier used to normalize the results of calculations with respect to «1».

Given the above components, we have the following expression of a complex integrated indicator PKPΠΠ:

$$K\Pi\Pi_{CKP\Pi\Pi} = \lambda \cdot M\Pi\Pi_{CKP\Pi\Pi} + (1-\lambda) \cdot [(1-U_t) \cdot k_{\Pi EO} \cdot k_{3T3CKP\Pi\Pi}] =$$

$$= \lambda \cdot M\Pi\Pi_{CKP\Pi\Pi} + (1-\lambda) \cdot [(1-U_t) \cdot k_{\Pi EO} \cdot \left(\frac{1}{N_{3T3CKP\Pi\Pi,t}} + \frac{1}{N_{3T3CKP\Pi\Pi,t+1}} \right)] \quad (3)$$

where $K\Pi\Pi_{CKP\Pi\Pi}$ – is normalized quantitative value of the complex integrated indicator KPΠΠ, share of units; λ – coefficient of pessimism regarding the impact of the dynamics of market intensity of specific products in the context of the limits of annual income and expenditures.

The final comprehensive integrated assessment of the competitiveness of the

resource potential of an enterprise is carried out taking into account expert judgments on the level of infrastructure, information, innovation and other components, depending on the company's affiliation to a particular industry.

The results of calculating the quantitative values of the complex integrated indicator KPΠΠ in the context of the dynamics of market intensity of commodity products (pellets) of PJSC "Poltava GZK" by formulas 1-3 in the context of the criterion "marginal revenue – marginal costs" in retrospective period 2014-2020 are given in the table 12.

The results of the calculation of quantitative values normalized to "1" of the complex integrated indicator KPΠΠ in the context of the dynamics of markets for commodity products (pellets) of PJSC "Poltava GZK" by the criterion "marginal revenue – marginal costs" in the retrospective period 2014-2020 are given in the table 2 – 11.

Table 2. Dynamics of partial indicators of the financial component of the integrated indicator KPΠΠ of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Return on assets,%	2,84	10,0	30,4	0,19	18,7	18,8	21,1	23,1
2	Return on equity,%	5,8	36,1	310,2	2,1	131,0	61,9	34,0	34,7
3	Total liquidity ratio (coverage), share of units	2,65	7,00	0,46	0,53	0,66	0,82	1,35	1,81
4	Rapid (current) liquidity ratio, share of units	1,97	4,89	0,26	0,30	0,30	0,36	0,61	1,29
5	Absolute liquidity ratio, share of units	0,38	1,64	0,02	0,05	0,01	0,01	0,05	0,05
6	Coefficient of financial stability, share of units	0,97	0,38	0,09	0,09	0,17	0,44	1,65	2,00
7	Coefficient of autonomy (financial independence), share of units	0,49	0,28	0,10	0,09	0,14	0,30	0,62	0,67
8	Capitalization rate, share of units	0,14	0,30	0,00	0,37	0,65	0,53	0,45	0,80
9	Ratio of inventory funds, share of units	3,89	3,31	2,32	2,28	1,81	1,78	1,82	3,45
10	Coefficient of financial dependence, share of units	2,04	3,62	10,20	11,19	7,01	3,29	1,61	1,50
11	Financial leverage (loan-to-equity ratio), share of units	1,04	2,62	10,62	11,63	6,01	2,29	0,61	0,50

The results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the financial component KPΠΠ of PJSC "Poltava GZK" using normalized quantitative values of key partial indicators are given in the table 3.

II. PRODUCTION COMPONENT

Capital assests

The table 4 shows the dynamics of the calculated partial indicators of the production component (fixed assets) of the integrated indicator KPΠΠ of PJSC "Poltava GZK" in the retrospective period of 2013-2020.

Table 3. Results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the financial component КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Return on assets, %	0,18	0,63	1,00	0,01	1,00	1,00	1,00	1,00
2	Return on equity, %	0,17	1,00	1,00	0,06	1,00	1,00	0,99	1,00
3	Total liquidity ratio (coverage), share of units	0,76	0,30	0,46	0,53	0,66	0,82	1,00	1,00
4	Rapid (current) liquidity ratio, share of units	1,00	0,47	0,44	0,50	0,49	0,60	1,00	1,00
5	Absolute liquidity ratio, share of units	1,00	0,50	0,17	0,51	0,12	0,12	0,48	0,46
6	Coefficient of financial stability, share of units	0,97	0,38	0,09	0,09	0,17	0,44	1,00	1,00
7	Coefficient of autonomy (financial independence), share of units	0,98	0,55	0,20	0,18	0,29	0,61	1,00	1,00
8	Capitalization rate, share of units	0,26	0,56	0,00	0,69	1,00	0,98	0,84	1,00
9	Ratio of inventory funds, share of units	0,21	0,18	0,12	0,12	0,10	0,10	0,10	0,19
10	Coefficient of financial dependence, share of units	0,98	0,55	0,20	0,18	0,29	0,61	1,00	1,00
11	Financial leverage (loan-to-equity ratio), share of units	0,97	0,38	0,09	0,09	0,17	0,44	1,00	1,00
	Integral indicator of the financial component КРПП	0,84	0,75	0,67	0,63	0,74	0,80	0,93	0,94

Table 4. Dynamics of partial indicators of the production component (fixed assets) of the integrated indicator КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Return on investment, share of units		1,88	2,19	2,45	2,93	3,08	3,14	3,47
2	Renewal rate of fixed assets, share of units	0,08	0,01	0,13	0,06	0,09	0,13	0,00	0,00
3	Wear coefficient, share of units	0,28	0,31	0,34	0,39	0,41	0,43	0,44	0,45
4	Coefficient of suitability of fixed assets, share of units	0,72	0,69	0,66	0,61	0,59	0,57	0,56	0,55
5	Turnover ratio of fixed assets, share of units	1,07	1,30	1,43	1,70	1,95	1,81	1,46	1,69
6	Profitability of means of production, %		27,7	86,2	0,6	61,3	71,7	59,4	63,4
7	Level of utilization of production capacity, share of units	0,87	0,90	0,92	0,94	0,87	0,89	0,88	0,94
7.1	Level of utilization of the value of production capacity (Concentrate – Enrichment), share of units	0,87	0,90	0,92	0,94	0,87	0,89	0,88	0,94
7.2	Level of utilization of the value of production capacity (pellets), share of units	0,86	0,90	0,92	0,94	0,87	0,88	0,88	0,93

The results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the production component (fixed assets) КРПП of PJSC "Poltava

GZK" using normalized quantitative values of key partial indicators are given in the table 5.

Table 5. Results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the production component (fixed assets) КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Return on investment, share of units	...	0,86	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
2	Renewal rate of fixed assets, share of units	0,71	0,05	1,00	0,57	0,86	1,00	0,00	0,00
3	Wear coefficient, share of units	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
4	Coefficient of suitability of fixed assets, share of units	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
5	Turnover ratio of fixed assets, share of units	0,38	0,46	0,50	0,60	0,68	0,64	0,51	0,59
6	Profitability of means of production, %	...	0,50	1,00	0,01	1,00	1,00	1,00	1,00
7	Level of utilization of production capacity, share of units	0,87	0,90	0,92	0,94	0,87	0,89	0,88	0,94
7.1	Level of utilization of the value of production capacity (Concentrate – Enrichment), share of units	0,87	0,90	0,92	0,94	0,87	0,89	0,88	0,94
7.2	Level of utilization of the value of production capacity (pellets), share of units	0,86	0,90	0,92	0,94	0,87	0,88	0,88	0,93
	Integral indicator of the financial component (capital assets) КРПП	0,89	0,84	0,96	0,87	0,96	0,97	0,89	0,89

Working capital

The table 6 shows the dynamics of the calculated partial indicators of the production

component (working capital) of the integrated indicator КРПП of PJSC "Poltava GZK" in the retrospective period of 2013-2020.

Table 6. Dynamics of the calculated partial indicators of the production component (working capital) of the integrated indicator КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Coefficient of inventory turnover, share of units		...	...	...	...	...	3,81	2,10
2	Material efficiency, share of units	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,02
3	Return on current assets, %	0,07	0,21	0,66	0,00	0,34	0,34	0,45	0,40

The results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the production component (current assets) КРПП of PJSC "Poltava

GZK" using normalized quantitative values of key partial indicators are given in the table 7.

Table 7. Results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the production component (current assets) КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Coefficient of inventory turnover, share of units	...	...	...	...	...	...	0,24	0,13
2	Material efficiency, share of units	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00
3	Return on current assets, %	0,01	0,02	0,06	0,00	0,03	0,03	0,04	0,04
	Integral indicator of the financial component (working capital) КРПП	0,50	0,50	0,52	0,50	0,51	0,51	0,55	0,53

III. PERSONNEL COMPONENT

The table 8 shows the dynamics of the calculated partial indicators of the personnel

component of the integrated indicator КРПП of PJSC "Poltava GZK" in the retrospective period of 2013-2020.

Table 8. Dynamics of the calculated partial indicators of the personnel component of the integrated indicator КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Capital armament, share of units		0,76	0,84	0,88	0,89	0,93	1,07	1,33
2	Salary, share of units	19,9	22,5	37,0	31,2	25,3	18,2	15,2	19,1
3	Labour productivity, million UAH / person	1,04	1,43	1,84	2,16	2,62	2,87	3,37	4,62
4	Rate of change in productivity, share of units		1,38	1,29	1,17	1,21	1,10	1,18	1,37

The results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the personnel component КРПП of PJSC "Poltava GZK" using

normalized quantitative values of key partial indicators are given in the table 9.

Table 9. Results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the personnel component КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Capital armament, share of units		0,61	0,68	0,71	0,72	0,75	0,86	1,00
2	Salary, share of units	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,84	1,00
3	Labour productivity, million UAH / person	0,47	0,65	0,83	0,97	1,00	1,00	1,00	1,00
4	Rate of change in productivity, share of units		1,00	1,00	0,97	1,00	0,91	0,98	1,00
	Integral indicator of the personnel component КРПП	0,87	0,91	0,94	0,96	0,96	0,96	0,96	1,00

IV. MANAGEMENT COMPONENT

The table 10 shows the dynamics of the calculated partial indicators of the management

component of the integrated indicator КРПП of PJSC "Poltava GZK" in the retrospective period of 2013-2020.

Table 10. Dynamics of the calculated partial indicators of the management component of the integrated indicator КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Turnover ratio of current assets (number of turnovers), share of units	1,53	1,42	1,68	1,50	1,65	1,45	1,63	1,27
2	Profitability of management costs,%	2,93	12,3	31,1	0,25	29,1	35,3	43,0	64,2
3	Profitability of operational management	4,74	19,3	26,3	0,31	33,9	31,5	37,5	55,0

The results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the management component КРПП of PJSC "Poltava GZK" using

normalized quantitative values of key partial indicators are given in the table 11.

Table 11. Results of the calculation of the dynamics of the integrated indicator of the management component КРПП of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Turnover ratio of current assets (number of turnovers), share of units	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,96
2	Profitability of management costs, %	0,04	0,18	0,45	0,00	0,42	0,51	0,62	0,93
3	Profitability of operational management	0,14	0,55	0,75	0,01	0,97	0,90	1,00	1,00
	Integral indicator of the management component КРПП	0,70	0,79	0,87	0,67	0,90	0,90	0,94	0,98

The results of the calculation of quantitative values of the complex integrated indicator КРПП

in the context of the dynamics of competition intensity of sales markets are given in the table 12.

Table 12. Results of the calculation of quantitative values of the complex integrated indicator КРПП in the context of the dynamics of competition intensity of sales markets of PJSC "Poltava GZK"

No.	Indexes	Years of the retrospective period							
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	<i>Multiplicative integrated indicator КРПП (ІП_{СКРПП})</i>	0,52	0,52	0,56	0,47	0,60	0,62	0,67	0,70
2	<i>Comprehensive integrated indicator РСКРПП</i>		0,73	0,72	0,66	1,08	0,54	0,77	0,78

Based on the results of the calculation, we construct graphical interpretations of the dynamics of functional components in the integrated assessment of СКРПП (Fig. 1), the dynamics of trends in the competitiveness of resource potential of the enterprise on its effective integrated assessment (Fig. 2) and the dynamics of complex integrated indicator РСКРПП within the threshold limits (Fig. 3) for the data of PJSC "Poltava GZK".

So, based on the results of the analytical work, we see the dynamics of changes in the competitiveness of the resource potential of PJSC "Poltava GZK", on which basis it is possible to make some improvements in its management in the future.

Conclusions and prospects for further research

Summarizing the research, we can say that the resource potential of an enterprise is a set of tangible, intangible, labour, financial resources

that are available and hypothetically possible for real involvement, which are used and will be used to achieve current and strategic goals of the enterprise, increasing its competitiveness and efficiency. Resource potential is a unifying economic category; it includes the following types of potential: production potential, human resources, infrastructure capacity, financial capacity, management capacity and innovation and information capacity. The proposed approach to the structure of resource potential of the enterprise will allow a better and more reasonable understanding of its nature and significance, which in turn provides an opportunity to assess the level of resource potential and its competitiveness, which is the main goal of our research. Implementation of the proposed methodological approaches in practice will allow efficient and profitable management of business entities.

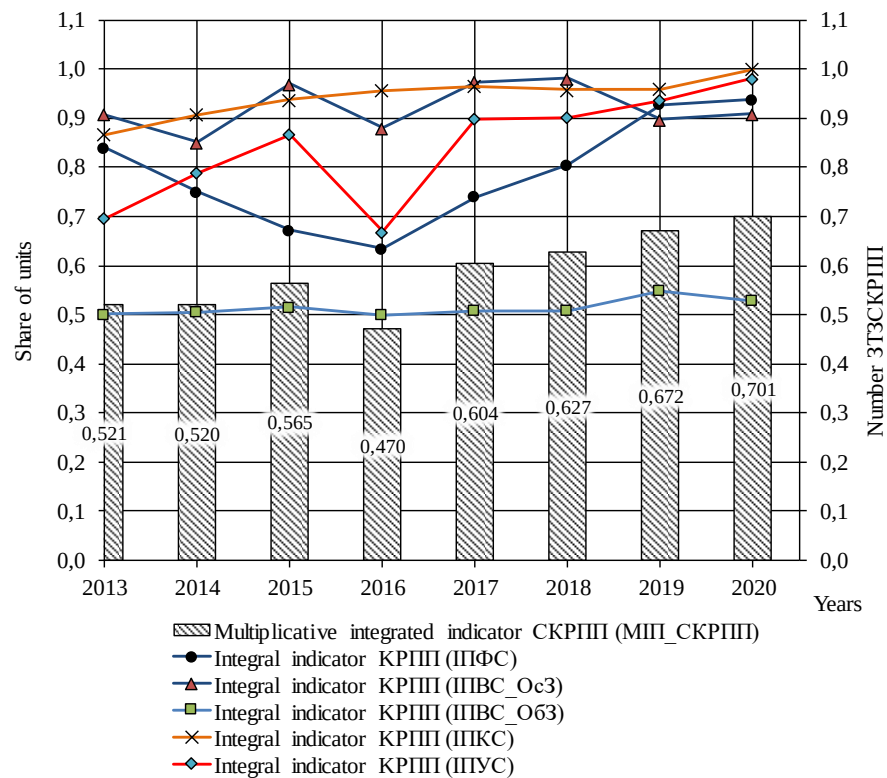

Fig. 1. Graphic interpretation of the dynamics of functional components in the integrated assessment of CKPPI of PJSC "Poltava GZK"

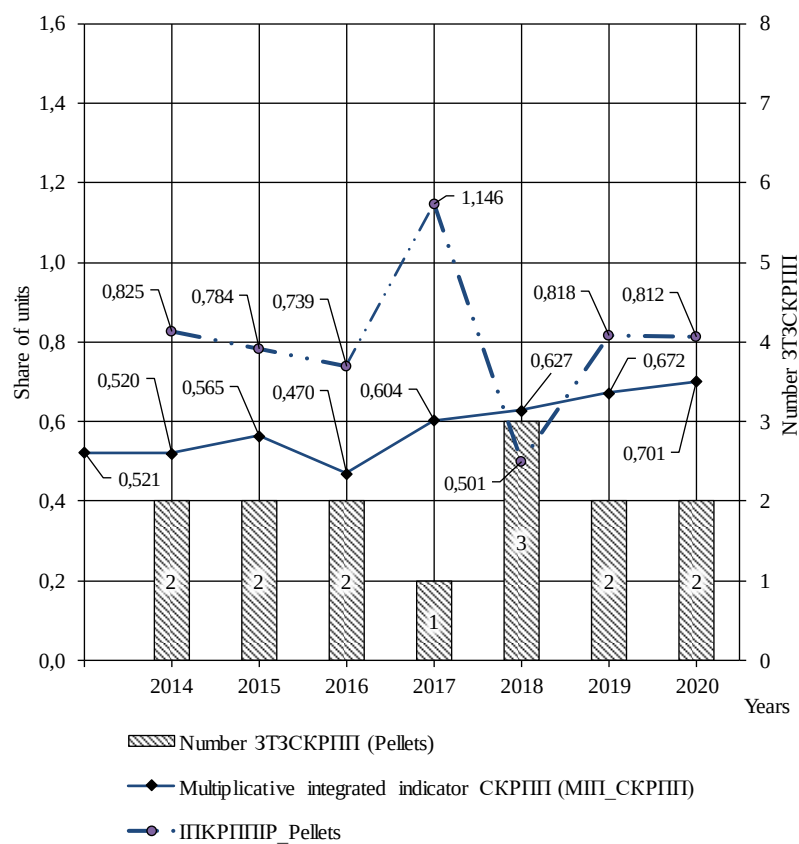

Fig. 2. Graphic interpretation of the dynamics of the impact of trends in the state of competitiveness of the resource potential of the enterprise on its effective integrated assessment of PJSC "Poltava GZK"

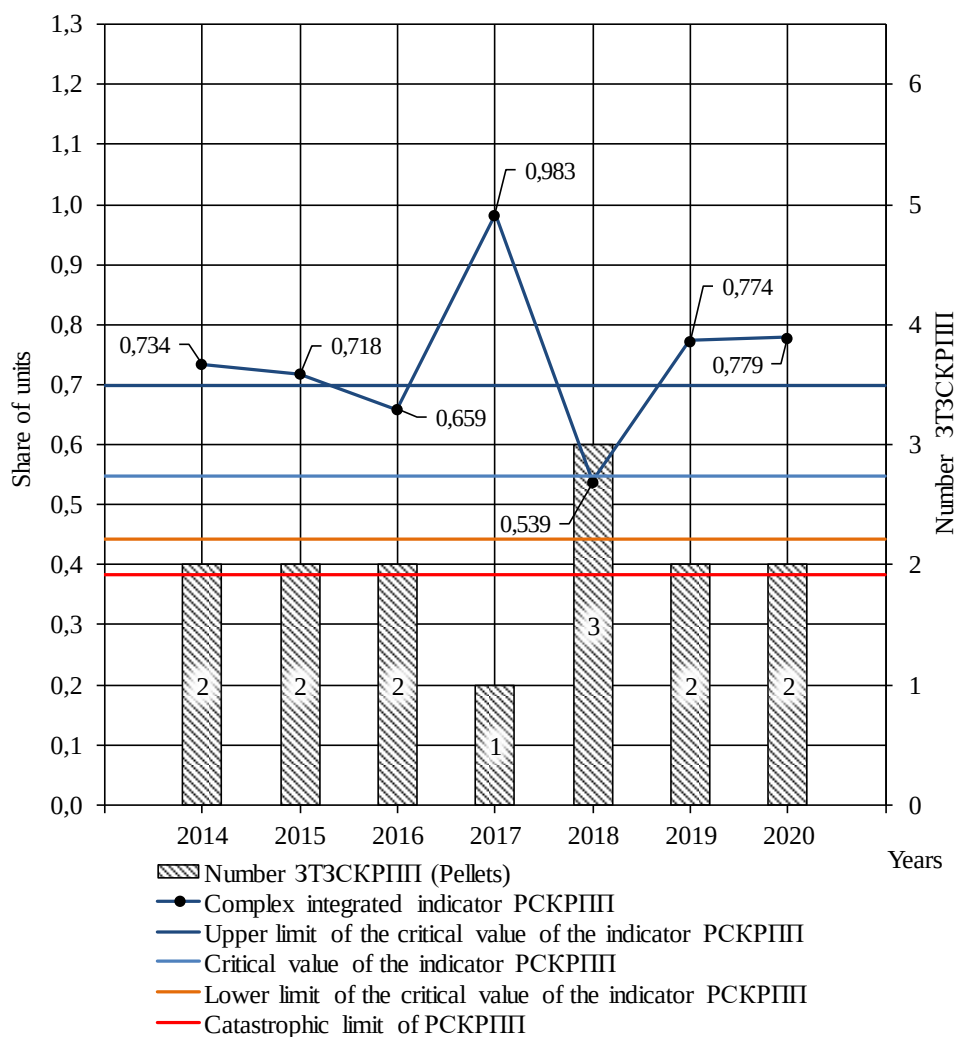

Fig. 3. Graphic interpretation of the dynamics of the complex integrated indicator PCKPPI within the threshold limits of PJSC "Poltava GZK"

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Афанасьев Е. В., Афанасьева М. Г., Капітула С. В. Окремі ключові аспекти формування організаційного забезпечення стратегічного управління залізрудними підприємствами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. № 37/2019. С. 4-11.
- Горбоконь В. Ю. Оптимізація використання ресурсного потенціалу автотранспортних підприємств: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Мукачєво, 2018. 304 с.
- Гук О. Ю., Капітула С. В. Оцінка впливу стратегії формування інвестиційного потенціалу на техніко-економічний розвиток підприємств гірничо-металургійного комплексу. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Збірник наукових праць. Дніпропетровськ: ДНУ. 2010. Випуск 263. Том VI. С. 1422-1429.
- Коренков О. В. Виробничий потенціал як складова частина потенціалу підприємства. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Економіка*. 2006. № 565. С. 186-190.
- Миценко Н. Г., Кумечко О. І. Ресурсний потенціал підприємства: сутність, структура, стратегія використання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.9, С. 193-198.

6. Фертас Наджіб Особливості формування структури ресурсного потенціалу підприємства з позиції конкурентоспроможності. *Науковий погляд: економіка та управління*. Випуск № 1 (67). 2020. С. 95-98.
7. Потенціал підприємства: формування та оцінка. Добикіна О. К. та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 208 с.
8. Предеїн А. М. Роль ресурсів у стратегічному управлінні підприємствами. *Бізнесінформ*. 2012. № 9. С. 318-325.
9. Сущенко Е. А. Характеристика потенціала підприємства як економічної категорії. *Вісник Східноукраїнського національного університету*. 2002. № 5 (51). С. 239-244.
10. Fertas Nadjib. Theoretical fundamentals on forming competitiveness of resource potential of enterprises in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, 4 (36). Pp. 24-31. Published: 2021-12-30.
11. Fertas Nadzhib (2019). Faktory efektyvnoho vykorystannia resursnoho potentsialu pidpriemstva [Factors of effective use of resource potential of the enterprise]. *Mizhnarodna naukovo-tekhnichna konferentsiia «Rozvytok promyslovosti ta suspilstva»* [International scientific and technical conference "Development of industry and society"]. Kryvyi Rih. [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Afanasiev, Ye. V., Afanasieva, M. H., Kapitula, S. V. (2019). Okremi ključovi aspekty formuvannia orhanizatsiinoho zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia zalizorudnymi pidpriemstvamy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: «Ekonomika i menedzhment»*, 37, 4-11. [in Ukrainian].
2. Horbokon, V. Yu. (2018). Optyimizatsiia vykorystannia resursnoho potentsialu avtotransportnykh pidpriemstv: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)». Mukachevo. [in Ukrainian].
3. Huk, O. Yu., & Kapitula, S. V. (2010). Otsinka vplyvu stratehii formuvannia investytsiinoho potentsialu na tekhniko-ekonomichnyi rozvytok pidpriemstv hirnycho-metalurhiinoho kompleksu. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky. Zbirnyk naukovykh prats*. Dnipropetrovsk: DNU, 263, 1422-1429. [in Ukrainian].
4. Korenkov, O. V. (2006). Vyrobnychyi potentsial yak skladova chastyna potentsialu pidpriemstva. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Ser.: Ekonomika*, 565, 186-190. [in Ukrainian].
5. Mitsenko, N. H., & Kumechko, O. I. (2010). Resursnyi potentsial pidpriemstva: sutnist, struktura, stratehiia vykorystannia. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 20.9, 193-198. [in Ukrainian].
6. Fertas, Nadzhib. (2020). Osoblyvosti formuvannia struktury resursnoho potentsialu pidpriemstva z pozytsii konkurentospromozhnosti. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 1 (67), 95-98. [in Ukrainian].
7. Dobykina, O. K. (2007). *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
8. Prediein, A. M. (2012). Rol resursiv u stratehichnomu upravlinni pidpriemstvamy. *Biznesinform*, 9, 318-325. [in Ukrainian].
9. Sushchenko, E. A. (2002). Kharakterystyka potentsyala predpriiatia kak ekonomicheskoi katehorii. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu*, 5 (51), 239-244. [in Russian].
10. Fertas, Nadjib. (2021). Theoretical fundamentals on forming competitiveness of resource potential of enterprises in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, 4 (36), 24-31.
11. Fertas, Nadzhib (2019). Faktory efektyvnoho vykorystannia resursnoho potentsialu pidpriemstva [Factors of effective use of resource potential of the enterprise]. *Mizhnarodna naukovo-tekhnichna konferentsiia «Rozvytok promyslovosti ta suspilstva»* [International scientific and technical conference "Development of industry and society"]. Kryvyi Rih. [in Ukrainian].

Фертас Наджіб, аспірант, кафедра менеджменту та адміністрування, Державний університет «Криворізький національний університет», Україна

КОМПЛЕКСНА ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація

Сучасні умови функціонування українських підприємств обтяжені низкою негативних тенденцій, які негативно впливають на рівень ефективності їх управління та конкурентоспроможності, а тому потребують відповідних досліджень і розробок. Основною метою та основним завданням статті є дослідження існуючого та розроблення вдосконаленого підходу до комплексної оцінки конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства з урахуванням сучасних особливостей його господарської діяльності.

У статті на основі раніше розробленої структури пропонується мультиплікативний інтегральний показник оцінки конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства за окремими складовими, який комплексно враховує всі аспекти. Для кожної складової визначається кількість найбільш значущих часткових показників з відповідним розрахунком нормованих часткових показників відповідної складової та коефіцієнтів з урахуванням впливу (ваги) окремих часткових показників на ефективне інтегральне значення відповідних компонентів. ресурсний потенціал підприємства. З огляду на це, кількісні значення показників оцінюються шляхом порівняння їх із нормативними (рекомендованими) значеннями або із середніми по галузі, розрахованими на основі даних провідних компаній галузі. Наведено детальні формули розрахунків показників, що характеризують кожну складову структури ресурсного потенціалу підприємства відповідно до запропонованої структури.

Використовуючи дані фінансової звітності, проведено розрахунок кількісних значень мультиплікативного інтегрального показника конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства.

Розрахунки кількісних значень комплексного інтегрального показника конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства в контексті динаміки інтенсивності ринків товарної продукції (пеллет) ПАТ «Полтавський ГЗК» проведено за запропонованими формулами в контексті критерій «граничний дохід – граничні витрати» в ретроспективі 2014-2020 рр.

За результатами розрахунків побудовано графічні інтерпретації динаміки функціональних компонентів у комплексній оцінці скоригованого рівня конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства, динаміки тенденцій конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства за його ефективна інтегральна оцінка та динаміка комплексного інтегрального показника рівня конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства у порогових межах за даними ПАТ «Полтавський ГЗК».

Ключові слова: конкуренція; ресурсний потенціал; підприємство; інновації; потреби в інноваціях; граничний дохід; гранична вартість.

Як цитувати: Фертас Наджиб. Комплексна інтегральна оцінка конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 204-216. DOI: 10.35774/econa2022.02.204

Юрій ШАРИЛО

директор,

Бюджетна установа «Методично-технологічний центр з аквакультури», Україна

E-mail: egts@ukr.net

Наталія ВДОВЕНКО

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри глобальної економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна

E-mail: nata0409@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0849-057X

Researcher ID: J-5146-2017

Сергій БОЯРЧУК

кандидат сільськогосподарських наук,

доцент кафедри годівлі тварин та технології кормів імені П. Д. Пшеничного,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна

E-mail: boiarchuk.serhii@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8256-850X

Володимир ГЕРАСИМЧУК

кандидат біологічних наук, професор, старший науковий співробітник,

начальник відділу селекційно-племінної роботи, акліматизації водних біоресурсів та маркетингу,

Бюджетна установа «Методично-технологічний центр з аквакультури», Україна

E-mail: volodymyryba@gmail.com

Роман КОНОВАЛОВ

аспірант,

кафедра глобальної економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна

E-mail: Konovalov.rom@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2610-8453

ІНСТРУМЕНТАРІЙ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ КОРМІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

АНОТАЦІЯ

Вступ. В умовах сучасних тенденцій розвитку бажано визначати основні тренди й можливості розвитку сільського господарства, включаючи аквакультуру. Важливо проводити оцінку перспектив розвитку як вітчизняного виробництва кормів у цілому, так і ринку даної продукції, що дасть можливість забезпечити сільське населення робочими місцями та сприяти розвитку територіальних громад з урахуванням процесів децентралізації та розвитку сільських територій. Встановлено, що в Україні ринок кормів для риб лише формується. Переважно на даному ринку представлені імпортовані продукти. Водночас починають з'являтися і вітчизняні аналоги, які поки що не можуть конкурувати з імпортом.

© Юрій Шарило, Наталія Вдовенко, Сергій Боярчук, Володимир Герасимчук, Роман Коновалов, 2022

Отримано: 17.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Шарило Ю., Вдовенко Н., Боярчук С., Герасимчук В., Коновалов Р. Інструментарій регулювання ринку кормів у контексті забезпечення конкурентоспроможності та розвитку сільських територій. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 217-228. DOI: 10.35774/econa2022.02.217

Мета роботи полягає в обґрунтуванні результатів досліджень для виокремлення найбільш дієвих заходів впровадження прогресивних інструментів регулювання ринку кормів для аквакультури в Україні, був представлений кормами різних виробників й сприяв забезпеченню галузевої конкурентоспроможності.

Методологія. Удосконалено методичні засади функціонування суб'єктів господарювання в галузі аквакультури при виборі новітньої методології регулювання, необхідність розвитку кормовиробництва потребує державної уваги та підтримки, не зважаючи на те, що даний ринок певною мірою є саморегульованим. Зроблено висновок, що деякою мірою рибний бізнес і сам має ініціювати заходи, що висвітлюють проблеми виробництва кормів, їх реалізації та просування на ринки. Доведено, що важливого значення набувають шляхи пошуку і виокремлення дієвих інструментів впровадження прогресивних заходів регулювання розвитку ринку кормів для аквакультури нині, щоб він став конкурентоспроможним, був представлений кормами різних виробників, і щоб даний ринок розвивався.

Результати. Запропоновано стратегії розвитку виробництва кормів для аквакультури. Висвітлено алгоритм методики визначення складу кормів для коропів. Акцентовано увагу на положенні Митного кодексу України, який доповнено пунктом про звільнення кормів від оподаткування ввізним митом на період дії воєнного стану. Викладено ідеї щодо можливості будівництва кормів, що дасть можливість забезпечити сільське населення робочими місцями та сприяти розвитку територіальних громад з урахуванням процесів децентралізації.

Ключові слова: ринок; корми; інструменти регулювання; галузь; децентралізація; територіальна громада; сільська територія; риба; державна підтримка; стратегія; конкурентоспроможність.

Вступ

У сучасних умовах саме система годівлі відіграє головну роль для створення конкурентоспроможної, здорової, безпечної до вживання та корисною за вмістом поживних речовин продукції, забезпечує її оптимальну собівартість. Нині значна частка собівартості продукції тваринництва, яку вирощують за інтенсивними або напівінтенсивними технологіями, припадає на корми. Тому складно переоцінити актуальність проблеми, пов'язаної також із годівлею риби. Ця частка значно коливається залежно від об'єкту аквакультури й технологій, але лишається доволі відчутною навіть у традиційному, напівінтенсивному, інтенсивному коропівництві [5; 10]. Водночас проблема функціонування суб'єктів господарювання в галузі аквакультури при виборі новітніх механізмів регулювання, необхідність розвитку кормовиробництва також потребує державної уваги та підтримки, не зважаючи на те, що даний ринок певною мірою є саморегульованим. Інколи рибний бізнес і сам має ініціювати заходи, що висвітлюють проблеми виробництва кормів, їх реалізації та просування на ринки. Тому першочергового значення набувають шляхи пошуку і виокремлення найбільш дієвих інструментів впровадження прогресивних заходів регулювання розвитку ринку кормів для аквакультури в Україні сьогодні, щоб він став

конкурентоспроможним, був представлений кормами різних виробників, і щоб даний ринок розвивався. У більшості сучасних оглядів щодо розвитку аквакультури зазначено, що протягом тривалого часу саме аквакультура є сектором виробництва харчових продуктів у глобальному вимірі, що розвивається найстрімкіше. У сучасних умовах світове споживання риби зростає. Проте, на відміну від інших харчових продуктів, ще кілька років тому більша частина риби була рибальського походження [10]. Цей сценарій змінюється, і більша частина риби, яку ми зараз споживаємо, має фермерське походження. Очевидно, такий стан речей зумовлює подальші розвідки з удосконалення інструментів і заходів регулювання ринку кормів для риб в контексті забезпечення галузевої конкурентоспроможності та перспектив функціонування суб'єктів господарювання в галузі аквакультури, її внесок в розвиток сільських територій та національну економіку.

Мета статті

Метою дослідження є обґрунтування результатів досліджень для виокремлення найбільш дієвих заходів впровадження прогресивних інструментів регулювання ринку кормів для риб, був представлений кормами різних виробників й сприяв забезпеченню галузевої конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вивчення тенденцій функціонування галузі аквакультури та ринку кормів на засадах його регулювання і дотепер знаходяться у полі зору вітчизняних і зарубіжних провідних науковців. Ці питання підняті в роботах Сена С. Де Сільва, Цзянь-Фан Гуй, Чжунцзе Лі, Цзяшоу Лю, [1], Альберта Дж. Дж. Такона [2], Розамонда Л. Нейлора [3], Ден Гіббонса [4], Н. О. Батієвської [8], З. Марковича, М. Станковича, Б. Рашковича, З. Дулича, І. Живич, В. Полексич [9]. Як зазначають у своїй фундаментальній монографії китайські експерти та науковці [1], саме наявність в країні якісних кормових ресурсів була та залишається одним з рушіїв стрімкого розвитку аквакультури Китаю – найбільшої рибницької економіки світу. Важливим аспектом є те, що основа сучасної аквакультури – це якісні і збалансовані корми. В одному з останніх оглядів стану та тенденцій розвитку аквакультури [2; 10] чітко відстежується динаміка паралельного зростання обсягів виробництва продукції аквакультури за видами й групами видів та обсягами виробництва корму. Як зазначають у згаданому оглядові китайські вчені [1], протягом трьох десятиліть ефективність перетворення кормів або кормовий коефіцієнт значно зріс. Градацію було здійснено за кормами, які виробляються для окремих груп, видів. Водночас, за спостереженнями дослідників, значну роль, крім властивостей, якісних показників корму відіграє і режим годівлі. Він впливає як на вгодованість риби, так і на ефективність використання корму, його засвоєння. Із висновків цих робіт, а також останнього глобального огляду ситуації в аквакультурі [3; 10], можна однозначно зауважити, що збільшення обсягів виробництва в аквакультурі можливо лише за використання інтенсивних методів вирощування, що пов'язано з годівлею риби, а не лише з використанням природних кормових можливостей водойм у яких вирощують рибу. Як показали дослідження у цілому світове виробництво кормів для аквакультури сягнуло станом на кінець 2018-го року 40 млн тонн [4], що можна порівняти з обсягами виробництва продукції аквакультури у цілому [2; 3; 7; 9; 10].

Сучасні корми для риби мають враховувати як економічну, так і екологічну складову, тобто вплив технологій виробництва кормів, походження складових кормів, вплив залишків кормів, і власне кормів на стан довкілля, у якому перебуває об'єкт аквакультури, вплив на довкілля, що межує з виробничими потужностями. Новітні методи аналізу компонентів кормів призвели до відкриття так званих антинутриціональних факторів, тобто компонентів, хімічних речовин, які негативно впливають на ступінь засвоюваності кормів, вплив таких речовин на стан органів травлення риби, опірності риб до захворювань. Сучасні фабричні рецептуровані корми виготовляються з урахуванням об'єкту аквакультури або породи, стадії життєвого циклу гідробіонту, ступеню статевої зрілості [10]. Вказане зумовлене необхідністю визначення основних трендів, можливості розвитку цієї сфери та оцінки перспектив розвитку як вітчизняного виробництва кормів у цілому, так і ринку даної продукції зокрема. Дослідження проводилось за участю провідних дослідників БУ «МТЦ з аквакультури» Федоренко М., Домбровської Т., Коваленко Б., Бабир А. шляхом опитування основних зацікавлених сторін сектору: суб'єктів аквакультури, виробників і трейдерів кормів, наукової спільноти. Здійснено аналіз статистичних матеріалів, наукових робіт оглядового характеру та проведено анкетування суб'єктів господарювання. Особливу увагу під час дослідження було приділено саме інформації про світові тренди кормовиробництва і тому питанню, наскільки ситуація в українській аквакультурі відповідає цим тенденціям (рис. 1).

Необхідно зазначити, що в опитуванні взяли участь суб'єкти аквакультури які представляють всі виробничі напрямки: ставкову, садкову, басейнову (проточні системи), рециркуляційну аквакультуру. У результаті проведення опитування суб'єктів аквакультури, сформована структура виробництва гідробіонтів, які відгодовують кормами для риб: 50 % – коропові; 23 % – осетрові; 10 % – сомові; 10 % – лососеві; 7 % – інші корми [10]. Водночас результати анкетування та опитування усіх зацікавлених сторін продемонстрували низьку активність суб'єктів аквакультури до дослідження, що свідчить про високий ступінь «закритості» даної сфери, а

також про значну конкуренцію, особливо серед трейдерів кормів іноземного виробництва.

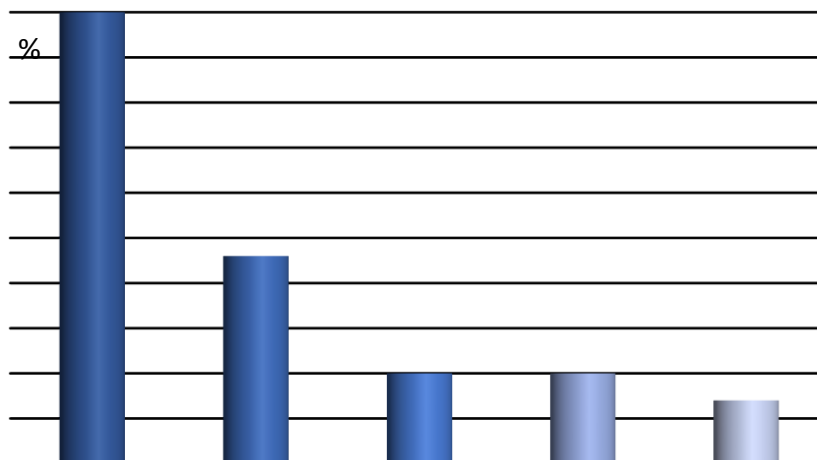

Рис. 1. Структура формування пропозиції на гідробіонти, які відгодовуються кормами для риби, % [10]

Маємо підстави відзначити, що найбільш популярними об'єктами аквакультури залишаються коропові риби (звичайний короп, білий та строкатий товстолобики, білий амур). На такий факт вказали половина опитаних. Близько четверті респондентів вирощують осетрові види, по 10 % займаються виробництвом сомових і лососевих видів, а решта (7 %) культивують «інші» види риби. За результатами аналізу інформації про виробництво товарної риби за формою звітності 1А-риба (річна) за 2020 рік можна відзначити, що у 2019 році на звичайного коропа припадало 46 % від загального обсягу вирощеної товарної риби. Дані з опитування та статистичної форми звітності 1А-риба (річна) фактично збігаються. З аналізу цієї ж форми випливає, що обсяги кормів, що

використовуються під час культивування риби, за низку років практично не змінились [10]. Оскільки обсяги виробництва звичайного коропа за останні роки мали чітку тенденцію до зменшення, можна дійти висновку, що зростає частка використання інтенсивних методів культивування гідробіонтів, які в Україні пов'язують з форелівництвом, зокрема з вирощування форелі, гольців, сомівництвом, кларієві соми та осетрівництвом. За співвідношенням об'єктів аквакультури та обсягом кормів, що використовуються, можна припустити, що з використанням складних рецептурованих кормів фабричного виробництва, вирощування коропових здійснюють 7–10 % українських господарств (рис. 2).

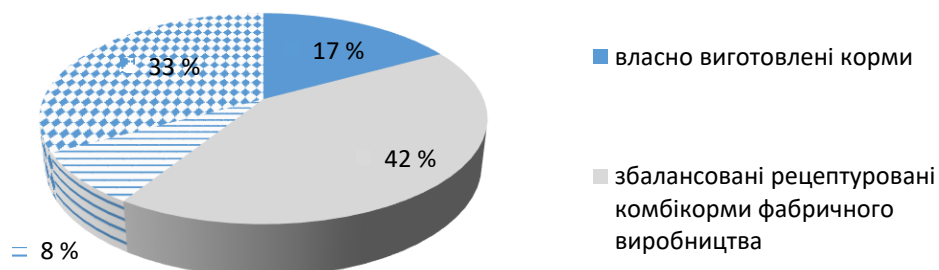

Рис. 2. Структура відповідей на питання анкети «Які саме корми Ви використовуєте: збалансовані рецептуровані комбікорми фабричного виробництва, власно виготовлені корми, зерно, зерновідходи?» [10]

Згідно з даними опитування можна описати профіль української аквакультури за таким важливим параметром, як годівля риби. З рис. 1 видно, що 42 % респондентів використовують збалансовані рецептуровані комбікорми фабричного виробництва, здебільшого імпортні. Популярністю користуються невеликі виробничі комплекси з виготовлення власних кормів на рибницьких господарствах. Наразі опитування вказало на 17 % суб'єктів аквакультури, які власноруч виготовляють корм. Здебільшого це потужні рибгоспи. Ще 8 % опитаних годують рибу зерном, що насправді, враховуючи наявність у збіжжі антринуючальних факторів, не дуже ефективно. Проте третина суб'єктів аквакультури (33 %) надали інформацію, про годівлю об'єктів аквакультури відходами зерна, зокрема зерно низької якості, макуха, пивна дробина. З цього можна зробити висновок, що майже половина українських суб'єктів аквакультури не використовує сучасні, збалансовані за складом і, напевно, безпечні для довкілля та риби. В основному це коропівництво. Як корми згодують риbam зерно або зерновідходи. Нині доволі промовистою є діаграма, наведена у роботі Albert G. J. Tacon [2] щодо зростання кормовиробництва та паралельного зростання обсягів виробництва продукції корошових риб у світі, де чітко видно значне зростання обсягів виробництва відомих в Україні об'єктів аквакультури, таких як звичайного коропа, білого амура (рослиноїдна риба), чорного амура, сріблястого карася. У відгодовілі білого амура, наприклад, активно використовуються екструдовані корми на основі сої, що дозволяє і надалі виробляти значні обсяги цього об'єкту (як відомо, білий амур – у трійці лідерів об'єктів аквакультури за обсягами виробництва у світовому масштабі [1; 10; 11]).

Виробництво кормів на власних господарствах у світі характерно для малотоварних господарств, здебільшого сімейної форми власності, які домінують у країнах Південної та Південно-Східної Азії. При цьому, за висування останніми роками споживачами продукції з цих країн вимог щодо якості та безпечності вирощуваної продукції, і такі маленькі, здебільшого сімейні, підприємства змушені переходити на рецептуровані корми, щонайменше

користуючись допомогою держави у частині визначення харчових потреб гідробіонтів (у частині складу кормів): у Китаї, наприклад, створено загальнодоступні та загальнодержавні сайти з переліком необхідних для окремих видів риби поживних речовин за результатами найсучасніших хімічних та біохімічних аналізів та надаються рекомендації щодо їх використання [1; 10]. Якщо потужності з кормовиробництва створюють у рамках виробничих комплексів з аквакультури, то такі потужності устатковуються сучасним лабораторним обладнанням для контролю за вмістом кормів, їх якістю та безпечністю, власними науковими підрозділами для вдосконалення кормосумішей. Варто відзначити динаміку кількості заводів з кормовиробництва у Китаї [1]: якщо на початку 1980-х років налічувалось 1589 заводів, то 2001-го року – лише 600 заводів, тобто спостерігається абсолютна чітка тенденція до концентрації виробництва, адже у рамках великих потужностей легше розвинути дослідницькі підрозділи, які необхідні для постійного вдосконалення кормів та забезпечення їх ефективності та безпечності та корисності готової продукції.

Якщо порівняти ринок комбікормів для риб в світі та Україні за даними Державної служби статистики України, то в Україні на обсяги кормів для об'єктів аквакультури припадає менше 2 %, тоді як у світі ця частка становить 7 %. На рис. 3 та рис. 4 нижче зображена структура виробництва кормів для тваринництва [8; 10].

В останні роки в Україні з'явилися потужні підприємства, які спеціалізуються на виробництві комбікормів для тваринництва, у тому числі для об'єктів аквакультури. Нині лише невелика кількість українських рибницьких господарств відгодовує коропа якісними фабричними рецептурованими кормами [10]. Але помітною стає тенденція щодо поступового переходу вже не поодиноких, а багатьох українських виробників на інтенсивні форми з використанням сучасних кормів. Тому потенціал виробництва в Україні кормів для коропа є надзвичайно високий, і кормовиробники неодмінно мають скористатися цією можливістю. Серед виробників комбікормів для об'єктів аквакультури слід виділити наступні

підприємства: ТОВ «Golden Food». Товариство виготовляє рибні корми під ТМ «Ройчер Аква рибний». Це молодий і успішний український бренд у сфері кормовиробництва в аквакультурі, який виготовляє сухі екструдовані

повноцінні корми для корокових, сомових, лососевих, осетрових видів риб на сучасному високотехнологічному обладнанні. Корми ТМ «Ройчер Аква рибний» на 90 % складаються з вітчизняних складових.

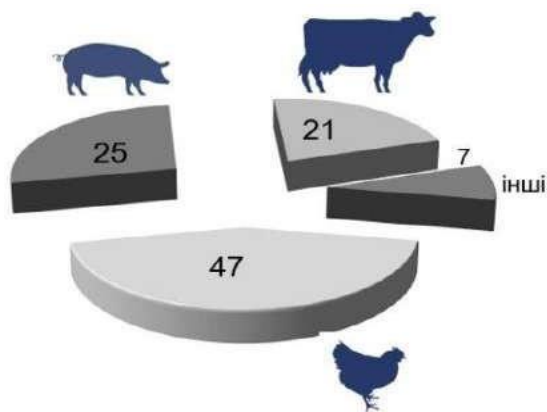

Рис. 3. Структура виробництва комбікормів у світі [10]

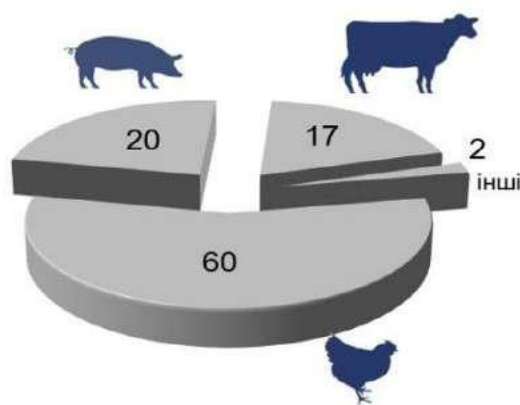

Рис. 4. Структура виробництва комбікормів в Україні [10]

ТОВ «Агро-Рось». Потужності підприємства дозволяють виробляти до 150 тонн якісного комбікорму для тваринництва на добу, що становить понад 50 тис. тонн комбікормів за рік з перспективою до 100 тис. тонн за рік. Гарантією безперебійної роботи є наявність власного потужного елеватора для якісної переробки та зберігання зернових, олійних культур, що вирощують на майже 8 тис. га власних посівних площ. Комбікормовий завод знаходиться у с. Ташлик Смілянського р-ну Черкаської обл., модернізований, проводить переоснащення виробництва, встановлює сучасне обладнання від компанії BÜHLER. ТОВ «СЕЛЕВАН» – це виробничо-консультаційне підприємство, що спеціалізується на розробці технологій максимального використання кормових ресурсів у промисловому тваринництві. Комбікормовий завод розташований у місті Бориспіль [10].

ТОВ «Інбел» спеціалізується на виробництві якісно нового та екологічно чистого продукту: престартерів, концентратів, преміксів для сільськогосподарських тварин і птиці ТМ BEST MIX. Зроблено головний і незмінний акцент на якості продукції, ретельному аналізі сировини, що закуповується, мінералів, вітамінів, дотриманні рецептур, якості санітарного

контролю, надійності сучасного високотехнологічного обладнання. Ця торгова марка виробляється на сучасних заводах «Новакор» і «Аргоком», що в Дніпропетровській області. ПрАТ «Вільшанка» повносистемне рибницьке господарство, одне з кращих не лише на Черкащині, а в Україні, налагодило виробництво гранульованих комбікормів для аквакультури не лише для власного виробництва, а й для реалізації суб'єктам аквакультури. Варто зазначити, що всесвітньо відомий виробник кормів для риб – голландська компанія Skretting, – побудувала і ввела в експлуатацію завод комбікормів для аквакультури який діє на Вінничині. Один із напрямків роботи заводу – корми для корокових видів риб [10].

Це лише незначна частка вітчизняних виробників комбікормів для риб, які активно рекламують свою продукцію у засобах масової інформації. Щодо використання імпортованих кормів, що українські рибники перевагу надають перевіреним продуктам, це Біомар, Aller Aqua, Scretting. Водночас 58 % опитаних відзначили, що використовують комбікорми на постійній основі, а 42 % ще не визначилися і експериментують з кормами. Так, ми розібрали проблематику вітчизняного кормовиробництва

та навели приклади успішних закордонних технологій. Питання кормів для української аквакультури гостро стоїть вже не перший рік. Сам процес годівлі є не просто важливою ланкою під час вирощування того чи іншого виду риби, це – один з важливих лімітуючих факторів, що безпосередньо впливає на добробут риби, стан її здоров'я, рибопродуктивність, а врешті-решт – на економічні показники підприємства та задоволення потреб споживача у якісній, здоровій та безпечній їжі [10]. Проблема полягає в тому, що в рибному господарстві України слабо розвинений сектор спеціалізованого кормовиробництва для потреб аквакультури. З перерахованих вище виробничих потужностей лише Skretting та ПрАТ «Вільшанка» є спеціалізованими саме на виробництві кормів для об'єктів аквакультури, для решти потужностей це лише другорядний, побічний продукт, у чому можна пересвідчитись на сайтах цих компаній. З усіх підприємств лише Skretting може представити сучасну науково-дослідну та експериментальну базу, розташовану, щоправда, в інших країнах, що дозволяє за результатами сучасних наукових досліджень у нутрицевтиці

створювати найбільш ефективні та безпечні корми, які створюються, до того ж, відповідно до сучасних трендів, з використанням альтернативних до рибного борошна та рибної олії джерел протеїнів і жирів. За часів СССР існувала невелика лабораторія у складі Інституту рибного господарства НААН України, але з відходом лічених фахівців вона припинила своє існування. Суб'єктам аквакультури доводиться користуватися імпоротною рецептурою належним чином тестованою для використання як саме кормів для продукції аквакультури, яка для невеликих рибницьких господарств може видаватись доволі дорогою. Період росту більшості об'єктів аквакультури, як правило, від одного до трьох років. За час зростання до товарного розміру риба проходить кілька стадій «дорослішання», на кожній з яких у неї особливі потреби у харчуванні [10]. А, відповідно, і корм в різні періоди життя риби необхідний різний – за формою, складом. Корми для коропів використовують найбільше, оскільки він найбільш поширений в аквакультурі України. Про це свідчать статистичні дані за попередні роки (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка використання кормів за період з 2016 р. до 2020 р. [10]

Рік	Види риб, тонн вирощено/тонн корму)					
	сазан/короп	рослиноїдні	сомові	осетрові	лососеві	інші
2016	3,6	0,3	2,6	1,8	1,4	0,8
2017	4,1	0,5	1,3	2,9	1,3	0,7
2018	4,0	0,5	1,3	2,3	2,3	0,7
2019	3,4	0,4	4,3	4,2	2,3	0,7
2020	3,6	0,4	1,4	2,8	1,6	0,4
Всього за 2020 рік						
Сазан/короп	Рослиноїдні	Сомові	Осетрові	Лососеві	Інші	
29216783,5	3049346,4	381565,6	225124,6	358865,5	1011692,0	

Короп відмінно росте у вітчизняних кліматичних умовах і користується попитом у споживачів. Цей вид живучий, невибагливий, його культивують практично у будь-яких водоймах України [10]. Сьогодні це перший об'єкт аквакультури в Україні. Говорячи про сомові види в аквакультурі, ми в першу чергу маємо на увазі африканського або кларієвого сома, який вирощується в рециркуляційних господарствах. Виробники, що зайняті культивуванням цього виду, використовують

вітчизняні корми або продукцію власного кормоцеху. Для вирощування європейського сома здебільшого використовують природну кормову базу. Корми для осетрових видів риб є популярними, продукція осетрівництва є вартісною і має високу харчову цінність, відповідно і корм для осетрових має бути збалансований та якісний, власне як і для лососівництва. Вітчизняні осетроводи та форелеводи переважно використовують імпортні корми відомих виробників. Осетрові

корми для різних вікових груп включають в себе достатній рівень білків, жирів та інших макро- і мікроелементів. Україна залежна від імпорту рибних кормів для осетрів і форелі [10]. Зокрема бракує власного кормового борошна з риби та рибної олії для використання у кормах для певних стадій розвитку форелей – без наявності у кормах для мальків і молоді певних речовин ріст форелей та осетрових гальмується, відзначають відхилення у розвиткові органів, настанні статевої зрілості.

Значна кількість господарств використовує рецептуровані фабричні комбікорми, тому, що вони є збалансованими, поживними, багатими на вітаміни, що містять велику кількість протеїну (не менш 26–28 %) та жирів (не менше 5–7 %). Такі корми зазвичай вартують дорожче як витратний матеріал, але вони більш ефективні ніж «звичайний» для українського коропівництва комбікорм з суто рослинної сировини без додаткової переробки, наприклад ферментування, що одразу призводить до здорожчання корму, та додавання мікро- та макроелементів, необхідних для більш швидкого росту та статевого дозрівання, досягнення товарної ваги та розміру, а зернові – це дешева сировина, яка, тим не менше, за надмірного використання може і негативно впливати на середовище водойми, а отже, гальмувати процеси росту. Більшість рибоводів відійшли від використання гранульованих кормів, що є загальносвітовою тенденцією. Їх застосовують у деяких господарствах, які вирощують коропових. При цьому для годівлі лососевих і осетрових видів використовуються екструдовані корми. Вони краще перетравлюються і засвоюються, оскільки в них протеїн в більш доступній формі, а також, завдяки застосуванню спеціальних методів обробки, можуть мати різний час занурення.

У процесі збору інформації встановлено, що українські рибоводи нарікають на те, що якість кормів українського виробництва продукції нестабільна. Вказане пов'язано з відсутністю власних конструкторсько-дослідницьких підрозділів, відповідної доволі недешевої контрольної апаратури та масштабами виробництва. Фактично виробники кормів орієнтуються на склад речовин, потрібних гідробіонтам різного виду на різних стадіях життєвого циклу, щоб виробляти сучасні

ефективні з різних точок зору та оцінювання кормів на загальні показники вмісту поживних речовин, які є у вільному доступі на сайтах провідних виробників кормів для аквакультури у світі. Особливо це стосується об'єктів аквакультури, які можуть вирощуватись у сучасній Україні лише за інтенсивними технологіями – форель, осетрові, кларієвий сом. Це і є ще одним приводом в орієнтуванні вітчизняних рибоводів на імпортовані корми. Але тоді виникає проблема дорожчання продукції аквакультури за рахунок збільшення її собівартості. В умовах низької купівельної спроможності населення вартість продукції виходить на перший план, що не завжди рятує виробника за пропозиції на ринку лише обмеженого асортименту, тобто живої або свіжої та охолодженої риби. З іншого боку, така проблема існує не лише у вітчизняних коропівників, але й в інших країнах Центральної й Східної Європи як основного регіону виробництва коропових на континенті [7; 10; 11], і вибір лишається за виробником: на локальних ринках у провінції попитом користується саме недорога риба, а в Києві споживач орієнтується на велику та відгодовану рибу з гарним екстер'єром, хоч вона і може коштувати доволі дорого.

Законодавство України, що регулює сферу якості продукції і безпеку здоров'я споживачів рибної продукції, зобов'язує виробників харчових продуктів користуватися кормами відповідної якості. Вітчизняні кормовиробники іноді нехтують цим правилом. Рибоводам важливо отримати корм, який би у співвідношенні ціна і якість відповідав ринковим запитам. І мова зараз йде не про здешевлення собівартості продукції, а про існуючі стереотипи українських рибоводів. Вибір якісних кормів для риби на ринку великий, продукція представлена іноземними й вітчизняними виробниками. Але рибоводикоропівники для годівлі користуються зерном і зерновідходами, за відсутності контролю з боку держави, громадськості за екологічним станом рибогосподарських водойм і добробуту гідробіонтів, що є одним з пунктів порядку денного розвитку аквакультури не лише у ЄС, а й у всьому світі.

Перешкодою для розвитку українського кормовиробництва є ціна на світовому ринку на деякі інгредієнти корму, зокрема на рибне

борошно і рибну олію. Україна не має підприємств, які б в достатній кількості виробляли якісне рибне борошно і олію. Для виготовлення корму рибне борошно імпортується, а ціна на нього є досить високою. Водночас досвід українських науковців у частині використання кормового борошна з антарктичного криля у кормах для гідробіонтів повністю втрачено. І це за умов, що Україна досі лишається однією з небагатьох держав світу, які мають власний видобуток такого ресурсу. З іншого боку, на відміну від більшості країн з інтенсивною аквакультурою в Україні зовсім не здійснюються дослідження з використання альтернативних білків і жирів, головне походженням з рослин і комах, якими можна було би замінити рибне борошно та олію, за існування величезних можливостей українського рослинництва [6; 8; 10]. Це, як на наш погляд, також є наслідком відсутності в Україні саме вузько спеціалізованих підприємств з відповідними науково-дослідними та конструкторськими підрозділами в частині створення кормів для аквакультури, про що ми вже зазначали вище. Винятком є згадане підприємство Scretting, яке використовує рецептури та компоненти, винайдені й виготовлені материнською компанією. Очевидно, що на порядок денний виходить визначення еластичності пропозиції як показника, що відтворює зміни сукупної пропозиції, які відбуваються у зв'язку зі зростанням цін. У випадку, коли збільшення пропозиції перевершує зростання цін, останнє характеризується як еластичне, а еластичність пропозиції кормів для риб більше одиниці – $E > 1$. Якщо приріст пропозиції дорівнює приросту цін, пропозиція буде одиничною, а показник еластичності дорівнює одиниці ($E = 1$). Коли приріст пропозиції менше приросту цін, формується так звана нееластична пропозиція, а еластичність пропозиції менше одиниці – $E < 1$. Так, еластичність пропозиції відобразить чутливість пропозиції товарів на зміни їхніх цін. Еластичність пропозиції обчислюється через коефіцієнт еластичності пропозиції кормів для риб за класичною формулою (1):

$$K_m = \frac{G}{F} \quad (1)$$

де, K_m – коефіцієнт еластичності пропозиції кормів для риб; G – відсоток зміни кількості

пропонованих кормів для риб, F – відсоток зміни ціни.

Ключем розвитку вітчизняного кормовиробництва є: а) зміни в собівартості виробництва за рахунок цін на ресурси, зміни податків і дотацій, нових біотехнологій, досягнень науки і техніки; б) започаткування співпраці з провідними світовими спеціалізованими підприємствами з виробництва кормів для риб, зокрема, можливо, створення дочірніх підрозділів або укладення угод про придбання ліцензій на виробництво певних кормів для риб; в) створення нормативно-правової бази кормовиробництва, яка регулювала б сферу ветеринарно-санітарного контролю, реєстрацію кормів і складових корму; г) державна підтримка сектору кормовиробництва; д) формування стабільного ринку кормів в Україні; е) створення передумов для наукової підтримки виробництва кормів для аквакультури в Україні шляхом створення належним чином устаткованої лабораторії з належним фінансуванням, доступність отриманих знань для рибоводів і кормовиробників.

У секторі виробництва комбікормів для аквакультури є досить проблем, пов'язаних із нормативно-правовими аспектами цього напрямку. Необхідно переглянути та доопрацювати спеціальне законодавство у цій сфері. Слід звернути увагу на те, що, відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 року № 2142-IX, в частині внесення змін до Митного кодексу України, корми для риби, як і решта товарів, на які не поширюються зазначені у Законі виключення, звільняються від оподаткування ввезим митом (Ч. II, пункт 2) [10; 11]. Враховуючи велику вартість робіт з кормів, не варто розраховувати на швидкі результати. Тому слід взяти до уваги досвід Туреччини, провідного виробника форелі, лаврака, доради та Польщі як основного виробника продукції прісноводної аквакультури у ЄС: будівництво на території країни заводів відомих світових виробників продукції кормів для аквакультури у потрібному асортименті необхідної якості.

Таким чином, науковці проводять систематичні дослідження, постійно удосконалюють якість кормів. Корми для коропів Aller Aqua тестують і результати тестів є відкритими для споживачів. Зокрема у специфікації корму вказують параметри: перелік основних компонентів корму; результати аналізу всіх видів сировини; енергетичні складові корму; рекомендації по годівлі; вплив використання корму на довкілля [10]. Для загального інформування споживачів і можливості порівняння якісні характеристики корму з аналогами інших виробників на етикетках продукції Aller Aqua зазначають: характеристику продукту; енергетичну цінність; засвоюваність; метаболічні властивості; кормовий коефіцієнт. Всі великі світові виробники з хорошою репутацією у рибоводів знаходяться на слуху. І все ж, вибираючи постачальника, в першу чергу варто звернути увагу на репутацію виробника та якість сировини, яку використовують для виробництва кормів; ця інформація має бути у відкритому доступі для споживача. Знайшовши декілька відповідних постачальників, варто замовити у них пробні партії. І звичайно, один з найважливіших критеріїв вибору – співвідношення ціни і якості.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Аквакультура є важливим джерелом доходу, поживною їжею та економічними можливостями, і відіграє ключову роль у вирішенні однієї з найбільших проблем світу: харчування населення, яке має зрости до 9,6 млрд осіб до 2050 року. Тому маємо всі підстави зробити висновки та узагальнення за результатами дослідження ринку кормів для риби й пропонуємо до розгляду декілька ключових аспектів.

1. В Україні ринок кормів для риби лише формується. Переважно на даному ринку представлені імпортовані продукти. Водночас починають з'являтися і вітчизняні аналоги, які поки що не можуть конкурувати з імпортом. Тому акцентовано увагу на положенні Митного кодексу України, який доповнено інформацією для виробників про звільнення кормів від оподаткування ввізним митом на період дії воєнного стану.

2. Безперечно необхідно вітчизняним виробникам кормів звернути свою увагу на

ринок кормів для годівлі королевих риби. В Україні ця ніша до цих пір ще не заповнена. Бажано орієнтуватися на наявні у вільному доступі літературні дані щодо складу кормів задля забезпечення їх ефективності та якості.

3. Ми маємо зрозуміти і визначитись з тим, що неможливо запустити ринок кормів без стимулювання сектору економіки аквакультури. В національній економіці все взаємопов'язано: товар-гроші-товар. Як і в сектор аквакультури, так і в кормовиробництво необхідно інвестувати значні ресурси. Варто розглядати доцільність спільного фінансування як НДДКР у сфері кормовиробництва, так і створення пілотних проєктів. За статистичними даними спостерігається стабільний приріст використання кормів українськими рибоводами. Вітчизняна аквакультура переходить на інтенсивні технології, використання якісних і безпечних кормів як основу інтенсифікації виробництва й збільшення обсягів продукції.

4. У секторі виробництва комбікормів для аквакультури є досить проблем, пов'язаних із нормативно-правовими аспектами цього напрямку. Необхідно переглянути та доопрацювати спеціальне законодавство у цій сфері. Водночас в роботі акцентовано увагу на тому, що, відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 року № 2142-IX, в частині внесення змін до Митного кодексу України, корми для риби, як і решта товарів, на які не поширюються зазначені у Законі виключення, звільняються від оподаткування ввізним митом (Ч. II, пункт 2 Закону).

5. Кормовиробництво також потребує державної уваги та підтримки, не зважаючи на те, що даний ринок певною мірою є саморегульованим. Водночас бізнес сам має ініціювати заходи, що висвітлюють проблеми виробництва кормів, їх реалізації та просування на ринки. Слід врахувати і можливість будівництва кормів, що дасть можливість забезпечити сільське населення робочими місцями та сприяти розвитку територіальних громад з урахуванням процесів децентралізації.

Так, ринок кормів в Україні сьогодні є конкурентоспроможним, представлений кормами різних виробників, і цей ринок розвивається. Корми для риб удосконалюються, адаптуються до нових кліматичних умов, еволюціонує і сфера

продажів кормів, яку виробники пропонують споживачам. Але, напевно, можна відзначити незмінний принцип аквакультури: якісний корм є запорукою успішного бізнесу в аквакультурі в умовах глобальних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aquaculture in China. Success Stories and Modern Trends. John Wiley & Sons Ltd. 2018. 730 p.
2. Albert G. J. Tacon (2020) Trends in Global Aquaculture and Aquafeed Production: 2000–2017. *Reviews in Fisheries Science & Aquaculture*. P. 43–56.
3. Rosamond L. Naylor et al. (2021) A 20-year retrospective review of global aquaculture. *Nature*, 591: pp.551–563.
4. Dan Gibbons (2019). Alltech: Global aquafeed production hit 40m tons for the first time in 2018. Режим длстпну: <https://cutt.ly/FHj7cnS>.
5. Scientific, Technical and Economic Committee for Fisheries (STECF) – The EU Aquaculture Sector. Economic report 2020 (STECF-20-12). 389 p. 2021.
6. Вдовенко Н. М. Глобальні пріоритети сталого виробництва сільськогосподарської продукції. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 4 (4). С. 3–17.
7. Вдовенко Н., Хижняк Ю. Сучасна парадигма регулювання розвитку галузей аграрного сектору в умовах глобального дефіциту продовольства. *ScienceRise*. 2015. № 2/3 (7). С. 20–26.
8. Батієвська Н. О. Удосконалення технології гранулювання при виробництві комбікормів. Дисертація. Одеса. 2020. С. 31–32.
9. Markovic Z., Stankovic M., Ras'kovic B., Dulic Z., Z'ivic I., Poleksic V. (2016). Comparative analysis of using cereal grains and compound feed in semi-intensive common carp pond production. *Aquacult Int.* (2016) 24:1699–1723 DOI 10.1007/s10499-016-0076-z. Цит. за: Zoran Markovic (2021). Extruded feeds offer advantages to carp farmers. *Eurofish Magazine*. № 4. 2021. P. 44–47.
10. Ситуація з кормами для риб в Україні. URL: <https://bumtca.com.ua/situaciya-z-kormami-dlya-rib-v-ukra%D1%97ni>.
11. Митний кодекс України № 4495-VI від 13 березня 2012 року (із змінами та доповненнями від 16.04.2022 р.). *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. С. 9.

REFERENCES

1. Aquaculture in China. (2018). Success Stories and Modern Trends. *John Wiley & Sons Ltd*, 730 p. [In English].
2. Tacon, Albert G. J. (2020) Trends in Global Aquaculture and Aquafeed Production: 2000–2017. *Reviews in Fisheries Science & Aquaculture*, 43–56. [In English].
3. Rosamond, L. Naylor, et al. (2021). A 20-year retrospective review of global aquaculture. *Nature*, 591, 551–563. [In English].
4. Gibbons, Dan (2019). Alltech: Global aquafeed production hit 40m tons for the first time in 2018. Retrieved from: <https://cutt.ly/FHj7cnS> [In English].
5. Scientific, Technical and Economic Committee for Fisheries (STECF). 2021. The EU Aquaculture Sector – Economic report 2020 (STECF-20-12). [In English].
6. Vdovenko, N. M. (2016). Hlobal'ni priorytety staloho vyrobnytstva silskohospodarskoyi produktsiyi. *Innovative solutions in modern science*, 4 (4), 3–17. [in Ukrainian].
7. Vdovenko, N., & Khyzhnyak, Yu. (2015). Suchasna paradyhma rehulyuvannya rozvytku haluzey ahrarnoho sektoru v umovakh hlobal'noho defitsytu prodovol'stva. *ScienceRise*. 2/3 (7). [in Ukrainian].
8. Batiyevska, N. O. (2020). Udoskonalennya tekhnolohiyi hranulyuvannya pry vyrobnytstvi kombikormiv, 31–32. [in Ukrainian].
9. Markovic, Z., Stankovic, M., Ras'kovic, B., Dulic, Z., Zivic, I., & Poleksic, V. (2016). Comparative analysis of using cereal grains and compound feed in semi-intensive common carp pond production. *Aquacult Int.*, 24:1699–1723 DOI 10.1007/s10499-016-0076-z. Cit. by: Zoran Markovic (2021). Extruded feeds offer advantages to carp farmers. *Eurofish Magazine*. № 4. 2021. P. 44–47. [In English].
10. Situation with fish feed in Ukraine. Retrieved from: <https://bumtca.com.ua/situaciya-z-kormami-dlya-rib-v-ukra%D1%97ni/> [in Ukrainian].
11. Mytnyy kodeks Ukrayiny № 4495-VI vid 13 bereznaya 2012 r. (2012). *Ofitsiyyny Visnyk Ukrayiny*, 32, 9. [in Ukrainian].

Yuriy Sharylo, Director, Budgetary institution «Methodological and Technological Centre of Aquaculture», Ukraine

Nataliia Vdovenko, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department, Department of Global Economy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

Serhii Boiarchuk, PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Animal Feeding and Feed Technology named after P. D. Pshenichny, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

Volodymyr Herasymchuk, PhD in ichthyology, Associate Professor, Head of the Division of Selective Breeding, Acclimatization of Aquatic Bioresources and Marketing, Budgetary institution «Methodological and Technological Centre of Aquaculture», Ukraine

Roman Konovalov, Postgraduate Student of the Department of Global Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

FOOD MARKET REGULATION IN THE CONTEXT OF ENSURING COMPETITIVENESS AND RURAL DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. The article identifies the main trends and opportunities for the development of aquaculture and assessment of prospects for the development of both domestic feed production in general and the market for this product. This will provide the rural population with jobs and promote the development of local communities, taking into account the processes of decentralization and rural development. It is established that in Ukraine the market of fish feed is just being formed. Mostly imported products are represented in this market. At the same time, domestic analogues are beginning to appear, which cannot compete with imports yet.

The aim of the work is to substantiate the results of research to identify the most effective measures to implement progressive instruments to regulate the market of aquaculture feed in Ukraine in order to develop the market, be represented by feeds from different producers and promote industry competitiveness.

Methodology. The methodological principles of functioning of economic entities in the field of aquaculture have been improved when choosing the latest regulatory methodology, the need to develop feed production needs state attention and support, despite the fact that this market is to some extent self-regulatory. It is concluded that to some extent the fishing business itself should initiate measures to highlight the problems of feed production, sales and promotion. It is proved that it is important to find and identify effective tools for implementing progressive measures to regulate the development of the aquaculture feed market today, to make it competitive, to be represented by feeds from different producers, and to develop this market.

Results. Domestic feed producers are invited to pay attention to the market for carp feed. In Ukraine, this niche is still not filled. It is desirable to rely on freely available literature on the composition of feed to ensure their effectiveness and quality. It is substantiated that the problem of functioning of economic entities in the field of aquaculture when choosing the latest regulatory mechanisms, the need to develop feed production requires state attention and support, given that this market is to some extent self-regulating. It is concluded that to some extent the fishing business itself should initiate measures to highlight the problems of feed production, sales and promotion. The article draws attention to the fact that, in accordance with the provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine to improve legislation during martial law" since 24.03.2022 № 2142-IX, in terms of amendments to the Customs Code of Ukraine, fish feed. Ideas on the possibility of building fodder, which will provide the rural population with jobs and promote the development of local communities, taking into account the processes of decentralization. Modern strategies for the development of aquaculture feed production are considered. An algorithm for determining the composition of carp feed is proposed.

Keywords: market; feed; regulatory instruments; industry; decentralization; local community; rural area; fish; government support; strategy; competitiveness.

Cite as: Sharylo, Y., Vdovenko, N., Boiarchuk, S., Herasymchuk, V., and Konovalov, R. (2022). Food market regulation in the context of ensuring competitiveness and rural development. *Economic analysis*, 32 (2), 217-228. DOI: 10.35774/econa2022.02.217

Тетяна ЯНЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3901-7670
E-mail: tani2006@ukr.net

Дар'я ГОРЕЛОВА

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна
E-mail: horelova.d@donnu.edu.ua

ВІРУСНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ОСНОВНИЙ ВИД ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Практично всі сучасні компанії мають представництво в мережі Інтернет у вигляді повноцінного ресурсу, блогу, сайту, сторінки в соціальних мережах. Однак просто створивши мережевий ресурс і навіть заповнивши його інформаційним контентом, ми не забезпечимо збільшення продажів і зростання популярності підприємства. Для цього потрібно застосовувати інструменти комунікаційної політики та основ інтернет-маркетингу. Внаслідок швидкого розвитку інформаційних технологій, соціальних мереж і нових медіа підвищується роль широкого використання вірусного маркетингу.

Мета. Дослідження вірусного маркетингу та виявлення його переваг використання для сучасного бізнесу.

Метод (методологія). Методологічною основою даного дослідження є наукові концепції та теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених в області аналізу діяльності підприємств, маркетингу, закони України. Для досягнення поставленої мети у роботі були використані методи теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу; системного і комплексного підходу; статистичні методи; метод логічного узагальнення.

Результати. У роботі проведений аналіз причин та наслідків збільшення популярності вірусної реклами. Визначено критерії, що приваблюють виробників використовувати інтернет-маркетинг у своїй політиці. Проведено оцінку стану та поширеності вірусної реклами у світі та в Україні. Надано відомості, що пояснюють підвищення попиту на використання вірусної реклами. Окреслено проблематику використання вірусного маркетингу в сучасних українських реаліях та названо основні бар'єри, що заважають його прогресу, впровадженню та використанню в діяльності вітчизняних організацій. Розроблені рекомендації щодо покращення маркетингових дій у інтернет просторі. Доведено значення вірусного маркетингу, завдяки якому можна підвищити рейтинг своєї компанії, товарів, марки, зробити бренд. Навіть одна подія може позитивно вплинути на розвиток подій. Вірусний маркетинг – це інновація, спрямована на значне підвищення ефективності діяльності підприємства.

Перспективи. З використанням вірусного маркетингу покращується збут на підприємстві. Вірусний маркетинг на даний момент є перспективним засобом просування продукції на ринку, а в найближчому майбутньому стане один з найвпливовіших засобів реклами у світі.

Ключові слова: Інтернет-маркетинг; вірусний маркетинг; реклама; маркетингові стратегії; результативність; ефективність; мережа Інтернет.

Вступ

Вірусні зображення та ролики — це особливий рекламний продукт, популярність якого зростає щороку. Користувачі соціальних мереж поширюють дані «вірусні контенти» з

великою швидкістю. В результаті контент набирає мільйони переглядів. Автори традиційної реклами не можуть охопити стільки аудиторії за короткий термін. Це явище на кшталт народного телеграфу, котре давно

© Тетяна Янчук, Дар'я Горелова, 2022

Отримано: 16.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Янчук Т., Горелова Д. Вірусний маркетинг як основний вид інтернет-маркетингу. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 229-236. DOI: 10.35774/econa2022.02.229

довело ефективність застосування на практиці. Нез'ясовним лишається те, чому навіть автори відео не знають на 100%, чи стане продукт вірусним, а узгоджена робота команди маркетологів, режисерів та сценаристів не гарантує успіху. У нашому світі ніхто не любить рекламу. Люди припинили звертати на неї увагу. Білборди, оголошення в газеті, вікна на сайті, що вискакують, тепер малоефективні. Є тільки два способи ефективно залучити користувачів: дати те, що вони шукають, або ж рекламувати так, щоб вони про це не дізналися. За допомогою другого способу і працює вірусна реклама: вона є прихованою [1]. Вірусний маркетинг – це сучасна можливість підприємців звернути увагу споживача на свій товар та стимулювати попит.

Дослідження вірусного маркетингу є актуальним питанням для науковців та економістів, таких як: І. Бойчук, Д. Рашкоф, Дж. Рейпорт, А. Крисов, Д. Ковалевський, В. Козловська, Ф. Котлер, В. Холмогоров, І. Успенський, І. Литовченко та інші. У багатьох роботах зображені дослідження різних аспектів вірусного маркетингу, які є дають змогу виробнику комунікувати зі споживачами. Також запропоновані ефективні способи впровадження інструментів маркетингу із використанням систематичності.

Таблиця 1. Поняття вірусного маркетингу

Автор	Тлумачення	Коментар
Дуглас Рушкоф [1]	Реклама, що розрахована на користувачів, які піддаються впливу переконання, вона «заражає» їх потрібною інформацією та має за мету подальше розповсюдження цієї інформації.	Досить однобічне та неповне визначення, яке не висвітлює у своєму описі жодних факторів взаємодії вірусної реклами із споживачем.
Джеффри Рейпорт [2]	Вірусна реклама – найефективніша реклама, адже вона впливає на підсвідомість споживача та на його емоції, тим самим не потребує великих грошових внесків фірми.	У понятті відображається лиш декілька позитивних властивостей вірусної реклами, тому його можна вважати неповним.
Винославська О. В. [3]	Інструмент для просунення певного товару, який є одним з найефективніших методів рекламування товарів в Інтернеті.	Опрацьовано лише часткове значення вірусного маркетингу.
Мозгова Г. В. [4]	Вірусна рекламна комунікація – вплив на отримувача інформації, який спричинить бажання підхопити ідею та несвідомо чи навіть умисно розповсюджувати її, стаючи при цьому особисто просувачем реклами	Досить повне визначення.

Джерело: розроблено на основі [9].

Мета статті

Мета дослідження – дослідити значення вірусного маркетингу, проаналізувати його інструменти та статистику використання інтернет-маркетингу у соціальних мережах.

Виклад основних результатів дослідження

Вперше поняття вірусного маркетингу згадувалося у 1994 році. З того часу безліч науковців та маркетологів трактують цей термін по-різному (табл. 1).

Після аналізу декількох джерел можемо сформулювати основне визначення вірусного маркетингу, яке всебічно характеризує його, враховуючи переваги та недоліки, про які буде висвітлено протягом статті.

Отже, вірусний маркетинг – це комплекс заходів, спрямованих на популяризацію рекламної інформації. Поширення здійснюється в основному за рахунок кінцевих отримувачів реклами. Результат досягається шляхом розроблення рекламного продукту такого характеру, що неодмінно хочеться поділитися інформацією про нього з ближнім: особистим повідомленням у соціальних мережах, окремою статтею у блозі або у бесіді під час зустрічі тощо [6; 7].

Зростання використання вірусного маркетингу за останні 5 років супроводжується позитивною статистикою та оцінено від 1 балу

(що означає мінімальне використання) до 10 балів (що означає широке розповсюдження) (рис. 1).

Рис. 1. Тенденція розвитку вірусного маркетингу у світі

Джерело: розроблено на основі [1-6].

Як і будь-яка діяльність вірусний маркетинг має ряд своїх переваг та недоліків (рис. 2).

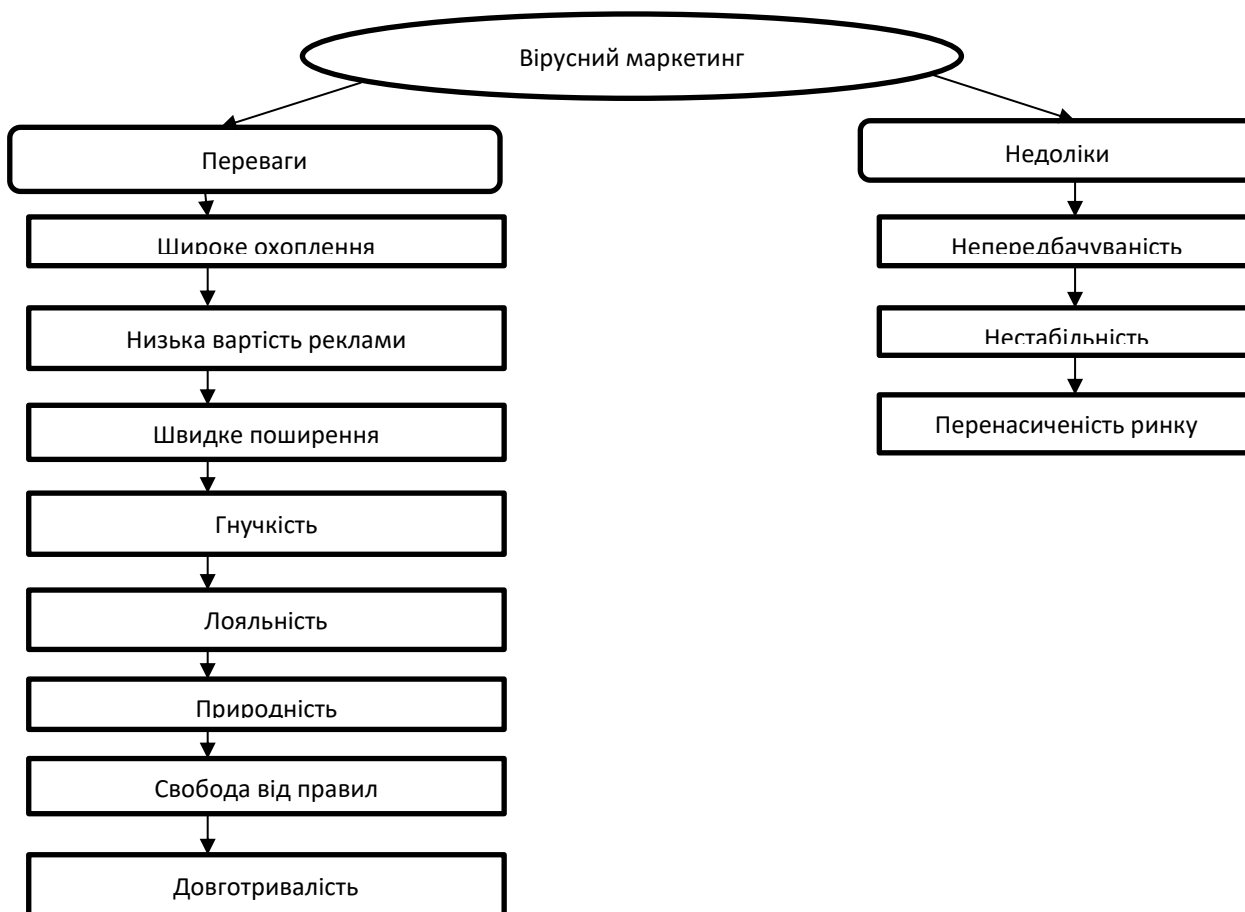

Рис. 2. Переваги та недоліки вірусного маркетингу

Джерело: розроблено на основі [8].

Переваги вірусного маркетингу вагомо переважають над недоліками, що і пояснює його популярність серед підприємств. Вірусному маркетингу притаманне широке охоплення за досить низькою ціною, що є основною перевагою цього інструменту. Також

цей вид маркетингової реклами зовсім не залежить від правил, у мережі Інтернет досить легко поширити будь-яку інформацію, тому реклама є не лише вільною, а й гнучкою для будь-якого споживача. Також особливістю вірусної реклами є її непомітність: вона не

набридає потенційному клієнту та повільно підводить його до покупки. Але у розповсюдженості вірусної реклами є декілька величезних мінусів: перенасиченість ринку, нестабільність конверсійних результатів та непередбачуваність прибутку від такої реклами. Тобто вірусна реклама не може

існувати окремо – її використовують, скоріше, як допоміжний інструмент.

Вірусний маркетинг здійснюється у певній послідовності (рис. 3).

Існує велика кількість маркетологів та компаній, які займаються налаштуванням вірусної реклами, аналізом ринку та іншими етапами створення істотних умов для продажу.

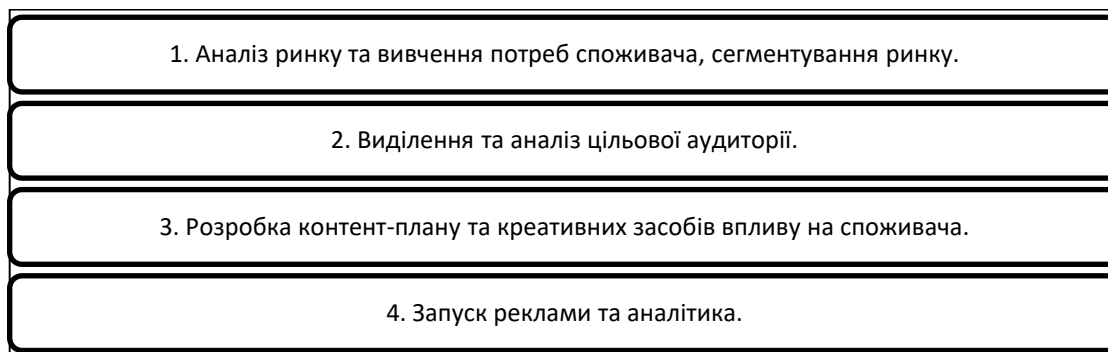

Рис. 3. Етапи запуску вірусної реклами

Джерело: розроблено на основі [5].

Тобто на перший погляд здається, що вірусна реклама – найлегший інструмент для

роботи, але вона також потребує вагомих знань у сфері економіки та маркетингу.

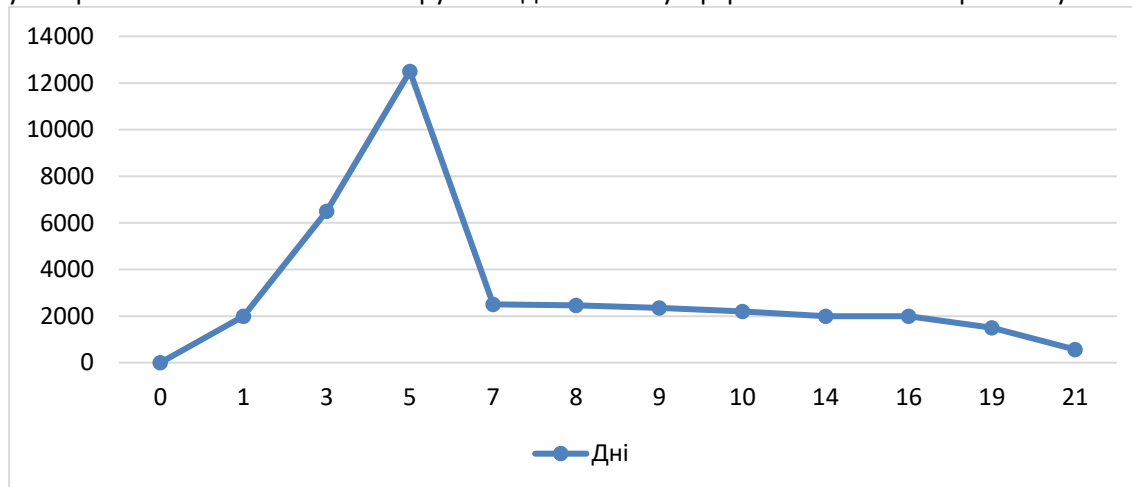

Рис. 4. Крива поширення контенту вірусної реклами

Джерело: розроблено на основі [8].

За графіком видно, що пікова кількість переглядів припадає на 3-5 дні та триває протягом 21 дня, що доводить довготривалість вірусної реклами. Перші 3 дня вірусна реклама набирає обертів та розповсюджується серед мережі.

Зазвичай вірусна реклама найчастіше зустрічається на просторах мережі Інтернет у

відкритому доступі чи на різних платформах соціальних мереж (Інстаграм, Фейсбук, Ютуб та ін.). Не дивлячись на те, у якому форматі та на якій платформі планується розповсюдження вірусної реклами, для аналізу виокремлено певне коло для аналізу сегменту ринку (рис. 5).

Рис. 5. Коло для аналізу споживача

Джерело: розроблено на основі [10].

Під оточенням мають на увазі середовище у Інтернеті. Сучасна мережа стає все більше способом для розслаблення аніж сферою для роботи. Тому основна задача вірусної реклами – не набридати, а слугувати доповненням спокійного настрою потенційного споживача.

Поведінка споживача залежить від способу передачі та сприйняття інформації. При цьому особа виконуватиме такі дії: перегляд інформації за допомогою девайсів, надсилання повідомлень, переписка у соціальних мережах у розрізі обговорення контенту. Аналіз даних дій споживача дає змогу визначити модель його поведінки, яка може мати відповідний вплив на подальші дії особи, що відносяться до розділу «впливу та пізнання».

Маркетингова стратегія – це головне коло аналізу споживача, яке включає в себе сегментацію ринку та інструменти, які направлені на досягнення максимальної конверсії споживача.

Вплив та пізнання. Даний елемент включає аналіз впливу попередніх факторів на аудиторію та зростання інтересу споживачів до продукції бренду вже після провадження вірусної реклами.

У таблиці 2 наведені приклади вірусної відео-реклами, що відома у світі завдяки емоціям, які викликає у споживача та легкості запам'ятовування.

Для створення ефективної реклами, необхідно пам'ятати, що ідея має показати продукт таким чином, щоб показати всі його переваги і сформулювати потребу в ньому. В іншому випадку оригінальна ідея може просто «задавити» бренд і він лишиться в стороні від слави реклами. Отже, вірусний маркетинг може стати ефективним лише в правильних руках і при комплексному підході, розробленому спеціалістами.

Висновки

Отже, вірусний маркетинг на даний момент – один із найефективніший спосіб залучення клієнтів та надання їм базової інформації стосовно власного товару. У сучасному світі вірусна реклама – це не новинка, майже кожна відома компанія використовує вірусні картинки та ролики у своїй діяльності та таким чином завжди залишається «на слуху».

На нашу думку, українські підприємства також потребують збільшення кількості вірусної реклами у своїй діяльності. Задля підвищення ефективності використання даного інструменту варто виконати декілька простих кроків.

1. В основу реклами повинен лягати аналіз проблеми, яку вирішує продукт компанії.
2. Результати вірусної реклами потрібно аналізувати не раніше 2-3 місяців після опублікування.

3. Задля ефективності вірусного ролику чи реклами загалом важливо якісно проаналізувати цільовий сегмент ринку.

4. Важливо створити вражаючий контент, який буде викликати емоції у потенційного споживача.

5. Необхідно постійно проводити моніторинг реклами інших компаній, адже поширеність вірусного маркетингу дуже велика.

Таблиця 2. Приклади вірусної відео-реклами

Компанія	Назва реклами	Зміст	Результат
Coca-Cola та Mentos	«Вибухова рекція»	Демонструє той факт, що якщо додати до дієтичної CocaCola льодяники Mentos, отримаємо вражаючий вибух піни.	За три тижні цей ролик переглянули 4 млн осіб.
Nike	«What are girls made of»	Творці відео демонструють неактуальність таких понять як зухвалість і спорт – прерогатива хлопчаків, а ніжність і творчість – заняття для дівчаток. Сучасні жінки самостійно вибирають шлях, не звертаючи уваги на забобони і руйнуючи стандарти.	За тиждень – 6 млн переглядів.
Samsung	«We'll take care of you, wherever you are»	Це зворушлива історія про те, як складно полагодити телевізор в індійській сільській місцевості. Людям доводиться долати десятки миль і перешкод, щоб дістатися до сервісного центру.	За 10 днів – 35 млн переглядів. За рік – 209 млн.
Momondo	«The DNA Journey»	У цьому ролику людям різних національностей надають можливість здати тест на ДНК і дізнатися про своє походження більше, ніж їм відомо. Після проведення досліджень, всі учасники отримують абсолютно несподівані результати.	За тиждень – 18 млн переглядів.
Poo-Pourri	«Girls Don't Poop»	Виробник освіжувача води в унітазі піднімає дуже пікантну тему про те, як не потрапити в неприємну ситуацію на роботі, побаченні або в гостях.	За перші декілька тижнів – 40 млн переглядів.
Cleansheet Communications	Wheels	Компанія рекламувала канадського виробника шин і була приурочена до олімпійських ігор в Ріо. Її транслювали під час параолімпійських змагань.	За рік – понад 138 млн переглядів.
Kia	«Feel Something Again»	В головній ролі зі Стівеном Тайлером, фронтменом групи «Аеросміт». Нова модель Kia Stinger – це Автолегенди в новій комплектації.	За рік – понад 17,5 млн переглядів.

Джерело: розроблено на основі [9].

6. Маркетологи рекомендують запускати декілька роликів одночасно, аби аналізувати результати та реакцію споживача на конкретне відео.

7. Варто слідкувати не лише за рекламою, а й за якістю товару.

8. Необхідно шокувати споживача чимось новим, але водночас простим.

9. Доцільно використовувати ключові слова, теги та ін.

10. Уся реклама – імідж компанії.

11. Реклама повинна мати високу якість (зображення, аудіо та ін.).

12. Варто працювати над непомітністю реклами.

13. Актуалізація роликів під сучасні події.
Дотримання правил та рекомендацій допоможе компаніям успішно створювати вірусний контент із максимальною конверсією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Rushkoff Douglas – Media Virus, Hidden Agendas in Popular Culture 2nd Retrieved April 15, 2018. URL: <https://ru.scribd.com/document/253617497/Rushkoff-Douglas-Media-Virus-HiddenAgendas-in-Popular-Culture-2nd-1996-no-OCR-pdf>.
2. Riport Dzh. The Virus of marketing. URL: <https://www.fastcompany.com/27701/virus-marketing>.
3. Винославська О.В. Психологія: навч. посіб. Інкос. 2005. С. 76.
4. Мозгова Г.В., Курасова В.Е. Вірусний маркетинг: можливості використання під час реалізації маркетингової стратегії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Харків. 2018.
5. Вірусний маркетинг: Що, як, навіщо? URL: <http://arhiv-statey.pp.ua/business/4490-virusnyj-marketing-cto-kak-i-zachem.html>.
6. Вірусний маркетинг: Основні прийоми URL: <http://delonovosti.ru/main/1335>.
7. Демченко А.О. Вірусний маркетинг – переваги та недоліки. URL: http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Economics/6_97121.doc.htm.
8. Методы вирусного маркетинга. URL: <https://nbc.ua/article/953>.
9. F. Robert Dwyer, John F. Tenner. Business marketing: connecting strategy, relationships, and learning. Jr.; 3rd ed., 2006.
10. Кордзая Н.Р. Вірусний маркетинг як метод електронної комерції. *ЕКОНОМІКА І СУСПІЛЬСТВО*. 2018. Вип. 15. С. 338-342.
11. Черняєва К. Вірусний маркетинг: ефективність, особливості та його приклади. *MARKETER*. 2017. URL: <https://marketer.ua/ua/efektivnist-virusnogo-marketingu/>.

REFERENCES

1. Rushkoff, D. Media Virus, Hidden Agendas in Popular Culture (n.d.). Retrieved from: <https://ru.scribd.com/document/253617497/Rushkoff-Douglas-Media-Virus-HiddenAgendas-in-Popular-Culture-2nd-1996-no-OCR-pdf>.
2. Riport, Dzh. (2017, September 08). The Virus of Marketing. Retrieved from: <https://www.fastcompany.com/27701/virus-marketing..>
3. Vynoslavskaya, O. V. (2005) *Psykholohiia*. Inkos. [Psychology: On the contrary. Inkos.] [in Ukrainian].
4. Mozghova H. V., & Kurasova V. E. (2018). Virusnyi marketynh: mozhlyvosti vykorystannia pid chas realizatsii marketynhovoї stratehii [Free Marketing: Opportunities to use in marketing strategy implementation.]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Serii: Ekonomika i upravlinnia. Kharkiv. [in Ukrainian].
5. *Virusnyi marketynh: Osnovni pryomy*. (n.d.). Retrieved from: <http://delonovosti.ru/main/1335> [in Ukrainian].
6. *Virusnyi marketynh: Shcho, yak i navishcho?* (n.d.). Retrieved from <http://arhiv-statey.pp.ua/business/4490-virusnyj-marketing-cto-kak-i-zachem.html>. [in Ukrainian].
7. Demchenko, A. (2011). *Virusnyi marketynh – perevahy ta nedoliky*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Economics/6_97121.doc.htm [in Ukrainian].
8. *Metodi vyirusnoho marketynha*. Retrieved from: <https://nbc.ua/article/953>. Retrieved from: <https://nbc.ua/article/953> [in Ukrainian].
9. Dwyer, F. Robert, Tenner, John F. (2006). *Business marketing: connecting strategy, relationships, and learning*. Jr.
10. Kordzaia, N. R. (2018). Virusnyi marketynh yak metod elektronnoi komertsii. [Free marketing as a method of electronic commerce]. *Ekonomika i suspilstvo*, 15, 338-342. [in Ukrainian].
11. Cherniaieva, K. (2017). Virusnyi marketynh: efektyvnist, osoblyvosti ta yoho pryklady. *Marketer*. Retrieved from: <https://marketer.ua/ua/efektivnist-virusnogo-marketingu/>. [in Ukrainian].

Tetiana Yanchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Marketing, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

Daria Horelova, Department of Marketing, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

VIRAL MARKETING AS THE MAIN TYPE OF INTERNET MARKETING

Abstract

Introduction. Practically all modern companies have representation in the Internet in the form of a full-fledged resource, blog, site, pages in social networks. However, by simply creating a network resource and even filling it with information content, we will not provide increase of sales and increase of popularity of the enterprise. For this purpose it is necessary to apply the tools of communication policy and bases of Internet marketing. As a result of rapid development of information technologies, social networks and new media, the role of widespread use of viral marketing is increasing.

Purpose of the research. Research of viral marketing and revealing its advantages for modern business.

Research method. The methodological basis of this research is scientific concepts and theoretical developments of domestic and foreign scientists in the field of analysis of enterprises activity, marketing, laws of Ukraine. Methods of theoretical generalization, analysis and synthesis, system and complex approach, statistical methods, logical generalization method were used to achieve the set goal.

Results. In the work carried out analysis of causes and consequences of increase of popularity of viral advertising. The criteria that attract manufacturers to use Internet marketing in their policy are defined. Evaluation of the status and spread of viral advertising in the world and in Ukraine was carried out. Provides information to explain the increased demand for use of viral advertising. The problems of using viral marketing in modern Ukrainian realities were outlined and the main barriers preventing its progress, introduction and use in the activities of domestic organizations were mentioned. Developed recommendations on improvement of marketing actions in the Internet space. The importance of viral marketing is proved, thanks to which you can increase the rating of your company, goods, brands, make a brand. Even one event can have a positive impact on the development of events. Free marketing is an innovation aimed at significantly increasing the efficiency of the enterprise.

Perspectives. With the use of viral marketing, sales at the enterprise are improved. Free marketing is now a promising means of promotion of products on the market, and in the near future will be one of the most influential means of advertising in the world.

Keywords: Internet marketing; viral marketing; advertising; marketing strategies; efficiency; efficiency; Internet.

Cite as: Yanchuk, T., & Horelova, D. (2022). Viral marketing as the main type of internet marketing. *Economic analysis*, 32 (2), 229-236.
DOI: 10.35774/econa2022.02.229

Богдан ЯЦИКОВСЬКИЙ

кандидат економічних наук,
Національна академія управління, Україна
E-mail: bigbogv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2966-3257

Степан ГОЛУБКА

доктор економічних наук, професор, радник,
Рахункова палата України, Україна
E-mail: holubkas@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5296-4798

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВІ ПРІОРИТЕТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГІРНИЧОДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Предметом дослідження є програмно-цільові пріоритети, актуальні для всіх областей України, поєднують заходи ефективізації гірничого добування на еколого-економічних засадах, а також підтримку науково-дослідної та інноваційної діяльності.

Метою є обґрунтування програмно-цільових пріоритетів економічного розвитку гірничодобувної галузі України з урахуванням особливостей для Дніпровсько-Донецького і Західного регіонів.

Метод (методологія). Теоретико-методологічною основою дослідження є наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених, пов'язані з різноманітними питаннями розвитку сфери гірничого добування. У процесі дослідження було використано такі методи: порівняльний аналіз – для дослідження тенденцій програмно-цільових пріоритетів розвитку гірничодобувної галузі; системний підхід – для формування когерентного підходу до забезпечення розвитку із залученням міжнародного капіталу й активізацією міждержавного співробітництва в умовах сталого розвитку та трансформації національної економіки.

Результати. Запропоновано розподіляти програмно-цільові пріоритети розвитку галузі гірничого добування, що актуальні для всіх областей України та з специфікацією для її основних нафтогазоносних регіонів. При обґрунтуванні проблемних аспектів розвитку гірничодобувної галузі Західного регіону зазначено щодо актуальності приватно-господарницьких пріоритетів, виражених у необхідності приватизації, утворенні кластерних об'єднань, створення умов для різних форм громадського контролю. Визначено, що для Дніпровсько-Донецького регіону мають домінувати безпекові пріоритети щодо реанімації економіки, екомодернізаційні пріоритети щодо рекультивції, модернізації галузі та перекваліфікації вивільнених працівників, а також євроінтеграційні пріоритети з залученням міжнародного капіталу й активізацією міждержавного співробітництва.

З'ясовано, що Європейський вектор економічної інтеграції гірничодобувної галузі Дніпровсько-Донецького та Західного регіонів дозволяє використати переваги європейської політики в сфері критично важливої сировини, впроваджувати прогресивні управлінські практики зменшення сировинної залежності за рахунок циркулюючого використання ресурсів, екологічно чистих продуктів та інновацій, розробки стійких ланцюгів створення вартості для промислових екосистем, посилення використання внутрішніх джерел сировини та диверсифікації постачання з різних країн.

Ключові слова: національна економіка; гірничодобувна галузь; економічний розвиток; програмно-цільовий підхід; інноваційна діяльність.

© Богдан Яциковський, Степан Голубка, 2022

Отримано: 30.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Яциковський Б., Голубка С. Програмно-цільові пріоритети економічного розвитку гірничодобувної галузі України. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 237-243. DOI: 10.35774/econa2022.02.237

Вступ

Регіональний економічний розвиток гірничодобувної галузі забезпечується прогресивними змінам виробничо-послугового і структурного характеру, що передбачають ефективне використання природно-ресурсного потенціалу регіонів зі створенням сприятливих умов для розвитку суміжних та інших галузей економіки. Тому важливо регулювати розвиток галузі з балансуванням національних, регіональних, локальних і галузевих інтересів.

Дане дослідження обґрунтовує програмно-цільові пріоритети розвитку гірничодобувної галузі та специфікує окремі з них для основних нафтогазоносних регіонів.

Результати дослідження вдалось отримати завдяки використанню положень низки нормативно-правових актів України ([3; 4; 6; 14]), експертних матеріалів ([5; 7; 10; 11; 13]), висновків українських учених (Вишняков І. Б., Вуль М. Я., Гоник І. О., Зур'ян О. В., Старинський В. О. [1]; Павлюк М. І. [2]; Крупський Ю. З. [8; 9]; Іванюта С. П. [12]).

Мета статті

Мета даної статті полягає в дослідженні та обґрунтуванні програмно-цільових пріоритетів економічного розвитку гірничодобувної галузі України із з'ясуванням особливостей для Дніпровсько-Донецького і Західного регіонів.

Виклад основного матеріалу

В Україні програмно-цільові пріоритети регіонального економічного розвитку гірничодобувної галузі слід специфікувати відповідно до нафтогазоносного районування, адже вугільна і нафтогазова промисловість є ядром гірничодобувної галузі (її доповнюють металургійна, електроенергетична промисловість і комунальне господарство).

Згідно висновків геологів в Україні у Західному нафтогазоносному регіоні виділяють Волино-Подільську нафтогазоносну область у межах Балтійсько-Переддобрудзької нафтогазоносної провінції, Передкарпатську, Карпатську, Закарпатську нафтогазоносні області у межах Карпатської нафтогазоносної провінції [1].

Дніпровсько-Донецька нафтогазоносна область є регіоном найбільшої локалізації родовищ в Україні, які, однак,

характеризуються скороченням приростів запасів нафти і газу та гостро потребують модернізації й інноватизації видобування [2].

Програмно-цільові пріоритети регіонального економічного розвитку гірничодобувної галузі мають бути обмеженими в кількості, однак обґрунтованими з погляду наслідкових ефектів. Програмно-цільовий підхід має значні переваги та потенціал наслідкової ефективності, оскільки дозволяє конкретизувати: функціональність заходів – екологічну, виробничу, економіко-результативну, інноваційну, соціальну та ін.; цільову орієнтованість заходів – ефективізацію добування та супровідних процесів; сферу (галузь, вид економічної діяльності) і сектор (форму бізнесу) розвитку.

Обґрунтування проблемно-цільових пріоритетів економічного розвитку гірничодобувної галузі для Дніпровсько-Донецького і Західного регіонів має здійснюватися за блоками: програмно-цільові пріоритети, актуальні для обох регіонів та програмно-цільові пріоритети з регіональною специфікою.

Програмно-цільові пріоритети, актуальні для обох регіонів, на наш погляд, мають бути наступні:

1. Ефективізація гірничого добування на еколого-економічних засадах: програми підтримки геологорозвідувальних робіт з відображенням у геологічному картуванні, зокрема щодо: нетрадиційних корисних копалин, зокрема титану і берилію (попит на останній стрімко зростає при масовому виробництві смартфонів і ноутбуків та має локалізований потенціал у Житомирській області – Пержанському родовищі берилію); розробки родовищ з глибоким заляганням корисних копалин; розробки родовищ у депресивних і віддалених громадах; програми розвитку бізнес-середовища у сфері гірничого добування на основі: стимулюючого оподаткування і встановлення рентної ставки для підприємств, які: а) експлуатують нові та відновлені свердловини, б) реінвестують прибуток у виробництво, в) здійснюють діяльність у сфері важковидобувних і нетрадиційних покладів вуглеводнів (згідно Національної економічної стратегії на період до 2030 року [3]); подальшого наповнення та популяризації

використання Інвестиційного атласу надрокористування на рівні регіонів і громад, геологічного картування зі створенням єдиної електронної геологічної карти; програми промоційної підтримки соціально відповідальних суб'єктів бізнесу, зокрема шляхом популяризації конкурсів типу «ECOtransformation», рейтингів кращих компаній країни за критеріями соціальної відповідальності, впливу на економіку країни (наприклад, рейтинг «Вибір країни», рейтинг журналу «Влада та гроші»), залежно від витрат на дослідження і розробки (рейтинг «Forbes») та ін.;

2. Підтримка науково-дослідної та інноваційної діяльності: програми фінансування науково-дослідних розробок екологічних інновацій, спрямованих на балансування вуглеводної й альтернативної енергетики; програми бюджетної підтримки наукових досліджень на предмет геологічного вивчення надр і прогнозування родовищ корисних копалин у регіоні (для прикладу, в Національній академії наук України діє Цільова програма наукових досліджень «Критичні та стратегічні мінеральні ресурси України за умов глобалізації та змін клімату» на 2021-2025 роки, в рамках виконання якої регіональні органи влади можуть підтримувати науково-дослідні проекти місцевого значення) тощо.

Регіональна специфіка визначення програмно-цільових пріоритетів для Західного і Дніпровсько-Донецького регіонів обумовлена природними, економічними та історико-культурними особливостями. Останні зумовлюють більший акцент у програмно-цільових пріоритетах для Західного регіону на приватно-господарницьких засадах розвитку галузі, в той час як Дніпровсько-Донецький регіон потребує основної уваги на екомодернізацію видобувних процесів. Окрім того, для регіону більше на часі євроінтеграційні пріоритети – введення європейського капіталу в галузь має суттєвий вплив на геополітичні протистояння за східним вектором.

Також програмно-цільові пріоритети розвитку гірничодобувної галузі Дніпровсько-Донецького регіону мають враховувати можливості реанімації економіки східних регіонів України внаслідок окупації та додаткових геополітичних загроз. Зокрема,

діючими є Концепція і Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року. У стратегічному нормативі актуалізуються завдання модернізації і технічного переоснащення шахт, зниження негативного впливу на довкілля, зокрема забруднення повітря підприємствами гірничо-металургійного комплексу та тепловими електростанціями, забезпечення функціонування систем очищення та водовідливу шахтних вод та ін. Серед низки інших ініціатив у положеннях Стратегії перспективною є ідея діяльності Фонду консорціумного фінансування, який утворюється за прикладом «The Eastern Europe Energy Efficiency and Environmental Partnership» («E5P») та зможе акумулювати і мобілізувати значні фінансові резерви для розвитку гірничодобувної галузі Донецької і Луганської областей [4].

Ми погоджуємось також із думкою, що «для родовищ, котрі мають перспективу розвитку, розмір рентної плати в разі приватизації або переходу в іншу приватну власність має бути не меншим від суми найсприятливішого періоду в попередні роки користування. А відповідальність бізнесу й держави має бути дзеркальною [5].

Вважаємо, що стратегії розвитку областей Дніпровсько-Донецького регіону недостатньо акцентують на необхідності модернізації гірничодобувної галузі. Для окремих регіонів це зумовлено геополітичними і безпековими викликами (для прикладу, Донецької області), для інших – відсутністю стратегічного бачення розвитку ресурсовиснажливих виробництв в умовах інноватизації промисловості, впровадження смарт-спеціалізованих підходів.

Розглянемо актуальні програмно-цільові пріоритети розвитку гірничодобувної галузі на прикладні основних нафтогазоносних регіонів України.

Для Західного (Карпатського і Волино-Подільського) регіону України доцільно виокремити наступні програмно-цільові пріоритети розвитку гірничо-добувної галузі: програми справедливої трансформації монофункціональних локальних економік, зокрема вугільних (міста Червоноград Львівської області і Нововолинськ Волинської області) [6]; програми ревіталізації індустріалізованих і занепадаючих територій

шляхом залучення інвестицій у міжгалузеві проекти за участі гірничодобувних компаній та міжнародного капіталу (наприклад, створення промислового комплексу з виробництва синтетичного рідкого палива на основі сировини Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну, інвестиційний проект якого станом на початок 2022 року заплановано в обсязі 5 млрд дол. США з залученням інвестицій Катару, Саудівської Аравії і Китаю) [7]; програми приватизації гірничодобувних компаній з врахуванням меж прихованої (заниженої) прибутковості та диференціацією власності (поточна практика приватизації з монополізацією ринку компанією «ДТЕК» є ризиковою); програми виявлення перспективних площ для пошуків сланцевого газу і газу щільних колекторів, особливо в межах Волино-Подільського регіону (за критеріями газоносності чорносланцевих товщ [8, с. 119-180]) та газ-метану вугільних пластів карбону Львівсько-Волинського вугільного басейну [9, с. 7]; програми відновлення та видобутку унікальних для регіону корисних копалин (наприклад, програми відновлення солевидобутку в смт Солотвино з первинним усуненням стану надзвичайної ситуації державного значення [10]; оптимізація видобутку сапонітових глин як унікальних корисних копалин для Хмельницької області, базальту – Рівненської області та ін.); програми підтримки кластерних утворень за участі гірничодобувних компаній, особливо в сферах, які мають ринковий споживчий потенціал та значні масштаби тіньового (і навіть криміналізованого) добування (наприклад, бурштинові бізнес-кластери [11]); програми екологічної реабілітації територій унаслідок попередньої діяльності гірничо-хімічних підприємств; програми транскордонного співробітництва в частині екологізації й модернізації застарілих гірничих технологій з локалізацією проблематики (для прикладу, усунення проникнення солі з територій солерудників у природні системи, зокрема до річок Тиса і Дністра, що актуально для транскордонного Дунайського регіону [12]).

Актуальні програмно-цільові пріоритети розвитку гірничо-добувної галузі для Дніпровсько-Донецького регіону України наступні: програми залучення провідних

гірничодобувних підприємств до співробітництва з міжнародними організаціями типу ERMA (Європейський Альянс сировинних ресурсів) – у формах участі в тренінгах, отримання технічної допомоги (меморандум про співробітництво ERMA з Україною був підписаний у 2021 році); програми проектної підтримки включення гірничодобувних підприємств до високотехнологічних європейських та світових кластерів з наслідковим введенням міжнародного капіталу, що додатково забезпечить регіон від геополітичних протистоянь [4]; програми справедливої трансформації монофункціональних локальних економік, зокрема вугільних (міста Первомайськ, Лисичанськ Луганської області, Торецьк, Мирноград, Селидов Донецької області) [6]; програми екомодернізації крупних компаній – з взірцевими прикладами металургії та енергетики та подальшим впровадженням на різні види гірничодобувних підприємств у рамках нарощування міжнародної конкурентоспроможності та впровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу; програми моніторингу та залучення міжнародної дипломатії щодо безпеки гірничодобувних об'єктів, зокрема шахт, на окупованих територіях Донецької і Луганської областей – моніторинг порушення режиму підземних вод у зонах промислового впливу, зокрема підтоплення (після припинення відкачування води) шахт, спричинення зсувів ґрунтів і т. д., що також має негативний вплив на екосистеми сусідніх територій [13]; програми нарощування видобування в контексті забезпечення енергетичної незалежності у розрізі конкретних родовищ (для прикладу, Шебелинського газоконденсатного родовища Харківської області); програми зайнятості та перекваліфікації для вивільнених працівників, зокрема шляхом відновлення практики реалізації проектів типу TACIS «Підтримка вугільного сектору» (2009-2011 роки) та дотримання положень прийнятої ще 2012 року Концепції створення системи підтримки працівників підприємств вугільної галузі та населення територій, на яких розміщуються вугледобувні та вуглепереробні підприємства, що перебувають у стадії ліквідації (консервації) [14].

Дніпровсько-Донецький регіон у силу тривалих традицій господарювання в сфері гірничого добування та володіння достатнім природно-ресурсним потенціалом має бути ключовим в активізації співробітництва з структурами ЄС, де нині популяризується імператив «критичних сировинних ресурсів». Основні з них, підтверджені Державною службою геології та надр України, – літій, титан, цирконій, нікель, кобальт, хром, берилій та ін.

У контексті введення міжнародного капіталу в регіон актуальними є програмно-цільові пріоритети стосовно включення гірничодобувних підприємств до високотехнологічних кластерів. Однак для практичного втілення такого завдання на перших етапах важливо здобути позитивний досвід міжнародного співробітництва, яке в економіці центрально-східних регіонів України не є достатньо розвинутим за проєвропейським вектором, на відміну від західних областей.

Слід розуміти, що європейський інтерес щодо України – комерціалізовано-геополітичний. Однак навіть з відсталими технологіями та неефективним корпоративним менеджментом в умовах монополізованого ринку Україна може бути конкурентоспроможним партнером у ході подальшого розроблення європейської політики в сфері критично важливої сировини. Європейський Альянс сировинних ресурсів (ERMA) розпочав свою діяльність лише 2020 року та ставить за цілі надважливі для України способи досягнення ресурсної незалежності шляхом [15]: зменшення залежності від первинної критично важливої сировини за рахунок циркулюючого використання ресурсів, екологічно чистих продуктів та інновацій; розробки стійких ланцюгів створення вартості для промислових екосистем; посилення використання внутрішніх джерел сировини; диверсифікації постачання з різних країн.

Країни ЄС нині активно розробляють заходи на шляху реалізації Плану дій щодо критичної сировини, визначення переліку критичних сировинних ресурсів та прогнозування їх ролі для стратегічних технологій і секторів з погляду 2030 та 2050 років. Україна, підписавши меморандум про співробітництво з ERMA, може стати її стратегічним партнером та

долучитись до прогресивних управлінських ініціатив. Окрім того, у рамках співробітництва Україна має змогу: розробити стратегію декарбонізації видобування; впровадити інноваційні практики переробки сировини; цифровізувати та ефективізувати управління даними щодо мінеральних ресурсів шляхом створення сховищ з цифровими геологічними звітами, декласифікації та переоцінки запасів за міжнародними стандартами. Співробітництво дозволяє Україні вивчати досвід щодо використання програм спостереження та дистанційного зондування для геологічних розвідок, моніторингу діяльності добувних підприємств.

Для Дніпровсько-Донецького регіону таке співробітництво є особливо важливим у плані впровадження проєктів видобування і переробки з утворенням міжгалузевих комплексів, що функціонують з використанням новітніх технологій в умовах зеленого і цифрового переходу. Для індустріалізованого Дніпровсько-Донецького регіону зелений і цифровий перехід у поточних умовах є орієнтиром на інноваційний прорив з вимушеним відходом від тіньової діяльності. Проєкти ERMA дають доступ до бізнес-інвестиційних платформ європейських промислових альянсів. Відтак вітчизняні підприємства отримують шанс активізувати міжнародну діяльність з утворенням спільних підприємств та залученням додаткових інвестиційних ресурсів.

Висновки

Дослідження показало, що програмно-цільовий підхід щодо економічного розвитку гірничодобувної галузі дозволяє максимально враховувати регіональні особливості з дотриманням концептуально-стратегічних пріоритетів загальнодержавного масштабу. Наведені пропозиції орієнтуються на проблемні аспекти розвитку галузі, поєднують питання добування, геологічних розвідок, регулювання екологічних наслідків, безпеки праці та ін. Проте окремі з них формують новітнє бачення становлення гірничого добування як високотехнологічної галузі, інтегрованої в інноваційну систему економіки регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишняков І. Б., Вуль М. Я., Гоник І. О., Зур'ян О. В., Старинський В. О. Сучасний стан вуглеводневої сировинної бази Західного нафтогазоносного регіону України та основні напрями геологорозвідувальних робіт щодо її освоєння. Мінеральні ресурси України. 2014. № 4. С. 33-38.
2. Павлюк М. І. Геотектонічна еволюція і нафтогазоносний потенціал України. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 5 липня 2017 року. Вісник НАН України. 2017. № 9. С. 11-22. doi: <https://doi.org/10.15407/visn2017.09.011>.
3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 3.03.2021 року № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
4. Про затвердження Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 року № 1078-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-strategiyi-ekonom-a1078r>
5. Кравчук О., Прохоренко О. Сировинні ресурси – сировинна країна: ситуація в гірничо-металургійному комплексі України. Спільне Commons. URL: <https://commons.com.ua/uk/sirovinni-resursi-sirovinna-krayina-do-situatsiyi-v-girnichometalurgijnomu-kompleksi-ukrayini>.
6. Про розробку Національної програми трансформації вугільних регіонів України до 2027 року. Засідання Координаційного центру з питань трансформації вугільних регіонів України. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/coalindustry_transformation_blue.pdf.
7. Біля Белза за 5 мільярдів доларів планують збудувати комплекс із виробництва синтетичного палива: Червоноград City. URL: <https://chervonograd.city/articles/191202/nepodalik-belza-za-5-milyardiv-dolariv-planuyut-zbuduvati-kompleks-z-virobnictva-sintetichnogo-paliva>.
8. Крупський Ю. З. та ін. Нетрадиційні джерела вуглеводнів України: монографія. У 8 кн. Кн. 2. Західний нафтогазоносний регіон / НАК «Нафтогаз України» та ін. Київ: Ніка-Центр, 2014. 400 с.
9. Крупський Ю. Західний нафтогазоносний регіон України. Минуле, сучасність та перспективи. Вісник Львівського університету. Серія геологічна. 2018. Вип. 32. С. 3-12.
10. Сіль Солотвина, яку ще можна повернути. Чи вдасться відродити відомий солерудник і курорт на Закарпатті?: Закарпаття онлайн. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/199862-Sil-Solotvynaiaku-shche-mozhna-povernuty-FOTO>.
11. Кашук Дмитро. Бурштинові бізнес-кластери: чому це майбутнє економіки?: Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/12/23/680931>.
12. Іванюта С. П. Транскордонні надзвичайні ситуації на солерудниках Карпатського регіону (м. Калущ, смт. Солотвино) та шляхи їх запобігання. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/1699>.
13. Г'єрра Вікторія. Підтоплення і провалля. Як Донбас втрачає свої шахти і чим це загрожує: LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2021/04/18/482697_pidtoplenny_a_i_provallya_yak_donbas.html.
14. Про схвалення Концепції створення системи соціальної підтримки працівників підприємств вугільної галузі та населення територій, на яких розміщуються вугледобувні та вуглепереробні підприємства, що перебувають у стадії ліквідації (консервації). Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5.12.2012 року № 990-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-2012-%D1%80#Text>.
15. ERMA. European Raw Materials Alliance. URL: <https://erma.eu/eu-policy>.

REFERENCES

1. Vyshniakov, I. B., Vul, M. Ya., Honyk, I. O., Zurian, O. V., Starynskyi, V. O. (2014). Suchasnyi stan vuhlevodnevoi syrovynnoi bazy Zakhidnoho naftohazonosnoho rehionu Ukrainy ta osnovni napriamy heolohorozviduvalnykh robit shchodo yii osvoiennia. *Mineralni resursy Ukrainy*. (4), 33-38. [in Ukrainian].
2. Pavliuk, M. I. (2017). Heotektonichna evoliutsiia i naftohazonosnyi potentsial Ukrainy. Stenohrama naukovoi dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 5 lypnia 2017 roku. *Visnyk NAN Ukrainy*, 9, 11-22. doi: <https://doi.org/10.15407/visn2017.09.011>. [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3.03.2021 roku № 179. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Stratehii ekonomichnoho rozvytku Donetskoi ta Luhanskoi oblastei na period do 2030 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.08.2021 roku № 1078-r. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-strategiyi-ekonom-a1078r>. [in Ukrainian].

5. Kravchuk, O., & Prokhorenko, O. (n.d.). Syrovynni resursy – syrovynna kraina: sytuatsiia v hirnnycho-metalurhiinomu kompleksi Ukrainy. *Spilne Commons*. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/sirovinni-resursi-sirovinna-kraina-do-situatsiyi-v-girnycho-metalurgijnomu-kompleksi-ukrayini>. [in Ukrainian].
6. Pro rozrobku Natsionalnoi prohramy transformatsii vuhilnykh rehioniv Ukrainy do 2027 roku. Zasadnitsia Koordynatsiinoho tsentru z pytan transformatsii vuhilnykh rehioniv Ukrainy. Retrieved from: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/coalindustry_transformation_blue.pdf. [in Ukrainian].
7. Bilja Belza za 5 miliardiv dolariv planuiut zbuduvaty kompleks iz vyrobnytstva syntetichnoho palyva: Chervonohrad City. Retrieved from: <https://chervonohrad.city/articles/191202/nepodalik-belza-za-5-milyardiv-dolariv-planuyut-zbuduvati-kompleks-z-virobnictva-sintetichnoho-paliva>. [in Ukrainian].
8. Krupskiy, Yu. Z. ta in. (2014). Netradytsiini dzherela vuhlevodniv Ukrainy: monohrafiia. U 8 kn. Kn. 2. Zakhidnyi naftohazonosnyi rehion / NAK «Naftohaz Ukrainy» ta in. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
9. Krupskiy, Yu. (2018). Zakhidnyi naftohazonosnyi rehion Ukrainy. Mynule, suchasnist ta perspektyvy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya heolohichna*, (32), 3–12. [in Ukrainian].
10. Sil Solotvyna, yaku shche mozna povernuty. Chy vdastsia vidrodyty vidomyi solerudnyk i kurort na Zakarpatti?: Zakarpattia onlain. Retrieved from: <https://zakarpattia.net.ua/News/199862-Sil-Solotvyna-iaku-shche-mozna-povernuty-FOTO>. [in Ukrainian].
11. Kashchuk, D. (2021). Burshtynovi biznes-klastery: chomu tse maibutnie ekonomiky?: Ekonomichna pravda. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/12/23/680931>. [in Ukrainian].
12. Ivaniuta, S. P. (n.d.). Transkordonni nadzvychaini sytuatsii na solerudnykakh Karpatskoho rehionu (m. Kalush, smt. Solotvyno) ta shliakhy yikh zapobihannia. Analitichna zapyska / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/en/node/1699>. [in Ukrainian].
13. Guerra, Viktoriia. (n.d.). Pidtoplennia i provallia. Yak Donbas vtrachaie svoi shakhty i chym tse zahrozhuie: LB.ua. Retrieved from: https://lb.ua/society/2021/04/18/482697_pidtoplenny_a_i_provallya_yak_donbas.html. [in Ukrainian].
14. Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia systemy sotsialnoi pidtrymky pratsivnykiv pidpriemstv vuhilnoi haluzi ta naselennia terytorii, na yakykh rozmishchuiutsia vuhledobuvni ta vuhlepererobni pidpriemstva, shcho perebuvauiut u stadii likvidatsii (konservatsii). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5.12.2012 roku № 990-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-2012-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
15. ERMA. European Raw Materials Alliance. Retrieved from: <https://erma.eu/eu-policy/>.

Bogdan Yatsykovskyy, Ph. D (Econ.), National Academy of Management, Ukraine

Stepan Holubka, Dr. Sc. (Economics), Professor, Counselor, Accounting Chamber, Ukraine

PROGRAM-TARGET PRIORITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE MINING INDUSTRY OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The subject of the research is the program-targeted priorities, relevant for all regions of Ukraine, combine measures to improve mining on an ecological and economic basis, as well as support for research and innovation.

The purpose of the article is to substantiate the program-target priorities of economic development of the mining industry of Ukraine with clarification of features for the Dnieper-Donetsk and Western regions.

Method (methodology). The theoretical and methodological basis of the study are scientific developments of domestic and foreign scientists related to various issues of development of mining. The following methods were used in the research process: comparative analysis – to study the trends of program-target priorities for the development of the mining industry; systemic approach – to form a coherent approach to ensuring development with the involvement of international capital and intensification of interstate cooperation in the context of sustainable development and transformation of the national economy.

Results. It is proposed to distribute program-target priorities for the development of the mining industry, which are relevant for all regions of Ukraine and with a specification for its main oil and gas regions. In substantiating the problematic aspects of the development of the mining industry of the Western region, the urgency of private economic priorities, expressed in the need for privatization, the formation of cluster associations, creating conditions for various forms of public control. It was determined that security priorities for economic resuscitation, eco-modernization priorities for reclamation, modernization of the industry and retraining of laid-off workers, as well as European integration priorities with international capital and intensification of interstate cooperation should dominate the Dnieper-Donetsk region.

It was found that the European vector of economic integration of the mining industry of the Dnieper-Donetsk region allows to use the benefits of European policy in the field of critical raw materials, implement progressive management practices to reduce raw material dependence through circulating resource use, environmentally friendly products and innovations. for industrial ecosystems, increasing the use of domestic sources of raw materials and diversifying supplies from different countries.

Keywords: national economy; mining industry; economic development; program-target approach; innovation activity.

Cite as: Yatsykovskyy, B., and Holubka, S. (2022). Program-target priorities of economic development of the mining industry of Ukraine. *Economic analysis*, 32 (2), 237-296. DOI: 10.35774/econa2022.02.237

Петро КУЦИК

доктор економічних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України, ректор,

Львівський торговельно-економічний університет, Україна

E-mail: kutsykpetro@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5795-9704

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ “DATA MINING” І SWOT-АНАЛІЗУ

*“Неможливо управляти тим, що неможливо виміряти” [1, с. 27]**Д. Нортон, Р. Каплан***АНОТАЦІЯ**

Досліджено проблеми генерування стратегії підприємства у контексті запровадження стратегічного менеджменту на вітчизняних підприємствах в умовах обмежених ресурсів. Розглянуто алгоритми застосування “дейтамайнінгу” та штучних нейронних мереж для проведення стратегічного аналізу й генерації патернів стратегічних альтернатив поведінки підприємства в динамічному бізнес-середовищі за принципами SWOT-методики. Систематизовано завдання, які можна вирішувати за допомогою системи “дейтамайнінгу” і нейромережних методів глибинного аналізу (“BigData”) в сучасній економічній діяльності. Розглянуто проблему застосування “дейтамайнінгу” для обґрунтування управлінських рішень. Проаналізовано особливості використання технології прийняття бізнес-рішень Business Intelligence, яку використовує міжнародна консалтингова компанія McKinsey. Запропоновано модель обґрунтування стратегічних рішень на основі використання штучних нейронних мереж, принципів глибинного аналізу даних або дейтамайнінгу і відповідних дискретних алгоритмів, методик та критеріїв відбору факторів зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Ключові слова: стратегічний менеджмент; стратегія підприємства; Індустрія 4.0; дейтамайнінг; штучні нейронні мережі; SWOT-аналіз; бізнес-середовище; технологія Business Intelligence; фактори зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Вступ

Досліджуючи проблему запровадження стратегічного менеджменту на вітчизняних підприємствах ми зосередимо свою увагу на ітеративному процесі генерування стратегії підприємства, яку ми в даному контексті розглядатимемо *і як певний цільовий перспективний орієнтир, і як перелік засобів, прийомів та заходів* за допомогою яких підприємству буде найкраще (з огляду на оптимального використання своїх обмежених ресурсів) до цього орієнтиру прямувати, *і як результат* аналізу динамічного середовища функціонування підприємства і самого підприємства в цьому середовищі в

контексті обраного ним виду бізнесу (оскільки власне зовнішнє середовище визначає стратегічний зміст діяльності підприємства, починаючи з обрання перспективного бізнесу і закінчуючи формуванням та забезпеченням в ньому конкурентоспроможності підприємства за певними параметрами, які передбачає і вимагає це середовище для здобуття успіху).

На наш погляд проблема запровадження системи стратегічного менеджменту на вітчизняних підприємствах полягає зокрема в тому, що єдиного стандартного рецепту організації оптимального управління підприємством в довгостроковому періоді не існує і тому треба постійно обирати такі підхід і модель, які є найбільш адекватним і певному

© Петро Куцук, 2022

Отримано: 22.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Куцук П. Когнітивний підхід до формування стратегії підприємства на основі “Data Mining” і SWOT-аналізу. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 244-252. DOI: 10.35774/econa2022.02.244

типу підприємств, і певному виду проблем, і певному бізнес-середовищу.

При цьому слід мати на увазі, що стратегічний менеджмент не можна звести до уніфікованих рутинних схем і одноразових процедур (хоча існують і певні загальні правила та рекомендації щодо стратегічного аналізу, вироблення, вибору і реалізації стратегії), а треба до його запровадження на підприємстві підходити творчо і в індивідуальному порядку. А це, як і розроблення власне самої стратегії підприємства, пов'язане з великими зусиллями та витратами часу і ресурсів.

Алгоритми застосування "дейтамаїнінгу" та штучних нейронних мереж для проведення стратегічного аналізу й генерації патернів стратегічних альтернатив поведінки підприємств в динамічному бізнес-середовищі за принципами SWOT-методики вимагають ідентифікації факторів зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності підприємства. Детальний перелік типових факторів для оцінки зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства запропоновано і систематизовано у працях провідних дослідників проблем стратегічного управління, зокрема А. Томпсона та А. Стрікланда [3], а також І. Ансоффа [4, с. 100] та М. Портера [5]. Ці дослідники також сформулювали та систематизували типовий перелік та класифікацію факторів зовнішнього середовища на можливості та загрози і факторів внутрішнього середовища на переваги (сильні сторони) і недоліки (слабкі сторони) [3, с. 137-138; 5, с. 107]. Алгоритми застосування методик визначення та класифікації факторів середовищ діяльності підприємства досліджувались О. І. Ковтуном [6, с. 131-135, 142-146]). Можливості та перспективи застосування нейромережових методів глибинного аналізу (які також відомі як "BigData") у різних сферах економічної діяльності розглянуті і систематизовані у публікації дослідників Глобального інституту МакКінсі [2], а також у дослідженні китайських та американських вчених Ю. Бая, Й. Фана та Р. Цая [9]. У системі прогнозування діяльності підприємств особливе місце займає метод написання сценаріїв розвитку подій, зокрема метод системи діаграм, який був запропонований ще у 1974 р. Р. Акоффом [8]. У контексті нашого дослідження досить ціним

видаються висновки З. Є. Шершньова [7, с. 150], який пропонує при розробці стратегії підприємства проводити одночасно аналіз і прогнозування тенденцій розвитку можливостей і загроз та переваг і недоліків підприємства в системі підтримки прийняття рішень на основі *дейтамаїнінгу*.

Мета та завдання статті

Метою даної статті є обґрунтування на основі когнітивного підходу моделі системи прийняття стратегічних рішень та альтернатив поведінки підприємства на основі використання принципів дейтамаїнінгу і алгоритму методу SWOT-аналізу.

Виклад основного матеріалу досліджень

Однією з причин того, що після тривалого періоду свого бурхливого розвитку стратегічний менеджмент в США в 80-ті та на початку 90-х років увійшов в кризу, було власне намагання його жорстко формалізувати та підміни якимось примітивно алгоритмізованим підходом. Але з'ясувалося, що для кожного підприємства повинна створюватися унікальна стратегія, яка не терпить стереотипів та стандартних рішень. Тут ми звертаємо увагу на те, що мова йде про період до початку 4-ої промислової революції «*The Fourth Industrial Revolution*» або «*Industrie 4.0*» в основі якої закладений розвиток ІТ. І саме «*Industrie 4.0*» викликала появу абсолютно нових бізнес-моделей, які сприятимуть радикально новим способам взаємодії як в ланцюжку вартості, так і в питаннях управління і обґрунтування та підтримки прийняття рішень.

При цьому необхідно також врахувати, що в умовах високої нестабільності середовища економіки перехідного типу і, відтак, відсутності повної інформації про тенденції розвитку галузі і ринку, про конкурентів, про нові технології тощо, стає практично неможливим уникнути помилок в стратегічному виборі, що також негативно впливає на бажання та ініціативу запровадження і застосування стратегічного менеджменту на вітчизняних підприємствах в перехідний період.

Також, необхідно констатувати, що розробка та застосування стратегії, як інструменту, який повинен давати відповідь на ключове запитання менеджменту

підприємства: «Куди та як йти далі?», «Як діяти?» щоб не бути витісненими більш сильними конкурентами з бізнесу або взагалі не зникнути у процесі формування ринків, у наслідок неврахування тенденцій їх розвитку, і щоб забезпечити стабільність та ефективність свого бізнесу на тривалий період часу, як ми уже відмітили раніше, є виключенням для вітчизняних підприємств.

Однак цьому, на нашу думку, може зарадити впровадження в систему управління (а саме в систему підтримки прийняття рішень управління) інформаційних технологій та систем, як продуктів «*Industrie 4.0*», що викликала появу абсолютно нових бізнес-моделей, які сприяють радикально новим способам взаємодії як в межах ланцюжка вартості, так і в питаннях управління і обґрунтування та підтримки прийняття рішень.

Відтак в умовах стрімкого (як екстенсивного, так й інтенсивного) розвитку інформаційних технологій в багатьох сферах практичної людської діяльності, зокрема економічної, оскільки використання цих (інформаційних) технологій сьогодні є одним із найбільш ефективних шляхів та інструментів забезпечення зростання економіки та добробуту суспільства, трендовим стає застосування зокрема *штучних нейронних мереж (ШНМ)* та систем «*дейтамайнінгу*» для здобуття нових знань про ці сфери діяльності і підвищення на цій основі ефективності цієї діяльності (в цих сферах діяльності).

Завдання, які можна вирішувати за допомогою системи «дейтамайнінгу» і штучної нейронної мережі, яка лежить в її основі, визначається насамперед тим, як мережа працює, які дискретні алгоритми використовує і як вона навчається. Мережі можна застосовувати в ситуаціях, коли є визначеною відома інформація, і ви намагаєтесь з неї одержати якусь поки що не відому інформацію. Так нейромережеві методи глибинного аналізу (їх також називають як «*BigData*») сьогодні в економіці вже успішно використовують в межах вирішення таких задач як: прогнозна аналітика; прогнозування ринкової ситуації; маркетинг і оптимізація продажів; вдосконалення продукції; ухвалення управлінських рішень; підвищення продуктивності праці; ефективна логістика тощо [2]. Так, наприклад, їх застосовують: а) для

прогнозування на фондовому ринку (багато фінансових структур використовують нейронні мережі або експериментують з ними з метою прогнозування ситуації на фондовому ринку. Фінансові аналітики використовують нейронні мережі для прогнозування цін акцій на основі численних факторів, наприклад, минулого поведіння цін цих та інших акцій у сукупності з різними іншими економічними показниками); для прийняття рішень щодо надання кредиту клієнту банківської установи (навчивши нейронну мережу на відомих даних про своїх клієнтів (а це можуть бути дані про їх вік, освіту, вид занять і багато інших даних), аналітик може визначити найбільш істотні характеристики, і на їхній основі віднести клієнта до категорії з високим або низьким кредитним ризиком; в) для покращення державного регулювання економіки. Так, наприклад, Міністерство праці Німеччини використовує методи глибинного аналізу (зокрема систему «*Big Data*») для аналізу заявок на отримання допомоги по безробіттю. При аналізі виявилось, що 20 % допомог за існуючими критеріями не повинні виплачувалися. Завдяки цьому уряд скоротив видатки на 10 млрд євро; г) в сфері оподаткування для виявлення шахрайських схем відшкодування та співставлення податкової інформації; д) для запобігання шахрайських операцій з рахунками клієнтів - так вдається щорічно врятувати від крадіжки понад 3 млрд дол. США; е) для управління ресурсами і в сфері логістики - щоб оцінити процес та ефективність у виробництві та логістиці доставки продукції; є) для виявлення зміни у поведінці клієнтів або груп клієнтів для покращення стратегії підприємства; ж) для впровадження і застосування системи контролінгу на підприємствах (суть якого полягає у наступному: обирається сукупність контрольованих параметрів; для обраних параметрів встановлюються граничні або нормативні значення; визначаються (моніторяться) фактичні значення обраних параметрів; визначаються відхилення фактичних значень параметрів від гранично допустимих або нормативних значень; встановлюються можливі причини виниклих відхилень; розробляється система заходів (як поведінковий «патерн») щодо впливу на параметри, які не відповідають нормативам) тощо. Відтак, за результатами аналізу «*BigData*»

та “дейтамайнінг” можна приймати ефективніші стратегічні рішення стосовно подальшого розвитку підприємства.

В рамках “дейтамайнінг” для виявлення раніше невідомих нетривіальних і практично корисних знань можна використовувати різноманітні методи: а) методи класифікації, моделювання і прогнозування, засновані на застосуванні дерев прийняття рішень, штучних нейронних мереж, генетичних алгоритмів, еволюційного програмування, асоціативної пам’яті, нечіткої логіки тощо; статистичні методи, зокрема описовий аналіз, кореляційний аналіз, факторний аналіз, дисперсійний аналіз, компонентний аналіз, дискримінаційний аналіз, аналіз часових рядів, аналіз виживаності, аналіз зв’язків.

Загалом за допомогою (методів) “дейтамайнінг” можна провести: а) *класифікацію* (дозволяє робити висновки щодо визначення характеристик конкретної групи. Наприклад, споживачі, які були втрачені через дії конкурентів); б) *кластеризацію* (те саме що класифікація але без наперед визначених характеристик); в) *асоціацію* (ідентифікація зв’язків або відношень між подіями, які колись мали місце); г) *упорядкування* (подібно до асоціації але з встановленням зв’язку в часовому вимірі (наприклад, фінансове планування виробництва); д) *прогнозування* (оцінка майбутніх значень, заснована на залежностях і трендах, визначених з великого набору даних. Наприклад, прогнозування попиту).

Як бачимо “дейтамайнінг” стосується виявлення певних нових знань, прихованих в великих обсягах вихідних необроблених даних. Такі нові знання є: а) *раніше невідомими* (новими, а не такими, що підтверджують якісь раніше отримані відомості); в) *нетривіальні* (їх не можна просто так побачити, наприклад, при безпосередньому візуальному аналізі даних або при обчисленні простих статистичних характеристик); г) *практично корисні* (вони представляють цінність для дослідника або споживача); д) *придатні для інтерпретації* (їх легко уявити та пояснити в термінах предметної області).

А у поточних умовах глобальної конкуренції саме знайдені нові закономірності (знання) можуть бути джерелом додаткової конкурентної переваги. З огляду на економіку

знання, що видобуваються методами “дейтамайнінг” можна представляти у вигляді *закономірностей* або «патернів». Серед яких виділимо: стратегії як асоціативні правила; дерева стратегічних рішень щодо ключових питань функціонування та розвитку підприємств; кластери; економіко-математичні функції.

В цьому контексті звернемо увагу на те, що *економіка* – це раціональне ведення господарства на будь-якому рівні. А визначає, формує сучасну економіку, у т. ч. як систему раціонального господарювання, - ринок, у всіх його іпостасях та проявах (територіальному – глобальний, національний, регіональний, місцевий ринок та предметному – ринок конкретних ресурсів та продуктів), тобто ринки. Відтак, для організації раціонального господарювання, наприклад, на рівні підприємства, необхідно систематично і системно досліджувати, моніторити, вивчати і аналізувати ринки його діяльності (з одного боку, ринки, на яких формується попит на продукцію чи послуги і на яких існує чи існуватиме потенційна можливість, а відтак має намір реалізувати свою продукцію чи послуги підприємство, і, з іншого боку, ринки на яких підприємство матиме намір і можливість купуватиме необхідні для ведення свого бізнесу ресурси), для виявлення нових знань (залежностей, зв’язків і закономірностей) про ці ринки та їх розвиток. Ці нові знання-інформація про ринки, про їх можливості і загрози, а також конкурентні позиції на них підприємства, мають лягати в основу рішень управління, поведінкових «патернів» підприємства, які ми ідентифікуємо як стратегічні рішення або стратегії. В якості основи формального алгоритму проведення такого аналізу галузево-ринкових сегментів діяльності підприємства (які ми трактуємо як СЗГ-стратегічні зони господарювання та СЗР-стратегічні зони ресурсів) пропонуємо застосовувати SWOT-аналіз. Дискретні суб-алгоритми комплексного стратегічного аналізу ми пропонуємо закладати в основу нейронної мережі “дейтамайнінг” системи підтримки прийняття стратегічних управлінських рішень на підприємстві.

Власне «дейтамайнінг», як система підтримки прийняття рішень на основі використання штучних нейронних мереж

(особливо рекурентних) та «Big Data», сьогодні, в умовах згадуваної нами 4-ої (інформаційно-цифрової) промислової революції та стрімкого розвитку комп'ютерної техніки та інформаційних технологій розглядається нами в якості потужного, дієвого та ефективного інструменту для системного і систематичного проведення такого аналізу, формування поведінкових «патернів» та прийняття стратегічних рішень які забезпечуватимуть конкурентні переваги підприємству в умовах динамічних змін, характерних для глобальної економіки.

Розглядаючи проблему застосування “дейтамайнінгу” для обґрунтування рішень управління звернем увагу на технологію *Business Intelligence (BI)*, яку використовує міжнародна консалтингова компанія *McKinsey*, яка власне спеціалізується на розв’язанні задач, пов’язаних зі стратегічним управлінням. Загалом (в широкому плані) *Business Intelligence (BI)* трактують як концепції та методи для поліпшення прийняття бізнес-рішень з використанням систем на основі бізнес-даних. Метою «*BI*» є підтримка прийняття кращих управлінських рішень. «*BI*» охоплює опрацювання та інтерпретацію великої кількості бізнес-даних з фокусуванням уваги лише на ключових факторах ефективності, моделюванням результатів різних варіантів дій (чи подій), відстеженням результатів прийняття рішень. «*BI*» використовується для підтримки різноманітних бізнес-рішень: як операційних, так і стратегічних. Основні операційні рішення на вирішення (підтримку яких) спрямований «*BI*»: позиціонування продукту або ціни. Стратегічні бізнес-рішення, які вирішуються за допомогою «*BI*» стосуються насамперед визначення пріоритетів, цілей і загальних напрямів розвитку. Найбільш ефективним «*BI*» є тоді, коли він об’єднує дані, отримані з ринку, на якому працює підприємство (зовнішні дані), із даними про саме підприємство (а саме фінансові та виробничі дані тощо). У поєднанні, зовнішні і внутрішні дані, дають повнішу аналітичну картину щодо стану та перспектив розвитку бізнесу. Тобто відповідним чином «структуровані дані» (наприклад, за принципами і методикою SWOT-аналізу або

Збалансованої Системи Показників (*Balanced Scorecard*) тощо) надають «розуміння», «аналітику», «знання» (в англ. версії “intelligence”), які не можна отримати лише з одного із цих джерел.

Отже, в цьому контексті, нами пропонується модель системи обґрунтування стратегічних рішень на основі використання штучних нейронних мереж, принципів глибокого аналізу даних або дейтамайнінгу і відповідних дискретних алгоритмів, методик та критеріїв відбору факторів зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, класифікованих як можливості та загрози, переваги і недоліки, проведення їх оцінки і аналізу за різноманітними показниками-ідентифікаторами, та формулювання стратегічних альтернатив поведінки підприємства щодо їх конкретних парних комбінацій з ефектом синергії, передбачених загальним алгоритмом SWOT-методу.

Спрощена схема-алгоритм застосування “дейтамайнінгу” та штучних нейронних мереж для проведення стратегічного аналізу й генерації патернів стратегічних альтернатив поведінки підприємств в динамічному бізнес-середовищі за принципами SWOT-методики нами представлена на рис. 1.

H1.1 і H1.2 – це нейрони, в які надходить інформація про фактори відповідно зовнішнього (ЗС) та внутрішнього середовища (ВС) підприємства у вигляді показників, які описують, ідентифікують ці фактори, їх параметри [6, с. 146-149]. В цих нейронах інформація про фактори середовища обробляється за відповідними дискретними алгоритмами на предмет (для) класифікації факторів ЗС на можливості (М) та загрози (З) і факторів ВС на переваги (сильні сторони) і недоліки (слабкі сторони) підприємства певному бізнес-середовищі відповідно.

Далі отримана інформація потрапляє в наступний шар штучної нейронної мережі («ШНМ»), у відповідних нейронах якої (H2.1, H2.2, H2.3, H2.4), за певним дискретним алгоритмом, здійснюється відбір (відсів) лише найважливіших, найсуттєвіших для підприємства «М» та «З» в бізнес-середовищі і «П» та «Н» підприємства в його контексті (див. табл. 1).

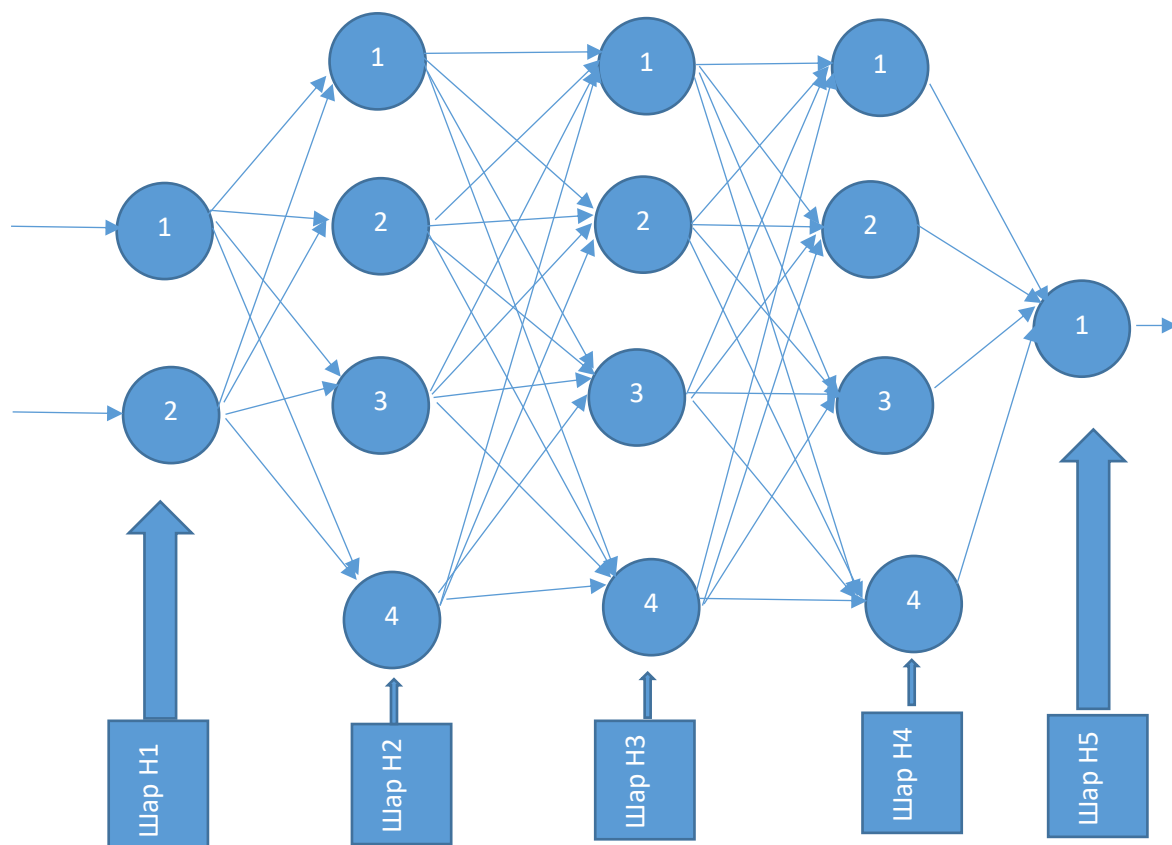

Рис 1. Модель системи підтримки прийняття стратегічних рішень на основі алгоритмів SWOT-аналізу за допомогою “дейтамайнінгу” і штучної нейронної мережі

Таблиця 1. Методика оцінки важливості факторів середовища підприємства

Фактори середовища	Важливість для галузі (в балах) (А)	Вплив на фірму(в балах) (В)	Спрямованість впливу (С)	Міра важливості (Д) $D = A * B * C$
1. 2. 3.	3 – сильне значення 2 – помірне 1 – слабе	3 – сильний 2 – помірний 1 – слабкий 0 – відсутність впливу	“+1” – позитивна спрямованість “-1” – негативна спрямованість	Інтегральна оцінка показує міру важливості (значимість) фактора

Далі в нейронах наступного шару, 3-го (Н3.1, Н3.2, Н3.3, Н3.4) відбувається аналіз на предмет існування синергетичного ефекту між факторами в парних комбінаціях (тобто на наявність взаємних впливів факторів на посилення або послаблення конкурентної позиції фірми): а) найсуттєвіших «П» підприємства з «М» його бізнес-середовища; б) «П» підприємства із «З» його бізнес-середовища; в) «Н» підприємства з «М» його бізнес-середовища; г) Н підприємства із З в його бізнес-середовищі, - і, відповідно відсів тих

парних комбінацій факторів, між якими відсутній синергетичний ефект.

В нейронах наступного, 4-го шару «ШНМ» (Н4.1, Н4.2, Н4.3, Н4.4) здійснюється конкретизоване формулювання поведінкових «патернів» стратегічних альтернатив щодо парних комбінацій конкретних факторів, але за такими загальними дискретними алгоритмами:

1. Для пар факторів, що опиняться в нейроні Н4.1 (PiM), суть стратегії полягатиме у використанні сильних сторін фірми для того, щоб отримати віддачу можливостей, які проявляються у її зовнішньому оточенні;

2. Для пар факторів, що опиняться в нейроні Н4.2 (НіМ) стратегія полягатиме у тому, щоб *за рахунок можливостей*, що виникають в зовнішньому оточенні фірми, намагатися *подолати її слабкі сторони*;

3. Для пар факторів в нейроні 4.3. (ПіЗ) стратегія повинна передбачати *використання сили фірми для усунення загроз оточення*;

4. Для пар факторів в Н4.4 (НіЗ) стратегія фірми має дозволити їй *подолати слабкі сторони і уникати загроз*, які виникатимуть в її оточенні.

І нарешті на виході нашої ШНМ SWOT-аналізу та генерації патернів СА ми отримуємо в нейроні 5-го шару (Н 5.1) комплексний «патерн» стратегічної поведінки підприємства в

його бізнес-середовищі, який буде постійно вдосконалюватися, уточнюватися.

При розробці стратегій для забезпечення прибутковості, а то й виживання підприємства у довгостроковій перспективі, окрім констатації фактів впливу факторів середовища на підприємство, необхідно прогнозувати тенденції розвитку можливостей і загроз та переваг і недоліків підприємства. При цьому (при розробці стратегії) аналіз і прогнозування цих тенденцій в системі підтримки прийняття рішень на основі *дейтамайнінгу* треба проводити одночасно, що власне і підтверджують алгоритм і етапи проведення SWOT-аналізу (табл. 2).

Таблиця 2. Основні етапи (алгоритм) застосування SWOT-аналізу в рамках системи дейтамайнінгу [7, с. 150]

Аналіз поточної ситуації (діагноз)	Аналіз майбутнього (прогноз)
1. Аналіз критичних внутрішніх та зовнішніх факторів	
2. Оцінювання зовнішніх факторів (експертиза)	5. Прогнозування тенденцій розвитку для кожного (обраного) зовнішнього фактора
3. Оцінювання внутрішніх факторів (експертиза)	6. Розробка вимог до рекомендацій, що посилюють переваги і усувають недоліки кожного з внутрішніх факторів
4. Хто ми є і які наші конкурентні переваги (недоліки)? («діагноз»)	7. Якими ми бажаємо та можемо бути? (бачення)
	8. Формулювання стратегії для кожного напрямку господарської діяльності

При цьому, для аналізу можна застосувати: одно- і багатофакторні моделі, описові та індуктивні методи, методи аналізу залежностей і методи аналізу взаємозв'язків, регресивний, варіаційний, дискримінантний, факторний та кластерний аналіз. А для прогнозування: методи екстраполяції, експертні методи та методи моделювання.

Особливе місце займає *метод написання сценаріїв розвитку подій*. Цей метод займає проміжне місце між експертними методами та методами моделювання. На практиці *сценарії* використовують якраз для формування стратегії та розробки стратегічних планів і програм. До речі, як показує світовий досвід, більшість інформації для прийняття

стратегічних рішень отримують власне при допомозі (тобто із) сценаріїв. Основними методами розробки сценаріїв є: метод посилення, метод системи діаграм (запропонований в 1974 році Р. Акоффом [8]), метод критичних полів, метод “заголовків газет”, метод “логіки можливого розвитку”, матриця перехресного впливу подій.

У підсумку аналіз комбінацій факторів з множин можливостей і загроз з факторами з множин сильних і слабких сторін, які ведуть або до посилення, або до послаблення конкурентної позиції підприємства, проведений за допомогою «ШНМ», на виході дозволяє конкретизувати стратегічну поведінку (тобто прийняти конкретні стратегічні рішення)

за відповідними факторами (їх параметрами) в межах таких загальних стратегічних альтернатив (Н5.1):

1) коли підприємство має більше сильних сторін чим слабких, а ринок надає йому нові можливості за відсутності загроз, *підприємство повинно реалізувати стратегію, спрямовану на зміцнення своєї позиції на ринку*, шляхом збільшення своєї участі на ньому, диверсифікації продуктів і введення на ринок нових продуктів (інновацій). Сприятлива фінансова ситуація дає можливість підприємству провадити НДДКР з розвитку нових продуктів та придбати конкурентів, що діють в даному секторі економіки (але є менш рентабельні);

2) коли підприємство, маючи слабкі сторони, діє в сприятливому для нього середовищі, воно повинно *реалізувати стратегію, спрямовану на вибіркове покращення своєї конкурентної позиції*, тобто на збільшення своєї частки на ринку при одночасній ліквідації слабких сторін шляхом покращення фінансового стану, зменшення витрат, підвищення конкурентоспроможності продукції, ліквідації збиткового бізнесу;

3) коли підприємство, володіючи сильними якостями, діє у нестабільному середовищі, воно повинна *реалізувати стратегію, спрямовану на вибіркове завоювання більшої частки ринку і пошуку нових сприятливих секторів (ніш) ринку* шляхом зниження витрат, модернізації продуктів та завоювання нових ринків;

4) коли підприємство, маючи складну внутрішню ситуацію, діє в загрозливому для нього зовнішньому оточенні, необхідно *реалізувати стратегію, суть якої полягає у поступовому зменшенні активності і плановому виході із даної сфери діяльності*. Або реалізувати *стратегію виживання*,

засновану на залученні капіталу шляхом випуску акцій, отримання кредитів, або на інтеграції з іншим підприємством.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

На завершення нашого дослідження звернемо увагу на те, що оскільки проблема синтезу «ШНМ» та “дейтамайнінгу” в практику управління сильно залежить від задачі, яка має ним (управлінням) вирішуватися, дати загальні докладні рекомендації складно. У більшості випадків оптимальний варіант отримують на основі інтуїтивного підбору відповідних традиційних методів та алгоритмів, які будуть закладені в цю систему для вирішення конкретних завдань у т. ч. стратегічного характеру, зокрема таких як формування, генерація стратегічних альтернатив і вибір з поміж них найбільш оптимального варіанту ведення бізнесу та конкуренції для передбачуваного розвитку середовища на основі проведення його глибинного аналізу в динаміці за допомогою рекурентних нейромереж і шляхом оцінювання за певними критеріями. Ми ж в представленому матеріалі запропонували і розглянули можливість застосування “дейтамайнінгу”, як інноваційного засобу забезпечення когнітивного розвитку підприємства в межах системи підтримки прийняття стратегічних рішень на підприємстві, з використанням (в його межах та алгоритмах) принципів та методик SWOT-аналізу, однак до застосунку можливо застосовувати й інші методи, зокрема такі як Збалансована Система Показників (*Balanced Scorecard*), про застосування яких в сучасних системах підтримки прийняття стратегічних рішень у наших наступних публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kaplan R., Norton D. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Boston: Harvard Business School Press, 1996. 322 p.
2. Manyika James, Chui Michel, Brown Brad, Bughin Jacques, Dobbs Richard, Roxburgh Charles, Byers Angela Hung. Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity. Report. McKinsey Global Institute. May 2011. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/big-data-the-next-frontier-for-innovation#>.

3. Thompson A., Strickland A. *Strategic Management: Concepts and Cases*. Boston: McGraw-Hill/Irwin, 2003. 1266 p.
4. Ansoff H. *Strategic Management*. London: Palgrave Macmillan, 2007. 251 p.
5. Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. NY: Free Press, 1985. 557 p.
6. Ковтун О. І. Стратегія підприємства. Видання 2-ге, оновлене і доповнене. Львів: "Новий Світ-2000", 2014. 426 с.
7. Шершньова З. Є. Стратегічне управління. Київ. : КНЕУ, 2004. 699 с.
8. Ackoff R. *Creating the Corporate Culture: Plan or Be Planned for*. New York: Wiley, 1981. 312 p.
9. Bai J., Fan Ji., Tsay R. Special Issue on Big Data. *Journal of Business&Economic Statistics*. 2016. Vol. 34. Issue 4. P. 487-488.
10. Thieranf R. J. *Decision Support Systems for Effective Planning and Control: A Case Study Approach*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc., 1982. 536 p.
11. Turban E. *Decision Support and Expert Systems: Management Support Systems*. 4th Edition. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc., 1995. 887 p.

REFERENCES

1. Kaplan, R. & Norton, D. (1996). *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Boston: Harvard Business School Press.
2. Manyika, James, Chui, Michel, Brown, Brad, Bughin, Jacques, Dobbs Richard, Roxburgh, Charles, and Hung Byers Angela. (2011). *Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity*. Report. – McKinsey Global Institute. May 2011. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/big-data-the-next-frontier-for-innovation#>.
3. Thompson, A., and Strickland, A. (2003). *Strategic Management: Concepts and Cases*. Boston: McGraw-Hill/Irwin.
4. Ansoff, H. (2007). *Strategic Management*. London: Palgrave Macmillan.
5. Porter, M. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. NY: Free Press.
6. Kovtun, O. I. (2014). *Stratehiia pidpriemstva*. L'viv: „Novyj Svit-2000”. [in Ukrainian].
7. Shershn'ova, Z. Ye. (2004). *Stratehichne upravlinnia*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
8. Ackoff, R. (1981). *Creating the Corporate Culture: Plan or Be Planned for*. New York: Wiley.
9. Bai, Ju. Fan Ji., and Tsay R. (2016). Special Issue on Big Data. *Journal of Business&Economic Statistics*, 34(4), 487-488.
10. Thieranf, R. J. (1982). *Decision Support Systems for Effective Planning and Control: A Case Study Approach*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc.
11. Turban, E. (1995). *Decision Support and Expert Systems: Management Support Systems*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc.

Petro Kutsyk, Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored worker of science and technology of Ukraine, Rector, Lviv University of Trade and Economics, Ukraine

COGNITIVE APPROACH TO THE FORMATION OF COMPANY STRATEGY BASED ON DATA MINING AND SWOT-ANALYSIS

Abstract

The problems of generation of enterprise strategy in the context of the introduction of strategic management at domestic enterprises in conditions of limited resources are studied. Algorithms for the use of "data mining" and artificial neural networks for conducting strategic analysis and generating patterns of strategic alternatives for enterprise behavior in a dynamic business environment based on the principle of SWOT methodology are considered. A systematized task that can be solved using the "data mining" system and neural network methods of deep analysis ("BigData") in modern economic activity. The problem of using "data mining" to substantiate management decisions is considered. The peculiarities of using Business Intelligence technology for making business decisions, which is used by the international consulting company McKinsey, are analyzed. A model of substantiation of strategic decisions based on the use of artificial neural networks, principles of deep data analysis or data mining and corresponding discrete algorithms, methods and criteria for selecting factors of the external and internal environment of the enterprise is proposed.

Keywords: strategic management; enterprise strategy; Industry 4.0; data mining; artificial neural networks; SWOT analysis; business environment; Business Intelligence technology; factors of the external and internal environment of the enterprise.

Cite as: Kutsyk, P. (2022). Cognitive approach to the formation of company strategy based on Data Mining and SWOT-analysis. *Economic analysis*, 32 (2), 244-252. DOI: 10.35774/econa2022.02.244

Оксана ПОПЛАВСЬКА

кандидат економічних наук, доцент,

доцент, кафедра соціоекономіки та управління персоналом,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна

E-mail: oksanadom@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9538-3718>ResearcherID: <https://publons.com/researcher/AAG-3894-2021/>

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ В ГЛОБАЛЬНІЙ ТУРБУЛЕНТНОСТІ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Турбулентність сьогодення невинно змінює соціально-трудові відносини, що проявляється у поширенні нетипових форм зайнятості, звуження соціальної захищеності працюючих, формуванні нового світового поділу праці, що, в кінцевому випадку, впливає на сталість розвитку як країни, добробут працівника. Такі перетворення пропорційно змінюють рівень соціальної безпеки країни та працюючих, але вектор цих змін не завжди спрямований на покращення. Нажаль існуючі теоретико-методичні підходи до оцінювання стану соціально-трудових відносин не дозволяють передбачити глибинних змін та наслідків на подальший розвиток суспільства, країни, тому важливо дослідити їх через призму соціальної безпеки.

Мета. Метою статті є дослідження трансформацій соціально-трудових відносин під тиском нової соціоекономічної реальності (пандемії COVID-19) та можливостей реалізації їх адаптивних механізмів для підтримання достатнього рівня соціальної безпеки.

Метод (методологія). Методологічну основу дослідження формують загальнонаукові методи – аналіз, узагальнення, теоретичні засади концептів гідної праці, соціальної відповідальності та зеленої економіки. Оцінювання соціально-трудових відносин в контексті їх спроможності формувати передумови соціальної безпеки проводилося за авторською методикою, яка дозволяє виявити реперні точки появи ризиків та небезпек. Аналітичні розрахунки здійснені з використанням статистичних методів, використовуючи офіційні статистичні звіти міжнародних організацій, наукові напрацювання провідних вчених у царині соціальної безпеки та сутності соціально-трудових відносин.

Результати. Розкрито зв'язок між розвитком соціально-трудових відносин та формуванням передумов соціальної безпеки. Оцінено об'єктивні індикатори розвитку соціально-трудових відносин, що безпосередньо впливають на рівень соціальної безпеки, як то фінансове благополуччя працівників, потенціал розвитку людського капіталу (потенціал заробітної плати) та ризики втрати робочого місця, а також суб'єктивні індикатори – задоволеність життям, психічне здоров'я та впевненість у майбутньому (розвиток, очікування доходів). З'ясовано, що соціальні партнери в Україні не змогли досягнути високого рівня колаборації, тому існуюча модель СТВ не в повній мірі забезпечує достатню соціальну безпеку для працівників та країни в цілому.

Ключові слова: соціально-трудові відносини; соціальна безпека; ризики; благополуччя; зайнятість; людський капітал; трудові конфлікти.

Вступ

Глобальні зміни в економічному середовищі та соціальному просторі мали значний вплив на трансформацію соціально-трудових відносин. За таких перетворень проявилися нові риси соціально-трудових відносин, що викликало дискусію в науковому

середовищі. Зокрема, постало питання змісту самих відносин: на сьогодні виконується безліч робіт, що відповідно до законодавства не є трудовими, але за формою реалізації віддзеркалюють основний підхід до виокремлення найманої праці. Адже за класичним підходом соціально-трудові відносини реалізуються лише за умови

© Оксана Поплавська, 2022

Отримано: 22.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Поплавська О. Соціально-трудові відносини в глобальній турбулентності: погляд через призму соціальної безпеки. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 253-261. DOI: 10.35774/econa2022.02.253

існування найманої праці. А теперішні працівники, що працюють, наприклад, на умовах краудсорсингу, в решті решт теж пропонують свою робочу силу, отримують винагороду за працю, але не є найманими працівниками. Як наслідок такі працівники часто позбавлені соціального захисту, несуть значні ризики під час виконання таких робіт (контрактів). Не менш складною постала проблема самої оцінки праці, її винагороди, адже на практиці фінансове благополуччя таких працівників є не тільки нестабільним, але й часто химерним.

Разом з тим, маємо розуміти, що динаміка розвитку світу праці щільно пов'язана з науково-технічним прогресом, а також з глобальними трендами в економіці в цілому. Нажаль в світі поглиблюється фінансово-економічна криза (за даними Світового банку [1] світова економіка скоротилася на 5,2%, й рецесія продовжуватиметься незважаючи на потужні прогресивні дії багатьох урядів), яка поглибилася через пандемію COVID-19, адже запроваджені заходи зі зниження ризиків захворюваності, поширення епідемії – соціальна ізоляція та дистанціювання, закриття підприємств – «перевели» багатьох працівників у число збіднілих. Від неекономічних чинників постраждали не лише працівники та їхні сім'ї через втрату роботи, доходів, значно виросло число працівників, що відчувають професійне вигорання, кожна країна зупинилася перед викликами соціальної безпеки. Тому подолання наслідків коронакризи та соціально-економічні кризові процеси, що тривають, вимагають нових підходів до їх вирішення, що неодмінно має ґрунтуватися на засадах інклюзивності та урахувати екологічну повістку в цілях досягнення сталого розвитку та формування соціальної безпеки.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження трансформацій соціально-трудових відносин під тиском нової соціоекономічної реальності (пандемії COVID-19) та можливостей реалізації їх адаптивних механізмів для підтримання достатнього рівня соціальної безпеки. Досягнення мети зумовило постановку таких завдань: опрацювання методологічних підходів до оцінювання соціально-трудових відносин та соціальної

безпеки, виявлення взаємозв'язків між соціально-трудовими відносинами та соціальною безпекою, оцінювання рівня соціальної безпеки через розвиток соціально-трудових відносин та визначення основних чинників небезпек чи «мотиваторів».

Виклад основного матеріалу дослідження

В науковому полі тематика соціально-трудових відносин та сталого розвитку є достатньо опрацьованою, але здебільшого розглядається як окремі концепти. Зокрема, Колот А. М. та Герасименко О. О. [2] досліджують трансформацію інституту праці під впливом цифровізації, Азьмук Н. А. [3], вивчала креативну економіку та можливості збалансування ринку праці за цифрової економіки, Чен Х. та Куї Ю. [4] присвятили роботи визначенню впливу пандемії COVID-19 на економіку Китаю, а також наслідків для ринку праці, Боначіні Л. та інші [5] досліджували структурні зрушення в економіці через коронакризу та вплив різних управлінських рішень на поживлення економіки, покращення благополуччя працівників. Оцінку соціальної безпеки переважно в контексті погіршення доходів населення, поширення неформальної зайнятості здійснювали Бондаревська К. В. [6], Лопушняк Г. С. [7]. Водночас мало досліджуваними залишаються питання розвитку самих соціально-трудових відносин, їх адаптації до викликів соціоекономічної реальності, як основи соціальної безпеки країни.

Методологічну основу дослідження формують загальнонаукові методи – аналіз, узагальнення, теоретичні засади концептів гідної праці, соціальної відповідальності та зеленої економіки. Оцінювання соціально-трудових відносин в контексті їх спроможності формувати передумови соціальної безпеки проводилося за авторською методикою, яка дозволяє виявити реперні точки появи ризиків та небезпек. Аналітичні розрахунки здійснені з використанням статистичних методів, використовуючи офіційні статистичні звіти міжнародних організацій, наукові напрацювання провідних вчених у царині соціальної безпеки та сутності соціально-трудових відносин.

Досліджуючи світ соціально-трудових відносин (далі СТВ) через призму соціальної безпеки, наголосимо на авторській позиції. СТВ формують передумови соціальної безпеки в контексті реалізації права на працю, достатній рівень трудового доходу (матеріальна складова) та реалізації трудового потенціалу кожного працездатного громадянина безпосередньо в процесі докладання праці. Звернімо увагу на те, що соціальна безпека (в даній статті автор розглядає соціальну безпеку країни) це не лише сукупність явищ, процесів, які створюють середовище у якому відсутні соціальні ризики (революційні настрої, зневіра, відсутність довіри до влади та інших суспільних інститутів, високий рівень криміногенної ситуації, екологічні проблеми), але й створені передумови для розвитку людського капіталу, сформовані соціальний капітал та діє суспільний договір. Крім того, фінансове благополуччя зайнятих, як основа соціальної безпеки, є віддзеркаленням можливостей працівників не лише відтворювати робочу силу, а й забезпечувати реалізацію своїх зобов'язань. Таке можливе лише в актуальній теперішній умовам моделі СТВ.

Відтак, поєднуючи економічну та соціальну компоненту СТВ на засадах договору, справедливості, інклюзивності та різноманіття формується модель соціальної безпеки кожної країни. Тому оцінювати те, на скільки СТВ дозволяє досягти визначеного країною рівня соціальної безпеки, варто через ті індикатори та показники, які характеризують якість трудового життя, ефективність соціального діалогу, тощо.

Доцільно застосовувати також підхід австралійських вчених Камертон-Форда С., Рібара Д., Росса Дж., ін. щодо розуміння ролі СТВ у забезпеченні соціальної безпеки [8], які визначали фінансове благополуччя як фінансову свободу людини для додаткового споживання та контролю розподілу суспільних благ, а також забезпечення безпеки тепер та у майбутньому.

Разом з тим, сучасний світ праці настільки динамічний, що формат реалізації СТВ не завжди відповідає потребам як працівників, так і роботодавців. Зокрема, найбільш «критичними» залишаються такі компоненти СТВ, як винагорода за працю та зайнятість населення. Оскільки ці дві компоненти СТВ нерозривно пов'язані між собою, коректніше

говорити про формування фінансового благополуччя зайнятих. Тож одним з критеріїв, що дозволяють оцінити дієвість та якість СТВ як основи соціальної безпеки є фінансове благополуччя. При цьому те на скільки світова криза, нова соціоекономічна реальність впливає на фінансове благополуччя через низьку адаптивність існуючої в країні моделі СТВ та як люди справляються з цими викликами залишається найменш дослідженим. Зрозуміло, що втрата робочого місця негативно впливає на фінансове благополуччя, але зберігається система соціальних допомог з боку держави, котрі спрямовані на пом'якшення цих наслідків: невідомо на скільки сторони СТВ можуть вплинути на ці процеси та сприяти чи ні соціальній безпеці. Так само, поширення форми зайнятості – дистанційної, віддаленої, наприклад, перехід на краудсорсинг – це є позитивним чинником для формування фінансового благополуччя людини та збереження соціальної безпеки чи не у повній мірі, якщо збережуться поточні підходи до реалізації СТВ?

Досліджуючи трансформацію СТВ в Україні, зокрема у контексті забезпечення соціальної безпеки, було запропоновано оцінити дієвість існуючої моделі СТВ за об'єктивними та суб'єктивними індикаторами. До об'єктивних індикаторів віднесено фінансове благополуччя, потенціал розвитку людського капіталу (потенціал заробітної плати [9]) та ризики втрати робочого місця, а до суб'єктивних – задоволеність життям, психічне здоров'я та впевненість у майбутньому (розвиток, очікування доходів, тощо). Результати аналізу показали наступне.

Результати самооцінювання домогосподарств рівня їх доходів показують, що сімей, які постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування було більше третини (відзначається незначне зменшення частки таких домогосподарств з 2017 року по 2020 рік), а очікування збідніти лишаються на доволі високому рівні у досліджуваному періоді – більше третини опитуваних, в 2020 році – близько половини опитуваних (табл. 1). Таке свідчить про недовіру населення до здійснюваної соціально-економічної політики та посилення рівня стресу серед працездатного населення. Водночас, те, що частка домогосподарств, що відмовляли в

найнеобхіднішому доволі суттєва (наприклад, 36,6% у 2020 році), свідчить про політичний курс уряду щодо підтримання умов та продукування циклів «пастки бідності», тобто й

у подальшому ці домогосподарства без значної державної допомоги не зможуть вирватися з цього кола нестачі ресурсів, поступово бідніючи.

Таблиця 1. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом року та їхні очкування щодо матеріального стану на наступні 12 місяців, %

Роки	Було достатньо, але заощаджень не робили (середній клас)	Постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування (збіднілі)	Не вистачало на харчування (бідні)	Матеріальний стан залишиться без змін	Матеріальний стан погіршиться
2017	49,6	38,1	4,5	55,9	32,6
2018	47,6	40,2	3,5	55,6	32,6
2019	49,3	36,7	2,8	62,2	23,9
2020	48,4	36,6	3,2	47,4	44,3

Джерело: побудовано автором за даними <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Зауважимо, відносячи до середнього класу сім'ї, які не можуть робити заощаджень, органи статистики занижують реальну «картину бідності» в Україні, оскільки у стратегічному контурі планування розвитку для країни такі домогосподарства не можуть стати потенційними внутрішніми інвесторами, тобто здійснювати рефінансування власної економіки, що стимулювало б діяльність малого та середнього бізнесу.

Поглиблюючи аналіз причини поступового зниження доходів домогосподарств, варто оцінити потенціал заробітної плати, яка на сьогодні формує основу доходів домогосподарств (так, якщо у 2010 році частка заробітної плати у грошових доходах населення становила 53%, то у 2021 році – склала 60% доходів.) Визначення потенціалу заробітної плати дозволяє з'ясувати те, на скільки вона здатна забезпечити не лише відтворення робочої сили, але мотивувати та задовольняти потреби у розвитку (професійному, особистісному). Автор виходить з позицій, що можливість підтримувати здоров'я, навчатися, збагачуватися і розвиватися культуро – є основою формування якісного людського капіталу та знижує ризики соціальної безпеки, оскільки зникають чинники небезпек – незадоволеність змістом роботи та депресії, що ведуть до демотивації, зниження продуктивності праці, а в крайньому випадку суїцидальних дій; зростанню кримінальних злочинів через неможливість отримання

сталого достатнього доходу; «витікання мізків» за кордон та еміграція молоді через відсутність перспектив розвитку, що посилює втрату наукового потенціалу та майбутніх доходів від роботи таких працівників; поглиблення проблем щодо надходжень до фондів соціального страхування, пенсійного фонду, тощо.

Отже, потенціал заробітної плати на сьогодні в країні доволі низький (рис. 1), зокрема, порівнюючи його з США.

Не менш важливим індикатором появи ризику щодо соціальної безпеки через перетворення в СТБ є стан зайнятості, а саме її стабільність. При цьому ризик втрати роботи залежить від «здоров'я» економіки країни, а також можливостей зайнятості за кордоном. Відтак, імовірність втрати робочого місця або неможливість працевлаштуватися доречно обчислювати за офіційними даними центрів зайнятості щодо працевлаштування безробітних, рівня безробіття та його тривалості, а також урахувати ринок краудсорсингу. Таким чином, відповідно до авторського підходу, ризики втрати робочого місця на сьогодні в Україні досить високі (рис. 2), порівняно з іншими країнами. Зокрема, якщо у 2010 році ризик залишитися без роботи був на рівні 0,2 у 2010 році в Україні (для порівняння у США цей індикатор був на рівні 0,08). В той же час простежується певне «оздоровлення» ринку праці, тому що навіть після жорстких обмежувальних

протиепідеміологічних заходів, індикатор ризику втрати роботи в Україні у 2021 році був меншим за аналогічний показник 2010 року і

становив 0,15 (для порівняння – у США, ризик практично відсутній, адже економіка відчуває нестачу робочої сили).

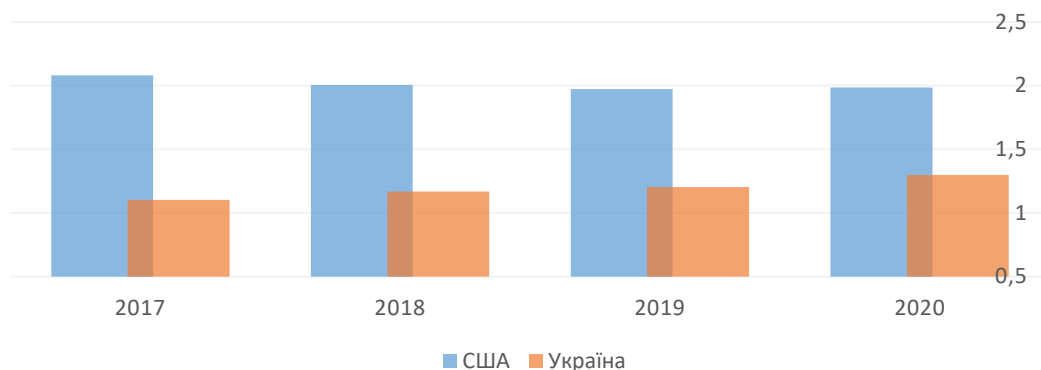

Рис. 1. Зміна рівня потенціалу заробітної плати в Україні та США, коефіцієнт

Джерело: побудовано автором за даними: <https://fred.stlouisfed.org/graph/?g=2Xa>; <https://www.bls.gov/opub/reports/consumer-expenditures/2020/home.htm>; <http://www.ukrstat.gov.ua>.

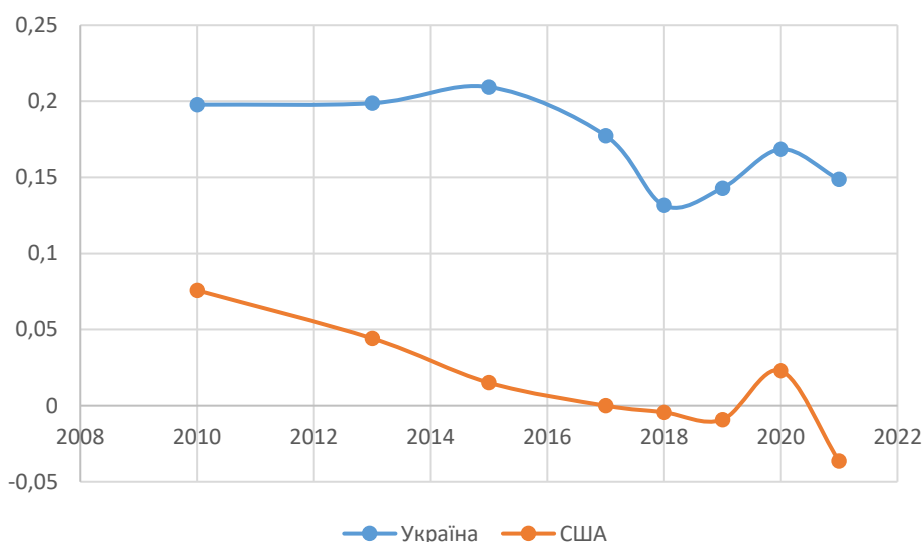

Рис. 2. Зміни індикатора ризику втрати роботи в Україні та США, коефіцієнт (2010-2021 рр.)

Джерело: побудовано автором за даними <https://www.bls.gov/opub/mlr/2022/article/job-openings-and-quits-reach-record-highs-in-2021.htm>; <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Зрозуміло, що тенденції збільшення чи зменшення ризику щодо втрати роботи або переходу до прекаріїв (де визначною ознакою є нестабільна зайнятість, низькі нестабільні доходи) корелюються зі загальноекономічною ситуацією в світі та описують процеси, зумовлені впливом пандемії COVID-19 на ринок праці (особливо це проявилось у 2020 році). Але в цілому, ризики втрати роботи зберігаються в Україні; можливо останнє

пов'язане з обраними досліджуваними країнами інструментами регулювання СТВ щодо питань зайнятості. Проте поточна ситуація, де розгортається рецесія по всьому світі та набули актуальності невраховані фактори-ризиків нестабільності (наприклад, збройні конфлікти), можуть суттєво змінити ситуацію на ринку праці, що нестиме додаткові соціальні ризики як для кожної людини, так і країни.

Для розуміння впливу СТВ на соціальну безпеку варто також дослідити рівень досягнення цілей соціальними партнерами, зокрема щодо сталого розвитку, реалізації «зеленої повістки». Зауважимо, що досягнення цілей можна оцінити не тільки з позицій набуття чинності певними законами,

проведенням переговорів, тощо, але й через аналіз конфліктів у соціально-трудовій сфері.

За даними Національної служби посередництва і примирення України, з 2017 по 2021 роки постійно зростає кількість трудових спорів (конфліктів), кількість учасників цих спорів (працівників та суб'єктів господарювання) (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка трудових конфліктів (спорів) в Україні за 2017-2021 рр.

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Зміна показника 2021 р. у порівнянні до 2017 р., коефіцієнт
Кількість колективних трудових спорів (конфліктів), од						
Всього	216	312	370	377	370	1,71
на національному рівні	3	3	3	3	3	1,0
на галузевому рівні	3	3	3	3	4	1,33
на територіальному рівні	4	5	6	6	5	1,25
на виробничому рівні	206	301	358	365	358	1,74
Кількість учасників						
працівників, млн.осіб	1,5	1,5	1,5	1,4	1,6	1,07
суб'єктів господарювання, од.	3767	6835	6798	6778	7758	2,06

Джерело: побудовано автором за даними <https://www.nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-5>.

Така ситуація в соціально-трудовій сфері свідчить про внутрішні конфлікти самої системи. Адже, якщо не можуть дійти згоди на національному, галузевому чи територіальному рівні, то на виробничому рівні конфлікти лише поширюватимуться (невирішеність питання провокує заглиблення протиріч, особливо на фоні економічного спаду). Таким чином, якщо соціальні партнери не можуть знайти компромісних рішень, то не можуть бути досягнуті цілі переговорів, захист інтересів партнерів. Це у свою чергу негативно відбивається на рівні соціальної безпеки та унеможливорює прогрес щодо сталого розвитку.

Узагальнюючи оцінку впливу СТВ на рівень соціальної безпеки, варто відзначити, що соціальні партнери в Україні не змогли

досягнути високого рівня колаборації, тому існуюча модель СТВ не в повній мірі забезпечує достатню соціальну безпеку для працівників та країни в цілому. Тобто, «мотиватором» досягнення соціальної безпеки безумовно мають стати якісні соціально-трудові відносини.

Суб'єктивна оцінка досягнення достатнього рівня соціальної безпеки через удосконалення інституту СТВ, показує, що пандемія COVID-19 суттєво погіршила стан психічного здоров'я працюючих в усіх країнах світу. Наприклад, у 2021 році в США 52% респондентів зазнали, що відчують професійне вигорання, що на 21% більше, ніж у опитуваннях до COVID, а 57% працюючих в США зазначили, що відчують тиск стресів на роботі кожного дня [10]. В

Україні також невтішні результати досліджень, адже у 2021 році 12,4% дорослих повідомили про симптоми депресії [11].

Щодо рівня задоволеністю трудовим життям та впевненості у майбутньому працівників в Україні, то проведені автором протягом січня – березня 2021 року опитування серед працюючих випускників та керівників HR-департаментів вітчизняних компаній

підтверджують висновок про погіршення очікувань працівників від змін в соціально-трудовій сфері, що негативно відбивається в їх позиціонуванні себе у майбутньому на ринку праці країни. Зокрема, 51,4% респондентів проявляють певний рівень невдоволеності трудовим життям (рис. 3), а впевненість у майбутньому свого трудового життя відзначали лише половина респондентів (рис. 4).

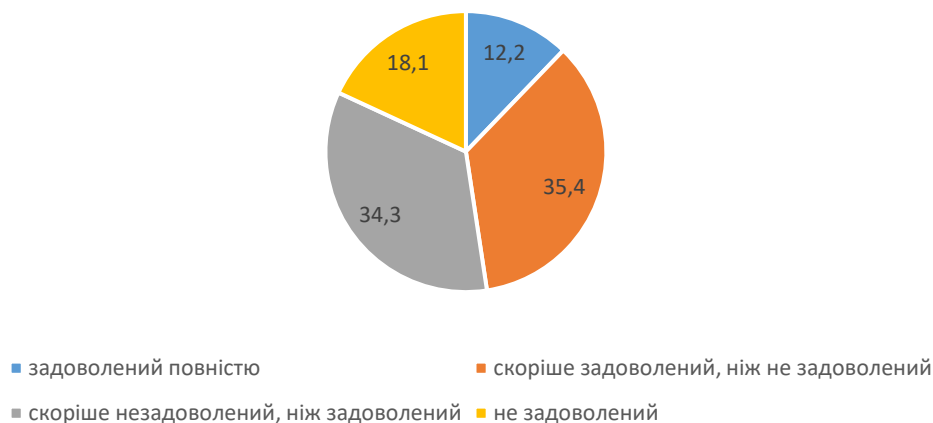

Рис. 3. Відповіді респондентів на питання: «Чи задоволені Ви трудовим життям?»

Джерело: побудовано автором.

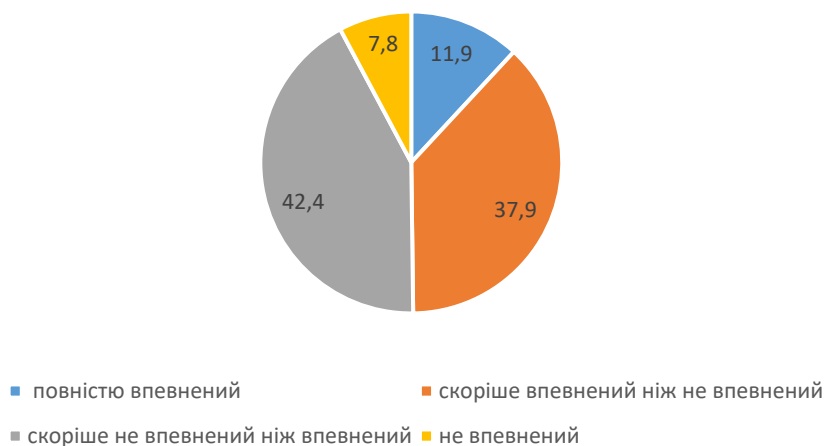

Рис. 4. Відповіді респондентів на питання: «Чи впевнені Ви у подальшому трудовому житті (Ваші очікування)?»

Джерело: побудовано автором.

Отримані результати дають підстави зробити висновок про погіршення якості соціально-трудових відносин через те, що соціальні партнери не досягли результатів щодо створення гідних умов праці. Тобто через погіршення психологічного здоров'я

працівників, особливо під час пандемії COVID-19 відбулося зниження мотивації працівників, їхньої продуктивності та задоволеності працею. Таке стає основою для формування ризик-факторів соціальної безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведене дослідження показує, що недоліки діючої в Україні моделі СТВ, зокрема, у частині досягнення стратегічних цілей соціальних партнерів, віддзеркалюються через основні показники розвитку економіки країни та суспільства, якість трудового життя працівників. Породжені негативи у подальшому знижуватимуть рівень соціальної безпеки як працюючих так і країни в цілому. При цьому до основних недоліків моделі СТВ в країні варто віднести формалізований підхід соціальних партнерів до вирішення поточних проблем ринку праці, відсутність гнучкості у прийняття рішень, ігнорування деяких світових трендів на глобальному ринку (новий поділ

праці, поширення циклічної економіки, ін.), адміністративний тиск уряду на партнерів. Відтак, зберігаються високі ризики втрати людського капіталу через зниження його якості та міграційні процеси, що породжує «коло небезпек» для країни; погіршення добробуту, збідніння та втрати соціальних контактів, особливо, у старшому віці для працівників через неможливість професійного розвитку та проблеми, пов'язані зі збереженням здоров'я.

Вирішення вище означених проблем знаходиться у площині переговорного процесу та зміни моделі СТВ. Оновлена модель має відповідати викликам сьогодення та мати високу адаптивність то факторів невизначеності в економічному та соціальному житті суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. World Bank. Global Economic Prospects, June 2020. Washington, DC: World Bank. 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748>.
2. Колот А. М., Герасименко О. О. Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку: монографія. Київ: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2021. 487 с.
3. Азьмук Н. А. Трансформація зайнятості при переході до цифрової економіки: глобальні виклики та стратегії адаптації: монографія. Київ. Знання, 2019. 335с.
4. Qiu Y., Chen X., Shi W. Impacts of social and economic factors on the transmission of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in China. *J Popul Econ.* 2020. 33(4):1127–1172. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00148-020-00778-2>.
5. Bonacini L., Gallo G., Patriarca F. Identifying policy challenges of COVID-19 in hardly reliable data and judging the success of lockdown measures. *J Popul Econ.* 2021. 34:275–301. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00148-020-00799-x>.
6. Бондаревська К. В. Стратегія забезпечення соціальної безпеки на ринку праці України: напрями розробки та реалізації. *Бізнес Інформ.* 2020. № 12. С. 238–244.
7. Лопушняк Г. С., Колот А. М., Власенко М. П. Соціальна безпека України: ключові ризики та загрози. *Вісник Прикарпатського університету. Серія Економіка.* 2019. №14. С. 116–125.
8. Comerton-Forde C, Ip E, Ribar DC, Ross J, Salamanca N, Tsiaplias S. Using survey and banking data to measure financial well-being. Commonwealth Bank of Australia and Melbourne Institute Financial Well-being Scales. Technical Report №1. 2018. URL: https://fbe.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/2839433/CBA_MI_Tech_Report_No_1_Chapters_1_to_6.pdf.
9. Danylevych N., Poplavska O. Social responsibility and social partnership in the 4th industrial revolution context: case of Ukraine. *REVESCO. Revista De Estudios Cooperativos.* 2020. 135, e69185. <https://doi.org/10.5209/reve.69185>.
10. Keller D. 30+ Employee Mental Health Statistics Every Business Leader Should Keep in Mind in 2022. *Pathways.* 2021. URL: <https://www.pathways.com/pathways-at-work/blog/employee-mental-health-statistics>.
11. Обласний центр громадського здоров'я. 10 жовтня 2021 року – Всесвітній день психічного здоров'я. URL: <http://khocz.com.ua/10-zhovtnja-2021-roku-vsesvitnij-den-psihichnogo-zdorov-ja/>.

REFERENCES

1. World Bank. (2020). Global Economic Prospects, June 2020. Washington, DC: World Bank. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748>.
2. Kolot, A. M., Gerasimenko, O. O. (2021). Work XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development. Kyiv: KNEU named after Vadim Hetman. [in Ukrainian].
3. Azmuk, N. A. (2019). Transformation of employment in the transition to the digital economy: global challenges and adaptation strategies. Kyiv: Knowledge. [in Ukrainian].

4. Qiu Y, Chen X, and Shi W. (2020). Impacts of social and economic factors on the transmission of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in China. *J Popul Econ.* 33(4):1127–1172. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00148-020-00778-2>.
5. Bonacini L, Gallo G, Patriarca F. (2021). Identifying policy challenges of COVID-19 in hardly reliable data and judging the success of lockdown measures. *J Popul Econ.* 34:275–301. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00148-020-00799-x>.
6. Bondarevska K.V. (2020). Strategy of social security in the labor market of Ukraine: directions of development and implementation. *Business Inform.* № 12. P. 238–244. [in Ukrainian].
7. Lopushnyak, G. S., Kolot, A. M., and Vlasenko, M. P. (2019). Social security of Ukraine: key risks and threats. *Bulletin of the Precarpathian University. Economics series*, 14, 116–125. [in Ukrainian].
8. Comerton-Forde, C., Ip, E., Ribar, D. C., Ross, J., Salamanca, N., and Tsiaplias, S. (2018). Using survey and banking data to measure financial well-being. *Commonwealth Bank of Australia and Melbourne Institute Financial Well-being Scales Technical Report*, 1. Retrieved from: https://fbe.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/2839433/CBA_MI_Tech_Report_No_1_Chapters_1_to_6.pdf.
9. Danylevych, N., Poplavska, O. (2020). Social responsibility and social partnership in the 4th industrial revolution context: case of Ukraine. *REVESCO. Revista De Estudios Cooperativos*, 135, e69185. <https://doi.org/10.5209/reve.69185>.
10. Keller, D. (2021). 30+ Employee Mental Health Statistics Every Business Leader Should Keep in Mind in 2022. Pathways. Retrieved from: <https://www.pathways.com/pathways-at-work/blog/employee-mental-health-statistics>.
11. Regional Center for Public Health. (2021). October 10, 2021 - World Mental Health Day. Retrieved from: <http://khocz.com.ua/10-zhovtnja-2021-roku-vsiesvitnij-den-psiichnogo-zdorov-ja/>. [in Ukrainian].

Oksana Poplavska, PhD in Economic, Associate Professor, Associate Professor, Department of Socio-Economics and Personnel Management, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, Ukraine

SOCIO-LABOR RELATIONS IN GLOBAL TURBULENCE: A VIEW THROUGH THE PRISM OF SOCIAL SECURITY

Abstract

Introduction. Today's turbulence is constantly changing socio-labor relations, which is manifested in the spread of atypical forms of employment, narrowing of social security of workers, the formation of a new world division of labor, which ultimately affects the sustainability of development as a country, employee welfare. Such transformations proportionally change the level of social security of the country and workers, but the vector of these changes is not always aimed at improvement. Unfortunately, the existing theoretical and methodological approaches to assessing the condition of socio-labor relations do not allow to predict deeper changes and consequences for the further development of society, the country, so it is important to explore them through the prism of social security.

Purpose. The aim of the article is to study the transformations of socio-labor relations under the pressure of the new socio-economic reality (pandemic COVID-19) and the possibility of implementing their adaptive mechanisms to maintain a sufficient level of social security.

Method (methodology). The methodological basis of the study is formed by general scientific methods - analysis, generalization, theoretical foundations of the concepts of decent work, social responsibility and green economy. The assessment of socio-labor relations in the context of their ability to form the preconditions of social security was carried out according to the author's method, which allows to identify reference points for the emergence of risks and dangers. Analytical calculations were performed using statistical methods, using official statistical reports of international organizations, scientific developments of leading scientists in the field of social security and the essence of social and labor relations.

Results. The connection between the development of social and labor relations and the formation of preconditions for social security is revealed. Calculated objective indicators of socio-labor relations that directly affect the level of social security, such as financial well-being of employees, the potential for human capital development (wage potential) and the risks of job loss, as well as subjective indicators - life satisfaction, mental health and confidence in the future (development, income expectations). It was found that the social partners in Ukraine have not been able to achieve a high level of collaboration, so the current model of socio-labor relations does not fully provide sufficient social security for workers and the country.

Keywords: socio-labor relations; social security; risks; well-being; employment; human capital; labor conflicts.

Cite as: Poplavska, O. (2022). Socio-labor relations in global turbulence: a view through the prism of social security. *Economic analysis*, 32 (2), 253-261. DOI: 10.35774/econa2022.02.253

Федір ТКАЧИК

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри податків та фіскальної політики,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: tkachyk.fp@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4783-6919
ResearcherID: H-6510-2017

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ МОНІТОРИНГ ФІСКАЛЬНОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ У ЦЕНТРАЛІЗОВАНІЙ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІЙ СИСТЕМАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Сучасні пандемічні загрози, військово-політичні напруженості та конфлікти, зовнішньоекономічні ризики, торговельні війни, фінансові дисбаланси спонукають країни ЄС до гуртування та агломерації фінансових потенціалів у вертикальній та горизонтальній площині. Постає необхідність у дослідженні парадоксу, яку роль в цій агломерації посідає майстерність використання принципів фіскального федералізму, апробованих низкою як унітарних держав так і федеративних республік європейського континенту.

Мета статті полягає в моніторингу основних детермінант фіскального федералізму у нарощуванні фінансового потенціалу держав-членів Європейського Союзу.

Метод (методологія). В процесі проведеного дослідження використані наступні методи: діалектичний, кореляційний, узагальнення, порівняння, системного аналізу, спостереження, індукція і дедукція.

Результати. У статті висвітлено значення та місце фіскального федералізму в архітектоніці фінансової політики Європейського Союзу. Досліджено прагматичні аспекти фінансування публічних послуг у країнах членах Європейського Союзу. Це дало змогу ідентифікувати активних реципієнтів у сфері залучення фінансових ресурсів для забезпечення пріоритетних потреб економічного розвитку. Акцентовано, що функціональне спрямування загальних державних витрат у Європейському Союзі більшою мірою націлювалося на соціальний захист та охорону здоров'я, меншою мірою – на охорону навколишнього середовища й розбудову житлово-комунальної сфери. Встановлено, що більшість країн-членів Європейського Союзу комбінують у своїй фіскальній доктрині принципи централізації, федералізму та децентралізації (у більшості випадків), однак існують й чіткі системи класичного фіскального федералізму (Німеччина, Швейцарія). Європейський підхід наголошує, що другорядним ефектом глобалізації виступає надмірна податкова оптимізація, тому що функціонування інтегрованого ринку робить ухилення від сплати податків більш привабливим.

Проведено оцінювання впливу ключових параметрів фіскального федералізму на функціонування централізованих та децентралізованих моделей фінансової політики. Це дало можливість ідентифікувати рівень впливу детермінант фіскального федералізму на відповідну модель через призму чітких факторів. Резюмовано, що використання детермінант фіскального федералізму у фінансовій політиці Європейського Союзу спроможне посилити бюджетно-податкові ефекти, що в кінцевому (трансформованому) векторі призведе до зміцнення економіки та покращення соціальних стандартів як у країнах-членах союзу, так і в окремих муніципальних утвореннях.

Ключові слова: фінансова політика; децентралізація; фіскальний федералізм; бюджетний потенціал; публічні послуги; фінансове вирівнювання; фіскальна дисципліна.

© Федір Ткачик, 2022

Отримано: 20.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 10.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Ткачик Ф. Кореляційний моніторинг фіскального федералізму у централізованій та децентралізованій системах Європейського Союзу. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 262-271. DOI: 10.35774/econa2022.02.262

Вступ

Реалізм фінансової політики країн Європейського Союзу (ЄС) зводиться до пошуку шляхів оптимізації джерел фінансового забезпечення соціального розвитку муніципалітетів. Низка заходів з боку лідерів Єврозони націлюється на реформування бюджетно-податкової політики та агрегацію фінансальних потенціалів у систему оперативного реагування на сучасні виклики фінансово-економічного та соціально-екологічного характеру. Однак активній оптимізації фінансової політики ЄС перешкоджають політичні ризики та амбіції деяких лідерів, несприятливий вплив яких на місцевий економічний розвиток можливо мінімізувати шляхом імплементації принципів фінансового федералізму. Ретроспекція свідчить про інтенсифікацію заходів фінансового федералізму в період поствоєнного відновлення деяких країн світу, наприклад у США це було здійснено внаслідок уніфікації процедур делегування фінансальних рішень, запровадження єдиної тарифної ставки у всіх штатах, посилення ролі податкової конкуренції у відбудові економіки муніципалітетів. Серед перспектив фінансового федералізму виступає вжиття заходів щодо справедливого розподілу податкового навантаження. Такий підхід може продукувати фінансове зміцнення ЄС за одночасного посилення прозорості прийняття рішень в напрямку побудови моделі справедливого оподаткування. Зважаючи на часті дискусії в ЄС щодо пріоритетності збільшення витрачання фінансових ресурсів державами-членами, а також важливість адаптації фінансової політики ЄС до наративів інновації світової економіки констатуємо про актуальність дослідження архітектури та функціоналу фінансового федералізму в країнах ЄС.

Майстерність організації та здійснення фінансової політики в контексті виконання фінансальних завдань щодо забезпечення пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку держави та муніципальних утворень перебуває у фокусі наукових досліджень низки зарубіжних та українських вчених, практиків, дослідників. Зокрема, можемо констатувати про дослідження загальних тенденцій прийняття

норм та реалізації фінансової та монетарної політики [1; 2; 3; 5], висвітлення пріоритетів фінансування соціально-економічного розвитку держави та регіонів [4; 7; 10], а також про імплементацію принципів фінансового федералізму та децентралізму у механізми прийняття фінансових рішень на різних рівнях влади [6; 8; 9; 11].

Водночас, сучасні тенденції глобалізації, екологізації, посилення економічної безпеки, експансії пандемії вірусних хвороб (карантинні заходи), кон'юнктури рівня зайнятості населення, посилення оборонного потенціалу, міграційної політики тощо вимагають від урядів країн-учасників ЄС збалансування фінансової політики на засадах дієвості та раціоналізації. В цьому ракурсі ключове та перспективне місце посідає досконалість імплементації детермінант фінансового федералізму в контексті підвищення ефективності фінансового забезпечення розвитку держав членів ЄС.

Мета та завдання статті

Мета статті полягає в дослідженні науково-методичних аспектів впровадження елементів фінансового федералізму в контексті підвищення ефективності функціонування централізованих і децентралізованих фінансових систем у країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу

Створення ЄС відбувалося з метою покращення соціального й економічного розвитку країн-членів, а головне – забезпечення та гарантування їхньої безпеки. Для виконання пріоритетних (на момент створення союзу – оборонних та відновлювальних) функцій ЄС необхідно було побудувати ефективну модель фінансової політики. Зауважимо, що функціонування ЄС опиралося на деякі федеральні особливості, оскільки низка країн задекларували суверенність монетарної політики, запровадили спільну валюту, а також імплементавали принципи фінансового федералізму у бюджетно-податкову систему.

Однак, закономірно, що слово «федеральний» вважається не зовсім політично коректним у ракурсі функціонування ЄС, тому фінансальний федералізм рідко

згадується в управлінських дискусіях. Наприклад, під час звіту п'яти президентів, у каталозі пропозицій щодо подолання проблемних аспектів розвитку ЄС, фактично не акцентується увага на принципах фіскального федералізму [1, с. 12].

Оцінка функціонального розподілу компетенцій між усіма рівнями влади є незаперечним доказом того, що ЄС надає перевагу децентралізованому перерозподілу фінансових ресурсів. Однак, роль, яку відіграє наднаціональний бюджет є незначною, особливо коли бюджетна політика ЄС більшою мірою спрямована на явний перерозподіл через структурні фонди, які прагнуть до економічної та соціальної згуртованості [2, с. 239], а меншою мірою – на неявний перерозподіл (мова йде про прояв негативних наслідків агломерованої сільськогосподарської політики) [3, с. 17]. Таким чином, можна констатувати про наближення фінансової системи ЄС до апробації детермінант класичного фіскального федералізму в тих країнах, де домінує децентралізація.

Зазначимо, що ЄС як інтеграційний альянс виступає унікальним історичним експериментом, нині він мультиаспектно не тяжіє до федералізації економічних рішень, однак пропагує зближення фінансових систем, зокрема уніфікації податкових механізмів країн учасників. В цьому ракурсі політичні рішення (амбіції) можуть переважати фінансово-економічні ефекти, проте мета їх зводиться до пошуків компромісів на базі принципу субсидіарності.

Повноваження щодо прийняття рішень повинні знаходитися на децентралізованому рівні, якщо немає вагомих аргументів для централізації. Іншими словами, децентралізація виступає специфічною опцією за замовчуванням. Проте, нормативний підхід свідчить, що функціонування ЄС базується на пошуку компромісів і, водночас, не ідентифіковано децентралізацію як варіант за замовчуванням. До того ж, в юридичній площині фігурують централізовані погляди на політико-економічні рішення затвердження фінансування видаткових статей.

Публічні послуги в країнах ЄС класично компонується за рахунок адміністративних та суспільних сервісів, однак частка їх фінансування у архітектоніці загальних витрат та ВВП диференціюється певним чином (див. рис. 1).

Отже, серед активних позицій щодо обсягів фінансового забезпечення публічних послуг варто відзначити Італію (8,7 % ВВП), за якою слідує Греція та Фінляндія (обидві – 8,4 % ВВП), а також Угорщина (8,2 % ВВП), у цих державах витрати, пов'язані з загальними публічними послугами, були вищими, ніж в інших. Ірландія (2,3 % ВВП), Болгарія та Литва (обидві – 3,5 % ВВП), Естонія та Латвія (обидві – 4,0 % ВВП) були країнами, які повідомили про найнижчі рівні витрат щодо забезпечення загальних публічних послуг у 2021 році. Це відбувалося певною мірою внаслідок відносно низького рівня загального державного боргу в Болгарії, Естонії, Латвії та Литві, а також через загальні параметри відносно невисокої спроможності забезпечувати загальні витрати у цих країнах.

З точки зору фіскального федералізму, центральний бюджет ЄС не є громіздким, фактично не існує напрямків, які б характеризувалися важливими зовнішніми ефектами та/або віддачою від їх масштабу. Доцільно підкреслити в цьому ракурсі наступні галузі щодо фінансування: оборона, включаючи захист кордонів; дипломатія чи розвідка; охорона здоров'я та соціальна політика. Освіта є єдиною однозначною категорією витрат, яка чітко децентралізована як у федеральних системах, так і в багатьох унітарних управлінських механізмах. Житлово-комунальна сфера, місцева інфраструктура та громадський порядок (поліція і правосуддя) в більшості випадків мають децентралізований алгоритм (див. рис. 2). Усі ці категорії включають сильні місцеві переваги, інформаційну асиметрію та відносно обмежені зовнішні ефекти. Диспропорції в доходах часто призводять до потреби фінансового вирівнювання на базі вертикальних і горизонтальних бюджетних фондів [5, с. 12].

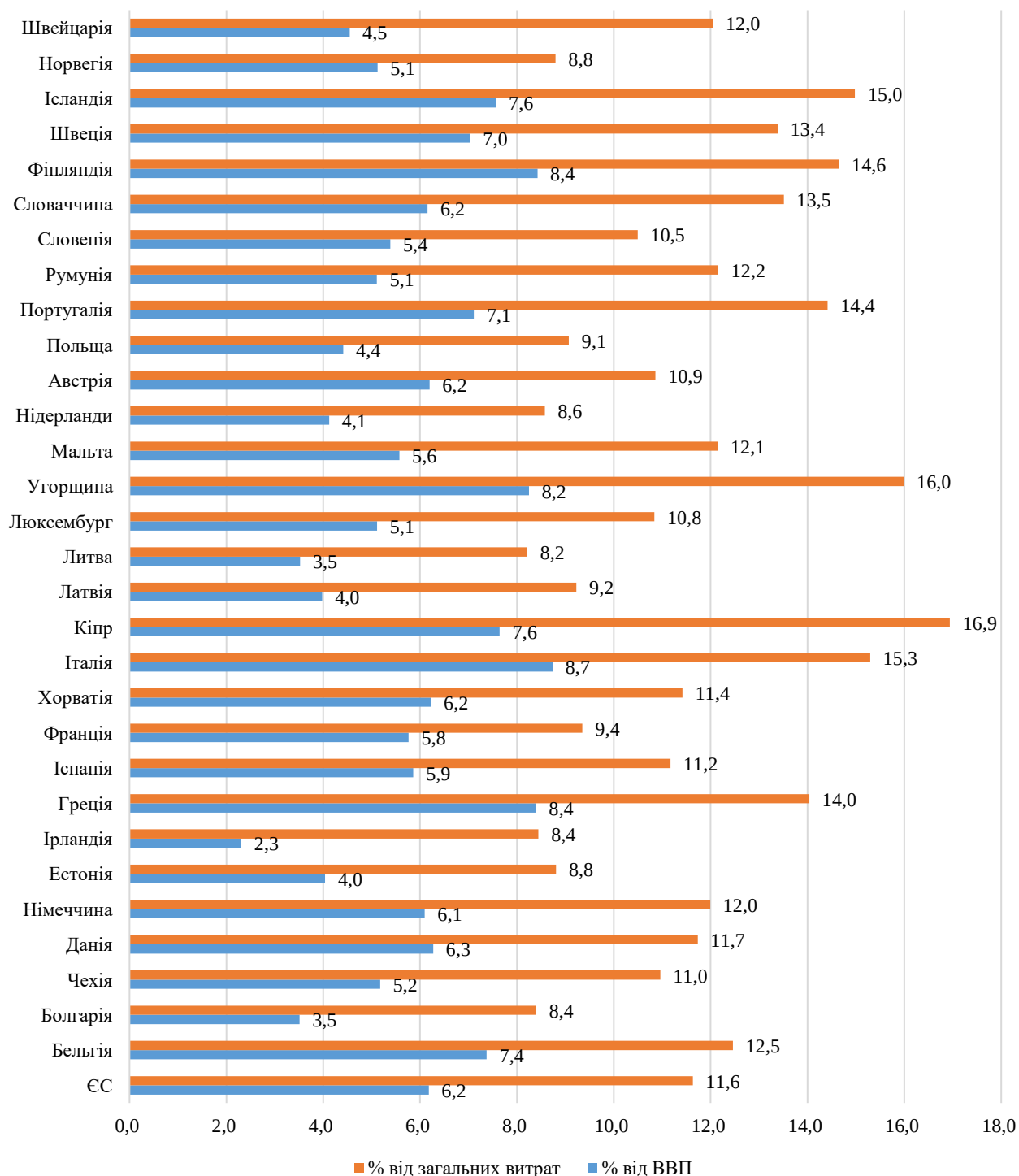

Рис. 1. Динаміка частки фінансування публічних послуг у країнах ЄС у 2021 році

Джерело: побудовано за даними [4].

Необхідність певної колективної антициклічної політики є додатковим аргументом на користь централізації в Єврозоні, водночас, звичайні контраргументи підкреслюють диверсифікацію існуючих виплат по безробіттю. Фіскальні рішення пропагують

мінімум пільг для всієї Єврозони, які мають бути доповнені в кожній країні відповідно до чітких домовленостей. Інший аспект стосується критеріїв прийнятності, які також значно диференційовані. Муніципальні рішення мають враховувати мінімалізм базового критерію

прийнятності доповненого, за потреби, на національному рівні.

Рис. 2. Функціональне спрямування загальних державних витрат ЄС у 2021 році, млрд євро

Джерело: побудовано за даними [4].

Однак такі делегування викликають питання морального ризику. Враховуючи значні відмінності в структурному безробітті, необхідно подбати про уникнення активних міграційних процесів із країн з високим рівнем безробіття у країни з низьким рівнем безробіття [6, с. 10].

Децентралізований підхід фінансового перерозподілу в ЄС означає, що така рекомбінація переважно здійснюється на національному рівні, але бенефіціарами є не стільки регіони, розташовані в інших країнах-членах, а всі регіони, які входять до держави-члена, що безпосередньо розробляє та здійснює перерозподіл. У децентралістичному вимірі перерозподілу в ЄС не вистачає горизонтальних трансфертів. У конкретному контексті європейської інтеграції децентралізований перерозподіл означає лише те, що ця функція діє всередині кожної країни-члена, а не між ними. Низка факторів засвідчили, що в ЄС прерогативою виступає не перерозподіл, а стабілізація через дію фіскальної та монетарної політики.

Нині фінансовий перерозподіл продукує величезні можливості для децентралізації, тому важливим завданням виступає

моніторинг виконання умов для суттєвої передачі повноважень від національних урядів до наднаціональних інституцій, оскільки такий контекст наближає ЄС до імплементації детермінант класичного фіскального федералізму, доцільність якого залежить від рівня компетентної поведінки національних фіскальних органів; тільки тоді автоматичні стабілізатори навряд чи запрацюють комплексно на національному рівні [7, с. 91].

Принципи фіскального федералізму виступають на користь узгодження надходжень від оподаткування та витрат, можливо, разом із трансфертами, спеціально призначеними для перерозподілу. Одним із аргументів на користь децентралізації є близькість до громадян та помірна інтерналізація зовнішніх ефектів, включаючи розподіл податкового тягаря для фінансування місцевих суспільних благ. Будь-який дисбаланс між витратами та доходами, який вимагає переказів поміж федеральними одиницями, нівелює логічний підхід, тому фінансове вирівнювання в цій площині часто-густо виступає об'єктом політичних суперечок й дискусій в ЄС. Вертикальні трансферти від ЄС до національних бюджетів становлять близько 0,5% ВВП ЄС, підкреслимо, що практично немає

горизонтальних переказів між муніципальними утвореннями. У більшості країн-членів ЄС трансферти від центрального уряду зазвичай незначні й трансформуються підтримкою сільськогосподарської галузі.

Європейський підхід наголошує, що побічним продуктом глобалізації є надмірна податкова оптимізація, оскільки існування інтегрованого ринку робить ухилення від сплати податків більш привабливим. Потенційними бенефіціарами є фірми, які працюють у кількох країнах; вони можуть використовувати внутрішні ціни для визначення прибутку там, де оподаткування найнижче. Загалом, корпорації можуть використовувати низку функцій єдиного ринку для зниження податків. Споживачі також можуть арбітражувати податкові ризики за допомогою простих покупок на кордоні або через мережу Інтернет, а також через право засновувати бізнес у вигідній для цілей оподаткування юрисдикції. Тому існування ЄС є зовнішнім фактором, який спонукає до (переважно неявної) податкової конкуренції.

Доречним було прийняття рішення з приводу того, щоб пов'язувати податки й збори з суспільними благами та послугами, оскільки майже всі податкові надходження перерозподіляються через механізми фінансового забезпечення суспільних благ і послуг, що надаються країнами-членами як посилення трансфертної політики центральної влади. Трансферти є більш складним фінансовим інструментом й, водночас, перспективним, оскільки вони становлять приблизно половину державних витрат у більшості країн ЄС. Аргументи щодо децентралізації переважають рішення щодо гармонізації податкових баз, залишаючи право встановлення податкових ставок на національному рівні. Однак, ефективний підхід до податкової гармонізації спроможний суттєво посилити місцевий економічний розвиток у країнах-членах ЄС.

Очевидне занепокоєння полягає в тому, що субцентральні уряди мають бюджетний дефіцит і накопичують борги, які вони в кінцевому підсумку більше не можуть погасити. Це може змусити центральний уряд або центральний банк втрутитися та здійснити непряме фінансування. Такий процес відомий як «м'яке» бюджетне вирівнювання, що

потенційно трансформується великомасштабним зовнішнім ефектом, що добре відомо в практиці ЄС як випадок «морального ризику» [8, с. 21].

Можемо констатувати, що ЄС має більше причин, ніж США, дозволяти кожній країні-члену розробляти та впроваджувати власні правила та інституції фіскальної політики й дисципліни. Важливим аспектом вбачається відновлення правила про відсутність фінансової допомоги. Дійсно, якщо ті самі причини призводять до тих самих наслідків, то впевненість у тому, що фінансова допомога залишилася в минулому, повинна змусити уряди країн членів ЄС стати фіскально-грамотними й дисциплінованими. Фіскальний федералізм вимагає від кожної країни-члена виконувати чіткі фіскальні правила під наглядом незалежного управлінського органу. Поки що така активізація здається нерівномірною, оскільки лише декілька країн прописали це у своїх конституціях або задекларували відповідні рішення в інших нормативних документах [9, с. 34].

Адекватність політики ЄС певною мірою відповідає ключовим детермінантам фіскального федералізму. Для кожної виключної чи спільної компетенції було побудовано моніторингову таблицю (див табл. 1) та упорядковано спектр принципів напрямків фіскального федералізму, що виправдовують чи засуджують передачу компетенцій (у розрізі відповідних балів) [10, с. 52].

В результаті кореляційного моніторингу та ранжування за допомогою чотирьохбальної шкали було ідентифіковано рівень впливу детермінант фіскального федералізму на відповідну модель через призму таких параметрів як синергія, ефективність, ризиковість, фіаско. У централізованій системі домінують напрямки розвитку внутрішнього ринку, грошово-кредитного регулювання, торговельної активності, інвестиційно-інноваційного проектування, а також соціально-екологічні пріоритети. Помилковість політики ЄС може бути трансформована двовекторно: по перше, коли місцеві умови або захоплення приватними інтересами виступають на користь централізації ґрунтуючись на сумнівному припущенні, що провал не відбудеться на рівні ЄС; по-друге,

коли системний збій відбувається на рівні ЄС, через що передача компетенцій буде не виправданою.

Таблиця 1. Оцінювання впливу ключових детермінант фіскального федералізму на функціонування централізованих та децентралізованих моделей

	Централізована модель				Децентралізована модель			
	Синергія	Ефективність	Ризиковість	Фіаско	Синергія	Ефективність	Ризиковість	Фіаско
Грошово-кредитна політика	1	4	3	2	3	4	2	1
Конкуренція (суперництво)	2	1	4	3	3	4	2	1
Торгівельна політика	1	3	4	2	2	4	3	1
Збереження природних ресурсів	2	1	3	4	2	3	4	1
Внутрішній ринок	2	3	4	1	1	3	4	2
Соціальна політика	1	2	4	3	3	4	2	1
Згуртованість (федералізм)	1	2	3	4	2	4	1	3
Сільське господарство та рибальство	1	2	4	3	1	3	4	2
Навколишнє природне середовище	1	3	4	2	1	3	4	1
Захист споживачів	2	1	3	4	1	4	3	2
Логістика і транспортна система	2	3	4	1	1	4	2	3
Енергетична галузь	1	3	4	2	2	4	3	1
Свобода, безпека і справедливість	2	1	3	4	1	2	4	3
Інвестиційно-інноваційна активність	2	4	1	3	3	4	2	1
Зовнішньоекономічна діяльність	3	4	2	1	2	3	4	1
Розвиток і співпраця	1	3	2	4	1	4	2	3
Гуманітарна допомога	2	4	1	3	4	3	1	2

Акцентуємо, що результати моніторингу включають деякі складні сфери, зокрема логістика та транспортна система, де сильні сторони співіснують із слабкими тенденціями. В цьому ракурсі рішення мають передбачати багатосторонні домовленості, в результаті яких можуть бути відокремлені місцеві та загальноєвропейські транспортні зв'язки. Сфери, пов'язані з суспільними цінностями (соціальна політика, агломерація, гуманітарна допомога, свобода, безпека та правосуддя) найважче виправдати в цілях збільшення фінансування, особливо коли місцеві переваги, природно, залежать від однієї країни для іншої. Таким чином, принцип субсидіарності фіскального федералізму свідчить про те, що для подальшої централізації можливості мінімізуються.

Структурні реформи повинні націлюватися на покращення функціонування економіки, забезпечення дієвої продуктивності та підвищення соціальних стандартів за одночасного зниження структурного безробіття.

Наслідком проведеного дослідження виступає спектр можливостей прийняти альтернативний вимір класичного фіскального федералізму у фінансовій системі ЄС, де децентралізація є домінуючою рисою. Справа в тому, що дослідники фіскального федералізму акцентують, що фіскальна децентралізація є найкращим рішенням для зрілих федерацій щодо досягнення позитивних ефектів, які впливають із вертикальної та горизонтальної урядової конкуренції [11, с. 1129].

Фіскальний федералізм активно апробується в ЄС на базі практик Швейцарії та Німеччини. Проте фіскальний федералізм – це система конституційного розподілу повноважень між різними рівнями влади для виконання традиційних фіскальних функцій. Імідж, який виділяється з європейської інтеграції – це існування різних бюджетних рівнів, різні компетенції щодо виконання згаданих фіскальних функцій та результат, який відображається у функціонуючій децентралізації як одній із дієвих форм фіскального федералізму.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, очевидно, що фіскальний федералізм фактично діє в країнах ЄС, однак в одних випадках його роль суттєва, в інших не зовсім, хоча й перспективна. Але наголосимо, що у своїй класичній формі фіскальний федералізм нівелюється низкою країн в ЄС, однак його модальний тип – впроваджений у фінансову систему та популяризується через диверсифіковані можливості фіскального потенціалу муніципалітетів. Іншими словами, країни-члени ЄС все ще залишаються головними та обережними акторами на фіскальній арені альянсу, більшість з них відмовляється передавати податкові повноваження на наднаціональний рівень, а громадяни все ще спрямовують свою прихильність суб'єктивізму національного рівня.

Фіскальний федералізм у класичному своєму прояві на даний момент є однією з характеристик європейської інтеграції. Це ризикова, навіть прихована риса, що детермінується зіставленням різних уявлень та тенденцій: одна тенденція розкриває асиметричне уявлення про фіскальний федералізм; друга тенденція узгоджує фіскальний федералізм з централізацією; третя тенденція аргументує функціонування традиційного фіскального федералізму у симбіозі ключових його принципів; четверта тенденція елімінує принципи фіскального федералізму з фінансової політики, створюючи перешкоди цій перспективі у європейському альянсі.

Отже, можемо резюмувати, що принципи фіскального федералізму в ЄС ґрунтовно переплітаються та трансформуються з арсеналом принципів фіскальної децентралізації. Тому фіскальний федералізм реалізовується у фінансовій політиці ЄС, однак чітко детермінувати його риси у більшості управлінських систем країн членів ЄС важко ймовірно. Але це не заважає управлінським інституціям ЄС оптимізувати фінансову політику, а навпаки посилює синергетичний ефект у здійсненні податкової та бюджетної політики альянсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Juncker, Jean Claude, Donald Tusk, Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi and Martin Schultz (2015). Completing Europe's Economic and Monetary Union, *European Commission*. 24 p.
2. Laffan, Brigid. (1998), The European Union: a distinctive model of internationalization, *Journal of European Public Policy*, vol. 5:2 (June), pp. 235-253.
3. Levitt, Malcolm and Christopher Lord (2000), *The Political Economy of Monetary Union*, Basingstoke: Macmillan. Pp. 16-20.
4. Government expenditure on general public services. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_on_general_public_services.
5. Claeys, Grégory, Zsolt Darvas and Guntram Wolff (2014) A European Unemployment Insurance Scheme: Necessary? Desirable? Optimal? *Bruegel, Brussels*. 20 p.
6. Paulo Vila Maior (2004). Does the European Union Have its own System of Fiscal Federalism? Paper delivered to the 2nd International Conference on European and International Political Affairs, organized by ATINER, Athens, Greece, May 27-29. 20 p.
7. Artis, Michael and Bernhard Winkler (1998). The Stability Pact: Safeguarding the Credibility of the European Central Bank. *National Institute Economic Review*, 163 (January), pp. 87-98.
8. Charles Wyplosz. (2015). The Centralization-Decentralization. *European Economy*. 36 p.
9. Burret, Heiko T. and Jan Schnellenbach (2014). Implementation of the Fiscal Compact in The Euro Area Member States, Walter Eucken Institute, Freiburg im Breisgau. Working Paper 08/2013. 53 p.
10. Wozniakowski, T. P. and Maduro, M. P. (2020). European Taxes and Fiscal Justice: Citizens' Support and Lessons from the US. *Perspectives on Federalism*, Vol. 12, issue 3, Pp. 47-58.
11. Oates, Wallace E. (1999) An Essay on Fiscal Federalism, *Journal of Economic Literature*, XXXVII (September), pp. 1120-1149.

REFERENCES

1. Juncker, J. C., Tusk, D., Dijsselbloem, J., Draghi, M. and Schultz, M. (2015). Completing Europe's Economic and Monetary Union, *European Commission*. 24 p.
2. Laffan, B. (1998). The European Union: a distinctive model of internationalization. *Journal of European Public Policy*, 5:2 (June), 235-253.
3. Levitt, M. and Lord, Ch. (2000). *The Political Economy of Monetary Union*, Basingstoke: Macmillan.
4. Government expenditure on general public services. Eurostat. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_on_general_public_services.
5. Claeys, Grégory, Zsolt Darvas and Guntram Wolff (2014). A European Unemployment Insurance Scheme: Necessary? Desirable? Optimal? *Bruegel, Brussels*. 20 p.
6. Maior, P. V. (2004). Does the European Union Have its own System of Fiscal Federalism? Paper delivered to the 2nd International Conference on European and International Political Affairs, organized by ATINER, Athens, Greece, May 27-29. 20 p.
7. Artis, M. and Winkler, B. (1998). The Stability Pact: Safeguarding the Credibility of the European Central Bank. *National Institute Economic Review*, 163 (January), 87-98.
8. Wyplosz, Ch. (2015). The Centralization-Decentralization. *European Economy*. 36 p.
9. Burret, Heiko T. and Schnellenbach, J. (2014). Implementation of the Fiscal Compact in The Euro Area Member States, Walter Eucken Institute, Freiburg im Breisgau. *Working Paper*, 08/2013.
10. Wozniakowski, T. P. and Maduro, M. P. (2020) European Taxes and Fiscal Justice: Citizens' Support and Lessons from the US. *Perspectives on Federalism*, 12(3), 47-58.
11. Oates, Wallace E. (1999) An Essay on Fiscal Federalism, *Journal of Economic Literature*, XXXVII (September), 1120-1149.

Fedir Tkachyk, PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Taxes and Fiscal Policy, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

CORRELATIONAL MONITORING OF FISCAL FEDERALISM IN THE CENTRALIZED AND DECENTRALIZED SYSTEMS OF THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT

Introduction. Modern pandemic threats, military-political tensions and conflicts, foreign economic risks, trade wars, financial imbalances encourage the EU countries to group and agglomerate financial potentials in the vertical and horizontal planes. There is a need to study the paradox of what role in this agglomeration is played by the mastery of using the principles of fiscal federalism, tested by a number of both unitary states and federal republics of the European continent.

The purpose of the article is to monitor the main determinants of fiscal federalism in increasing the financial potential of the member states of the European Union.

Method (methodology). In the course of the research, the following methods were used: dialectical, correlational, generalization, comparison, system analysis, observation, induction and deduction.

The results. The article highlights the importance and place of fiscal federalism in the architecture of the financial policy of the European Union. Pragmatic aspects of financing public services in the member states of the European Union have been studied. This made it possible to identify active recipients in the field of attracting financial resources to ensure the priority needs of economic development. It is emphasized that the functional direction of general public spending in the European Union was aimed more at social protection and health care, and to a lesser extent at environmental protection and development of the housing and communal sphere. It has been established that most of the member states of the European Union combine the principles of centralization, federalism, and decentralization (in most cases) in their fiscal doctrine, but there are also clear systems of classical fiscal federalism (Germany, Switzerland). The European approach emphasizes that a secondary effect of globalization is excessive tax optimization, because the functioning of the integrated market makes tax evasion more attractive.

An assessment of the influence of key parameters of fiscal federalism on the functioning of centralized and decentralized models of financial policy was carried out. This made it possible to identify the level of influence of the determinants of fiscal federalism on the relevant model through the prism of distinct factors. It is summarized that the use of determinants of fiscal federalism in the financial policy of the European Union is able to strengthen the budgetary and tax effects, which in the final (transformed) vector will lead to a strengthening of the economy and improvement of social standards both in the member states of the union and in individual municipal entities.

Keywords: financial policy; decentralization; fiscal federalism; budget potential; public services; financial equalization; fiscal discipline.

Cite as: Tkachyk, F. (2022). Correlational monitoring of fiscal federalism in the centralized and decentralized systems of the European Union. *Economic analysis*, 32 (2), 262-271. DOI: 10.35774/econa2022.02.262

Олександр ЛАВРИК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна
E-mail: ollavrik@karazin.ua

БАЛАНС КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ ЯК ГОЛОВНИЙ ДОКУМЕНТ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних аспектів аналізу інноваційної стратегії створення балансу комерційного банку, проведенню аналізу сучасного стану та перспектив його розвитку й розроблені напрями вдосконалення сучасної стратегії створення балансу комерційних банків в умовах розвитку України.

У роботі розглянуті зміст та особливості діяльності банку як фінансового посередника, надано опис методів кількісного аналізу його сучасної діяльності, досліджено методи якісного аналізу перспектив його розвитку.

Метою дослідження стає розробка та опрацювання методологічних засад оптимізації створення балансу комерційного банку на основі виявлення системних та функціональних ознак міжнародного фінансового обліку, тенденцій розвитку міжнародних фінансово-кредитно-платіжних систем в умовах поширення інформаційних технологій і сучасної інтернаціоналізації.

Метод (методологія). Вирішення поставлених задач здійснюється за допомогою методів оцінки та аналізу ризиків і ефективності функціонування, оцінки фінансово-економічних показників діяльності комерційного банку, статистичних методів.

Результати. Запропоновано використання інструментів удосконалення конкурентної розвідки на світових ринках банківських послуг як напрямку вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення створення банківського балансу. Розроблено напрями використання програмних засобів обробки даних з дослідження світового банківського ринку фінансових послуг. Обґрунтовано ефективність запропонованих заходів.

Ключові слова: ринок банківських фінансових послуг; методи аналізу; банківський баланс; аналіз структури; аналіз ефективності.

Вступ

Під балансом сучасного комерційного банку маємо на увазі перерахування активів і вимог (пасивів) до банку, який відображає його фінансовий стан на даний момент часу. Баланс створюється до часу звіту банку (за рік, півріччя, квартал, місяць, доба і т. д.), тому баланс одночасно виступає і як балансовий звіт. Існує річний звіт, піврічний, квартальний і т. д. Банківський баланс одночасно виступає як і бухгалтерський баланс. Бухгалтерський баланс - це угруповання банківських засобів і джерел їх створення в грошовому виразі на певну дату [1,

с. 87]. Він являється головною формою звітності, яка здійснює характеристику фінансової діяльності банку і застосовується також для контролю і аналізу. За даними з балансу здійснюється постійний облік банківських ресурсів, стан касових, розрахункових, кредитових і інших операцій банку. Сучасний баланс комерційного банку має особливості.

Проблемам розвитку створення банківського балансу та відповідної його оптимізації розрахункових та валютно-фінансових механізмів на національному рівні присвячено багато наукових робіт. З них такі

© Олександр Лаврик, 2022

Отримано: 22.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Лаврик О. Баланс комерційного банку як головний документ його діяльності. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 272-277. DOI: 10.35774/econa2022.02.272

провідні світові вчені: Дж. Грін, Е. Долан, П. Кругман, Н. Стерн, У. Томпсон та ін. говорять свої різні висловлювання. Та українські вчені до яких відносимо наступних вчених, як Ю. Біленко, В. Бодров, В. Оніщенко, В. Будкін, О. Дзюблюк, В. Федосов, А. Чухно та інші що присвятили свої праці розкриттю важливих сучасних питань.

Але потрібно зазначити, що можливості використання новітніх методів аналізу сучасного банківського балансу, що адаптовані до невизначеності та слабкої прогнозованості сучасного фінансового простору вивчені у вітчизняному науковому просторі поки що недостатньо.

Мета статті

Метою дослідження стає розробка та опрацювання методологічних засад оптимізації створення балансу комерційного банку на основі виявлення системних та функціональних ознак міжнародного фінансового обліку, тенденцій розвитку міжнародних фінансово-кредитно-платіжних систем в умовах поширення інформаційних технологій і сучасної інтернаціоналізації.

Об'єктом дослідження виступають міжнародні та національні стандарти бухгалтерського обліку як елемент системи міжнародних валютно-фінансових, кредитних, платіжних, розрахункових відносин. Предметом дослідження виступає інноваційна система створення бухгалтерського балансу комерційних банків та національних фінансово-кредитних інститутів, оптимізації фінансового обліку в умовах глобалізації.

Для досягнення сформульованої мети були виконані наступні методи системного аналізу, логічного узагальнення, експертних оцінок.

Виклад основного матеріалу дослідження

В сучасному балансі комерційного банку присутні деякі особливостей. 1) В балансі, як головному документі бухгалтерського обліку, надані суми залишків особових рахунків бухгалтерського аналітичного обліку, які були поєднані на синтетичних рахунках бухгалтерського обліку на звітну дату. А номенклатура статей балансу банку стає одночасно планом рахунків бухгалтерського синтетичного обліку і баланс банку стає головним документом синтетичного обліку.

2) Баланс комерційного банку став джерелом комерційної інформації, і відповідно до постанови КМУ №611 від 9.08.1993 р. "Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці", є таким, що він не містить комерційної таємниці, тому відносно до цієї постанови комерційної таємниці не складають документи, інформація за якими додається по усіх встановлених формах звітності. Тому банки щорічно оприлюднюють у пресі свій баланс, та їх зміст слід визнати гласним та відкритим, але баланс банку, є засобом комерційної інформації і відрізняється оперативністю (створюється щодня), достовірністю та конкретністю.

3) Баланс комерційного банку виконується на основі "подвійного запису". На його рахунках позначаються банківські операції однак бухгалтерія комерційного банку дізнається о цих операціях тільки з його документів, які складаються на місці їх здійснення, а тільки після поступають в бухгалтерію, де вони після успішної перевірки використовуються для записів на рахунках. Тому рахунки займають проміжне місце між документами, балансом та ін. звітними таблицями. На підставі документів робляться записи на рахунках, а звіти та баланси складаються на підставі записів на рахунках.

Якщо представити інвентарну таблицю банку, то в активі (усі види цінностей або майнових засобів, що знаходяться у розпорядженні банку) фігуруватимуть готівка, іноземна валюта, враховані векселі і велика кількість банківських вимог до своїх боржників - дебіторів. У активі знаходиться також рухоме майно (обстановка банку, транспорт та ін.), а також нерухоме - будівлі, споруди. Актив виступає як частина банківського балансу, яка "роздвоює" ціле, характеризує склад, розміщення і використання засобів, згрупованих по особливій їх ролі в процесі відтворення. Друга частина балансу - пасив, в який входять платежі по акцептах і різноманітні зобов'язання банку до своїх кредиторів або вкладників і засновників, а також до тих кредитних установ, яким банк винен по переобліку, перезаставі, розрахунковим рахункам і контокорентам. Пасив - частина балансу, що відбиває джерела фінансування засобів, згрупованих по їх належності і призначенню [2, с.232].

Тому що в інвентарній таблиці всі частини пасиву та активу виражаються не тільки в грошових одиницях, а і кількісно, то здійснення інвентаризації дає спосіб встановити суму: 1) активу, що дає уявлення про вартість усього майна; 2) пасиву, що дає уявлення про розмір усіх зобов'язань; 3) капіталу, що стає різницею перших двох разом і який показує, скільки комерційний банк має свого власного капіталу (плюсується до пасив балансу).

3) У самому слові "баланс" закладається рівновага сум активу і пасиву банку. Збереження цієї рівності є слідством того, що облік оборотів зводиться до обліку наступних чотирьох типів основних змін. 1) Одночасне збільшення на одну і ту ж суму яку-небудь частину активу і якої-небудь частини пасиву; 2) Одночасне зменшення на одну і ту ж суму якої-небудь частини активу і якої-небудь частини пасиву; 3) Одночасне збільшення однієї частини активу і зменшення іншої частини активу на одну і ту ж суму; 4) Одночасне збільшення однієї частини пасиву і зменшення іншої частини пасиву на одну і ту ж суму [3, с. 127].

Важливо, що досить складні обороти при фінансовому обліку в банку досить легко можуть бути зведені до вказаних простих 4-ох змін.

5) Цінність подвійної бухгалтерії у банку як облікової системи стає в можливості здійснення строгого контролю в записах. Кожен створений пропуск в записі як і кожен помилковий запис негайно відображається на порушенні запису рівності сум пасиву та активу. Але не тільки. Баланс в комерційному банку має і особливу форму записів та способу їх здійснення. Кожна зміна окремої частини активу та пасиву віддзеркалюється в особливій таблиці, називаною рахунком. Зверху даної таблиці вказується слово "Рахунок" разом з назвою відповідної частини пасиву чи активу; у лівій стороні пишемо слово "Дебет", в правій частині "Кредит". На дебетовій стороні активних рахунків пишуться всі збільшення майнових засобів; на кредитовій – всі зменшення вказаних засобів. У пасивних рахунках всі збільшення повинні відзначатися в частині "Кредит", всі зменшення - в частині "Дебет". Так в активних рахунках, отже, завжди вище дебетовий підсумок, в пасивних - кредитовий. Перевищення дебету над

кредитом (чи навпаки) визначається як "Сальдо" [3, с. 198].

Гідність (ще одна) подвійної бухгалтерії складається і у в тому, що фіксуючи зміни не тільки в частинах майна та зобов'язаннях, а і в сумі капіталу, то ця бухгалтерія дає можливість бачити результати, який досягнут власною господарською діяльністю [3, с. 202].

Величина активів - є сукупністю зобов'язань банку і його власного капіталу (це є «золоте правило банку»); коли треба знайти власний капітал, то необхідно з активів відняти пасиви. Коли активи перевищують сукупні пасиви, то банк є платоспроможним; різниця дорівнюється реальному розміру власних засобів капіталу комерційного банку. Банк може бути неплатоспроможний, коли його зобов'язання (пасиви) перевищують активи (він має "нульовий" або негативний капітал).

Не можна здійснювати головні функції комерційних банків не маючи ресурсів. Пасиви - це ресурси банку. Досить часто пасиви називають "джерелами" ресурсів банку. Тому саме пасиви і пасивні операції значною мірою обумовлюють форми, умови, та напрями використання ресурсів. Тому, кожен банк прагне наростити та збільшити свій ресурсний потенціал, тобто свої пасиви.

Пасивні операції - це операції банку, в процесі яких формуються його пасиви. До них можемо віднести: 1) первинну емісію цінних паперів комерційного банку; 2) капіталізацію частини його прибутку; 3) кредити і кредиторську заборгованість інших юридичних осіб; 4) залучення засобів клієнтів у вклади. Тому, всі пасиви потрібно умовно розділити на дві великі групи: 1) власні; 2) притягнені. Поглянемо на них [4].

Власний капітал банку. Це 1) капітал, сформований із засобів засновників комерційного банку; 2) акціонерні капітали, зібрані в процесі діяльності банку; 3) прибуток банку; 4) інші засоби, прирівняні до власного капіталу [4].

Нацбанк визначає склад фондів комерційного банку, що здійснюють формування його власного капіталу. Тому, до складу фондів банку, що визначають його власний капітал входять: а) статутний фонд; б) резервний фонд; с) страховий фонд; d) спеціальні фонди (це фонд покриття зносу МШП; фонд оборотних коштів; додаткові власні

кошти та інші, фонди економічного стимулювання - фонд виробничого і соціального розвитку, фонд заохочення, фонд голови банку). Капітал комерційного банку має велике значення для забезпечення банку нормальною роботою. Тому виділяють захисну функцію власного капіталу (забезпечення ліквідності банку); оперативну (створення умов для безперебійної роботи); і регулюючу (рівень власного капіталу впливає на регулювання пропорцій між різними статтями балансу банку). Організація і управління власним капіталом банку не залишається раз назавжди таким. Важливо: 1) диференціювати розміри мінімальних статутних фондів, тобто створювати резервні фонди в об'ємах, рівних статутним фондам; 2) формувати страхові фонди з урахуванням фактичних втрат банків за ряд років; по-третє, відмовитися від відособлення в спеціальних фондах засобів, призначених на розвиток, виплату заробітної плати і премій банківському персоналу. Розуміння пасивних статей балансу банку може орієнтувати на стан ліквідності банку, на виявлення стійкості кредитних ресурсів банку, його заподадливості притягнути засоби на строгу обумовлені терміни. Це досить важливо, тому що вклади до запитання, що можуть бути вилучені вкладниками коли завгодно, зменшують стійкість банку [1, с. 155].

Тому Нацбанк постійно регулює діяльність комерційних банків. Елементів такого регулювання стає також розробка економічних нормативів і вимоги їх дотримання. До цих нормативів належить: 1) мінімальний розмір капіталу банку; 2) межове співвідношення між розміром статутного капіталу банку і сумою його активів з урахуванням оцінки ризику; 3) показники ліквідності банку; 4) мінімальний розмір обов'язкових резервів, що депонуються в НБУ; 5) мінімальний розмір ризику на одного позичальника; 6) обмеження розмірів валютного і курсового ризиків; 7) обмеження використання притягнених депозитів для придбання акцій підприємств. Можуть враховуватися і інші нормативи [4].

Активи формуються в процесі розміщення наявних у комерційного банків ресурсів для забезпечення ліквідності та отримання прибутку. Операції з таким розміщенням називаються активними операціями. Метою здійснення активних операцій стає прибуток та

ліквідність як два засадничі принципи в здійсненні діяльності банку.

Форми активних операцій банку: 1) касові; 2) кредитові; 3) інвестиційні; 4) агентські. Операції відрізняються ліквідністю: найбільш ліквідна каса, кореспондентські рахунки, валютні рахунки в інших банках, засоби у фондах резервування кредитних ресурсів. Разом вони складають резерви банківської системи [5, с. 105].

Каса, касові операції. Гроші в касі є активом та найважливішою умовою нормальної діяльності банку. Касову готівку комерційний банк використовує для розміну грошей, повернення вкладів, задоволення попиту на позики, покриття операційних витрат, це оплати різних матеріалів і послуг і заробітна плата персоналу. Грошовий запас залежить від ряду чинників: 1) розвитку бізнесу; 2) терміни видачі грошей клієнтам; 3) величини поточних зобов'язань банку; 4) розрахунків з власним персоналом та інше.

Касова готівка банку не повинна зводитися в її розумінні тільки до кількості грошей, наявних в окремо обладнаному приміщенні, де сидить касир. Касова готівка - це актив балансу банку, який включає 1) власне рахунок "Каса", тобто остаток готівки; 2) рахунки банку в інших банках, гроші з яких можуть бути зняті у будь-який момент; 3) розрахунково-платіжні документи, що знаходяться на стадії інкасування (в дорозі). Касові операції тому є операції по руху готівки.

Кредитні операції. Це основних активних операцій і припускають видачу і повернення банківських позик. Розміщуючи кредитні ресурси у вигляді позик, банк "заробляє" гроші у вигляді позикового відсотка. Кредитування відбувається на вищезазначених принципів (забезпеченість, платність, цільовий характер, терміновість і інше) і повинне відповідати певним вимогам і умовам.

Інвестиційні операції. Розглядаючи активні операції комерційного банку необхідно врахувати важливу обставину: кредитні операції (кратко- чи довгострокові) здійснюються по рішенням позичальників; але комерційний банк може виявити власну ініціативу - вкладати свої кошти у формування основного капіталу інших підприємств або в купівлю цінних паперів. Такі операції здійснюються з метою отримання прибутку (чи

досягнення якогось соціального ефекту) і характеризуються як інвестиції. Банки купують акції різних підприємств, корпорацій, акціонерних товариств, бірж, акції і цінні папери і інших банків і формують свій портфель цінних паперів.

Агентські операції. У банківській сфері - це дії агента, яким виступає комерційний банк як комісіонер-посередник, виконуючи агентські (посередницьких) послуг: купівлю-продажу нерухомості, цінних паперів, валюти, товарів, виконанням інших доручень клієнта за договором. Де клієнт (принципал) доручає комерційному банку здійснювати певний круг дій від його імені за його дорученням і в його інтересах. За це комерційний банк повинен отримувати комісійну винагороду у вигляді відсотка чи тарифної ставки або від суми операції на підставі спеціально складеної агентської угоди, в якій прописані умови виконання агентських (посередницьких) операцій. На практиці посередницька діяльність комерційного банків здійснюється 2-ма видами цивільно-правових договорів: а) договору-доручення і б) договір-комісії. Ці договори надають послуги (продаж послуг) банками, тобто на проведення операцій цивільно-правового характеру з наданням послуг, права на користування товарами або їх поширення, в тому числі нематеріальні активи, а також інших, чим товари об'єктів власності по компенсації і на операції по безоплатному наданню послуг.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Нацбанк дає обов'язкові економічні нормативи, які регламентують та регулюють банківську діяльність. До їх числа відносяться: нормативи капіталу; нормативи ліквідності; нормативи кредитного ризику; нормативи інвестування; нормативи валютної позиції. Так, нормативи капіталу охоплюють показники:

мінімального розміру статутного капіталу (не менше 200 млн. грн.); норматив платоспроможності (співвідношення між капіталом і активами банку – не може бути менше 8%, тобто на одну гривню активів банк повинен мати 8 коп. власних коштів); норматив достатності капіталу (відношення капіталу до загальних активів банку зменшених на створені резерви – не може бути менше 4%, тобто на кожну гривню усіх активів (за мінусом резервів банк повинен мати 4 коп. капіталу); нормативи ліквідності (можливість банку відповідати по взятим зобов'язанням) охоплюють показники: миттєвої загальної ліквідності («кислотного тесту») – відношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі до поточних зобов'язань банку. Значення цього показника має бути не меншим за 20% (тобто на гривню своїх поточних зобов'язань мати не менше, ніж 20 коп. абсолютно ліквідних активів); загальної ліквідності – відношення загальних активів до загальних зобов'язань банку і має бути не менше від 100% (активи і пасиви банку повинні бути збалансовані). Окрім наведених показників комерційний банк повинен дотримуватися співвідношення між високоліквідними і робочими активами. На кожну гривню робочих активів банк повинен мати 20 коп. високоліквідних активів, тобто показник повинен бути не менше 20%.

Важливе місце посідають показники прибутковості банку. Це показники: прибутковості банківських активів (у міжнародній аббревіатурі – ROA); прибутковості акціонерного капіталу – ROE; процентної маржі – SPRED; чистого прибутку на одну акцію; чистої процентної маржі. Балансування між прибутком і ризиком, їх оптимальне співвідношення завжди стоїть як одне з найважливіших завдань банківського менеджменту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев І. В. Гроші та кредит: навч. посібн. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 312 с.
2. Герасимович А. М., Кочетков В. М., Парасій І. М. Аналіз банківської діяльності: підручник. Київ: КНЕУ, 2010. 600 с.
3. Васюренко О. В., Волохата К. О. Економічний аналіз комерційних банків: навч. пос. Київ: Знання, 2006. 464 с.
4. Раєвський К., Раєвська Т. Методичні рекомендації щодо економічного аналізу діяльності комерційного банку. *Вісник Національного банку України*. 1999. № 3.

5. Тиркало Р. І., Щибиволок З. І. Фінансовий аналіз комерційного банку: основи теорії, експрес-діагностика, рейтинг: навч. посібник. Київ, 1999. 233 с.

REFERENCES

1. Alekseev I. V. (2017). *Money and credit*. Lviv. [in Ukrainian].
2. Gerasimovych, A. M., and Kochetkov, I. M. (2010). *Analysis of banking activity*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Vasyurenko, O. V., and Volohata, K. O. (2006). *Economic analysis of commercial banks*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Raevsky, K., and Raevska, T. (1999). *Methodological recommendations for the economic analysis of commercial bank activity*. Kiev. [in Ukrainian].
5. Tyrkalo, R. I., and Shchibivolok, Z. I. (1999). *Financial analysis of a commercial bank: the basics of theory, express diagnostics, rating*. Kyiv. [in Ukrainian].

Oleksandr Lavryk, Candidate of Economic Sciences, Assistant professor, Department of Finance, Banking and Insurance, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

THE BALANCE SHEET OF A COMMERCIAL BANK AS THE MAIN DOCUMENT OF ITS ACTIVITIES

Abstract

Introduction. The article is devoted to the study of the theoretical and methodological aspects of the analysis of the innovative strategy of creating the balance sheet of a commercial bank, the analysis of the current state and prospects for its development, and the developed directions for improving the modern strategy of creating the balance sheet of commercial banks in the conditions of the development of Ukraine.

The work examines the content and features of the bank's activity as a financial intermediary, provides a description of the methods of quantitative analysis of its current activity, and investigates the methods of qualitative analysis of its development prospects.

Purpose. The purpose of the research is to develop and work out the methodological principles of optimizing the creation of the balance sheet of a commercial bank based on the identification of systemic and functional features of international financial accounting, trends in the development of international financial-credit-payment systems in the conditions of the spread of information technologies and modern internationalization.

Method (methodology). Solving the set tasks is carried out with the help of methods of assessment and analysis of risks and efficiency of functioning, assessment of financial and economic indicators of commercial bank activity, statistical methods.

Results. The use of tools for improving competitive intelligence in the world markets of banking services is proposed as a direction for improving accounting and analytical support for creating a bank balance sheet. Directions for using data processing software for researching the world banking market of financial services have been developed. The effectiveness of the proposed measures is substantiated.

Keywords: banking financial services market, methods of analysis, bank balance sheet, structure analysis, analysis of the effectiveness of the banking financial services market in Ukraine.

Cite as: Lavryk, O. (2022). The balance sheet of a commercial bank as the main document of its activities. *Economic analysis*, 32 (2), 272-277. DOI: 10.35774/econa2022.02.272

Мирослава БУБЛИК

доктор економічних наук, професор, професор,
кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна

E-mail: my.bublyk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2403-0784

ResearcherID: P-6945-2016

Тетяна КОПАЧ

кафедра менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна

E-mail: t.kopach@grdn.com.ua

ORCID ID: 0000-0002-1293-229X

Тетяна ПІХНЯК

кандидат економічних наук, доцент, доцент,
кафедра менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Україна

E-mail: t_pikhniak@univer.km.ua

ORCID ID: 0000-0002-3301-3495

ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ЇХ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ НА РИНКУ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Актуальність дослідження сучасних систем менеджменту та їхніх елементів зростає з кожним роком разом з посиленням інноваційного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на результати діяльності підприємств. Інструменти управління людським капіталом набувають інноваційних рис, що обумовлено збільшенням частки сучасних технологій з високим рівнем інтелектуалізації, які застосовуються при здійсненні господарської діяльності.

Мета. Вивчення сучасних систем менеджменту, їх складових та інструментів управління людським капіталом як основи для пошуку шляхів вирішення стратегічного завдання України в умовах захисту своєї державності під час російсько-української війни.

Метод (методологія). У процесі роботи використано методи аналізу, синтезу, порівняння, обґрунтування, статистичного аналізу, абстрактно-логічний, графічний та табличний.

Результати. Вивчено та проаналізовано місце інструментів розвитку людського капіталу в сучасній системі менеджменту IT-компанії. Встановлено, що інвестиції в знання, навички та здібності працівників відіграють роль ключового інструменту розвитку людського капіталу. Виявлено, що готовність керівної ланки до нововведень управлінського характеру, створення умов для збільшення вартості та віддачі від інвестицій у людський капітал сприяє зростанню суспільного відтворення та є джерелом відновлення економіки України в майбутньому. Запропоновано вважати результати інтелектуальної праці, що базуються на новітніх технологіях роботи з великими даними, автоматизацію та роботизацію виробництва разом з енерго- і ресурсозберігаючими технологіями пріоритетними напрямками інвестування для відбудови країни. До майбутніх інвестиційних

© Мирослава Бублик, Тетяна Копач, Тетяна Піхняк, 2022

Отримано: 22.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Бублик М., Копач Т., Піхняк Т. Інноваційні системи менеджменту та їх інструменти для управління людським капіталом на ринку інформаційно-комунікаційних технологій. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 278-286. DOI: 10.35774/econa2022.02.278

пріоритетів держави, окрім відновлення промисловості й інфраструктури, рекомендовано включити інвестиції в освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення, розвиток наукової і науково-технічної діяльності, підвищення професійно-кваліфікаційних стандартів вищої освіти. Запропоновано інноваційну модель системи менеджменту на принципах генерування нових ідей та ініціатив, пошуку креативних нестандартних рішень управлінського характеру, де основну роль відіграє новий тип менеджера-інноватора.

Ключові слова: система менеджменту; людські ресурси; управління людським капіталом; IT-послуги; ІКТ; російсько-українська війна.

Вступ

Актуальність дослідження сучасних систем менеджменту та їхніх елементів зростає з кожним роком разом з посиленням інноваційного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на результати діяльності підприємств. Інструменти управління людським капіталом набувають інноваційних рис, що обумовлено збільшенням частки сучасних технологій з високим рівнем інтелектуалізації, які застосовуються при здійсненні господарської діяльності підприємств та організацій на ринку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Проте з розвитком ІКТ-ринку, де відбуваються глобальні зміни засад виробництва різноманітних інформаційних товарів і послуг, зростає потреба і в зміні на їх базі системи менеджменту та інструментів управління людським капіталом. Цей обґрунтовує потребу в проведенні даних досліджень. Предметом даного дослідження є концепції, методи та засади сучасних систем менеджменту та їх елементів. Об'єктом дослідження є управління ІКТ-компаніями за допомогою інноваційних ІКТ.

Вирішення різноманітних питань щодо дослідження сучасних систем менеджменту обговорювалися у наукових працях такими вітчизняними фахівцями: Андрушків Б. [1], Галахова Т. [2], Заячук В. [3], Кіптенко В. [4], Нарольська В. [5], Рульєв В. [6], Сардак С. [7], Скриньковський Р. [8], Сторожилова У. [9], Тарасюк Г. [10], Хрушина А. [11]. Низці цікавих аспектів у дослідженні людського капіталу присвятили свої праці відомі українські вчені. Так, Е. Лібанова у роботі [12] розглянула соціальні та демографічні чинники розвитку людського капіталу, Шахно А. у роботі [13] дослідила людський капітал з врахуванням глобалізації, Бублик М. у своїх дослідженнях [14-16] встановила втрати людського капіталу,

зумовлені господарською діяльністю, та розробила їх модель оцінювання [17-19]. У роботах [20-25] науковці запропонували сучасні концепції систем менеджменту та методи оцінювання їх результативності в економічній, соціальній та екологічній сферах.

З появою різноманітних інформаційних товарів і послуг, як зазначено у працях [26-30], зростає потреба і в зміні інструментів управління ІКТ-компаніями, їх людськими ресурсами та конкурентоспроможністю. Однак, сьогодні вченими недостатньо уваги приділено дослідженню змін системи менеджменту та появи інноваційних інструментів управління людським капіталом під впливом ІКТ.

Мета та завдання статті

Вивчення систем менеджменту, їх складових та інструментів управління людським капіталом, а також пошук шляхів покращення конкурентоспроможності підприємств та організацій на ІКТ-ринку є метою даного дослідження, що визначає наступні завдання: 1) вивчити сучасні системи менеджменту та їх елементи; 2) проаналізувати інноваційні інструменти розвитку людського капіталу; 3) запропонувати шляхи покращення конкурентоспроможності ІКТ-компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасне розуміння поняття людського капіталу, як вважають автори [31], базується на рівні розвитку освіти, що виступає одночасно і особистим надбанням людини, і джерелом отримання валового національного прибутку. Поняття людського капіталу акумулює в собі сукупність накопичених людиною знань, здібностей, навичок, досвіду, які в процесі суспільного відтворення генерують економічний результат на рівні підприємства (прибуток) чи на рівні держави (ВНП).

Найбільш масштабні дослідження людського капіталу проводяться міжнародними організаціями під головуванням ООН [32-34] та публікуються у щорічних звітах, де порівнюються країни світу за індексом людського розвитку (Human Development Index - HDI). Метою таких досліджень [32] є обґрунтування того, що розвиток людських здібностей для урядів держав є основним критерієм для оцінки їх розвитку, а не тільки показники економічного зростання. Так, у 2019 році Україна перебувала на 74 місці зі 189 країн, маючи HDI рівний 0,779, що вказує на високий людський розвиток. За період з 1990 по 2019 роки значення HDI для України зросло на 7,4 % (з 0,725 до 0,779). Такий позитивний результат був досягнутий тим, що очікувана тривалість життя при народженні в Україні зросла на 2,2 роки, середня тривалість навчання зросла на 2,3 роки, очікувана тривалість навчання зросла на 2,7 роки, а також ВНД на душу населення зріс на -18,3 % у цей період.

Описані зміни були зумовлені також зростанням ІКТ-ринку на глобальному рівні, появою нових ІТ-послуг, підвищенням глобального попиту на послуги широкосмугового доступу, зростанням глобального трафіку даних та мобільних передплат на технології широкосмугового зв'язку, особливо під впливом поширення COVID-19, тощо. Автори робіт [28; 35-37] виділяють сферу надання ІТ-послуг в окремий сегмент ІКТ-ринку поряд із сегментом апаратного забезпечення та програмного забезпечення. До складу ІТ-послуг, доводять науковці у роботах [38-40], слід включити аутсорсинг, ІТ-консультування, оброблення та зберігання електронної інформації тощо. Характерною особливістю ІТ-послуги як повноцінної самостійної одиниці є її самодостатність як готового продукту, придатного до кінцевого споживання. Підтвердженням цього є те, що ІТ-послуга створює економічні блага та цінності в результаті її споживання. До складу учасників її виробництва, на думку авторів [28], входять розробники програмного продукту,

посередники з продажу та просування цього продукту.

Ріст ІТ-ринку в Україні та світі можна прослідкувати за зростанням кількості вакансій. Так, за даними Евростату [41] за останній період 2019-2022 рр. (під впливом пандемії Covid-19) у країнах Європи спостерігається загальний ріст вакансій (таблиця 1). В Україні кількість вакансій теж має позитивну динаміку, що наведено на рис. 1, де представлено щомісячні дані, зібрані на веб-сайті найбільшої української спільноти розробників DOU [42].

Проте, український ІТ-ринок більше, ніж на 90% зосереджений на експорт, при чому обсяги споживання ІТ-послуг на внутрішньому ринку у кілька разів менші за його обсяги експорту. Це, як вважає автор [36], зумовлено низьким внутрішнім попитом на ІТ-продукти вітчизняних компаній, оскільки для більшості українських підприємств цифровізація чи діджиталізація виробничих процесів є надто витратною і далеко не першочерговою складовою їхньої конкурентоспроможності.

Автор [36] закликає ІТ-компанії зробити крок назустріч, надаючи ІТ-послуги українським організаціям як свою інвестицію у майбутнє чи корпоративну соціальну відповідальність. Схожої думки притримується автор [30], коли пропонує ІТ-компаніям інноваційні форми просування ІТ-послуг на внутрішньому ринку та шляхи підняття попиту на них до відповідного рівня. Сюди входить розширення асортименту ІТ-послуг, постійне збільшення інноваційних та допоміжних цифрових послуг, формування у споживачів потреби у цифровій трансформації свого бізнесу, переконання бізнесу у високій споживчій вартості ІТ-послуги та її міновим властивостям. Споживача слід переконати у значній корисності ІТ-послуги, у її здатності реалізувати інтереси споживача краще, ніж без неї.

Трансформація продукту в цифровий змінює і саму систему менеджменту, причому їх відмінності формуються під впливом різноманітного набору чинників (економічних, соціальних, екологічних, технічних, біологічних, культурних, управлінських тощо) та підходів до практичної реалізації цих систем.

Таблиця 1. Рівень вакансій у Європі за кварталами у період 2019-2021 рр. [41]

Країна	2019 р., 4 кварт.	2020 р., 1 кварт.	2020 р., 2 кварт.	2020 р., 3 кварт.	2020 р., 4 кварт.	2021 р., 1 кварт.	2021 р., 2 кварт.	2021 р., 3 кварт.	2021 р., 4 кварт.
Болгарія	0,8	0,7	0,8	0,9	0,7	0,8	0,9	0,8	0,8
Чехія	6,1	5,9	5,6	5,5	5,1	5,1	5,1	5,2	5,0
Німеччина	3,3	2,9	2,0	2,4	3,0	2,9	2,9	3,3	3,9
Естонія	1,7	1,4	1,3	1,4	1,4	1,5	1,7	1,9	1,8
Хорватія	1,2	1,5	0,8	1,2	1,0	1,5	1,7	1,7	1,5
Латвія	3,0	2,0	2,3	2,3	1,9	2,3	2,7	2,6	3,0
Литва	1,3	1,1	1,3	1,4	1,2	1,6	1,9	2,0	1,8
Люксембург	1,5	1,7	1,4	1,5	1,4	1,6	1,9	2,1	2,2
Угорщина	2,3	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,5	2,4
Нідерланди	3,2	2,6	2,4	2,5	2,5	2,9	3,8	4,2	4,1
Польща	1,0	0,6	0,7	0,7	0,7	0,9	1,2	1,2	1,1
Португалія	0,9	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	1,0	1,2	1,0
Румунія	1,0	0,8	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	1,0	0,9
Словенія	2,0	2,2	1,4	1,8	1,5	2,2	2,7	2,8	2,5
Словаччина	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9	0,9	0,9
Фінляндія	1,6	2,8	1,5	1,9	1,4	2,7	2,2	2,8	2,5
Швеція	2,0	2,7	1,8	1,4	1,6	2,3	2,6	2,2	2,5
Ісландія	1,2	1,4	1,2	1,4	1,4	2,2	4,2	3,8	2,4
Норвегія	2,1	2,5	2,1	2,1	2,1	2,6	3,5	3,0	2,8
Північна Македонія	1,8	1,8	1,4	1,7	1,6	1,6	1,8	1,7	1,6

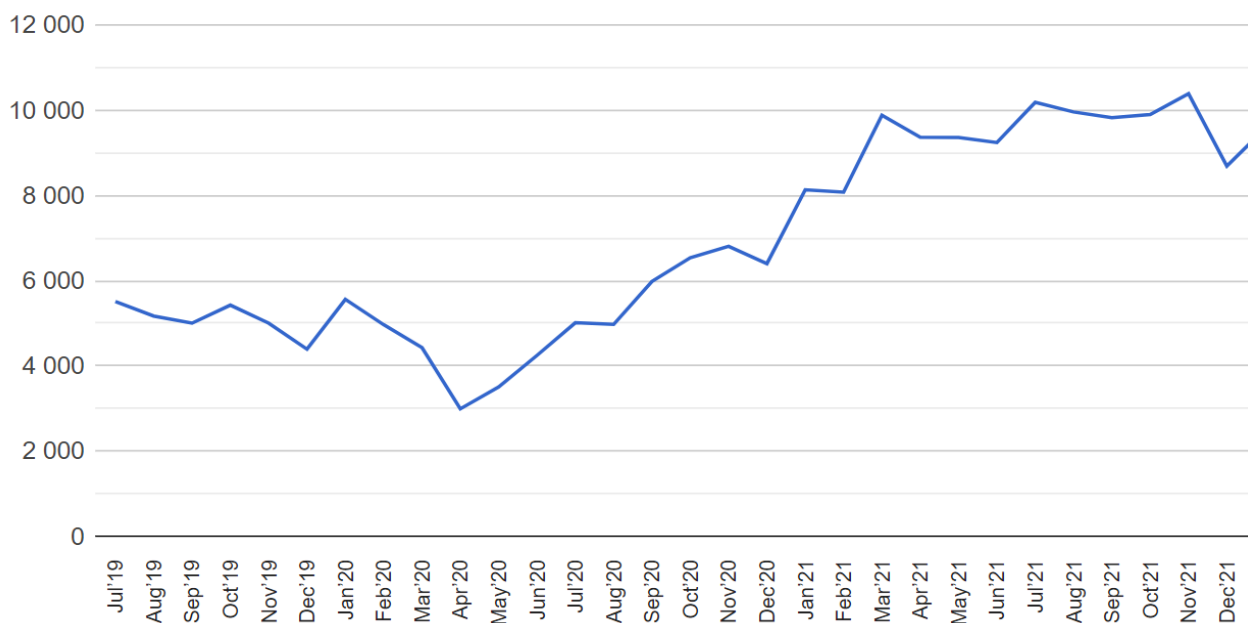

Рис. 1. Помісячна динаміка кількості вакансій в Україні за період 2019–2021 рр. [42].

Сьогодні сучасну систему менеджменту IT-компанії, як стверджують автори у роботі [43], вже не визначає національна приналежність, а рівень освіти фахівців, їх рівень компетентностей, їх здатність до науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності, їх вміння креативно вирішити проблему тощо. Останнім часом система креативного менеджменту набула особливої популярності в управлінні. Інтенсивно розвиваються інноваційно-креативні підходи в менеджменті, які стимулюють нелінійний і безперервний розвиток IT-компаній. На всіх функціональних рівнях відбуваються зміни у бік креативного планування, креативного організування, креативного мотивування. При управлінні розробкою IT-продукту формуються нові системи менеджменту IT-проектів, де ключові інструменти управління розвитком людського капіталу стають інноваційними компонентами системи менеджменту.

При управлінні IT-компаніями, за словами авторів робіт [26; 44-48], важливо інтегрувати в систему менеджменту, в побудову їх організаційної структури такі ключові компоненти управління IT-проектами як мотивація до креативності, критичне мислення, виділити креативних працівників-іноваторів, креативних топ-менеджерів, сформувати креативну корпоративну культуру та виділити креативні управлінські технології. Особливостями системи менеджменту в IT-компаніях слід вважати те, що IT-фахівці відповідають не тільки за успішність своїх результатів, а й за весь сукупний результат IT-проекту, куди входять всі функції та процеси, що задіяні в отриманні кінцевого результату, незалежно від приналежності до структурної одиниці (команди), які беруть участь в цих процесах. Так формується між усіма учасниками IT-компанії взаємна колективна відповідальність за результат роботи команди, проекту, компанії. Характерною рисою системи менеджменту IT-компаній є IT-аутсорсинг, аутстафінг, фрілансінг тощо, що детально було досліджено у наших попередніх роботах [38; 43].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, виходячи з потреби вирішити найважливіше стратегічне завдання України як

держави в умовах захисту своєї незалежності, свободи і суверенітету під час російсько-української війни є збереження людського капіталу, його розвиток та удосконалення, що і є глобальною метою даного дослідження щодо сучасних систем менеджменту та інструментів розвитку людського капіталу. З метою пошуку шляхів формування інструментів зростання людського капіталу та розвитку системи менеджменту у роботі отримано такі результати.

Вивчення та аналізування наукових поглядів щодо суті та особливостей інструментів розвитку людського капіталу в сучасній системі менеджменту IT-компанії дозволяє стверджувати, що інвестиції в знання, навички та здібності працівників відіграють ключову роль в перетворенні їх в продуктивні або технологічні нововведення, тобто сприяють зростанню прибутків компаній. Готовність керівної ланки до нововведень управлінського характеру, створення умов для постійного зростання вартості та віддачі від інвестицій у людський капітал як продуктивної сили сприяє успіху суспільного відтворення та є джерелом відновлення економіки України в майбутньому після війни. Відбудова економіки повинна будуватися на високих суспільних результатах інтелектуальної праці, новітніх IT-технологіях роботи з великими даними, автоматизованими та роботизованими енерго- і ресурсозберігаючими технологіями виробництва. Через значні руйнування соціальної інфраструктури до майбутніх інвестиційних пріоритетів держави, окрім відновлення промисловості й інфраструктури має входити інвестування в освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення, розвиток наукової і науково-технічної діяльності, підвищення професійно-кваліфікаційних стандартів вищої освіти. Щодо системи менеджменту, то тут слід розвивати інноваційну модель, побудовану на зростанні частки пропонування нових ідей, ініціатив, пошуку креативних нестандартних рішень для вирішення завдань на рівні підприємницького управління, що формуватиме новий тип менеджера з інноваційним підходом до управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушків, Б. М. (2019). Шляхи вирішення проблем мотивації праці у контекстах реалізації економічних, соціальних та маркетингових технологій (акценти адміністративно-територіальної реформи). В-во ФОП Шпак В.Б.
2. Галахова, Т. О. (2015). Креативний компонент у системі менеджменту міжнародних компаній. ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана».
3. Заячук, В. М. (2018). Сучасний менеджмент. Гельветика.
4. Кіптенко, В. (2020). Менеджмент туризму. Знання.
5. Нарольська, В. (2017). Проблеми розвитку сучасного менеджменту і маркетингу. Полтавська державна аграрна академія.
6. Рульєв, В. А., & Гуткевич, С. О. (2011). Менеджмент. ЦУЛ.
7. Сардак, С. Е. (2008). Становлення національних систем менеджменту. *Економіка та держава*, 12, с. 36–38.
8. Скриньковський, Р., & Павловські, Г. (2016). Діагностика в системі менеджменту підприємства. *Проблеми економіки*, 3, с.199-205.
9. Сторожилова, У. Л., & Йолкін, Д.Г. (2013). Розвиток сучасного менеджменту в Україні. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: Проблеми теорії та практики*, 4(24), с.44-50.
10. Тарасюк, Г.М. (2018). Сучасний менеджмент. Гельветика.
11. Хрушина, А. (2018). Особливості організації системи менеджменту сфери культури та мистецтв. *Соціокультурний менеджмент*, 1(1), с.53-63.
12. Лібанова, Е.М. (ред.) (2012). Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.
13. Шахно, А.Ю. (2019). Людський капітал в умовах глобалізації: оцінювання, розвиток та державне регулювання. В-во ФО-П Чернявський Д.О.
14. Bublyk, M. (2013). Economic evaluation of technogenic losses of business entities on fuzzy logic based opportunities. W-wo Naukowe PWN.
15. Бублик, М. І., & Коропецька, Т.О. (2008). Аналіз методів економічної оцінки збитків, завданих лісовому господарству надзвичайними ситуаціями техногенного характеру. *Вісник НУЛП*, 611, с. 71–80.
16. Бублик, М. І. (2014). Модель економічного оцінювання техногенних збитків в національному господарстві. *Black Sea Scientific Journal of Academic Research*, 12 (5), с. 44-50.
17. Kuzmin, O.Ye., Bublyk, M.I., & Rybyska, O.M. (2014). The application of fuzzy logic to forecasting of technogenic damage in the national economy. *Вісник НУЛП*, 790, с. 63-73.
18. Комарницький, І. М., & Бублик, М. І. (2008). Оцінка техногенних збитків та аналіз підходів до їхнього розрахунку у глобальному та регіональному аспектах. *Вісник НУЛП*, 628, с. 134–144.
19. Бублик, М. І. (2012). Механізм регулювання техногенних збитків промислових підприємств: логістика рециркуляції як інструмент його застосування. *Вісник НУЛП*, 749, с.530 - 537.
20. Symovonyk, I., Matseliukh, Yu., & Redina, Ye. (2019). Evaluation and analysis of activity in social networks in the context of the digital economy development. *Economics. Ecology. Socium*, 3(3), p. 73-81
21. Бублик, М. І., & Бабій, Т.І. (2009). Розвиток логістики в сучасних умовах функціонування ринку. *Науковий вісник НЛТУ України*, 19(6), с. 138-142.
22. Бублик, М. І. (2009). Страхування техногенних збитків – новий сегмент на ринку екологічного страхування в Україні. *Вісник НУЛП*, 640, с. 23–33.
23. Zaverbnyj, A., Redina, Y., Matseliukh, Yu. (2019) Role differentiation of leadership knowledge and its assessment tools. *Economics. Ecology. Socium*, 3(2), p. 62-70.
24. Бублик, М. І., & Бей, М.Р. (2016). Особливості “зеленої” економіки та основні інструменти її трансформування в соціально-орієнтовану систему. *Вісник НУЛП*, 847, с. 29–34.
25. Bublyk, M., Udovychenko, T., & Medvid, R. (2019). Concept of smart specialization in the context of the development of Ukraine's economy. *Economics. Ecology. Socium*, 3(2). p. 55-61.
26. Геврасьова, Г.А. (2020). Особливості управління ІТ-компаніями на основі процесного підходу. *Економічні науки*, 1, с.154-155.
27. Чижов, В.А. 2016. Проблеми та перспективи управління ІТ компаніями в умовах соціально-економічної кризи України. *Економіка та держава*, 9, с. 68-71.
28. Bardhan, I., Whitaker, J., & Mithas, S. (2006). Information technology, production process outsourcing, and manufacturing plant performance. *Journal of Management Information Systems*, 23(2), p. 13-40. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222230202>
29. Погорілий, А. (2017). Нові підходи в управлінні ІТ або як бізнес-цілі, пов'язані з ІТ-процесами. *European Business Association*. <https://eba.com.ua/novi-pidhody-v-upravlinni-abo-yak-biznes-tsili-povyazani-z-protsesamy/>

30. Мацук З. А. 2020. IT-послуга як економічна категорія. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, 4, с. 127-135. : <https://doi.org/10.33244/2617-5932.4.2020.127-135>
31. Бублик, М., Копач, Т., & Линда, Р. (2019). Вплив людського капіталу на розвиток підприємства. *Економічний аналіз*, 29(4), с. 113-120. <https://doi.org/10.35774/econa2019.04.113>
32. Human Development Index (HDI). (2022). Human Development Report. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
33. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. (2020). Human Development Report. UNDP.
34. New threats to human security in the Anthropocene. Demanding greater solidarity. (2022). 2022 Special Report. UNDP.
35. Голидзьбіна, А.В. & Язвінська, Н.В. (2017). Особливості сучасного ринку IT-послуг та специфіка просування на ньому. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*, 14, с. 291-298. <https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.2017.108738>
36. Горбатенко, А. (2019). Особливості формування маркетингової стратегії на ринку IT-послуг. *Науковий вісник ОНЕУ*, 5(268), с. 73-93.
37. Куцик, П., Процикевич А. (2017). Концептуальні характеристики та особливості державного регулювання розвитку ринку IT-послуг. *Економічний дискурс*, 3, с. 47-54.
38. Bublyk, M., Kopach, T., & Pikhniak, T. (2021). Analysis of human-capital development tools in insurance companies. *Economics. Ecology. Socium*, 5, 40-48. <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2021.5.2-5>
39. Gambal, M.-J., Asatiani, A., & Kotlarsky, J. (2022). Strategic innovation through outsourcing. A theoretical review. *Journal of Strategic Information Systems*, 31(2), 101718.
40. Annarelli, A., Fonticoli, L.F., Nonino, F., & Palombi, G. (2022). An evaluation model supporting IT outsourcing decision for organizations. *LNNS*, 508, p. 710-734.
41. Eurostat. Job vacancy statistics by NACE Rev. 2 activity - quarterly data. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/jvs_q_nace2/default/table?lang=en
42. DOU. (2022). <https://jobs.dou.ua/trends/>
43. Бублик, М., Дуляба, Н., Петришин, Н., & Дрималовська, Х. (2018). Аналізування розвитку навчально-наукової діяльності закладів вищої освіти. *Економічний аналіз*, 28, 1, с. 30-39. <http://doi.org/10.35774/econa2018.01.030>
44. Yohannes, A., Mauritsius, T. (2022). Critical Success Factors in Information Technology Projects. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*, 12(7), p. 45-67.
45. Сметанюк, О. А., & Бондарчук, А. В. (2020). Особливості системи управління проектами в IT-компаніях. *Агросвіт*, 10, с. 105-111. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.10.105>
46. Кузьмініх В. О., & Тараненко, Р. А. (2019). Основи управління IT проектами. В-во КПІ ім. Ігоря Сікорського.
47. Lecomber, A., Tatnall, A. (2014). Project management for IT professionals: Education and training issues. *IFIP Advances in ICT*, 444, pp. 12-24.
48. Близнюкова, І. О., Семко, І. Б., & Кійко, С. Г. (2020). Огляд сучасних методологій управління командами IT-проектів. *Управління розвитком складних систем*, 43, с. 60-66. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.43.60-66>

REFERENCES

1. Andrushkiv, B. M. (2019). *Ways to solve problems of work motivation in the context of implementation of economic, social and marketing technologies (emphasis of administrative-territorial reform)*. IE Shpak V.B. Press.
2. Galakhova, T. O. (2015). *Creative component in the management system of international companies*. HEI "Vadim Hetman KNEU".
3. Zayachuk, V. M. (2018). *Modern management*. Helvetica.
4. Kiptenko, V. (2020). *Tourism management*. Znannia.
5. Narolska, V. (2017). *Development problems of modern management and marketing*. Poltava State Agrarian Academy Press.
6. Ruliev, V. A., & Gutkevich, S. O. (2011). *Management*. CSL
7. Sardak, S. E. (2008). Formation of national management systems. *Economy and State*, 12, 36-38.
8. Skrynkovsky, R., & Pavlovsky, G. (2016). Diagnostics in the enterprise management system. *Problems of economics*, 3, 199-205.
9. Storozhilova, U. L., & Yolkin, D. G. (2013). Development of modern management in Ukraine. Economics and management of machine-building enterprises: *Problems of theory and practice*, 4(24), 44-50.
10. Tarasyuk, H. M. (2018). *Modern management*. Helvetica.
11. Hrushyna, A. I. (2018). Organization peculiarities in the system of management in the culture and arts sphere. *Socio-Cultural Management Journal*, 1(1), 53-63.

12. Libanova, E. M. (Ed.) (2012). *Human development in Ukraine: social and demographic factors of modernization of the national economy*. Institute of Demography and Social Research named after M. V. Birds of the NAS of Ukraine Press.
13. Shakhno, A. Yu. (2019). Human capital in the conditions of globalization: assessment, development and state regulation. *IE Chernyavskiy* D.O. Press.
14. Bublyk, M. (2013). *Economic evaluation of technogenic losses of business entities on fuzzy logic based opportunities*. PWN Scientific Press.
15. Bublyk, M. I., & Koropetska, T. O. (2008). Analysis of the methods of economic evaluation of damage caused to forestry by man-made emergency situations. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University, Problems of economy and management*, 611, 71-80.
16. Bublyk, M. I. (2014). Model of economic evaluation of man-made damage to the national economy. *Black Sea Scientific Journal of Academic Research*, 12(5), 44-50.
17. Kuzmin, O. Ye., Bublyk, M. I., & Rybyska, O. M. (2014). The application of fuzzy logic to forecasting of technogenic damage in the national economy. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 790, 63-73. <https://science.lpnu.ua/smeu-archive/all-volumes-and-issues/volume-790-2014-1/application-fuzzy-logic-forecasting>
18. Komarnytsky, I. M., & Bublyk, M. I. (2008). Assessment of man-made damages and analysis of approaches to their calculation in global and regional aspects. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University, Economics and Management Issues*, 628, 134-144.
19. Bublyk, M. I. (2012). Mechanism to regulate the technogenic damage of industrial enterprises: recycling logistics as an instrument of its application. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University, Logistics*, 749, 530-537.
20. Symovonyk, I., Matseliukh, Yu., Redina, Ye. (2019) Evaluation and analysis of activity in social networks in the context of the digital economy development. *Economics. Ecology. Socium*, 3 (3), 73-81. <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2019.3.3-9>
21. Bublyk, M.I., & Babi, T.I. (2009). Development of logistic in modern operating of market conditions. *Scientific Bulletin of UNFU*, 19(6), 138-142.
22. Bublyk, M. I. (2009). Man-made loss insurance is a new segment of the environmental insurance market in Ukraine. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Economics and Management Issues*, 640, 23-33.
23. Zaverbnyj, A., Redina, Y., & Matseliukh, Yu. (2019). Role differentiation of leadership knowledge and its assessment tools. *Economics. Ecology. Socium*, 3(2), 62-70. <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2019.3.2-7>
24. Bublyk, M. I., & Bey, M. R. (2016). Features of the "green" economy and the main tools for its transformation into a socially oriented system. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Economics and Management Issues*, 847, 29-34.
25. Bublyk, M., Udovychenko, T., Medvid, R. (2019). Concept of smart specialization in the context of the development of Ukrainian economy. *Economics. Ecology. Socium*, 3(2), 55-61. <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2019.3.2-6>.
26. Gevrasyyova, G. A. (2020). Peculiarities of management of IT companies based on the process approach. *Economic Sciences*, 1, 154-155.
27. Chizhov, V. A. 2016. Problems and prospects of managing IT companies in the conditions of the socio-economic crisis of Ukraine. *Economy and State*, 9, 68-71.
28. Bardhan, I., Whitaker, J., & Mithas, S. (2006). Information technology, production process outsourcing, and manufacturing plant performance. *Journal of Management Information Systems*, 23(2), 13-40. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222230202>
29. Pogorelyy, A. (2017). *New ways to manage IT or how business goals are linked to IT processes*. European Business Association. <https://eba.com.ua/novi-pidhody-v-upravlinni-abo-yak-biznes-tsili-povyazani-z-pratsesamy/>
30. Matsuk, Z. A. 2020. IT service as an economic category. *Economic Herald. Finance, accounting, taxation*, 4, 127-135. <https://doi.org/10.33244/2617-5932.4.2020.127-135>
31. Bublyk, M., Kopach, T., and Lynda, R. (2019). Influence of human capital on enterprise development. *Economic analysis*, 29 (4), 113-120. <https://doi.org/10.35774/econa2019.04.113>
32. *Human Development Index (HDI)*. (2022). Human Development Report. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
33. *The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene*. (2020). Human Development Report. UNDP.
34. *New threats to human security in the Anthropocene. Demanding greater solidarity*. (2022). 2022 Special Report. UNDP.
35. Golydbina, A.V. & Yazvinska, N.V. (2017). Peculiarities of the modern market of IT services and the specifics of promotion on it. *Economic Bulletin of NTUU "KPI"*, 14, 291-298. <https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.2017.108738>
36. Horbatenko, A. (2019). Peculiarities of forming a marketing strategy in the market of IT services. *Scientific Bulletin of ONEU*, 5(268), 73-93.
37. Kutsyk, P., & Protsykevich, A. (2017). Conceptual characteristics and peculiarities of governance of the development of the IT-services market. *Economic discourse*, 3, 47-54.
38. Bublyk, M., Kopach, T., & Pikhniak, T. (2021). Analysis of human-capital development tools in insurance companies. *Economics. Ecology. Socium*, 5, 40-48. <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2021.5.2-5>

39. Gambal, M.-J., Asatiani, A., & Kotlarsky, J. (2022). Strategic innovation through outsourcing. A theoretical review. *Journal of Strategic Information Systems*, 31(2), 1017-18.
40. Annarelli, A., Fonticoli, L.F., Nonino, F., & Palombi, G. (2022). An evaluation model supporting IT outsourcing decision for organizations. *LNNS*, 508, p. 710-734.
41. Eurostat. Job vacancy statistics by NACE Rev. 2 activity - quarterly data. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/jvs_q_nace2/default/table?lang=en
42. DOU. (2022). <https://jobs.dou.ua/trends/>
43. Bublyk, M., Dulyaba, N., Petryshyn, N., & Drymalovska, K. (2018). Analysis of development of educational and scientific activity of higher education establishments. *Economic Analysis*, 28 (1), 30-39. <http://doi.org/10.35774/econa2018.01.030>
44. Yohannes, A., & Mauritsius, T. (2022). Critical Success Factors in Information Technology Projects. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*, 12(7), 45-67.
45. Smetaniuk, O. A., & Bondarchuk, A. V. (2020). Characteristics of the project management system of IT-companies. *Agrosvit*, 10, 105-111. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.10.105>.
46. Kuzminykh V. O., & Taranenko, R. A. (2019). *Basics of IT project management*. KPI named after Igor Sikorsky Press.
47. Lecomber, A., and Tatnall, A. (2014). Project management for IT professionals: Education and training issues. *IFIP Advances in ICT*, 444, 12-24.
48. Blyznyiukova, I., Semko, I. & Kiyko, S. (2020). Overview of modern team management methodologies in IT-projects. *Management of Development of Complex Systems*, 43, 60-66. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.43.60-66>.

Myroslava Bublyk, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Management and International Business Department, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Tetiana Kopach, Management and International Business Department, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Tetiana Pikhniak, PhD in Economics, Assoc. Professor, Khmelnytskyi University of Management and Law, Ukraine

INNOVATIVE MANAGEMENT SYSTEMS AND THE TOOLS FOR HUMAN CAPITAL MANAGEMENT IN THE MARKET OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Abstract

Introduction. The relevance of the study of modern management systems and their elements grows every year along with the strengthening of the innovative impact of information and communication technologies on the results of enterprises. Human capital management tools acquire innovative features, which is due to the increase in the share of modern technologies with a high level of intellectualization, which are used in the implementation of economic activities of enterprises and organizations.

Purpose. The study of modern management systems, their components and human capital management tools as a basis for finding ways to solve the strategic task of Ukraine in the conditions of protecting its statehood during the Russian-Ukrainian war.

Method (methodology). The methods of analysis, synthesis, comparison, substantiation, statistical analysis, abstract-logical, graphic and tabular methods were used in the process of work.

Results. The place of human capital development tools in the modern management system of an IT company has been studied and analyzed. It is established that investments in knowledge, skills and abilities of employees play the role of a key tool for the development of human capital. It was revealed that the leadership's readiness for managerial innovations, creating conditions for increasing the value and return on investment in human capital contributes to the growth of social reproduction and is a source of recovery of the economy of Ukraine in the future. It is proposed to consider the results of intellectual work based on the latest technologies for working with big data, automation and robotization of production together with energy- and resource-saving technologies as priority areas of investment for the reconstruction of the country. The future investment priorities of the state, in addition to the restoration of industry and infrastructure, are recommended to include investments in education, health care, social protection of the population, the development of scientific and scientific and technical activities, and the improvement of professional qualification standards of higher education. An innovative model of the management system based on the principles of generating new ideas and initiatives, searching for creative non-standard management solutions, where the main role is played by a new type of manager-innovator, is proposed.

Keywords: management system; human resources; human capital management; IT services; ICT; Russian-Ukrainian war.

Cite as: Bublyk, M., Kopach, T. & Pikhniak, T. (2022). Innovative management systems and the tools for human capital management in the market of information and communication technologies. *Economic analysis*, 32 (2), 278-286. DOI: 10.35774/econa2022.02.278

Петер ПЛАВЧАН

Проф., CSc., Ing., Університет Данубіус у Сладковічово, Словаччина

Василь БРИЧдоктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: v.brych@wunu.edu.ua**Олена БОРИСЯК**кандидат економічних наук,
Західноукраїнський національний університет, Україна
E-mail: o.borysiak@wunu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ І РОЗВИТКУ ЛІДЕРСТВА У СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню особливостей формування та впровадження напрямів навчання персоналу і розвитку лідерства у системі інноваційного менеджменту підприємств. Розглянуто інноваційні виклики навчання персоналу і розвитку лідерства. Визначено складові системи навчання персоналу підприємств. Виокремлено технології навчання персоналу і розвитку лідерства як інструментарію для розкриття внутрішнього потенціалу у системі інноваційного менеджменту підприємств.

Ключові слова: менеджмент персоналу; людський капітал; інновації; проектна діяльність; інноваційний розвиток; інноваційні технології управління персоналом.

Вступ

В умовах динамічних змін і нелінійного економічно-соціального розвитку особливе значення для інноваційного розвитку підприємства має розкриття і використання внутрішнього потенціалу шляхом інвестицій у формування людського капіталу. Зокрема, забезпечення ефективної проектної діяльності передбачає наявність у персоналу таких навичок як креативне і критичне мислення, а також лідерства і роботи в команді. Зважаючи на це, у системі інноваційного менеджменту підприємств трансформацій зазнає роль менеджера з персоналу у напрямі розвитку лідерства, що, у свою чергу, свідчить про необхідність зміни технологій організації навчання персоналу.

Теоретичні і прикладні аспекти інноваційного розвитку менеджменту персоналу, маркетингу персоналу, використання інноваційних технологій навчання персоналу, інтеграції цифрових технологій у систему менеджменту персоналу представлені у працях J. Buleca [1], V. Davidavičienė [1], Z. Joniakova [2], A. Kachaňáková [2], R. Kocianová [3], J. Merkevičius [1], O. Nachtmannova [2], J. Raudeliūnienė [1], O. Третьяк [4], J. Vveinhardt [5], R. Minkute-Henrickson [5], S. Vojtovič [6], O. Ястремська [7] та ін. Професійне навчання персоналу є складовою забезпечення інноваційного розвитку і зміцнення конкурентоспроможності підприємства і розглядається у межах підприємства як процес з набуття, поглиблення знань і формування, удосконалення навичок працівників. Водночас, для підприємства кінцевим результатом

© Петер Плавчан, Василь Брич, Олена Борисяк, 2022

Отримано: 22.04.2022 р.

Рекомендовано до друку: 11.05.2022 р.

Опубліковано: 19.05.2022 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Плавчан П., Брич В., Борисяк О. Особливості навчання персоналу і розвитку лідерства у системі інноваційного менеджменту підприємств. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 287-294. DOI: 10.35774/econa2022.02.287

організації і проведення такого навчання працівників має стати якісна і кількісна зміна (підвищення ефективності) бізнес-процесів на підприємстві, що у свою чергу, зумовлює перегляд технологій навчання персоналу і розвитку лідерства.

Мета статті

Метою статті є розгляд інноваційних викликів навчання персоналу і розвитку лідерства, визначення складових системи навчання персоналу на підприємствах, виокремлення технологій навчання персоналу і розвитку лідерства як інструментарію для розкриття внутрішнього потенціалу у системі інноваційного менеджменту підприємств.

Результати дослідження

Забезпечення інноваційного розвитку, формування конкурентних переваг підприємства у бізнес-середовищі потребують удосконалення технологій використання наявних ресурсів. Діджиталізація бізнес-процесів свідчить про зростання ролі інтелектуальної праці, здобуття нових знань і формування навичок працівників. Умовою

створення інновацій стає безперервний процес оновлення банку знань на підприємстві у результаті розвитку персоналу і формування пулу талантів, висококваліфікованих працівників (HiPo – high potential) [8-10].

Одним із ефективних способів досягнення такої цілі є перехід до організації, що самонавчається, а також фокус уваги на капіталізації людських ресурсів. У такій організації кожен працівник розглядається як талант, джерело креативності (управління талантами, креативний менеджмент, інноваційний менеджмент), що є основою для інноваційного розвитку підприємства.

З метою інноваційного розвитку організація, що самонавчається, робить фокус на створенні сприятливого внутрішнього середовища для реалізації ідейного потенціалу персоналу, гармонізації цілей підприємства і працівників шляхом врахування інноваційних викликів до розвитку персоналу (рис. 1). Для цього здійснюється пошук найбільш ефективних технологій з розкриття, формування і реалізації потенціалу працівників на засадах природовідповідності і здібнісного підходу до розвитку персоналу.

Рис. 1. Інноваційні виклики у навчанні персоналу і розвитку лідерства

Джерело: авторська розробка.

Змістом застосування здібнісного підходу до розвитку персоналу є трансформація організаційної структури управління персоналом і створення талант-центрів, віртуальних HR-кабінетів на засадах роботи CRM-системи, аутсорсинг управління персоналом, проектних офісів, стартап-центрів. Змін зазнають і функціональні напрями менеджменту персоналу, які спрямовані на реалізацію здібностей персоналу. Традиційні

напрями такі як планування персоналу, організація персоналу, мотивація персоналу, контроль персоналу доповнюються інноваційними напрямками, а саме: управління талантами, внутрішній маркетинг, маркетинг персоналу, інклюзивний розвиток, екологічна культура, енергетичний менеджмент, кліматичний менеджмент, управління проектами та ін.

З метою формування інноваційної команди фахівців при мінімізації витрат на технології активно практикується на підприємствах створення віртуальних відділів, перехід на аутсорсинг, активна участь лінійного менеджера в управлінні персоналом. Усе це свідчить про утвердження тенденції кроссекторальності менеджменту персоналу і, як наслідок, про необхідність

багатопрофільного професійного розвитку менеджерів з персоналу. Інноваційний комплекс компетенцій сучасного фахівця включає як "м'які" (особистісні) навички (креативність, емоційний інтелект, робота в команді, лідерство, комунікативність, управління часом та ін.), так і розвиток цифрових компетенцій менеджерів з персоналу (табл. 1).

Таблиця 1. Комплекс цифрових знань, умінь і навичок менеджерів з персоналу

Цифрові компетенції	
- блокчейн	- цифрові канали комунікації
- цифрова бізнес-аналітика, Big Data	- штучний інтелект
- вебсайт	- Інтернет-речей
- цифрова бізнес-комунікація, електронна пошта	- соціальні медіа: соціальні мережі, блог,
- е-охорона здоров'я	- розумний транспорт
- віртуальні екскурсії	- розумний будинок
- розумна енергія	- інтернет-магазини
- управління розумними сітками (Smart Grids)	- дистанційна зайнятість і навчання
- бездротовий доступ, мобільне з'єднання	- електронна комерція
- маркетинг у соціальних мережах (SMM)	- оптимізація сайтів (SEO)

Джерело: сформовано авторами на основі [11-12].

У Законі України "Про професійний розвиток працівників" професійне навчання трактується як процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва [13].

У залежності від поставленої мети підприємства в організації і проведенні навчання працівників розрізняють такі види професійного навчання:

- спеціалізоване навчання, що спрямоване на досягнення тактичних (поточних) цілей підприємства у межах відповідної професії (заміщеної посади);
- багатопрофільне навчання, що спрямоване на отримання знань і формування навичок міжгалузевого спрямування, що сприяє підвищенню внутрішньої мобільності працівників і забезпеченню гнучкості у заміщенні посад на підприємстві;

- навчання з особистого зростання, що передбачає отримання знань і формування навичок з особистого зростання працівника ("м'які" навички – лідерство, комунікація, робота в команді, управління часом, делегування, емоційний інтелект та ін.), які є невід'ємною частиною для ефективної реалізації професійних знань і навичок ("тверді" навички) на відповідній посаді.

Відповідно до наявного рівня кваліфікації працівника професійне навчання поділяється на:

- первинну підготовку – набуття первинних знань і формування первинних навичок вперше за відповідним профілем професії;
- підвищення кваліфікації – поглиблення набутих первинних знань та удосконалення первинних навичок, отриманих раніше за відповідним профілем професії;
- перепідготовку – набуття нових знань і формування нових навичок за новою професією, профіль якої відрізняється від раніше (вперше) здобутої професії.

За формою здобуття професійних знань і формування навичок (у залежності від статусу надавача освітніх послуг) виділяють:

- формальне професійне навчання, що передбачає організацію навчального процесу (первинну підготовку, підвищення кваліфікації, перепідготовку) відповідно до державних стандартів професій у ліцензованих навчальних закладах за відповідною професією з видачою документа державного зразка, що посвідчує здобуття відповідної професії (місце, термін, форма проходження навчання);
- неформальне професійне навчання, що передбачає організацію навчального процесу (первинну підготовку, підвищення кваліфікації, перепідготовку) і насамперед направлене на задоволення професійних потреб фахівців (з можливістю врахування індивідуальних замовлень) і при цьому, не регламентується місцем, термінами, формами, форматом видачі документа про проходження навчання), а надавач такої освітньої послуги може не мати ліцензії за профілем професії, за якою організовано і проводиться навчання.

За місцем проведення професійне навчання поділяється на:

- професійне навчання на робочому місці (внутрішньовиробниче / корпоративне навчання);
- професійне навчання за межами робочого місця (виїздне навчання).

У залежності від часу організації професійне навчання працівників розрізняють:

- з відривом від виробництва (навчальний процес відбувається в інший час, ніж робочий процес)
- без відриву від виробництва (навчальний процес відбувається паралельно з робочим процесом).

За складовими навчального процесу професійне навчання може бути:

- теоретичне навчання (отримання відповідних професійних знань);
- практичне навчання (набуття відповідних професійних умінь і формування професійних навичок);
- комбіноване навчання (поєднання отримання відповідних професійних знань,

набуття професійних умінь і формування професійних навичок);

- дуальне навчання (отримані попередньо теоретичні знання закріплюються безпосередньо у реальних виробничих умовах/на підприємстві, що направлене на формування практичних навичок).

За кількістю учасників навчального процесу:

- індивідуальне професійне навчання;
- групове професійне навчання.

Також професійне навчання класифікують:

- за тривалістю (короткострокове; середньострокове; довгострокове);
- за джерелом фінансування (за кошти фізичних осіб; за кошти юридичних осіб; за кошти цільових, державних/грантових програм);
- за способом навчання (очне; заочне; дистанційне).

Для реалізації навчального процесу розробляють відповідні методики навчання, що спрямовані на досягнення мети професійного навчання. На заняттях використовують усні (бесіда, дискусія та ін.), письмові (есе, анкетування, тести та ін.) і практичні (ділові ігри, спостереження, експеримент та ін.) методи навчання, а також різні форми проведення занять (лекція, практичне заняття, семінар, круглий стіл, майстер-клас, воркшоп, хакатон, екскурсія та ін.). Водночас, поряд з поняттям “метод” все частіше у педагогічному лексиконі використовується поняття “технологія”.

“Методика” – це сукупність різних методів. Натомість, “технологія” – логічна послідовність методів і прийомів – технологічний ряд дій, пов’язаних із використанням відповідних інструментів, методів і ресурсів для досягнення цілі; упорядкована система дій, виконання яких призводить до гарантованого досягнення цілей, а саме підвищення ефективності відповідного процесу [8]. У табл. 1 сформовано пул технологій навчання персоналу і розвитку лідерства як інструментарій для розкриття внутрішнього потенціалу у системі інноваційного менеджменту підприємств.

Таблиця 1. Технології навчання персоналу і розвитку лідерства на підприємствах

Назва	Характеристика
Фасилітація	Створення командного середовища, в якому кожен член команди генерує ідеї для вирішення конкретного завдання, члени команди у різних форматах ці ідеї обговорюють і в результаті приймають компромісне рішення. Роль фасилітатора – методичний супровід проведення фасилітації, без посереднього втручання у вирішення поставленого завдання.
Наставництво	Професійна підготовка, за якої наставник як досвідченіша особа допомагає підопічному як менш досвідченому працівнику набути необхідну професійну компетенцію, а також ввести у сферу соціально-психологічних стосунків, через які відбувається реалізація професійної ролі.
Менторство	Професійна підготовка, за якої ментор, на відміну від наставника, спершу проводить із підопічним теоретичну підготовку, а після цього – практичну.
Коучинг	Взаємодія між коучем і працівником, яка призводить до значного збільшення ефективності та результативності роботи, мотивації працівника, підвищення особистої відповідальності. Коуч допомагає реалізувати скритий потенціал працівника, спрямовуючи його до самонавчання і саморозвитку.
Консалтинг	Професійна допомога з боку фахівців-консультантів у відповідній професійній сфері
Інструктаж	Роз'яснення та демонстрацію прийомів роботи досвідченим спеціалістом або ж спеціально підготовленим інструктором безпосередньо на робочому місці.
Ротація	Працівник виконує завдання на різних посадах як у власному так і в інших підрозділах підприємства, внаслідок чого здобуває «різносторонню» кваліфікацію.
Реінжиніринг	Перебудова відповідного бізнес-процесу підприємства для отримання істотних ефектів
Гейміфікація / Ігрофікація	В основу процесу виконання завдань працівниками покладено модель гри (комп'ютерної гри), яка передбачає оперативний зворотній зв'язок, можливість внесення корективів для досягнення максимального результату. Спрямована на розвиток командного духу, прагнення до самовдосконалення.
Коворкінг	Працівники з різних підприємств виконують свої функціональні обов'язки на спільній території чи в одному офісі. У такий спосіб кожен працівник може оцінити свої потенційні можливості, обмінятися досвідом, отримати новий досвід у вирішенні професійних завдань.
Нетворкінг	Вирішення завдань за допомогою сформованої мережі друзів, партнерів чи колег.

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 4; 7; 8; 14; 15].

У свою чергу, слід відзначити, що ефективність впровадження таких технологій напряму залежить від позиціонування менеджера з персоналу на підприємстві. Як наслідок, статус менеджерів з персоналу зазнає трансформацій шляхом переходу з статусу “керівників” (“управителів”), які планують, організовують і контролюють, у статус “лідерів”, які неперервно розвиваються з працівниками і ведуть їх до професійного успіху, демонструючи це на власному прикладі та проактивною позицією у прийнятті рішень. З огляду на це, сутність ролі менеджменту персоналу на підприємствах слід розглядати на засадах синергетичного ефекту. Менеджмент

персоналу – це інтегрований різновид управління на підприємстві, який включає як соціально-психологічні, так і адміністративні, технічні, маркетингові, комерційні, фінансові аспекти. Такі закономірності функціонування підприємств свідчать про актуальність інвестицій у розвиток людських ресурсів та формування людського капіталу на підприємстві як джерела для інновацій.

Висновки

Посилення тенденції розвитку мережевої та віртуальної економік обумовлює перебудову соціально-трудових відносин, розробку інноваційних механізмів менеджменту

персоналу. Такий процес супроводжується переходом до інноваційних форм розвитку професійної кар'єри (забезпечення балансу між роботою і сім'єю, вивчення організаційної поведінки, неперервності навчання, запровадження гнучких/дистанційних форм зайнятості, віртуальної комунікації, застосування індивідуального підходу до формули визначення розміру оплати праці та ін.).

Трансформація векторів менеджменту персоналу підприємств зумовлює менеджерів з персоналу змінювати підходи до організації праці на підприємстві та використовувати інноваційні підходи до менеджменту

персоналу у напрямі розкриття внутрішнього потенціалу, стимулювання проектної діяльності і розвитку лідерства. Відповідно до цього впроваджуються інноваційні технології розвитку персоналу (коучинг, фасилітація, нетворкінг, нетворкінг, коворкінг та ін.). Такі закономірності розвитку системи навчання персоналу як складової інноваційного менеджменту свідчать про перспективи поглиблення наукових розвідок у напрямі проведення оцінки ефективності використання технологій навчання персоналу і розвитку лідерства з врахуванням галузевих особливостей підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Merkevičius J., Davidavičienė V., Raudeliūnienė J., Buleca J. Virtual organization : specifics of creation of personnel management system. *Ekonomie a Management*, 2015. 18 (4), P. 200-211. URL: http://www.ekonomie-management.cz/download/1449656512_51e6/14_VIRTUAL+ORGANIZATION+SPECIFICS+OF+CREATION.pdf.
2. Kachaňáková A., Nachtmannova O., Joniakova Z. Personálny manažment 2. vydanie. Bratislava : EKONÓMIA, 2011. 236 p.
3. Kocianová R. Personální řízení. Východiska a vývoj, 2., přepracované a rozšířené vydání. Praha: Grata Publishing, 2012. 152 p.
4. Третьяк О. П. Сучасні персонал-технології у системі управління персоналом на підприємстві. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 244. С. 389-397. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlut_2014_24.
5. Vveinhardt J., Minkute-Henrickson R. Transformation of a learning organization into a smart organization : expansion of human resource by intellectual capital. Proceedings of EDULEARN15 Conference 6th-8th July 2015, Barcelona, Spain. 2015. P. 172-181 URL: http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/38574641/Vveinhardt_Minkute_Henrickson_Transformation_of_a_learning_organization_into_a_smart_organization.pdf?.
6. Vojtovič S. Personálny manažment. Historické súvislosti vzniku a rozvoja, 1. vydanie. Bratislava : IRIS, 2006. 292 p.
7. Ястремська О. М., Сіваш Ю. М. Синектика як метод активізації творчого мислення персоналу. *Проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 219-223.
8. Брич В., Борисяк О., Білоус Л., Галиш Н. Трансформація системи управління персоналом підприємств : монографія. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2020. 212 с.
9. Brych V., Kalinichuk N., Halysh N., Borysiak O., Shushpanov D., Zagurskyi O. Dynamics of living standards based on factors of the remuneration system. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2022. Vol. 487. P. 597-607. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-08084-5_43.
10. Brych V., Mykytyuk P., Halysh N., Borysiak O., Zhekalo G., Sokol M. Management Model of Energy Enterprises Innovative Development Within Physiological Working Conditions. *Propósitos y Representaciones*. 2021. Vol. 9(SPE3), 1173. DOI: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1173>.
11. Liakhovych G., Kupchak V., Borysiak O., Huhul O., Halysh N., Brych V., Sokol M. Innovative human capital management of energy enterprises and the role of shaping the environmental behavior of consumers of green energy based on the work of smart grids. *Propósitos y Representaciones*. 2021. Vol. 9(SPE3), 1293. DOI: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1293>.
12. Borysiak O., Brych V., Brych B. Digital marketing components of providing information about energy service companies in the conditions of green energy development // *New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges : collective monograph / scientific edited by M. Bezpartochnyi // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship*. Sofia : VUZF Publishing House «St. Grigorii Bogoslov», 2020. Vol. 2. P. 231-240.
13. Брич В., Білоус Л., Борисяк О., Брич Б. Управління підготовкою робітничих кадрів : монографія / За наук. ред. Брича В. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2020. 195 с.
14. Технології менеджменту знань : навч. посібник / В. В. Литвин; за заг. ред. В. В. Пасічника. 2-ге вид. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. 260 с.

15. Brych V., Borysiak O., Halysh N. Project activity as an inclusive environment for innovative development management of energy service // *Strategies, models and technologies of economic systems management in the context of international economic integration* : scientific monograph / edited by M. Bezpartochnyi, V. Riashchenko, N. Linde, 2 edition. Riga : Institute of Economics of the Latvian Academy of Sciences, 2020. P. 61-69.

REFERENCES

1. Merkevičius, J., Davidavičienė, V., Raudeliūnienė, J., & Buleca, J. (2015). Virtual organization: specifics of creation of personnel management system. *Ekonomie a Management*, 18 (4), 200-211. Retrieved from: http://www.ekonomie-management.cz/download/1449656512_51e6/14_VIRT UAL+ORGANIZATION+SPECIFICS+OF+CREATION.pdf.
2. Kachaňáková, A., Nachtmannova, O., & Joniakova, Z. (2011). Rersonálny manažment 2. vydanie. Bratislava : EKONÓMIA. 236 p.
3. Kocianová, R. (2012). Rersonální řízení. Východiska a vývoj, 2., přepracované a rozšířené vydání. Praha: Grata Publishing.
4. Tretiak, O. P. (2014). Suchasni personal-tekhnologii u systemi upravlinnia personalom na pidpriemstvi. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, 244, 389-397. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltsu_2014_24.
5. Vveinhardt, J., & Minkute-Henrickson, R. (2015). Transformation of a learning organization into a smart organization : expansion of human resource by intellectual capital. Proceedings of EDULEARN15 Conference 6th-8th July 2015, Barcelona, Spain. 172-181 URL: http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/38574641/Vveinhardt_Minkute_Henrickson_Transformation_of_a_learning_organization_into_a_smart_organization.pdf?.
6. Vojtovič, S. (2006). Rersonálny manažment. Historické súvislosti vzniku a rozvoja, 1. vydanie. Bratislava : IRIS.
7. Iastremska, O. M., & Sivash, Yu. M. (2014). Synektyka yak metod aktyvizatsii tvorchoho myslennia personalu. *Problemy ekonomiky*, 2, 219-223.
8. Brych, V., Borysiak, O., Bilous, L., & Halysh, N. (2020). Transformatsiia systemy upravlinnia personalom pidpriemstv. Ternopil: VPTs «Ekonomiczna dumka TNEU».
9. Brych, V., Kalinichuk, N., Halysh, N., Borysiak, O., Shushpanov, D., & Zagurskyy, O. (2022). Dynamics of living standards based on factors of the remuneration system. *Lecture Notes in Networks and Systems*, 487, 597-607. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-08084-5_43.
10. Brych, V., Mykytyuk, P., Halysh, N., Borysiak, O., Zhekalo, G., & Sokol, M. (2021). Management Model of Energy Enterprises Innovative Development Within Physiological Working Conditions. *Propósitos y Representaciones*, 9(SPE3), 1173. DOI: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1173>.
11. Liakhovych, G., Kupchak, V., Borysiak, O., Huhul, O., Halysh, N., Brych, V., & Sokol, M. (2021). Innovative human capital management of energy enterprises and the role of shaping the environmental behavior of consumers of green energy based on the work of smart grids. *Propósitos y Representaciones*, 9(SPE3), 1293. DOI: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1293>.
12. Borysiak, O., Brych, V., & Brych, B. (2020). Digital marketing components of providing information about energy service companies in the conditions of green energy development // *New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges*. VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia : VUZF Publishing House «St. Grigorii Bogoslov», 2, 231-240.
13. Brych, V., Bilous, L., Borysiak, O., & Brych, B. (2020). Upravlinnia pidhotovkoiu robitnychykh kadriv. Ternopil : VPTs «Ekonomiczna dumka TNEU».
14. Lytvyn, V. V. (2013). Tekhnologii menedzhmentu znan. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki.
15. Brych, V., Borysiak, O., & Halysh, N. (2020). Project activity as an inclusive environment for innovative development management of energy service // *Strategies, models and technologies of economic systems management in the context of international economic integration*. Riga : Institute of Economics of the Latvian Academy of Sciences, 61-69.

Peter Plavčan, Prof., CSc., Ing., Danubius University in Sládkovičovo, Slovakia

Vasyl Brych, Doctor of Economic Sciences, Professor, West Ukrainian National University, Ukraine

Olena Borysyak, PhD in Economics, West Ukrainian National University, Ukraine

FEATURES OF STAFF TRAINING AND LEADERSHIP DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF INNOVATIVE MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Abstract

The article is devoted to determining the features of the formation and implementation of personnel training and leadership development in the system of innovative management of enterprises. Innovative challenges of personnel training and leadership development are considered. The components of the personnel training system of the enterprises are determined. The technology of personnel training and leadership development is singled out as a toolkit for revealing internal potential in the innovative management system of enterprises.

Keywords: personnel management; human capital; innovations; project activity; innovative development; innovative personnel management technologies.

Cite as: Plavčan, P., Brych, V., & Borysyak, O. (2022). Features of staff training and leadership development in the system of innovative management of enterprises. *Economic analysis*, 32 (2), 287-294. DOI: 10.35774/econa2022.02.287

Олег СОКІЛ

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, обліку і оподаткування,
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, Україна

«ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА»

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПРОФ. А ЗАГОРОДНЬОГО ТА ПРОФ. Г. ПАРТИН

Актуальність монографічного дослідження Загороднього А. Г. та Партин Г. О. зумовлена тим, що в ринковому конкурентному середовищі ефективність діяльності кожного суб'єкта господарювання визначається не тільки внутрішніми чинниками, пов'язаними з процесами виробництва та реалізації продукції, а й зовнішніми, зокрема й тими, що можуть виникати у процесі взаємин підприємства з контрагентами та іншими суб'єктами, якими є групи економічного впливу чи стейкхолдери. Тому одним з найважливіших завдань менеджменту кожного підприємства є формування масивів достовірної інформації, які давали б сприяли ухваленню та реалізації релевантних управлінських рішень. Серед цієї інформації значна частина належить тій, яку генерує обліково-аналітична система інформаційного забезпечення менеджменту підприємства. Система обліково-аналітичного забезпечення є досить складною інформаційною системою, яка об'єднує: підсистеми облікового й аналітичного забезпечення та підсистему контролю. На наш погляд, поставлене авторами надскладне завдання у поєднанні усіх цих трьох складових у єдину систему задля ефективного менеджменту підприємства було успішно реалізоване у рецензованій монографії.

У першому розділі монографії автори послідовно, системно і конструктивно проаналізували важливі теоретичні питання, що розкривають зміст інформаційного забезпечення менеджменту підприємства. При цьому їхня увага була зосереджена на питаннях сутності інформації, її видів та ролі у прийнятті ефективних управлінських рішень, джерел інформаційного забезпечення потреб управлінців, а також на перевірці достовірності інформації, так як ця її характеристика найбільше впливає на якість та ефективність прийнятих рішень.

Серед іншого, детально розглянуто питання асиметрії інформації, сутність якої полягає в тому, що контрагенти ринкових відносин володіють нерівноцінною (асиметричною) інформацією щодо певного проекту, якості та вартості предмету угоди, рівнем ризику, пов'язаного з її реалізацією, іншими чинниками, які зумовлюють ефективність угоди. Окремо слід відмітити прискіпливий та виважений підхід авторів у запропонованій методиці оцінювання вартості інформації в процесі прийняття управлінських рішень.

Схвальної оцінки заслуговує наукове обґрунтування використання в сучасному менеджменті суб'єкта господарювання процесу взаємодії з контрагентами, які можуть мати виробничий, фінансовий, організаційний, маркетинговий, збутових чи інший характер. Основою ефективною взаємодії підприємства зі стейкхолдерами (групами економічного впливу) є надання їм фінансової та нефінансової інформації щодо діяльності підприємства, яку містить інтегрована бізнес-звітність. Економічне оцінювання відносин підприємства з групами економічного впливу автори пропонують здійснювати використовуючи метод аналізу вигід і витрат. До того ж його застосовують у разі, коли можливі альтернативи діяльності суб'єкта господарювання є складними, а інформація – невизначеною. Суть методу полягає у знаходженні такої альтернативи, за якої обсяги вигід перевищуватимуть обсяги витрат.

Останній розділ монографії розкриває актуальні питання інтегрованої звітності, яка є джерелом інформації про підприємство для зовнішніх користувачів, зокрема й для груп економічного впливу. При цьому особлива увага акцентована на розкритті в інтегрованій звітності інформації про капітал підприємства. Розкрито сутність, види та методи оцінювання малодосліджених на сьогоднішній день видів капіталу, зокрема соціально-репутаційного, природного та інтелектуального.

З огляду на складність системи обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства, інформація щодо якої можуть використовувати не тільки внутрішні користувачі, але й зовнішні

контрагенти підприємства – групи економічного впливу (а саме ці дві групи користувачів є суб'єктами монографічного дослідження), свідчать про те, що монографія Загороднього А. Г. та Партин Г. О. «Обліково-аналітичне забезпечення менеджменту підприємства» є актуальною, своєчасною, містить немало нових наукових результатів з досліджуваної теми, які можна практично реалізовувати суб'єктами господарювання.

Окрім цього, монографія написана з урахуванням сучасних вимог до забезпечення освітнього процесу на високому науково-методичному рівні, у доступній формі та із збереженням тісних міжпредметних зв'язків. Тому, це видання однозначно викличе зацікавленість у студентів, аспірантів, викладачів закладів освіти, які мають бажання отримати ґрунтовні знання у сфері обліково-аналітичного забезпечення ефективного менеджменту підприємств.

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

збірник наукових праць

*Том 32
№ 2
2022 рік*

Редактор-коректор *М. І. Руденко*
Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020
телефон 380 (352) 47-50-50*12221
E-mail: mail.econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 19.05.2022 р. Формат 60х90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-02-22.
Умовно-друк. арк. 37,13. Обл. -вид. арк. 25,96.
Тираж 100. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс: 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@wunu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.